МИКОЛА СИВІЦЬКИЙ

ІСТОРІЯ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ КОНФЛІКТІВ

ДРУГИЙ ТОМ

Микола Сивіцький

Історія польсько-українських конфліктів

Другий том

Переклад з польської *Є. Петренка*

Київ
Видавництво імені Олени Теліги
2005

ББК 63.3 (4 ПОЛ-УКР) 6
С 34

Сивіцький Микола
С 34 Історія польсько-українських конфліктів/Пер. з пол. Є. Петренка. — К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2005

ISBN 966-7601-48-X

Том другий. — 360 с.
ISBN 966-7601-56-0

Автор у хронологічній послідовності зібрав, систематизував і описав відомості про історичні події за період від вересня 1939 до середини 1944 р. Той короткий, але надзвичайно бурхливий період представлено головним чином документами польського еміграційного уряду, більшість яких має позначку «Таємно».

ББК 63.3 (4 ПОЛ-УКР) 6

Висловлюємо щиру подяку п. *Ярославі Барусевич*
за надання фінансової допомоги
на видання цієї книги.

Переклад з польської *Є. Петренка*
за виданням: «Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich». —
Warszawa, 1992.

ISBN 966-7601-48-X
ISBN 966-7601-56-0 (том II)

Частина перша

Волинь і Галичина в політиці Лондонського табору

ВЕЛИКОДЕРЖАВНА ПОЗИЦІЯ ВИГНАНЦІВ

На відміну від першого тому цієї праці, у якому висвітлено історію польсько-українських конфліктів у 1340—1939 рр., другий том присвячений пізнішим подіям — від вересневої поразки до середини 1944 р. Той короткий, але надзвичайно бурхливий період представлено головним чином документами польського еміграційного уряду, відданими на збереження до Лондона і відкритими для доступу й дослідження завдяки мікрофільмовим копіям колишнього Центрального архіву Польської об'єднаної робітничої партії. Це все доповіді, повідомлення і репортажі з країни, директиви і постанови, тези і звернення, ухвали, реферати, інформація про настрої серед білорусів, литовців, поляків, росіян, українців, євреїв, відозви АК, ОУН і УПА тощо. З огляду на конспірацію часто не можна там знайти дат, прізвищ, підписів та адрес, не можна розшифрувати псевдонімів, зате дізнаємось про тогочасні події, стосунки, наміри еміграційного уряду у сфері національної політики.

Здавалось би, про які наміри могла йти мова у ті часи, коли над Польщею диміли труби крематоріїв? На жаль, еміграційна влада не звертала уваги на сумні наслідки дворазової окупації східних країв і навіть на вигнанні, на лондонських бруківках, не оговтавшись від втрати незалежності, взялася за планування наступного загарбання. Якщо потреба у створенні руху опору проти німецької окупації на споконвічних польських землях у 1939—1941 рр. не підлягала сумніву, то втягування поляків на Волині за «перших совєтів» до «Служби перемоги Польщі» чи «Союзу збройної боротьби» з метою розгортання боротьби за полонізацію української землі не

можна назвати визвольним поривом. Було то неприпустиме спрямування на загибель тисяч патріотичної польської молоді.

Неминучі роздуми над формою майбутньої держави виникли лише після поразки німецької армії під Сталінградом на початку 1943 р., яка відкрила перспективи перемоги антигітлерівської коаліції і, відповідно, відродження польської державності. Полякам ситуацію ускладнювала приналежність до коаліції Радянського Союзу, який взагалі не виявляв бажання повернути західноукраїнські землі, зайняті у 1939 р. Поняття «повернених земель» не було ще відоме, а лінія Керзона відтинала від Польщі 1/3 території з мільйонами поляків, позбавлених навіть можливості репатріації, — бо куди? Тих поляків, яких автохтони вважали прибульцями, яких віками запихали до їхнього краю з метою видирання у місцевого населення землі, віри, церкви, школи, рідної мови, власного імені. Разом з падінням держави прибульці втратили привілеї, посади, установи і, як мінімум, 25-гектарні наділи господарств осадників. Залишилася ненависть, деградація, в'язниці й табори, вогонь і кров, ігри у піжмурки зі смертю.

Трагізм ситуації польського населення, оточеного суцільною ворожістю українців, білорусів і литовців, повністю відтворений у документах. Напружену конфронтацію думок особливо передають доповіді, насичені переважно отрутою ненависті, проте часто суттєві, докладні та об'єктивні, що містять як аналіз стосунків двох народів у минулих століттях, критику санаційної національної політики, так і тверезу оцінку актуальної ситуації. Проте всі вони зводяться до спільного знаменника: гарячкового тримання за кордони 1939 р. У доповіді одного з лідерів Народової Партії (доктора Тадеуша Бєлецького, документ 53) зустрічаємо навіть постулат про перенесення кордону до Дніпра. Автори погоджувались на конфедерацію з Білоруссю і Литвою (звичайно, з домінуванням Польщі), аби тільки не замикатись на етнічній території. Таким чином відроджувались обриси Польщі до поділу, але скромніші, бо давні мрії сягали Харкова, а сучасні повернулись на лінію Ризького договору. Це були старі «помилки і перекручення», які виводилися з фатального висловлювання Романа Дмовського, що «Польща приречена на велич або нікчемність». Державні діячі, політики, історики і публіцисти навіть не допускали думки про те, що відмо-

ва від чужої землі і чужого населення збільшить згуртованість народу, і вважали єретицтвом думку про те, що землі, на яких серед 100 осіб мешкає лише 14 поляків, не можна називати польською землею.

Таке мислення принесло більше неприємностей, ніж честі, тому польська історіографія ніби не зауважувала потреби доступу читачів до цих архівів. У монументальному збірнику «Армія Крайова у документах» (том 2, № 258) справді опубліковано доповідь «Українська справа» (див. документ 1), але із застосуванням забороненого прийому – опущено певні фрагменти і додано коментар редакції: «Всі три крапки є в оригіналі», що є неправдою. Другою публікацією стала доповідь з таким самим заголовком — «Українська справа» (див. документ 6), надрукована у паризьких «Зошитах історичних» (№ 71 за 1985 р.), — на жаль, без додатків. І це — все, в країні не опубліковано більше нічого.

Як ми вже показали у першому томі, окупаційна політика польської шляхетської влади в давній Україні призвела до великої різанини, відомої в історії під назвами Хмельниччини і Коліївщини, жертвами чого стали тисячі людей обох народів. Причиною для третьої великої різанини була агресивна діяльність володарів II Речі Посполитої, а безпосередньо призвели до вибуху імперіалістичні плани еміграційного табору, які мали за мету абсолютну ліквідацію на східних кордонах не тільки українського, але й білоруського населення. Лондонські документи цілком підтверджують ці плани, тому документації до цього часу не опубліковано повністю — у ПНР її не пустила б цензура, а еміграційні діячі не хотіли компрометувати самих себе.

Тож польський читач, особливо молодий, не може сьогодні дати відповідь на запитання: якою була безпосередня причина різанини поляків на Волині й у Східній Галичині у період Другої світової війни? І в жодному підручнику не знайдете такої відповіді.

Спробуємо подати коротку версію розвитку подій.

ПІДПАЛЕННЯ ҐНОТА

Протягом повних трьох століть – від Казимира Великого до Богдана Хмельницького – Польща була (не враховуючи татар і турків) єдиним ворогом незалежності України. Лише у 1654 р. з'явився другий ворог – Росія, спочатку царська, пізніше більшовицька. У цій ситуації найкращим союзником для українського народу здавались німці – ворог поляків і більшовиків. Не справдились і ті розрахунки, коли у березні 1939 р. Гітлер віддав угорцям Карпатську Україну. Через кілька місяців впала Польща, на полі бою залишився єдиний ворог – совєти. Було зрозуміло, що Гітлер на Польщі не зупиниться, і перед українцями виникла необхідність розробки планів нової боротьби за незалежність. Спеціалісти у цій справі знайшлись у... Генеральному Штабі Війська Польського.

Це була група офіцерів колишньої армії УНР, яких називали петлюрівцями і які до вересня 1939 р. працювали у польському війську за контрактами як найбільш досвідчені у боротьбі з більшовиками. Зимою 1939/40 р. з цієї групи утворилась команда для розробки проекту створення партизансько-повстанської армії на випадок виникнення німецько-радянської війни. На чолі команди став колишній командир армії УНР і міністр військових справ генерал Володимир Сальський. За основу розробки взяли проект колишнього в'язня Берези Картузької Тараса Боровця, який передбачав розміщення повстанської бази у лісах Полісся. Подібні плани розробили штаби бандерівців, мельниківців, гетьманців і кількох менших груп, які передбачали близьку боротьбу за волю. 20 червня 1940 р. на таємному засіданні у Варшаві еміграційний президент України Андрій Левицький визнав найкращим і затвердив план Боровця.

Втікаючи у червні 1941 р. перед блискавичним німецьким наступом, вояки розбитої Червоної армії сховались у багнистих лісах Полісся. Танки помчали на схід, оминаючи болота з обох боків, а для поліщуків розпочалося пекло — у котлі панував голод! Нагальною стала необхідність самооборони мешканців. Жодної влади ще не було, тому Боровець розпочав здійснення свого плану. Вже у липні утворив військовий підрозділ «Поліська Січ УПА», включив до нього підрозділи Мельника і, нікого не питаючи і не приховуючись, розмістив штаб в Олевську на лінії Сарни—Коростень Житомирської області. Німцям пояснив, що це звичайна поліція — місцева самооборона.

Штаб УПА в Олевську діяв під охороною гарнізону в складі трьох підрозділів піхоти, кулеметного підрозділу і старшинської школи, решту війська було розміщено на всьому Поліссі. Під контролем УПА опинився трикутник Пінськ—Коростень—Мозир, названий Олевською республікою, далі діяли білоруси. До листопада 1941 р., поки очищали територію від залишків радянських військ, ніхто на Поліссі німців не бачив — вони боялись партизанів і воліли почекати. В очистці лісів брало участь 10 тисяч солдатів УПА і 5 тисяч Білоруської самооборони, яка прийшла на допомогу українцям. Спільними зусиллями витиснули у брянські ліси всі радянські підрозділи загальною чисельністю близько 20 тисяч солдатів.

Безпосередній контакт українців і німців погіршив українсько-німецькі відносини. Проголошення Української держави німці відзначили арештом Бандери і його уряду. Коли Боровець очистив ліси, німці наказали розпустити «Поліську Січ» і оволоділи Олевською республікою. УПА Бульби (під таким псевдонімом переховувався Боровець) мусила перейти у підпілля — до лісу.

Тим часом фронт потребував стільки продуктів харчування, що селяни не могли його забезпечити. За контингентом рушили німецькі каральні експедиції. Ніби для «остраху» німці оточували село, нищили населення і палили будинки. Крім селян, які заборгували контингенту, арештовували інтелігенцію, щоб вона не очолила опір. У листопаді 1941 р. розстріляно Провід ОУН у Житомирі, подальші екзекуції — у Лубнах, Полтаві, Миколаєві, Чернігові, Кременчуку. У лютому 1942 р. було знищено цвіт інтелігенції в Києві, пізніше у Рівному, Кременчуку, Кам'янці-Подільському —

згадуємо лише масові страти. До рейху поїхали транспорти з робочою силою; хто встиг, сховався у лісі. «Території, розташовані подалі від використовуваних залізниць, — писав волинський представник Уряду в Краї, — це так звані дикі поля, у яких організовуються українські республіки, де чинником, який регулює все життя, є лісові банди. Посилена пацифікаційна акція, проведена німцями перед жнивами, не дала жодних результатів, бо німці пацифікують, тобто убивають, палять села, не йдучи до лісу. Результатом було те, що всі, хто зумів утекти, переховуються у лісі і збільшують чисельність банд». Звернімо увагу: люди, які, рятуючи власне життя, втікали до лісу, щоб звідти боротись з окупантом, були, за означенням волинського представника, бандитами. Цим представником був Казимир Банах — педагог і вихователь, колишній голова Волинського союзу сільської молоді і керівник Народного університету в Ружині біля Ковеля, тобто діяч, який лише кілька років тому вчив волинську молодь співжиття двох народів.

Так в України з'явився новий ворог — Німеччина. Ворог сильний, грізний як за військовою потугою, так і за політичною доктриною, викладеною у «Майн Кампф». Там і згадки не було про створення над Дніпром нової слов'янської держави.

Якщо фатальний вересень виключив Польщу з кола ворогів України, то неволя повинна була об'єднати сусідів у спільній боротьбі з окупантом. Тим більше, що совєти вивезли з Волині шовіністів, які перешкоджали співпраці, — урядників, осадників, поліцейських, офіцерів, ендеків і т.п. Проте становище виявилося ще складнішим.

У повоєнній літературі поширене твердження, що польські збройні сили на Волині були створені з метою оборони від убивств з боку українців. Це неправда, бо вбивства розпочалися навесні 1943 р., тоді як — пише, наприклад, історик 27-го ВДП АК М. Фіялка — *фундамент польської конспірації на Волині творився стихійно вже в останні місяці 1939 р. і на початку 1940 р.*[1]. Потім додає, що на початку січня 1940 р. створено командуван-

---

[1] *Michał Fijałka.* 27 Wołyńska Dywizja AK. — Warszawa, 1986. — S. 30; zob. także: Józef Turowski. Pożoga. Walki 27 Wołyńskiej Dywizji AK. — Warszawa, 1990. — S. 29.

ня територій ЗВЗ (Звйонзек Валькі Збройней — Союз Збройної Боротьби) у Білостоку і у Львові, а в січні—лютому 1940 р. командування Волинського округу ЗВЗ було підпорядковане командуванню Львівського регіону. Тільки через півтора року (в липні 1941) створено українське формування — УПА, яке лише через наступні півтора року (в кінці лютого 1943) розпочало антипольську боротьбу. Додамо також, що всупереч твердженням М. Фіялки підпільні формування творились не стихійно, а відповідно до ухвали уряду генерала В. Сікорського від 8 листопада 1939 р. про створення у Польщі Союзу Збройної Боротьби під командуванням генерала К. Соснковського з метою боротьби з окупантом.

Очевидно, що на заході — боротьба з німцями. А на сході?

Невідомо, якого ворога бачили перед собою організатори ЗВЗ на Волині, і ніхто про це вже не скаже. Агентура діяла справно, і НКВД ліквідувало двотисячну організацію разом з усім штабом. Але полякам патріотизму не бракувало: під німецькою окупацією, у 1942 р., тобто вже після проголошення у Львові незалежності України, поляки створили нову мережу, щоб відбудувати на цій землі владу ще не існуючої держави. «Військова акція протягом усього 1942 р. проводилась активно, але хаотично, — писав у звіті волинський представник (див. додаток 21 до документа 6), — тут діяли різні локальні військові організації. (...) Систематичну організаційну діяльність військо проводило у Дубненському інспектораті, який охоплював Здолбунівський, Рівненський, Дубненський і частину Крем'янецького повітів». У жовтні 1942 р. розпочало роботу Волинське представництво, було створено корпус безпеки і самооборони у складі близько 250 дільниць та осередків чисельністю 4 000 осіб. Представник доповідав уряду, що у разі повної мобілізації збере до польського корпусу 15 000 солдатів, і не переймався наступним змістом доповіді, з якої випливало, що «вже у травні [1943] українські банди налічували щонайменше 40 000 осіб», що «ці банди постійно набирали силу».

Провідний представник польського уряду на Волині легковажив фактом, що на просякнутій ненавистю території на одного поляка припадає п'ять українців, що армії Галлера Франція вже не

пришле, що у відродженні держави на цій території військо з центральної частини країни не допоможе, і тому польське повстання у щільному середовищі чужого населення, організоване з метою повторного його уярмлення, стане для поляків їхньою могилою.

Тут не було мови про поєднання сил у боротьбі з німецьким окупантом. Поляк знову ставав ворогом українця. Третім у черзі після совєтів і німців.

Цю ворожість дуже підтримувала співпраця обох сторін з німцями у поліцейських формуваннях. Після захоплення прикордонних земель німці організували поліцію з місцевого населення, а на Волині і в Галичині — з українців, бо їх була переважна більшість. Від часу до часу німці влаштовували облави у лісах, мобілізуючи на допомогу українську поліцію, польські поселення пацифікувалися за співпрацю з «совєтами». У погромах гинули сотні поляків, а українська участь у цих операціях обтяжувала взаємні стосунки.

І vice versa — школа у Дембиці випускала батальйони гранатóвої (темно-синьої) поліції. *«Приємно було дивитись на ці підрозділи, хоча у німецьких мундирах,* — писав місцевий репортер, — *які справно маширували з польською піснею на устах. Побачивши це, українці зовсім опустили голови, і на їхніх обличчях можна було побачити страх і пригнічення...»* (див. документ 13).

Недалекоглядний автор не бачив, що цей спів підпалював ґніт під пороховою бочкою, на якій сиділи поляки.

Співпраця польського населення з німцями не обмежувалась гранатóвою поліцією. Як пише волинський представник у звіті «Українська справа» у грудні 1943 р. (див. документ 6, розділ V), перебуваючи на «німецькій службі» на посадах адміністраторів маєтків, лісової і дорожньої служби, поляки вислужувались перед німцями. Не раз «через надмір старанності» могли траплятись зловживання на шкоду місцевому населенню, яке особисто платило життям. Втискаючись до німецької влади і установ, вони там також діяли на шкоду населенню — з тим самим результатом. Крім поліції, німці приймали поляків до жандармерії, *надіслано було цілі підрозділи, які складалися з поляків, — правдоподібно, військовополонених з кампанії 1939 р. (...). Ті польські підрозділи за німецькими наказами почали вирізувати українські села, а німці підкреслювали, що це — кара за вбивства поляків.*

Палаючим ґнотом була також співпраця поляків з совєтами (див. документ 13). Вона складалася з кількох елементів. Першим стали польські підрозділи у радянських партизанів, які почали прибувати до лісів Полісся і Волині ще у 1942 р. Це не були вже виснажені рештки розбитої армії, як на початку війни, а регулярні підрозділи добре озброєних і екіпірованих солдатів і офіцерів, підібраних Українським штабом партизанського руху і надісланих з метою дезорганізації німецького тилу та ліквідації УПА. Їхні цілі збігалися з цілями польського підпілля, як комуністичного, так і АК-івського. Тому польське населення стало природним союзником для всіх партизанів, як польських, так і радянських. Натуральним і єдиним навіть для совєтів, бо українські села були гніздами УПА. Совєти належно оцінювали значення польського елементу на цій території, це засвідчує факт, що вони призначили польського комуніста Юзефа Собесяка заступником у польських справах генерала Василя Бегми — командира Штабу партизанського руху на Волині, члена військової ради 12-ї армії у 1941—1942 рр., першого секретаря легального обкому КП(б)У 1939—1941 рр. і нелегального 1942—1944 рр. у Рівному.

Позитивна оцінка партизанської співпраці сприяла виникненню другого елементу — польської допомоги для утвердження радянської влади при пересуванні фронту на захід. Це явище ще не вивчене, але його існування засвідчує лаконічна згадка у тижневому звіті від 6 липня 1944 р.: *З того боку фронту, що у Коломиї, є польська міліція у більшовицьких мундирах (...). Арештовано, вивезено і розстріляно певну кількість українців. Трапляються випадки арештів і вивезення також серед поляків, це стосується тільки тих осіб, кому більшовики закидають занадто тісну співпрацю з німцями. Оголошення в місті ведеться польською і російською мовами. Посади зайняті майже виключно поляками...* (документ 9).

Усе це небезпідставне, інакше і бути не могло. У селах Волині і Галичини майже в кожному домі був хтось в УПА — крім тих, природно, де не було чоловіків відповідного віку. Навіть дівчата працювали у допоміжних службах. Одних гнав до лісу патріотичний обов'язок боротьби за свободу. Інших, несвідомих, мобілізовували під загрозою смерті. Після приходу фронту перші пішли в еміграцію, другі крутились біля хати з надією: «якось воно буде...»

Радянська армія займала Західну Україну як ворожий край, і першим завданням було очищення території від ворожого елементу. Після мобілізації частину цього елементу вислано на першу лінію фронту, звідки мало хто повернувся, друга частина пішла до тюрем, таборів і під розстріли, решта продовжувала переховуватись. Для виловлювання цих залишків НКВД утворило спеціальні збройні формування — «істрєбітєльниє» батальйони, яких у народі називали «стребками».

За два тижні перед появою допису з Коломиї у Москві підписано наказ № 0078/42 про генеральне очищення України від українців (про що пізніше). Не можна було тим самим українцям віддавати на «визволених» землях місцеву владу, керівні крісла, вкладати в руки зброю для убивства в «стребках» власних братів. І хтось це повинен був робити... Під руками були поляки, які вціліли після погрому й отримали оказію для мінімальної відповіді за волинсько-галицьку різанину. «Стрибки», яких ненавиділо все українське суспільство, стали третім елементом польсько-радянської співпраці.

«Тільки в одному Коломийському районі у квітні 1945 р. виникло 26 груп самооборони з 266 озброєними учасниками, — пише в одному зі своїх памфлетів Е. Прус. — *Кількість бійців самооборони за цей самий час у Львівській області дорівнювала 3 219 осіб. Основу самооборони становили поляки. З найактивніших членів самооборони створювались на рівні повітів так звані «істрєбітєльниє» батальйони (винищувальні). У Львівській області у 1945 р. вони об'єднували 6 715 бійців. (...) Треба додати, що понад 80 % цих бійців — поляки молодші 18 років і старші 50 років. Ці пропорції починають змінюватись на користь українців лише у момент утворення переселенської хвилі поляків на західні землі Речі Посполитої»*[1]. Це означає, що коли бракувало поляків, влада мусила шукати зрадників серед українців.

Це було догорання згарища після вибуху. Але повернімось до підпалення ґнота.

Весною 1943 р. гітлерівці прискорили вивезення молоді на ро-

---

[1] *Edward Prus.* Herosi spod znaku tryzuba. — Warszawa, 1985. — S. 335.

боту до Німеччини, а коли кандидати почали масово ховатись, «доброчинність» набору доручено було українській поліції, яка досконало знала місцевість. Поліція у Здолбунові відмовилась виконувати накази, і німці її роззброїли. 12 осіб розстріляли, решту вивезли до рейху. Інші постерунки втекли зі зброєю у руках. Стало зрозуміло, що німці роззброюють усіх, і поліція пішла до лісу. Завдяки цьому УПА отримала 5 тисяч озброєних повстанців. У липні командування воїнами УПА перехопили бандерівці.

Розлючені німці заповнили постерунки гранатовою поліцією, віддаючи на її розсуд розправу з українцями. На села поїхали каральні експедиції. *«На всьому Поліссі і значній частині Волині,* — розповідає наочний свідок, — *влітку 1943 р. створилась така ситуація, якої хотів Сталін. Вночі ясно довкола — це бандерівці випалюють майно поляків і... «бульбівців», як зрадників. Вдень ясно довкола — це німці з поляками і узбеками спалюють українські села, вистрілюють народ за бандитизм. Іншої ночі більшовицькі партизани з поляками допалюють залишки українських сіл, не допалених німцями вдень. Куди не поглянеш — вогонь. Куди не повернешся — трупи і кров...»*[1].

Ґніт почав горіти.

Бандерівці прийняли радикальне рішення — деполонізація Західної України. Тобто повідомляли польське населення, що як не переселиться воно за Буг або Сян, то через 48 годин їх будуть ліквідовувати. Реакція була різною: частина поляків утікала до міста, інші не рухались. Термін надходив, і почалась різанина.

Особливо спричинився до неї польський уряд у Лондоні, який закликав населення залишатись на місці, звертаючи увагу, що деполонізована територія буде для Польщі втрачена. Люди очікували, що після заклику на допомогу прийдуть солдати зі зброєю, — і гинули.

Про те, що бандерівська розправа не викликала захоплення у самих українців, свідчить розповідь провідного мельниківця: *«Вся Україна, а особливо Західна, вважає поляків ворогами — і цілком слушно. Проте не тільки кожна держава, але і революція мають своє право і суд. То правда, що поляки у містах працювали в гестапо на шкоду українцям, давали найбільший контингент фольксдойчів,*

---

[1] *Олександер Гриценко.* Армія без держави // Туди, де бій за волю: Збірник на пошану Максима Скорупського-Макса. — Париж, 1989. — С. 420.

пізніше пішли до поліції на місце українців, які пішли до лісу, спільно з німцями проводили акції проти українського населення. Але... Але з польським народом нас єднав спільний ворог. І польська меншість в Україні була готова у своїй селянській масі до лояльності.

(...) З польського боку не бракувало ні провокацій, ні злочинців, але на це належало відповісти судом і покаранням винних. Але те, що діялось у цьому плані в 1943 р., не вміщається у жодні рамки. Не маємо наміру тут з різних причин підкреслювати деталі, лише скажемо, що вся рубанівська акція налаштувала польське населення проти нас[1]*. Це завдало величезних втрат на міжнародній арені. Для української визвольної боротьби рубанівська акція створила ще один фронт, штовхнула поляків в обійми німців, без потреби зміцнила обидва ці фронти, міцні і без того»*[2].

Лебідь — прихильник беззастережної диктатури — належав до аподиктичних людей. Якщо за його командою Служба Безпеки заповнювала колодязі українськими трупами, то його жорстокості до поляків не доводиться дивуватись. Лише важко зрозуміти, чому за тодішні злочини повинні бити себе в груди нинішні політики, про що навіть чути у сеймі.

Але чи були це злочини?

Очевидно, що вбивства беззахисних мирних жителів — старих жінок, дітей — важко назвати інакше. У цьому випадку, однак, ситуація була винятковою. Поляки у мундирах німецької поліції, у рядах радянських партизанів чи міліції, як 27-ї Волинської дивізії АК, знову стали не менш смертельним ворогом українського народу, ніж німці чи більшовики. Якщо на українській землі загарбники зробили пекло, де вдень і вночі горіли села, у вогні гинули господарі, то головним завданням волинсько-галицького суспільства мусила стати оборона, усунення з поля бою — за Буг і Сян — хоча б найслабшого ворога, який двічі займав силою ці землі — у 1349 і

---

[1] «Максим Рубан» — псевдонім Миколи Лебедя, керівника ОУН після арешту Бандери у 1941 р. Прийнявши командування над УПА, він запровадив залізну дисципліну. Нищив українців, які критикували бандерівські методи боротьби. У тому числі закатували дружину Бульби-Боровця.

[2] *О. Шуляк* (справжнє прізвище Олег Штуль-Жданович). В ім'я правди // Туди, де бій... — С. 398.

1919 рр. Повинно було підтвердитись російське прислів'я: «Єслі враг нє здайотся, єво унічтожают». Правильно говорив губернатор Вехтер у Львові, що це був «закономірний результат майже 600-річної польської політики на цьому терені». Це точилась нормальна боротьба обох народів за існування, у якій сильніший — господар — перемагав слабшого, на той час загарбника.

Якщо О. Жданович твердить, що заміст› вбивств невинних треба було судити винних, то це шляхетні наміри, але тільки невідомо, як бездержавний народ міг визначити список підозрюваних і перевезти їх на лаву підсудних з німецької поліції, радянської міліції або тієї чи іншої партизанки, як мав звільнити поле бою від ворога. Без цих відповідей висновки автора втрачають сенс.

Підведемо підсумок: серед численних польсько-українських протистоянь протягом 600-річчя жодне не виникало на польській землі, всі відбувались на окупованій Україні. В історіографії інколи навіть знаходимо об'єктивні судження, що вина за ці протистояння і боротьбу лягає на польську сторону, але пишеться про це несміливо, ніби на маргінесі, без переконання у потребі чинити який-небудь вплив на зміну свідомості суспільства. Бо більшість польського суспільства має почуття кривди і взагалі не усвідомлює, що акція витискування поляків за Буг і фізична ліквідація впертих проводилась на захист прав господаря цих земель — українського народу, була справедливою і неминучою. Що вона виникла з імперіалістичних намірів попередників і спадкоємців Романа Дмовського, керівників польського державного корабля, які анексовували чужі землі і протягом довгих століть вели на них винищувальну політику, напружуючи стосунки до крайньої межі. У критичний момент, коли над польським населенням завис бандерівський меч, батьки народу, замість рятування того, що ще вдасться, зіграли на патріотизмі, закликаючи земляків до стояння на «кресовому посту», не поспішаючи з допомогою, прирікши десятки тисяч людей на поневіряння і смерть. Безперестанне підпалювання ґнота повинно було призвести до вибуху.

Такі є факти, що відтворюють гірку правду.

Стоси документів, написаних поляками і адресованих з глибоким болем і обґрунтованими докорами до польського уряду, повністю цю правду підтверджують.

БАЛАНС «БОРОТЬБИ ЗА ПОЛЬСЬКІСТЬ»

(...) Польська Волинь без польського суспільства польською не буде... Тому на цьому належить стояти незламно і безстрашно до переможного кінця (з документа 16).

Скільки польських жертв забрало це «незламне стояння» на Волині і в Східній «Малопольщі»?

Різні автори називають різні цифри: від 20 тисяч до... мільйона. Кожний автор пише, що встановити число неможливо, кожний називає якусь цифру, жоден не проводить оцінки на конкретній основі. З плином часу кількість зростає. Тобто:

— за радянськими оцінками[1] на Волині загинуло 20 тисяч поляків.

— Р. Тожецький пише у книжці[2], що на Волині було 40 тисяч жертв. В інтерв'ю[3] він говорить: *«Зараз трудно відповісти, скільки поляків там загинуло. Я дотримуюсь думки, що всього у надбужанській смузі, на Волині і в Галичині загинуло менше 100 тисяч чоловік. На Волині — не більше 35 тисяч. Втрати української сторони були значно меншими, вони невідомі».* Оцінка втрат робиться за припущеннями.

---

[1] *M. Juchniewicz.* Polacy w radzieckim ruchu podziemnym i partyzanckim 1941–1944. — Warszawa, 1973. — S. 153.

[2] *Ryszard Torzecki,* Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy (1933–1945). — Warszawa, 1972. — S. 295.

[3] Sprawy polsko-ukraińskie w czasie II wojny światowej. Rozmowa z docentem R. Torzeckim // Zustriczi. — 1990. — Nr 3–4. — S. 114.

— М. Фіялка[1]: *«Не володіємо точними цифрами жертв українських націоналістів серед польського населення на Волині. За радянськими оцінками замордовано близько 20 тисяч, тоді як за польськими даними тільки протягом 1943 р. загинуло на Волині від рук українців близько 15 тисяч поляків, а загальна кількість поляків, замордованих на Волині українцями в період від березня 1943 р. до червня 1944 р., становила близько 40 тисяч»*. Таким чином припущення Р. Тожецького перетворюється у твердження.

— Ю. Туровський[2]: *«Зараз важко хоча б приблизно визначити кількість поляків, які загинули в українській різанині. Ніхто не створив повного списку знищених населених пунктів, помордованих польських родин. Оцінюється (*голослівно. — *М. С.), що на колишніх східних територіях Польщі таким чином загинуло близько 300 тисяч польського населення, і з них 60 тисяч на Волині»*.

— В. Романовський[3] наводить 70 тисяч жертв з описом тортур: *«Ніхто не в змозі уявити поширених тоді актів жорстокості і садизму. Сам факт позбавлення життя близько сімдесяти тисяч людей за допомогою сокир, вил, ломів, пил, мотик і лопат є достатньо промовистим. (...) Обрубання кінцівок, вирізання язиків, обрізання носів, пальців, вух і грудей, перерізання пилою, припікання на вогні, вкидання живих людей до палаючих домів — всі ці дії супроводжували майже щоденні розправи на території всієї Волині і далеко на південь від цього воєводства...»*

— Ю. Чмут[4]: *«...понад 500 тисяч жорстоко замордованих українськими фашистами у Східній Малопольщі»*.

— У таємній «експертизі» Е. Прус[5] інформує воєводське правління у Легниці: репатріанти з кресів оцінюють польські втрати у 300—350 тисяч осіб, український історик Івасюта нарахував 685 тисяч (поляків і євреїв), інші піднімають цю цифру до 800 ти-

---

[1] *Michał Fijałka*. 27 Wołyńska Dywizja Piechoty AK. — Warszawa, 1986. — S. 45.

[2] *Józef Turowski*. Pożoga. Walki 27 Wołyńskiej Dywizji AK. — Warszawa, 1990. — S. 48.

[3] *Wincenty Romanowski*. Kainowe dni. — Warszawa, 1990. — S. 78.

[4] *Допис* «Від видавця» редактора Юзефа Чмута до книги: Edward Prus. Herosi spod znaku tryzuba — Konowalec–Bandera–Szuchewycz. — Warszawa, 1985. — S. 6.

[5] *Edward Prus*. Ludność ukraińska w Polsce — przeszłość i teraźniejszość (Ekspertyża). — Legnica, 1985. — S. 89–90. Poufne.

сяч, а після додання жертв УПА на Закерзонні баланс злочинів українських фашистів буде становити мільйон. «Експерт», напевно, помиляється — при зарахуванні помордованих євреїв на український рахунок кількість жертв повинна сягати кількох мільйонів...

Спробу створити реєстр польських жертв на Волині зробили два колишніх бійці АК — автор згадуваної вже об'ємної книги «Пожога» Ю. Туровський і офіцер розвідки В. Семашко[1]. Як дізнаємося зі вступу, вони зібрали у членів 27-ї дивізії АК та їхніх родин 350 спогадів, додали ще інші матеріали і завдяки цьому створили реєстр подій, викладених у хронологічній послідовності з поданням прізвищ жертв, — очевидно, що там, де вдалось їх установити.

Враховуючи польсько-українську ненависть, можна було сподіватись, що не всі спогади будуть об'єктивними, що своєю чергою накладало на редакторів обов'язок ретельного відбору матеріалу. Проте ознайомлення з текстом не справило враження, що вони пам'ятали про цей обов'язок. Сумніви виникають вже на початку книги щодо інформації від вересня 1939 р. Ось приклади:

— С. 11: Біля мосту через річку Стир 40-особова група цивільних, головним чином українців, вимагала від екіпажу військового поїзда скласти зброю, а після відмови вбила кількох військовиків. — Тільки бракує пояснення, як пораховано нападників і визначено їхню національність.

— С. 12: Селяни з Смердиня Луцького повіту замордували чотирьох поляків, а після приблизно 10 днів ці самі селяни (?) знищили понад 200 осіб польської національності.

— С. 13: У колонії Пеньки Луцького повіту українські націоналісти утопили в торф'янику приблизно 100 поляків. Жертвам прив'язували великі камені до шиї, у воді притримували баграми.

---

[1] Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce, Instytut Pamięci Narodowej; Środowisko Żołnierzy 27 Wołyńskiej Dywizji Armii Krajowej w Warszawie. Zbrodnie nacjonalistów ukraińskich dokonane na ludności polskiej na Wołyniu 1939–1945 / Opracowali Józef Turowski i Władysław Siemaszko. — Warszawa, 1990.

— Там само: У листопаді 1939 р. в селі Навуз Луцького повіту українські селяни знищили приблизно 200 поляків серед втікачів з центральної Польщі.

Незважаючи на те, що у вересні 1939 р. на волю вийшло 15 тисяч українських політичних в'язнів, у цей час ще нічого не було відомо про існування груп, здатних до знищення сотень людей в одному селі, — УПА виникла лише через два роки. Важко повірити, щоб вчинили це селяни, елемент в цілому некровожерний і, як правило, неорганізований. Трудно також уявити можливість обтяження камінням і утоплення сотень людей. То скільки мало бути злочинців?

Щоб ближче вивчити ці відкриття, я звернувся до видавця — товариства бійців 27-ї Волинської дивізії АК — з проханням надати мені можливість архівної роботи з документами, які становлять основу публікації, особливо щодо групових злочинів з вересня 1939 р. до березня 1943 р. І отримав таку відповідь:

Шановний Пане!

Сформульована Паном тема книги «Генеза польсько-української мартирології», над якою Пан працює, містить у собі історичну фальш. Справа в тому, що Пан заклав її уже в назві, з якої виходить, що мала місце мартирологія українського народу, спричинена польською стороною, це так ніби хтось хотів написати книгу: генеза польсько-німецької мартирології, чи єврейсько-німецької, або польсько-радянської. Назва Вашої книги ображає і принижує тисячі невинних жертв українського людиновбивства, яке стосувалось однаково поляків і євреїв.

У цій ситуації не маю наміру надавати Пану доступ до матеріалів, ані якихось вказівок чи порад, де їх шукати, оскільки згідно з вищевикладеним випливає серйозна підозра, що праця не буде ретельно, добросовісно виконана.

/-/ В. Семашко

Я відповів на цей лист, що коли жертви — жінки, старі люди, діти — є з обох сторін, то це не є мартирологія лише одного народу. Оскільки зміст книги є недостовірний, то моїм обов'язком є вивчення відповідного документа, який я прошу. На це пан Семашко не відповів, очевидно, «документи» бояться критичного

погляду. Тому я був змушений обмежитись уважним вивченням книги. Звідси зробив такі висновки:

1) До книжки включено численні випадки катування польського населення німецькими органами безпеки у відповідь на співпрацю цього населення з радянськими партизанами. Це були завжди групові вбивства, які у кожному випадку забирали сотні людей. Таким чином український рахунок обтяжено додатково тисячами жертв.

2) Реєстр подій узагальнено на с. 158—159 твердженням, що у книзі названо приблизно тисячу населених пунктів, *«але повний розмір злочинів українських націоналістів на Волині, за нашою оцінкою, стосується, щонайменше 2000 місцевостей, у яких відбувались акції людиновбивства. Вони забрали 60—70 тисяч жертв, що (...) розподілилось на окремі повіти приблизно так:*

Дубненський повіт	*6800*	*убитих*
Горохівський повіт	*4200*	”
Костопільський повіт	*7000*	”
Ковельський повіт	*7300*	”
Крем'янецький повіт	*5100*	”
Любомльський повіт	*1900*	”
Луцький повіт	*11300*	”
Рівненський повіт	*7400*	”
Сарненський повіт	*6100*	”
Володимирський повіт	*8000*	”
Здолбунівський повіт	*3600*	”

Якщо врахувати, що загальні втрати поляків, завдані ОУН — УПА на східних кордонах Речі Посполитої, становлять 300—400 тисяч вбитих, то на Волині вони були найбільшими».

У читача виникають запитання:

— Чому замість підсумовування перелічених у тексті жертв наводяться вигадані цифри «за власною оцінкою»?

— Звідки відомо, що «загальні втрати... на кордонах... сягають 300—400 тисяч»?

— Додавання перелічених чисел дає суму 68 700 жертв. Якщо автори говорять, що втрати на Волині були найбільшими, то перекреслюють власне твердження про 300—400 тисяч. Чим це пояснити?

Після цих висновків читач зустрічає на черговій — 160-й — сторінці «Анекс», тобто додаток, — географічні і демографічні дані про повіти Волинського воєводства на основі перепису 1931 р. Дані з кожного повіту закінчують приблизно такою (наприклад) інформацією:

«Донині змогли встановити, що на території Дубненського повіту різанина польського населення у 1939—1944 рр., вчинена українськими націоналістами, забрала життя приблизно 1900 осіб. За нашими оцінками це становить приблизно 25% загальної кількості знищених поляків у Дубненському повіті. Загальна кількість польських жертв у цьому повіті оцінюється в 6800 осіб». У кінці додатка читаємо: *«На сьогодні вдалось установити, що на терені Волинського воєводства різанина (...) поглинула щонайменше 30 тисяч осіб. За нашими оцінками це становить лише приблизно 45% загального числа поляків, убитих на Волині. Ця кількість оцінюється в 60—70 тисяч осіб».* Чому цифри, які «вдалось установити», наведено лише у додатку, а до підсумку вписано цифри «за нашими оцінками», взяті з повітря, на 55 % вищі?

Намагаючись знайти у цій суперечності число, найближче до істини, я постарався вирахувати, скільки в описаних випадках загинуло людей, застосовуючи середню величину в усіх загальних визначеннях: кілька = 5, кільканадцять = 15, родина = 4 особи, купка = 10 осіб, колонія = 30 осіб (польські поселення на Волині не були великими) і т.д. Результати, звичайно приблизні, показує без округлень табл. 1. Вони є наближеними до підрахунків авторів книги, і в цілому я не оспорюю, що істина на моєму боці. Різниця могла виникнути через використання в окремих випадках іншої середньої величини.

Таблиця 1

Повіт	Власний підрахунок	Підрахунок авторів	На думку авторів
Дубненський	1122	1900	6800
Горохівський	2086	2400	4200
Костопільський	3828	4400	7000
Ковельський	2707	3350	7300
Крем'янецький	2862	3000	5100
Любомльський	1530	1856	1900
Луцький	3713	4000	11300

Рівненський	1218	1000	7400
Сарненський	771	1400	6100
Володимирський	4556	6500	8000
Здолбунівський	684	500	3600
Волинське воєводство	25077	30306	68700

Відхилення від числа 25–30 тисяч жертв можуть йти в обох напрямках, як у плюс, так і в мінус. Твердження авторів, що їх було вдвічі (на 55 %) більше, залишається голослівним. *«Не думаємо,* — читаємо на сторінці 159, — *щоб поза нашою увагою залишились інші такого роду великі масові різанини (то звідки кількість 68 тисяч?), але ми глибоко переконані, що не врахували багато місцевостей, у яких населення було повністю винищене, до останньої людини, і зараз нема свідків цих подій»*. Чи таких місцевостей могло бути багато? Якщо на місці нікого не залишилося, то бачили сусіди.

Подивимося тепер відхилення у мінус. У книжці наводиться велика кількість випадків злочинів УПА, селян і українських націоналістів, проте у донесеннях представника уряду по краю, які писались «по гарячих слідах», нема мови про ці злочини. Очевидно, що до боротьби чи різанини ніхто не надягав білих рукавичок, але пережите, описане через десятки років, безсумнівно, розрослось як щодо кількості, так і драматизму. І якби пан В. Семашко не боявся допустити дослідників до розповідей, які знаходяться в архіві (іншого автора книги, Ю. Туровського, вже немає в живих), то можна припускати, що баланс волинських жертв наблизився б до радянських оцінок — 20 тисяч.

Другий мінус — це обтяження українського рахунку жертвами німецьких акцій. Ось приклад перекручення дійсності: *«Грудень 1943 р.,* — пишуть Ю. Туровський і В. Семашко[1], — *село Германівка Ківерцівської гміни Луцького повіту. Українська поліція разом з німцями оточила Германівку і замордувала 52 особи польської національності за співпрацю з радянськими партизанами»*. Інакше висвітлює цей факт В. Романовський: *«28 грудня 1943 р. німці спалили ціле село, вбивши 52 особи, у тому числі 2 радянських партизанів»*. І додає: *«У зведенні рахунків за перевагу над супротивником поляки не мали боргу ні перед ким. Якщо вдавалось їм інколи знищи-*

[1] *Zbrodnie...* — S. 150.

ти німецький патруль, то приписували це українцям. Німці не могли передбачити, що діяльністю добродушних лісових мешканців керують досвідчені організатори диверсій з польських офіцерських шкіл у краю і з Великобританії...»[1]

У лютому і березні 1943 р. за співпрацю з радянськими партизанами німці пацифікували ряд польських колоній, поселень і сіл на території Костопільського і Рівненського повітів, спалюючи будинки і вбиваючи мешканців. Про всі ці випадки В. Туровський і В. Семашко записали у «Злочинах» (с. 23, 25, 27, 28): *«Німці й українська поліція знищили...»* На с. 22 написано, що у колонії Парослі Сарненського повіту українські націоналісти замордували польське населення — 173 особи. А в документі 6 (розділ «Випадки на Волині») читаємо, що це було перше групове вбивство 17 польських і... 5 українських родин! Невже всі родини нараховували по 8 осіб? Невже українці мордували одночасно поляків і українців? На жаль, без доступу до архівів ці загадки не розв'яжемо.

Тим часом до оцінки людських жертв не можна підходити отак собі, не спираючись на підставу, — сто тисяч менше, двісті більше — бо тут йдеться про числа, значно менші. Ось у книжці Р. Тожецького «Українське питання...» на с. 296 читаємо: *«База Кіселін у Горохівському повіті була знищена — закатовано 5 тисяч людей»*. Оскільки джерело інформації не названо, ми звернулись до детальних розповідей зі згаданої книги «Злочини українських націоналістів...» Отже, згадки про вбивства у гміні Кіселін знаходяться там на 20 сторінках, охоплюючи період від лютого 1943 р. до липня 1944 р., а кількість жертв становить близько 730 осіб. Як бачимо у табл.1, автори оцінили польські втрати в усьому повіті у 4200 осіб, в книжці показали приблизно 2400, а я нарахував 2086. Тобто в сумі увесь Горохівський повіт мав наполовину менше жертв, ніж приписано лише одній базі Кіселін.

У зверненні до волинського суспільства від 30 квітня 1943 р. волинський окружний представник уряду Речі Посполитої стверджував: *«Донині жертвами злочинства стали більше тисячі осіб»* (див. додаток 12 до документа 6). У звіті без дати, як випливає з

---

[1] *Wincenty Romanowski.* Kainowe dni... — S. 120.

тексту — з кінця 1943 р., той же представник називає число 15 000 жертв (див. додаток 21 до документа 6). Документ 34 (витяг без дати) називає понад 15 тисяч. Автори «Дороги в нікуди»[1] повторюють число 15 000 за 1943 р. За 1944 р. книга «Злочини...» показує приблизно 800 жертв — і це може бути вірогідне число, оскільки на початку лютого 1944 р. совєти зайняли Рівне і Луцьк, а в березні — Дубно, УПА відступала на захід, і поляки могли з полегшенням зітхнути. Це все дає підставу для висновку, що на Волині загинуло польського населення не більше 20 тисяч.

Спробуємо тепер встановити кількість польських жертв на Галичині. Як подавалось у «Національній інформації», № 8 за 5 січня 1944 р. (документ 7), від червня до грудня 1943 р. в Галичині зафіксовано приблизно 400 жертв. Рапорт від 1 травня 1944 р. (документ 8) повідомляє, що *кількість жертв до половини квітня була щонайменше 10 тисяч.* Б. Томашевський і Ю. Венгерський[2] у роботі «Львівська АК» (Варшава, 1983) пишуть про 10—12 тисяч жертв. І, нарешті, звернення Комітету оборони Львова з липня 1944 р. (документ 30) *«Солдати — йдіть карати!»* — про 40 тисяч. Очевидно, на Волині і в Галичині разом, як це було у попередній відозві без дати. Перебільшення відчувається вже навіть у стилі відозви. А це найвища кількість в останньому документі на цю тему, бо 13 липня почався наступ, який припинив період різанини як у Галичині, так і над Бугом.

У Галичині не могло бути стільки жертв, як на Волині, бо це була прифронтова зона, де німці не допускали заворушень, дали зброю полякам, а там, де мали місце вбивства, пацифікували українське населення. Польське населення перестало боятися! Доказом цього є факт, що коли було подано вагони для евакуації двох тисяч поляків, на транспортування прийшло тільки 40 осіб. Так було по всій Східній Галичині (документ 27). Навіть більше: *«24.IV,* — читаємо у документі 25, — *посланці наших відділів розклеїли оголошення до українців в Белжці, у Наролі й Угнові, щоб вони виселились протягом 24 годин. Багато вже втекло з цих містечок».*

---

[1] *A.B. Szcześniak, W.Z.Szota.* Droga donikąd. — Warszawa, 1973. — S. 169.

[2] Цитую за: *Kazimierz Podlaski.* Białorusini, Litwini, Ukraińcy — nasi wrogowie czy bracia?// Przedświt. - 1984. — S. 78.

Залишаємо поза нашою увагою справу польських контратак, на основі нижче наведених документів можна лише стверджувати, що польські втрати у боротьбі з українцями у Східній Галичині не перевищували 10 тисяч осіб. У сумі баланс жертв польської сторони на Волині і в Галичині сягає 30 тисяч. Певна кількість їх загинула ще над Бугом, але там була протилежна ситуація — різанина українців.

Тисячі могил у Сибіру, колективні могили з тисячами трупів у Катині, під Харковом, в інших відомих і невідомих місцевостях, тисячі поляків, закатованих українцями і німецькими окупантами на Волині і в Галичині, тисячі українців, закатованих не тільки в тих регіонах, але і на Закерзонні, — ось страшний баланс польської боротьби за польськість непольської землі.

Звідси випливає вся трагедія: це була боротьба за непольську землю. І що цього факту, тобто джерел трагедії, польська історіографія до нинішнього дня не зауважує, не наголошує на ньому, не привертає до нього уваги суспільства — ось у чому продовження польської трагедії. Бо до громадської думки не доходить правда такого типу, як твердження Ю. Томашевського — прекрасного знавця національної проблеми у Польщі, сховане між рядками невеликої брошури: *«Традицією польської політичної думки є ставлення до всіх земель у межах, що існували до поділу, як до польського простору, оскільки на них домінував шляхетський польський народ. Звідси народився постулат відбудови держави у її межах до поділу»*[1]. Звідси знову пам'ять повертає до Львова і Вільна, звідси виростають корені повоєнних кресових організацій, ненависті й претензії до націоналістів сусіднього народу, націоналізм яких проявлявся — о небо! — не тільки у мріях, але і в боротьбі за власну державу включно з землею «віковічно, історично польською». Цією ненавистю і претензіями переповнена вся історіографія за дуже нечисленних винятків. Поляки боялись України на «Східних кресах», совєти боялись її всюди, звідси виникала польсько-радянська співпраця — і польсько-українська різанина. І роздмухування кількості жертв, перебільшення жаху трагедії.

---

[1] *Jerzy Tomaszewski.* Mniejszości narodowe w Polsce w XX wieku. — Warszawa, 1991. — S.13.

ПРЕЛЮДІЯ ДО АКЦІЇ «ВІСЛА»

Коли з'явилась надія на відродження незалежності польського народу, еміграційний уряд запросив до дискусії над формою майбутньої держави представників усіх політичних партій, які перебували на еміграції. Було їх немало.

Отже, **Стронніцтво Народове** (Народова партія. – *Ред.*), **Шанєц** (псевдонім націоналістичної організації «Ящірковий Союз»), **Конфедерація Народу**, націоналістично-імперіалістичний **Меч і Плуг, Стронніцтво Праці** (Партія праці. – *Ред.*), **Табір Польщі, яка бореться** (наступник санаційного Обозу, тобто Табору Народного Об'єднання, зв'язаного з маршалом Е. Ридз-Смігли), **Конвент незалежницьких організацій** (колишній ББВР, тобто Безпартійний блок співпраці з урядом прихильників полковника Славка), **Польща Бореться** (група колишніх членів Польських Легіонів і Польської Військової Організації, підпорядкована ЗВЗ, а потім АК), **Стронніцтво Демократичне** (Демократична партія. – *Ред.*), **ВРН** (Вольність, Рівність, Незалежність — права течія розпущеної ППС, від 1944 р. Польська партія соціалістична) і **Польські Соціалісти** (ліва течія ППС, від 11. IV. 1943 р. Робітнича партія польських соціалістів).

Тож навколо уряду згуртувались усі верстви суспільства — від правиці до лівиці, за винятком комуністів, які у міжвоєнній Польщі були нелегальним угрупованням. Якщо частина цих угруповань з санаційною чи антисанаційною спрямованістю визнавала принцип рівноправності національних меншин і навіть надання їм територіальної автономії (Стронніцтво Демократичне, Польські Соціалісти), то ми не знайшли жодного, яке передбачало б можливість відокремлення «кресового» населення від Польщі з метою приєднання до батьківщини. Деякі були готові навіть погодитися

з відбудовою України над Дніпром, але за умови утримання кордонів, визначених Ризьким договором.

Тобто в Польщі бракувало людей, які б чесно сказали: «Це не наше!» У своїй основі це було навіть не нечесністю, а наслідком спотвореного віками мислення, що ці землі є історично польськими і тому, безумовно, повинні бути польськими, і тільки поляк може бути тут господарем — навіть у випадку, якщо на сто мешканців припадатиме кільканадцять тих поляків. І це розуміння існує в старшого покоління до нинішнього дня.

Про вирішення українського питання у відродженій Польщі йшлося у різних доповідях, які, очевидно, замовляв еміграційний уряд. Більшість доповідей не мають підписів, тому важко встановити, яку політичну течію презентує автор, але всі висновки схожі: затиснути, знищити, ліквідувати, розселити по Польщі, виселити за межі країни, віддати Росії з метою денаціоналізації, вивезення у Сибір. «Росія вже собі з ними впорається!» Навіть автор розлогої і цікавої доповіді «Українська проблема через призму Лондона, Варшави і Львова» доходить до того самого висновку, що треба силою психічно зламати українців, щоб підготувати «гармонійну» польсько-українську співпрацю (документ 52). До таких висновків не доходили навіть німці у процесі германізації поляків. Ось ряд таких красномовних висловлювань.

Документ 46: На східних околицях проживає консолідована група населення, яка називає себе нині українцями. Український рух стимулюється і підтримується матеріально Віднем, Берліном і Москвою. Виселити на схід.

Документ 47: Нема мовних ознак первинної польськості Червенської Землі, але інтереси Польщі вимагають, щоб ця земля залишилась у її межах. Виселити за Збруч або ще куди-небудь.

Документ 48: Не давати українцям жодних прав. Виселити за кордон.

Документ 49: Місцевий край, а особливо Волинь, фізично переорати так, щоб за життя одного покоління вирвати йому всі зуби. 50 % українців розселити по Польщі, 2 мільйони виселити за межі Польської Держави.

Документ 50: Виселити на схід українців і білорусів, всього 6 мільйонів. Як компенсацію за територію дати Україні і Білорусі

російські землі на сході. Негайно утворити відповідну комісію, не чекаючи на закінчення війни. Польський уряд повинен зробити все, щоб викликати нову війну Англії і Америки з Росією за новий переділ світу.

Документ 51: Вимагати договір про виселення всього українського населення, бо Польща буде усунута з шляху Балтія—Чорне море. Не виключено, що за східні кордони доведеться боротись зі зброєю в руках.

Документ 52: На думку всіх поляків Волині й Галичини до українців треба застосовувати тільки гітлерівські методи. Не розселяти по Польщі, а виселити. Зламати психічно.

Документ 53: Приєднати до Польщі Пруссію, Литву, Білорусь, Україну до Дніпра, віддати угорцям Карпатську Русь. Румунію підпорядкувати впливам Польщі.

Наводимо, нарешті, документ 54 — наказ Сталіна, підписаний Берією і Жуковим, про виселення всіх українців з України. На таємному засіданні XX з'їзду КПРС 25.II.1956 р. Нікіта Хрущов говорив про те, але у загальних словах: «Українці уникнули цієї долі тільки тому, що їх було забагато і не було куди вислати». Виявляється, що це не був риторичний прийом радянського керівника.

Польські політики так само **планували виселення з етнічної української території всіх українців,** а при нагоді — також їхніх сусідів.

Те, чого не змогли вчинити націоналісти, не допущені до влади, **виконали після війни комуністи,** усуваючи насильно українців з рідної землі над Бугом, Сяном і в Низьких Бескидах. За обсягом це була операція меншого масштабу, яка не охоплювала мільйонів людей і не займала навіть третини території Польщі, проте вона **залишається темною плямою на відносинах двох народів.**

РОСІЇ НЕ ВДАЛОСЬ ПРОКОВТНУТИ УКРАЇНЦІВ. ПОЛЬСЬКА СПРОБА ВДАЛАСЬ НА ЗАКЕРЗОННІ, АЛЕ НА СХОДІ ЗНОВУ ОПЛАЧЕНО ЇЇ ДЕСЯТКАМИ ТИСЯЧ ЖЕРТВ.

Останній раз.

Частина друга

Документи

Документ 1

(Ст. Ровецький)
15.XI.1941 р.

Спеціальний звіт

УКРАЇНСЬКА СПРАВА

І. Період польсько-німецької кампанії.

У переддень польсько-німецької війни акція нормалізації польсько-українських стосунків на землях Речі Посполитої була провалена. Уряд відкинув автономну програму УНДО і припинив реалізацію обіцяних концесій у Східній Малопольщі. Українці ставилися до польського населення все більш вороже і агресивно, викликаючи реакцію місцевої польської спільноти і широкі репресії. Відкликання Юзевського з Волині припинило і там політику порозуміння з українцями. Одночасно посилювалось розбивання українського суспільства, збільшуючи взаємне неприйняття. Такі факти, як руйнування церков на Холмщині, були повністю використані ворожою нам пропагандою. За цих умов парламентська декларація лояльності, проголошена Мудрим після вибуху війни, була радше виявом розуму політичного провідника, аніж відображенням настроїв населення. Мобілізований під кампанію солдат української національності поводився, як правило, лояльно. Його становище погіршилося лише тоді, коли в армії почало проявлятись напруження, а бойові дії наблизились до територій, де проживало українське населення. Українське село виявило себе ворогом польськості й продемонструвало симпатію до обох ворогів, які вступили на ці території. На Волині, за винятком комунізованих околиць, антипольський настрій був значно слабшим, ніж у Східній Малопольщі. Такий стан свідомості був, безумовно, спричинений помилками нашої української політики, а також інтенсивною німецькою та радянською агітацією.

II. Період окупації до початку німецько-радянської війни.

За винятком найзахідніших окраїн, усі українські землі Речі Посполитої потрапили під радянську окупацію. Тут після перших пропагандистських авансів щодо пролетаріату всіх національностей, що фактично повернулись лезом проти польської інтелігенції, землевласників і зовнішнього українства, настало знищення всіх національно незалежних течій, зокрема й української. Радянська влада намагалась досягти суспільної і політичної єдності «Західної України» з «Українською Радянською Республікою», тобто совєтизації її як вступу до русифікації. В атмосфері наближення німецько-радянського конфлікту почали гаснути симпатії до більшовиків, тим більше коли виявився нижчий культурний і економічний рівень окупантів. Особливо відштовхуюче вплинула примусова колективізація сільського господарства.

Тому провідні представники української політичної думки сховалися на території німецької окупації і тут знайшли опіку німецької влади і земляків, які віддавна слугували німцям. Отримали голос яскраво антипольські елементи, серед яких проявились дві групи: а) безумовно віддана німцям група старших, яка опанувала виключну національну репрезентацію — Український Центральний Комітет у Кракові («провідник» Кубійович); б) група молодших безкомпромісних незалежників на чолі з учасником вбивства Перацького (Бандера), які розглядали співпрацю з німцями як тимчасову необхідність на шляху здобуття великої незалежної України. Німці особливо використовували українців для економічного утиску поляків, надавали їм дрібні поступки, але не підтримували жодних політичних дій з огляду на відносини з Росією. Українські політики (які компромісно ставились до Польщі) повністю відійшли у тінь і не мали впливів (пропольська група УНДО—Петлюрівці).

III. Період радянсько-німецької війни.

Вибух війни українці привітали як перспективу незалежності. Група бандерівців, що знайшла моральну підтримку старшого незалежного покоління, об'єднаного в Український Національний Комітет, створений 22.VI.1941 р. в Кракові, перейшла до політики здійснених фактів, створивши у момент визволення Львова неза-

лежний уряд України (цьому передував виїзд Бандери у Словаччину і Закарпатську Русь). Швидко настало перше політичне розчарування: німці цей уряд розігнали. Незабаром надійшли і подальші удари: включення Малопольщі до Генеральної Губернії, передача Одеси і Поділля аж по Буг — Румунії, створення для решти земель Рейхскомісаріату з дуже обмеженим самоврядуванням. *У цих діях німці напевно покладались на: а) розчарування українців державними силами, особливо на радянській Україні; б) переконання, що цю країну захоплять як німецький «Небенлянд» («Nebenland») без втягнення до небезпечної гри творення незалежної держави; в) зобов'язання щодо румунського і угорського «союзників»* (у книзі «Армія Крайова в документах» текст, наведений курсивом, вилучено. — *М. С.*).

У німецькій політиці провідним фактором була економічна необхідність експлуатації українських земель, звідси збереження колгоспів, терор у забезпеченні продуктових контингентів, а одночасно придушення прагнення до незалежності (арешти, особливо бандерівців). Початковий лагідний курс на Волині зазнав зміни.

Все це не розбудило у широких українських колах антипольських настроїв. Німецька окупація залишила ще досить широке поле для боротьби з поляками, які є найближчим і найгрізнішим ворогом. Німці можуть піти, а поляки залишаться, треба використати перебування німців (додаток 1, висловлювання адвоката Горбового — ОУН).

IV. Нинішній стан української справи. Прогноз.

Затягування, всупереч усім розрахункам, російської кампанії, все більше ангажування Сполучених Штатів у війну, нарешті, все відчутніше вичерпання Німеччини посилюють також серед українців віру в кінцеву поразку Рейху, а серед людей, розпропагованих більшовицьким вихованням, посилюються надії на повернення совєтів. Розчарування у сподіваннях на незалежність, економічний і політичний утиск незалежників викликають антипатію. В окремих угрупованнях і на окремих землях це створює різні ситуації і вимагає конкретних передбачень майбутнього.

Генеральна Губернія

Польське середовище у регіоні Галичина зазнало значного послаблення через масове вивезення більшовиками і через еко-

номічне знищення. Нині ситуація не поліпшилась, бо в економічному житті тут домінують привілейовані українці. Польське середовище, колись безроздільно панівне, зазнало значного обмеження, й існує тенденція до наступних обмежень у міру підготовки українських фахівців. Українці передовсім опановують давні єврейські осередки.

Ось як сформулював політичну програму галицьких українців на випадок поразки німців один зі старших політиків (доктор Черкавський з Ярослава): «Для нас байдуже, яку і чи взагалі візьмете компенсацію від німців, можете взяти Пруссію і більше, ми вам у цьому охоче допоможемо, але там, де ми у більшості (границя Сяну, Бугу і Прип'яті), хочемо самі вирішувати» (додаток 2). Компенсацією за Львів, Тернопіль та інші округи з польською більшістю мали б бути Холмщина з Підляшшям і Лемківщина, які за його оцінкою населялись 800 тисячами свідомих українців. З цієї позиції випливає, що, намагаючись забрати Східну Малопольщу, зустрінемося з опором зміцнілої української стихії, яка має власну численну і озброєну поліцію, матеріал для війська, організований у численних спортивних організаціях (особливо «Січ» — майже у кожному селі), зрештою, готовий власний адміністративний апарат, якого бракувало у 1918 р. Польське середовище, навпаки, ослаблене, буде для нас менш ефективним опертям. Оскільки у нинішній момент становище поляків дещо поліпшується, бо справна діяльність публічного апарату в тилу діючої армії вимагає використання готових фахівців, навіть якщо це й поляки, але на майбутнє, в міру підготовки українських адміністративних працівників, становище може погіршитись.

На територіях, що їх українці були б схильні нам відступити, — Холмщині, Лемківщині й Посянні — також належить рахуватися зі зміцненням українського середовища, хоч і в іншій формі. Тут переважна частина української еміграції перед російською війною мала на польських землях «полегшене життя» і, роблячи добрі справи і віддаючись політиканству, зазнала ґрунтовної деморалізації. Однак дуже значна частина найактивніших людей пішла на село, найбільш досі пасивне або найсильніше полонізоване. Створено майже 1000 шкіл і стільки ж кооперативів. Повсюдно насипались могили борцям за свободу. У містечках місце євреїв зайняли український купець і ремісник. У багатьох місцевостях ця акція проводилась погано і «не захопила». Після початку війни більшість ак-

тивних діячів — учителів, молоді, попів — перебрались на схід, і пробуджене ними життя завмерло, але безсумнівно, що багато плодів цієї праці залишилось, і нам з цим доведеться рахуватись.

УНДО нині пасивне і зайняло вичікувальну позицію. Єдиною активною українською групою, схильною шукати з нами порозуміння на тлі програми «Великої України», є молоді безкомпромісні незалежники (бандерівці). Нині вони переходять до таємної діяльності і займають антинімецький фронт (Борис Левицький — додаток 3).

Волинь

Тут ситуація значно простіша. Герметично відділена від Галичини, яка нас ненавидить, з менш суспільно активним населенням, а одночасно з більш позитивними досягненнями польських урядів, нарешті, з людьми, залученими до лояльної співпраці, які після періоду вагань під час яскравих міражів співуправління з німцями знову повертаються на становище лояльності (Скрипник — додаток 4). Тут після досягнення певних компромісів, прийнятих для нас, можна було б відновити суверенність на цій території без боротьби.

Радянська Україна

Виявилась збільшовиченою і майже цілком вичищеною від активних національно свідомих українських елементів. Настрої на цій землі залежать перш за все від долі цієї кампанії — якби вона принесла поразку Росії, то Україна напевно знайшла б нового Петлюру. Це засвідчують прихильні в цілому до Польщі настрої населення різних верств, особливо з урахуванням того добробуту в Польщі, який застали у 1939 р. українсько-радянські війська у Східній Малопольщі і на Волині.

V. Висновки.

1. Нинішня оцінка української справи може ще зазнати еволюції, бо становище змінюється. Щораз виразніші ознаки поліпшення ставлення українців до Польщі, залишені без уваги з нашого боку, можуть бути перекреслені німецькими концепціями у момент погіршення військової ситуації Рейху на сході з метою створення нам труднощів.

2. У момент повстання проти німців, під час оволодіння суверенними землями Речі Посполитої на сході треба передбачати нині боротьбу за Східну Малопольщу, а може і за Волинь, в цілому у несприятливих для нас умовах. Боротьба буде подаватись ворожою нам пропагандою як нова «загарбницька війна» — *ця боротьба з огляду на можливість конфлікту з СРСР (якщо він буде досить послаблений у процесі нинішньої війни) за наші східні кордони повинна бути проведена якнайшвидше і з якнайменшими жертвами, ідеально було б, щоб вона мала ознаки збройної окупації* (у книзі «Армія Крайова у документах» текст, поданий курсивом, усунено. — *М. С.*).

3. Цю кампанію у зв'язку із захопленням наших земель на сході можна було б собі полегшити, якщо не уникнути її повністю, завдяки пропагандистській пацифікації у відповідний час, принаймні Волині, і послабленню опору у Східній Малопольщі шляхом завоювання там прихильності частини українського суспільства.

4. Цього можна досягти через:

а) налагодження контакту з українською еміграцією на заході й пропаганду серед американської еміграції;

б) попередню декларацію уряду щодо співіснування обох народів після війни, яке б більше відповідало істотним національним інтересам, ніж це було у 1939 р.;

в) призначення річників (напевно, представників. — *М. С.*) з Волині і Східної Малопольщі до Національної Ради;

г) проведення незабаром пропаганди на українських землях Речі Посполитої Польщі, яка б могла спростовувати антипольські аргументи або й вибивати з рук зброю у найкритичніший момент, тобто у момент початку антинімецького повстання.

5. Та акція, спрямована на політичну підготовку кампанії відновлення влади на суверенних територіях Речі Посполитої, могла б стати основою для тривкого вирішення українського питання на польських землях.

6. Відновлення влади у Східній Малопольщі могло б нам полегшити відповідне порозуміння з угорцями. Угорські війська, які воюють на сході, мають свої пункти у Тернопільському і Станіславському воєводствах. Їхнє ставлення до польського населення прихильне, а до українців — вороже.

РОЗМОВА З АДВОКАТОМ ГОРБОВИМ, ЧЛЕНОМ ЛІКВІДОВАНОГО НІМЦЯМИ [УРЯДУ] УКРАЇНСЬКОГО, ЩО ВІДБУЛАСЯ 10.VIII.1941 р.

...(...) Я запитав його, чи з огляду на ті всі факти (які свідчать про негативне ставлення німців до української справи) українці мають намір переглянути своє ставлення до німців. На це я отримав відповідь, повторену кілька разів, що українське суспільство буде послідовно підтримувати німців і дотримуватись німецької орієнтації, навіть хоча б, що не виключено, після окупації радянської України наступили серйозні репресії і переслідування українського руху за незалежність. Якщо б навіть, зазначив Горбовий, за місяць чи два опинився у Дахау, то і там буду захищати справу союзу України з німцями... Вияви небажання і розчарування, очевидно, є неминучими, але обов'язком відповідальних керівників буде, власне, вплив на суспільство в напрямку утримання від всяких неприязних до німців виступів. Зайняти таку позицію змушує український національний інтерес. Попри все вважаємо: те, що нині діється, є змінами на краще. Зміною на краще вважаємо негативний результат майбутньої німецької перемоги, тобто падіння наших двох елементарних ворогів: Росії і Польщі. Також маємо надію, що майбутнє принесе нам досягнення нашої основної мети — незалежність і об'єднання України. На моє зауваження, що майбутня Україна матиме конфлікт не тільки з Польщею і Росією, але і з Румунією і Угорщиною, які тримають у своїх руках частину української території, тобто Буковину і Підкарпатську Русь, відповів мені, що Ужгород і Чернівці мають для України третьорядне значення порівняно зі Львовом. Зі Львова і «Західної України» вийшло національне відродження українського народу, яке охопило найширші маси, тому ця частина української землі обходить нас найбільше. На питання, що станеться, коли німці програють війну, пан Горбовий відповів, що українська діаспора у Сполучених Штатах не марнує часу, а недавно до Ватикану був надісланий український представник доктор Зедзович, який веде переговори... у справі союзу на заході.

Я запитав Горбового, як він уявляє собі майбутній розвиток польсько-українських відносин. Вирішення спірних проблем між Польщею і українцями — сказав він — залежатиме від того, хто ці справи уладнуватиме. Якщо німці, то нема про що говорити. Якщо це повинно відбуватись між нами, то, на жаль, здається мені, що польська психіка є зовсім непідготовленою до такого вирішення наших суперечок, які вдалось би розв'язати мирно. Не можемо відмовитись від лінії Сяну і Бугу, бо це означало б відмову від найціннішого національного елемента. Єдина поміркована польська група, з якою ми могли б розмовляти на цю тему, зв'язана з особою Бохенського. Він сам ще недавно розмовляв з нами у Кракові на тему культурної автономії для поляків на території української держави, створеної німцями (це відбувалось ще перед 5 липня ц.р.), але пан знає, як багато прихильників має пан Бохенський. За цих умов, здається мені, що, на жаль, випадки від 1918—1919 років мусять повторитись і що мусимо розв'язати силою цей гордіїв національний вузол. Говорю про це відверто, бо ми у змозі це зробити...

Додаток 2

ЗІ ЗВІТУ З КРАКОВА 19.X.1941 р. РОЗМОВА З ДОКТОРОМ ЧЕРКАВСЬКИМ З ЯРОСЛАВА — ПОЗИЦІЯ ПОМІРКОВАНИХ УКРАЇНСЬКИХ КІЛ.

«... З поляками можна буде говорити... вважаючи за платформу до розмов кордон... Сяну, Бугу і Прип'яті. Для нас байдуже, чи (і яку) компенсацію візьмете від німців. Можете взяти собі Пруссію і більше, ми у цьому охоче б вам допомогли, але там, де ми у більшості, хочемо самі вирішувати». На питання, як собі уявляє, щоб Польща після переможної війни могла відмовитись від польського Львова чи таких беззаперечних острівців польськості, як Чортків, Тернопіль і т.д., співрозмовник твердив, що достатньою компенсацією вже є відмова від Лемківщини і Холмщини, де знаходиться 800 000 свідомих українців.

Додаток 3

ЗІ ЗВІТУ 18.X.1941 р.

Кілька днів тому до Варшави приїхав Борис Левицький... як офіційний представник ОУН для проведення розмов з представниками польських незалежних організацій... Левицький висловив бажання розпочати поважні розмови, які привели б до узгодження певних моментів спільної політики щодо німців. Стурбовані тим, говорив він, що офіційні українські чинники пішли на стопроцентну підтримку німецької концепції, бо розуміємо, що нова Європа буде творитись згідно з англійськими, а не німецькими концепціями... Мої повноваження наразі не є широкими, поки що обіцяю спричинити зміну настроїв українського населення, дотепер налаштованого вороже до поляків. Припинились би ексцеси, яких поки що, на жаль, багато... Поляки, зі свого боку, мусили б припинити антиукраїнські переслідування, у майбутніх переговорах виходити з засади, що незалежна Україна повинна постати, причому справа польсько-українських кордонів обговорювалась би після закінчення війни.

Додаток 4

ЗІ ЗВІТУ 1.X.1941 р.

Повернувся з Рівного колишній депутат сейму — Шишко-Богуш... Розмовляв там зі Скрипником, який повернувся з Берліна, не отримавши від німців жодних обіцянок. Скрипник шукав там зустрічі з інформатором, показав йому текст своєї промови у Волинській Українській Національній Раді, який ні в чому не суперечить обов'язкам громадянина Речі Посполитої. Весь час розмова відбувалася польською, хоча проїздом до Берліна у Варшаві Скрипник розмовляв виключно українською.

CA KC PZPR, zesp. 2271/3, sygn. 202/III/198, s. 33–36.

Документ 2

ТАЄМНА ПРОПАГАНДИСТСЬКА ІНСТРУКЦІЯ

Пропагандистські директиви у справі слов'янських меншин на Східних Землях

А. Українське питання

Незважаючи на політичні трудноші, які виникають навколо східного кордону Польщі у зв'язку з чіткими анексійними намірами Радянської Росії, **Уряд Польщі стояв і продовжує надалі стояти на позиції непорушності кордону, встановленого Ризьким договором,** спираючись на гарантії, зазначені у польсько-британському союзі з 1939 р. Ця позиція є вирішальною у сфері польської державної пропаганди. Вона повинна прагнути до розкриття законних прав Польщі на ці землі з огляду на те, що:

1. Поляки на Східних Землях становлять автохтонний народ, зв'язаний віками з цією територією.

2. Поляки дали цим землям західну культуру і зробили їх бастіоном цієї культури.

3. Поляки власною кров'ю протягом віків захищали ці землі від численних нападів зі сходу.

4. Економічний розвиток Східних Земель є справою поляків.

5. Роль польського елементу в організації життя на Східних Землях завжди була активною і домінуючою.

Виходячи з цих міркувань, польська політика ніколи не може стати політикою добровільної відмови від цих земель, навіть якщо на цих землях мають відбутися якісь корекції кордону. Генеральна лінія польської пропаганди на цей момент: польська державна приналежність цих територій повинна бути збережена. Підтримуючи становище польського східного кордону від 1939 р., наштовхуємось **на українську проблему** на Волині й у Східній Малопольщі як **внутрішню проблему Польської Держави.** Тому також єдиним критерієм, на основі якого можуть регулюватися справи української

меншини у Польщі, може бути польський державний інтерес. З іншого боку, гаразди держави вимагають, щоб польський державний інтерес був єдиним критерієм, а всі фактори емоційного походження, всі упередження і схеми мусять відпасти як неістотні моменти.

Польський державний інтерес вимагає, щоб Польська Держава, спираючись на Сході на кордони з 1939 р., становила сильний, згуртований і якнайбільше цілісний організм і всі національності, які проживають у Польщі, були позитивним і творчим фактором державного життя, і щоб вони були якнайбільше зацікавлені у розвитку і стабільності польської державності.

Тим мотивам повинні бути підпорядковані повністю і виключно методи нашої діяльності на територіях, на яких розміщене українське населення у Польщі.

Особливою основою польської політичної й економічної діяльності повинні бути застосування принципів єдності цих земель з цілою Польською Державою, зміцнення цього зв'язку і категорична протидія всім різнорідним відцентровим тенденціям. Імовірне створення Української держави поза межами Польщі — у тому політичному укладі, який формується, неможливе — є зовсім відмінною проблемою від нашої внутрішньої української справи. Нам належить об'єднувати ці справи і робити залежними від них наші цілі у внутрішній національній політиці.

Польське населення Східних Земель

Польське населення на Східних Землях є фактором, який найсильніше зв'язує ці землі з Польською Державою, й існування його на цьому терені є найповнішою гарантією нерозривності тих територій з цілим державним організмом.

Поширювані націоналістично-українською пропагандою переконання, які вдалось передати навіть окремим польським чинникам, нібито поляки на Південно-Східних Землях становлять кількісно слабкий і процентно низький елемент, є фальшивими, не відповідають справжньому стану справ і є дуже шкідливими. Кількість поляків на території чотирьох південно-східних

воєводств (Львівського, Тернопільського, Станіславського і Волинського) дорівнювала у 1931 р. приблизно 3 309 000 осіб, а в 1939 р. — щонайменше 3 600 000, що становить більше, ніж усе населення таких держав, як Норвегія, Литва чи Латвія, і майже стільки, скільки Фінляндія чи Данія. Це населення розміщене на всій території Південно-Східних Земель і становить в одних повітах меншість населення, а в ряді інших (розташованих на схід від Сяну і Бугу) — навіть абсолютну більшість, сягаючи 60—70 % населення.

Мішаний характер Східних Земель

Поляки і українці на Південно-Східних Землях Речі Посполитої становлять такий змішаний між собою з точки зору розміщення елемент, що не існує жодного кордону, яким можна було б два народи один від одного відділити.

На схід від Сяну не тільки немає суто польських повітів, ані суто українських, але навіть у кожній гміні чи селі мешкають віками поруч і поляки і українці. Внаслідок постійно створюваних від найдавніших часів так званих мішаних шлюбів між представниками обох народів кордон, який відділяє польський елемент від українського на Південно-Східних Землях, мусив би проходити через «середину окремих господарств і окремих родин».

З огляду на особливе значення на цих територіях польського елементу навіть там, де він становить лише меншість населення, — з точки зору польського державного інтересу — **мішаний національний характер держави повинен бути збережений.**

Висунуті окремими українськими чинниками проекти здійснення такого роду переселень польського і українського елементу, щоб утворити на території Польської Держави якийсь суто український національний простір, не повинні братись нами до уваги за будь-яких умов.

З точки зору польського державного інтересу було б кориснішим ще більше змішування польського і українського населення на території всієї Польської Держави шляхом відпливу пев-

ної кількості українського населення з Південно-Східних Земель на територію західної і північної Польщі, а особливо до промислових центрів, як ми це спостерігали перед війною на території ЦПО (Центрального промислового округу).

На користь цієї концепції говорять і економічні аргументи, передусім необхідність оздоровлення сільськогосподарської структури цих територій шляхом ліквідації карликових господарств, не здатних утримати родини.

Неоднорідність українського елементу в Польщі

Наступним фактом, з існуванням якого мусимо реально рахуватись, є велика неоднорідність за різними ознаками українського елементу в Польщі.

Мусимо також — для уникнення принципової помилки в оцінці ситуації — враховувати часто дуже глибоку відмінність між різними верствами українського народу. Почуття національної відмінності, національних потреб, ставлення до Польської Держави — все це має у різних верствах українського суспільства дуже відмінні прояви, і в різних напрямках відбувається кристалізація цих понять. Одні тенденції розвитку мають ті всі поняття серед сільського населення, інші — серед інтелігенції. Один характер мають устремління української молоді, а інший — старшого, більш урівноваженого і більш критично налаштованого суспільства.

Важко також забувати про те, що навіть сама назва народу — український — в цілому не була перед війною повсюдно прийнята у цьому суспільстві, і певна група цього народу вживала свою стару назву: русин. Треба пам'ятати, що це була не лише проблема вживання того чи іншого слова, тієї чи іншої назви, бо різниця між українцями і русинами мала глибшу понятійно-ідеологічну основу. Нині, внаслідок військових дій і політики двох чергових окупантів, назва «українець» прийнята майже всюди, але було б передчасно вважати, що ідеологічні принципи, зв'язані з давнім поняттям русина, повністю зникли, тим більше, що з деяких тери-

торій Східної Малопольщі надходить інформація про певні ознаки відродження «староруського» руху.

Цю неоднорідність українського елементу в Польщі, різнорідність тенденцій, які панують у ньому, треба нам правильно оцінити і відповідно взяти до уваги, тим більше, що вона може бути фактором, який серйозно зменшує протистояння відцентровим тенденціям деяких націоналістичних українських чинників.

Однак найглибші відмінності — у характері, настроях і устремліннях українського населення у Польщі — зв'язані з територіальним розміщенням.

Внаслідок розмаїтої низки причин, у тому числі й історичних, на Південно-Східних Землях виник ряд окремих регіонів, які живуть своїм власним специфічним життям. Такими окремими регіонами є на цьому терені передусім Полісся, Волинь і Східна Малопольща, крім того, Східна Малопольща поєднує в собі також кілька територій, дуже різних за характером.

Населення Полісся має надзвичайно слабко розвинуте почуття національної приналежності. Боротьба білоруських, українських, а також російських впливів на цій території створювала вже перед війною значний понятійний хаос, так що визначення своєї національної приналежності як «тутешня» більшістю сільського населення на цій території при проведенні перепису населення у 1931 р. насправді найкраще відповідає справжньому стану справ.

Цей хаос поглибили ще чергові експерименти, здійснювані на населенні Полісся під час нинішньої війни. Під час радянської окупації більшість Полісся було приєднано до так званої Білорусі, і по-чиновницьки його мешканців перетворювали на білорусів.

Якою хисткою і сумнівною була «білоруськість» цієї території, найкраще засвідчує те, що наступний окупант, німецький, визнав за правильне у свою чергу приєднати більшість Полісся до так званого Рейхскомісаріату України. Отже, українізація тамтешнього населення відбувається на державному рівні.

Належить зауважити, що нинішня концепція, як і попередня, є фальшивою концепцією, яка не відповідає сутнісному національ-

ному обличчю тамтешнього населення. **На Поліссі українці були і далі перебувають у незначній кількості, а місцеві українські «діячі» рекрутуються виключно з прибулого елементу.** Немає жодних причин, щоб у майбутньому утримувати нинішній штучний стан. Полісся повинне у майбутньому утворювати, як це і було перед війною, окрему адміністративну одиницю, а державна політика, яка проводиться на цій території, має бути пристосована до її особливостей.

Також окрему відособлену цілісність являє собою В о л и н ь. Українське населення на цій території становить безумовну більшість, яка дорівнює приблизно 70%. Однак настрої і устремління цього населення дуже принципово відрізняються від настроїв українського населення у Східній Малопольщі. Відмінностей між одним і другим населенням є багато, виділимо лише дві — з політичної точки зору найбільш суттєві.

Перша з них — це різна релігія. Українське населення Волині визнає православ'я, тоді як українське населення Східної Малопольщі є греко-католицького обряду. За відомого впливу церкви і релігії на сільське населення належність протягом кількасот років українського населення Волині і Східної Малопольщі до двох різних церков вирила у психіці однієї й другої груп українців дуже глибокі, сягаючі меж витривалості, поділи. Цю відмінність дуже добре розуміє Шептицький, проводячи акцію «поєднання» православ'я з греко-католицькою церквою і висуваючи як один з перших аргументів на користь єднання застереження, що релігійний поділ між українським населенням Волині і Східної Малопольщі міг би призвести з часом до утворення двох різних народів.

Друга принципова відмінність між українським населенням Волині і Східної Малопольщі є зовсім різне ставлення одного і другого населення до крайнього, сепаратистського націоналізму, який представляла ОУН. Колискою ОУН і взагалі єдиною територією, на якій вона отримала ширші впливи, є Східна Малопольща. Звідти намагалась і намагається ОУН проникати на інші території, де проживає українське населення, у тому числі й на Волинь. Належить підкреслити, що вплив ОУН на Волині перед війною був зовсім мінімальним, та й нині, попри докладання значних зу-

силь, ОУН зустрічає на Волині значний опір. Населення Волині виявилось порівняно менш податливим, ніж населення Східної Малопольщі, до проголошуваних ОУН гасел. Воно належить до зовсім іншого психічного типу, ніж українське населення у Східній Малопольщі. Його інтереси є швидше регіональними волинськими інтересами, ніж загальноукраїнськими.

Також не можна оминути той факт, що населення Волині майже сто років перебувало під іншим поділом і зовсім іншим культурним впливом, ніж населення Східної Малопольщі, що не могло не вплинути на формування його окремішності.

Утримання у майбутньому Волині як повністю окремого адміністративного простору і застосування на його території принципово іншої національної політики, ніж на території Східної Малопольщі, є державною необхідністю і відповідає глибинним інтересам місцевого населення.

Східна Малопольща становить простір цілком відмінного характеру від інших територій, на яких проживає українське населення у Польщі. Вона розпадається на три регіони, зосереджені навколо трьох центральних осередків: Львова, Тернополя і Станіслава, що мають особливі якості як в економічному аспекті, так і з огляду на національний склад. Ці відмінності повинні враховуватись у майбутньому для збереження передвоєнного поділу на три воєводства.

Принципи національної політики щодо українців

Значна неоднорідність українського елементу в Польській Державі не змінює того факту (який, до речі, часто або перебільшується, або недооцінюється), що **українське населення** у кордонах Польської Держави **мало вже перед війною значне почуття своєї національної ідентичності**, яке у воєнний період зросло і викристалізувалось.

Це населення має у різних галузях свої власні національні потреби. Цей погляд при встановленні основ нашої національної політики не можна обминути або ним легковажити.

Одночасно не можна оминути того факту, що в українському суспільстві існують чинники цілком негативного ставлення до Польської Держави і вони отримали у деяких сферах українського населення значні впливи. До такого роду чинників Польська Держава не може бути толерантною.

Основою нашої політики стосовно українського населення повинна бути діяльність, яка не нищитиме біологічно український народ і не позбавлятиме його позитивних національних рис — що суперечило б віковій традиції і сучасним тенденціям польського народу — боронити державу від небезпеки, яка загрожує їй з боку відцентрових (ірредентичних) українських чинників, а з українського населення зробити повноправних, зацікавлених у розвитку і силі держави її громадян.

Постулат територіальної автономії та інших спеціальних адміністративних чи самоврядних відмінностей для українців у Польщі, як такий, що суперечить принципу єдності й згуртованості Польської Держави і водночас не знаходить підкріплення у реальному становищі на Східних Землях, належить повністю відкинути.

Ліквідація наслідків окупації

Нормалізація відносин на територіях проживання українського населення у Польщі, як і запровадження норм, які регулюють права і обов'язки українців у Польщі, мають проводитись після ліквідації наслідків окупації. Ця ліквідація повинна охоплювати у першу чергу такі галузі:

1. Польська Держава повинна докласти всіх зусиль, **щоб польське населення**, яке проживало на цих територіях перед війною й яке через військові дії чи їхні наслідки опинилося поза тими територіями, отримало **можливість повернення у свої рідні краї**.

2. Повернення польської державності на Східні Землі має повернути правопорядок і справедливість.

Зрада держави і злочини щодо польського народу і поляків, зокрема, коли мова йде про провідників і організаторів цих злочинів, як і організаторів співпраці з окупантом, повинні бути покарані з усією суворістю права.

Не можна у жодному разі допустити, щоб особи, які активно виступали проти держави і поляків або активно співпрацювали з окупантами у знищенні польськості, залишились безкарними і надалі могли брати участь у справі відбудови життя і нормалізації ситуації в Польській Державі. Це принизило б навіть авторитет держави в очах самого українського населення і могло б мати дуже негативні наслідки на майбутнє. Закони повинні визначити категорію осіб, які будуть підлягати покаранню.

Критерій зради держави і злочину проти поляків повинен охоплювати, по можливості, не дуже численні кола українського населення, але відносно тих, хто був зарахований до цієї категорії, повинні бути застосовані якнайсуворіші карні санкції.

Всім українцям, які не заплямували себе злочинами, потрібно вже зараз, перед закінченням війни, надати можливість реабілітації.

3. Різноманітні українські інституції отримали від окупантів або награбували за їхнього сприяння величезні маєтності, які були власністю польських економічних чи культурних організацій, інституцій чи установ. Ці маєтності мають бути повністю повернуті. Як загальний принцип мусить зобов'язувати постулат ліквідації різного роду змін, які відбулись щодо польського і українського майнового стану на користь українського елементу чи за сприяння окупантів, чи за їхньої згоди.

Обов'язки і права українців

Стосовно своїх громадян української національності:

З одного боку, **Польська Держава повинна в и м а г а т и лояльно і позитивно ставитися до польської державності і її вимог.**

Одночасно **Польська Держава повинна з а б е з п е ч и т и**

вільний розвиток позитивних національних цінностей, повноту політичних і громадянських прав у Польській Державі і турботу про матеріальний добробут українського населення шляхом проведення інтенсивної господарської діяльності на теренах Східних Земель.

Обидва ці постулати між собою тісно пов'язані. Обсяг реалізації другого постулату повинен бути тісно узалежнений від реалізації першого постулату, тобто ставлення самих українців до Польської Держави. Це населення має рівні права у Польській Державі нарівні з населенням польської національності, але воно повинно мати ті самі, що і польське населення, обов'язки.

Зокрема, перелік свобод, які український народ буде мати у Польській Державі, великою мірою залежить від поведінки українського населення в момент прийняття Польською Державою влади на Західних Землях.

Не заглиблюючись тут у дрібниці, зазначимо, що діяльність держави у різноманітних галузях повинна відбуватись відповідно до зазначених засад, зокрема:

1) У галузі єдиної для всієї держави державної адміністрації українці повинні мати забезпечену квоту на посадах різного рівня як на територіях Південно-Східних Земель, так і решти держави.

2) У галузі єдиного для всієї держави територіального самоврядування українці повинні мати забезпечену квоту, яка їм припаде у рамках чинних законів про самоврядування.

3) У галузі релігійного культу повинна залишитись населенню...

(Наступних сторінок бракує)

KC PZPR, zespół 2267/1, sygn. 202/III–117.

Документ 3

Рапорт № 22. 4.VII.1942 р.

НАСТРОЇ ПОЛЬСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА СТОСОВНО УКРАЇНЦІВ

Згідно з думкою політичного діяча, який цього тижня повернувся з відрядження до Львова і сам походить зі Львова, 96 % політично свідомого польського суспільства відчуває ворожі настрої стосовно українців, притому ворожість зростає. На це не впливають ні рівень освіти (професор вищої школи чи робітник), ні політична орієнтація.

Із захопленням розглядають способи ліквідації української «меншості» після переможного закінчення війни. Найпопулярнішою є концепція передачі їх більшовикам. Поширюються все радикальніші наміри, і на цьому фоні безмежної наївності місцевої політичної думки виникає така комбінація: поляки не повинні замазатись українською кров'ю, для цього є радянські союзники. Тримісячна окупація Східної Малопольщі тим союзником повинна ліквідувати на майбутнє українську справу у Малопольщі.

Навіть серед угруповань українців з усталеними германофільськими поглядами (мельниківці) все більше поширюється зневіра в успіх німців. Страх перед розконспірацією (дописано від руки: *і німецькими репресіями*) відштовхує їх від більш офіційних розмов з поляками.

Wilh

CA KP PZPR, zesp. 2271/3, sygn. 202/III/198, s. 37.

Документ 4

№ 809/VI. 4.VIII.43 р.

[ПРОПОЗИЦІЯ ПЕРЕГОВОРІВ]

Найближчими днями Крайове Політичне Представництво оголосить відозву до українців, яка дасть підстави для офіційних переговорів представників Уповноваженого Уряду з нашою участю із представниками українського суспільства. Також буде визначено термін їх запрошення до Ліни.

У розмовах можете висунути у необов'язковій формі такі тези як основу для переговорів:

1. Польський народ розуміє устремління українців до незалежності. Якби українцям вдалось здобути незалежність, Польща прагнула б підтримувати з незалежною Україною приязні відносини (союз або участь України у федерації центрально-східної Європи).

2. Відправною точкою розмов є принцип збереження кордону від 1939 р. Східні Землі Речі Посполитої, які вважаються національно змішаними, повинні залишитись частиною Речі Посполитої з огляду на великий культурний і господарський внесок поляків і їхні тісні економічні зв'язки з рештою Польщі. Українське населення, яке залишиться у кордонах Речі Посполитої, буде користуватись повним фактичним і правовим рівноправ'ям, повною свободою політичного, культурного і господарського розвитку (рівноправність української мови, освіта на всіх рівнях включно з університетом). Гарантією тієї свободи буде територіальне самоврядування з воєводським включно, наділене законодавчими повноваженнями щодо місцевих і регіональних проблем.

3. Ці гарантії рівноправності збережуть свою силу і в тому випадку, якби українцям не вдалось здобути незалежність на схід від Збруча.

4. З нашого боку вимагаємо від українських незалежників:

а) співпраці з нами для усунення ненависті української маси до кресових поляків;

б) погодження з нами плану дій у переломний момент;

в) перш за все негайного припинення активної співпраці з німцями.

/-/ Znicz (Зніч)

CA KC PZPR, zesp. 2400/2, sygn. 203/xy-8, s. 90.

Документ 5

(1943 р., напевно, осінь)

НАЦІОНАЛЬНА ПРОБЛЕМА У ПОЛЬЩІ НА ТЛІ ПРОБЛЕМ СХІДНОЇ ПОЛІТИКИ

І. До проблеми

Згідно з переписом населення 1931 р. для приблизно 69 % населення нашої держави польська мова є рідною мовою. Понад 31 % населення визнав рідною інші мови. Якщо будемо трактувати мову як показник приналежності до певної національної спільноти, то мусимо визнати, що майже кожен третій громадянин Польщі перед вереснем (1939 р. – *Перекладач*) не був поляком. Це чіткий і кількісно вражаючий доказ того, що у внутрішній польській політиці існує так звана «проблема меншин». Але ще більш показовим є якісний характер цієї проблеми. На землях центральної і західної Польщі перевага польської стихії є абсолютною. Серйозним чужим елементом були лише євреї. Національно змішаними з перевагою навіть на значних територіях національно чужої стихії є східні території. На цих теренах важко говорити про проблеми «меншин», бо значною мірою довелось би говорити про проблеми поляків. Там стоїть перед нами швидше національна проблема,

проблема взаємовідносин різних народів, з яких кожен в силу своїх історичних і кількісних аргументів має право вважатись господарем на цій землі. Але і це ще не є найважливішою справою. Останній державний польсько-російський кордон перетинав територію, густо населену білоруським і українським населенням, віддаючи Польщі західний край цієї території, а Росії залишаючи етнічну і територіальну основу цих народів.

З огляду на цей поділ у білоруському і, особливо, українському народах наростають об'єднувальні тенденції. До цього долучаються і зростаючі вже тривалий час сильні, особливо в українців, незалежницькі тенденції, які вже мають свою історію.

За цих умов польсько-українські і польсько-білоруські відносини нерозривно пов'язані з проблемою польсько-російських відносин. Усе залежить від того, як складуться наші відносини з Росією. Чи підемо на принципове порозуміння і територіальний компроміс із Росією, що, безумовно, зв'язане з нещадним засудженням по обидва боки кордону незалежницьких устремлінь українців і білорусів, чи швидше почнемо принципову партію з Росією. А гра з Росією означає, що мусимо шукати серед українців і білорусів союзників. Тобто радше стимулювати їхні намагання здобути волю.

Основним питанням є: з Росією чи проти Росії? Від відповіді на це запитання залежать роль українців і білорусів у польсько-російських відносинах і наше ставлення до цих народів. Тому нині перед нами не стоять проблеми меншин у вузькому значенні цього слова, а перед нами стоїть **східна проблема** у широкому розумінні цього поняття.

І цю проблему в надзвичайно важких нинішніх умовах мусимо розв'язати. А оскільки вона стоїть перед нами не віднині, спробуємо глянути на неї у певному історичному аспекті.

II. Історія східної проблеми

1. Шляхетська Польща

Висновок, що перед Польщею стоїть східна проблема, ні для кого не є несподіванкою. Це є вічне у польській політиці питання.

Відтоді як польський король надщербив свій меч на воротах Києва, коли татарські, литовські чи російські загони доходили до Сілезії, Плоцька, Сохачева, Ловіча, Любліна, Завіхостя, Сандомира, Турська — постійно стоїмо перед східною проблемою.

Ми намагались її вирішити. Наша історія і досвід у цій сфері надзвичайно багаті. Досить простежити діяльність хоча б тільки Казимира Великого, щоб переконатись, скільки невтомних, але завжди впертих зусиль уклав цей П'яст у східну політику, у підготовку ґрунту для Ягелла і Зигмунта Августа. І що можна сказати про нашу давню східну політику? Можна стверджувати, **що поки були стосовно Сходу в нападі,** доти ми керувались правильною політичною ідеєю, **до того часу були великою державою**, згуртованою зсередини. Досить сказати, що у часи найбільшого розквіту нашої державності, у другій половині XVI століття, **Польща простягалася на просторі близько мільйона двісті тисяч квадратних кілометрів. Тобто це була держава, у три рази більша, ніж Польща перед вереснем, у два рази більша, ніж Німеччина, у чотири рази більша за Італію.** Намалюймо таку державу в Європі у день 1 вересня і задумаймось, які це має політичні наслідки.

Але не тільки територія тієї великої Польщі є вражаючою. Її внутрішня згуртованість була не менш показовою. Поляки на розлогих просторах Ягеллонської Речі Посполитої відносно населення краю становили, напевно, не більший відсоток, ніж нині. Проте внутрішнього національного конфлікту тоді не було. Ми змогли ставлення поляків до інших народів Речі Посполитої вирішити правильно відповідно до тодішнього розуміння.

А яким був наслідок тодішньої політики?

Ось коли Ягелло йшов у 1410 р. під Грюнвальд, з ним слухняно і вірно йшли всі зацікавлені народи з Балтійсько-Чорноморського міжмор'я. І на Грюнвальдському полі битви знаходимо поряд з польськими литовські й руські кості. У світлі такого минулого яким же безнадійно відособленим був польський народ у вересні 1939 р. в новому польсько-німецькому конфлікті. Зіставлення цих двох фактів є символом нашого політичного падіння.

То за яким політичним рецептом була змонтована велика Польща XVI століття?

Аби створити таку державу, перш за все потрібна активність, **політична наступальність.** Литовські чи руські загони доходили до Плоцька, Ловіча, Сохачева, Лübліна, Завіхостя. Чи треба нагадувати, що ці загони позначали свій шлях кров'ю чоловіків, жінок і дітей, пожежами, спустошеннями, захопленнями полонених? Вони збуджували почуття ненависті, провокували на відповідь, яка напевно була не менш кривавою. Але тогочасні польські політики не замикались у комплексі ненависті й відплати. Змогли піднятись над цією атмосферою. Взялися за вперті, неодноразові, послідовні спроби розрядити цей віками зростаючий конфлікт. Вони змогли дійти до порозуміння з учорашніми смертельними ворогами: Литвою і Руссю.

Для створення тогочасної великої Польщі потрібно було зібрати її на ґрунті відповідної **політичної ідеї.** І польські державні мужі знайшли цю, відповідну для тогочасного розуміння, ідею. Вони бачили на сході світ, який за стилем життя дуже відрізнявся від польського уявлення. Бачили там руських і литовських князів та бояр, їхні мовні, звичаєві, культурні і релігійні особливості. Польський народ був тоді занадто великим і занадто свідомим власної сили, щоб такі особливості могли його непокоїти чи вражати, хоча злої крові напевно не бракувало. Польща несла на схід елементи культури, свободи і добробуту. Безкорисливо, за відомим принципом, як вільний з вільним, як рівний з рівним. Ця вільнодумна політична ідея, обмежена, очевидно, рамками шляхти і можновладців, бо тільки з цих верств у ті часи складалося офіційне суспільство, об'єднувала між собою різні й такі відмінні народи давньої Речі Посполитої. Ця ідея була основою великої Польщі XVI століття.

У державній політиці ніколи не можна спочивати на лаврах. Той, хто втомився, повинен відійти і допустити до влади нові, свіжі й здорові сили.

Станіслав Віткевич у четвертому розділі своєї праці про Матейка пише, що унія була справою шляхти. Народ у ній не брав участі. І це правда. Литовський, руський і навіть польський народи не були втягнуті в орбіту ідеї польської державності. Але це не вина творців унії. Вони повинні були б піднятись високо над

рівнем тодішнього уявлення, якби хотіли це зробити. Але факт є реальним. Вплив унії на чужих можновладців і шляхту був таким, що названі елементи полонізувались, не відмовляючись, зрештою, від своєї національності[1].

Напевно, це не була усвідомлена мета унії, і то не дивно у ті часи, коли елементи національної відмінності не відігравали такої ролі, як нині. Але це ополячення шляхти і можновладців у Литві й на Русі поглибило поділ між тодішньою шляхтою і народом.

Отже, унія шляхти була елементом нашої внутрішньої згуртованості доти, поки шляхта була беззаперечним авторитетом і поки вона була єдиним суттєвим державотворчим чинником. Але настав момент, задовго до падіння давньої Речі Посполитої, коли виникла нова ситуація. На певних територіях Речі Посполитої, а точніше кажучи, на південно-східних землях, внаслідок низки причин, про що слід було б багато сказати, авторитет шляхти і можновладців в очах народу перестав бути безумовним. Народ почав обурюватись, бунтувати, почав з шляхтою і можновладцями, тобто з усім тим, що репрезентувало ідею польської державності, жорстоко і не без успіху боротись. Поки що не у політичній площині, а тільки у соціальній. Незабаром прийшли і політичні гасла.

І це була перша, але смертельна тріщина на будівлі великої Польщі, змурованої на принципі унії шляхти.

Хворий організм Речі Посполитої можна було лікувати і вилікувати. Але це могло статись лише за умови відмови шляхти від її привілеїв і поступового втягування народу в орбіту державного польського життя, зв'язування його долі з Польською Державою, охоплення унією разом зі шляхтою і народу. Для нових умов слід було зважитись на нові ініціативи і нову інтерпретацію ідеї свободи. Ми цього не зробили. Не було у нас державних діячів такого калібру. У нашій політиці на сході тон задавали не Кіселі, а Вишневецькі та інші королевичі, які ідею унії з Польщею компрометували в очах окраїнних народів.

Словом, давня шляхетська Польща змогла створити належну концепцію польської політики на сході. На основі цієї політики

---

[1] *Міцкевич пише:* «Литво, Вітчизно моя...»

вона змогла створити велику і внутрішньо згуртовану Польську Державу. Але подальший перебіг подій, дух зростаючих нових сил, відношень і часів не змогла зрозуміти, не змогла вийти за рамки шляхетського суспільства. Стала анахронізмом і впала.

2. Поділи

Настали поділи. Розчленована загарбниками Польща протягом майже півтора століття не мала можливості проводити власну політику. Отже, не було можливості закріпити окраїнні литовський, білоруський, український народи ідеєю Польської Держави тими засобами, які завжди використовує незалежна держава. Спостерігалося щось протилежне. Загарбники спритно і, на жаль, ефективно застосовували політику національного протистояння і підбурювання литовців, білорусів і українців проти поляків, селян проти шляхти. Ця політика була безрезультатною лише на одній ділянці. Польські селяни не дали відвернути себе від ідеї польської державності. Патріотичні елементи взяли гору над послідовно збуджуваними класовими елементами. Шеля не став символом польського селянина. Радше Вітос і Міколайчик. І сталось так попри те, що польські селяни шляхетсько-поміщицьку верству не завжди могли сприймати як союзників у своєму русі до Польщі.

В той же час на польсько-литовській, польсько-білоруській та польсько-українській ділянках політика окупантів отримала значні успіхи. І ці перемоги зрозумілі. Чим же могла бути у свідомості окраїнних селян давня Польща? Це «панська» Польща, Польща панщини, жорстокої експлуатації та утисків, придушення селянських і козацьких бунтів. Що у цій картині, ще яскраво підмальованій політикою і пропагандою окупантів, стосовно кількох поколінь може заохотити до об'єднання з якоюсь новою Польщею?

І символічним епілогом поділів став виразний, і то у політичній площині, польсько-український і польсько-литовський конфлікт. Тільки менш свідомий білоруський народ не піднімав проти Польщі якихось значних бунтів. Можна багато говорити про те, що литовський чи український націоналізм були роздмухані окупантами. Але це ніяк не змінює суті справи. Залишається фактом, що основу для політики і пропаганди окупантів зробили

ми самі невмілою політикою передокупаційної Польщі, бо ті нові націоналізми вже були розбуджені. І з цим фактом мусимо погодитись, бо ці процеси повернути назад уже неможливо, принаймні до нинішнього часу цього зробити не вдавалось.

3. Період 1918–1939 рр.

Кінець великої війни, організація післявоєнної Європи поставили нашу східну політику в дуже складне становище. У результаті тієї війни велику перемогу отримала демократична ідея самовизначення народів. Завдяки тріумфу цієї ідеї на просторах між Німеччиною і Росією біля Польщі виникла низка нових держав: Чехословаччина, Угорщина, Латвія, Естонія, Фінляндія. Світ вивчав етнографічні карти центрально-східної Європи, влаштовував плебісцити, але світ нічого або майже нічого вже не знав про наше ягеллонське минуле, нашу місію на сході. Світ західних демократій бачив в українцях і литовцях народи, які колись перебували під гнітом польського панування, а сьогодні виборюють собі право на незалежне існування. У цьому світі до нас не було симпатії. І все це проходило перед очима нинішнього покоління. І це не потрібно доводити. Наша кампанія на сході розглядалась доволі неприхильно, як ознака польського імперіалізму. Різні лорди, розглядаючи етнографічну мапу Європи, пропонували нам різні лінії, які існують до цього часу.

Але це не найважливіше, що думали про нашу східну політику у світі.

Важливішим є те, що Польща, яка відроджувалась, сама не мала якоїсь продуманої концепції своєї східної політики. Були такі, що із здивуванням, може вперше, дивились на етнографічні карти давньої Польщі і дивувались, чому на сході давньої Речі Посполитої такий малий відсоток поляків. Вони з цього зрештою не зробили жодних висновків. Були й такі, хто у нашій минувшині бачив тільки факт ополячення вищих прошарків чужоплемінних окраїнних народів. Їм здавалося, що тільки для того і була здійснена унія. Вони намагались відбудувати Річ Посполиту зразка 1773 р. **Вигодувані на сінкевичівській «Трилогії», вони сприймали українців і литовців лише як бунтівних селян, яких вдасться втихомирити твердими методами, як це вдалося зробити у минулому**

стосовно до верхніх прошарків цих самих народів (підкреслення моє. — *М. С.*). Були, зрештою, і такі (і їх було чи не найменше), що у нашій давній політиці бачили перш за все ідею свободи, тож схильні були погодитися з незалежністю цих народів, які давніше про неї мріяли, за неї боролись, і створити на землях давньої Речі Посполитої, а може і з порушенням кордонів на сході, велику федерацію.

У таких ось ідеологічних умовах починалась у 1918 р. нова Польща. А яким був подальший перебіг подій? Після боїв з українцями за Львів і Східну Малопольщу уклали з ними угоду. Пішли на Київ для реалізації далекосяжних польсько-українських планів, щоб нарешті підписати мир не тільки з Росією, але й із Радянською Україною (!) — мир на основі територіального компромісу, внаслідок якого і українці, і білоруси опинилися по обидва боки нового кордону.

І народилася ця Польща під знаком польсько-російського компромісу щодо розчленування України і Білорусі та глибокого внутрішнього конфлікту з великою кількістю слов'янських меншостей, а перш за все з українцями. Не могла вона бути, звичайно, і внутрішньо сконсолідованою і згуртованою. Можливо, що за умов 1918, 1919 чи 1920 років нічого більше практично не можна було досягнути. Не всі політичні запити досяжні за життя одного покоління. Але політичну ідею треба мати завжди і не раз її треба протягом століть вперто і послідовно реалізовувати. Проте з огляду на практичні наші політичні дії в 1918—1920 рр. важко встановити, якою була ідея нашої східної політики.

Мав її, напевно, Пілсудський, коли уклав договір з Петлюрою, коли йшов на Київ, але, очевидно, полишив її після невдачі київського походу. Пізніше вже не видно було слідів ідеї ні стосовно до України, ні Литви. **На очах усього спостерігаючого світу ми борсались безглуздо і безвольно між угодовством Юзевського і системою пацифікації: руйнування церков, навернення православних через військо у католицизм, виселення КОПом з прикордонної смуги, творення союзів сільської шляхти і т. д. Чи треба нагадувати, що така хистка політика була безнадійною?** (Підкреслення моє. — *М. С.*). Вона нікого не задовольняла, нічого не будила, а на міжнародній арені, де за нею уважно спостерігали,

викликала недовіру, небажання і зневагу і то тим більше, чим більше намагались подавати себе потужною державою.

III. Нинішня військова дійсність

Погляньмо тепер, як виглядає східна проблема на тлі війни, що триває. У вересні 1939 р. ми пішли на війну проти Німеччини без сумнівів і вагань, бо це була свята війна з німцями. Навіть вибачили тодішньому уряду, що вів нас на війну проти держави, з якою без упевненості жили протягом останніх років перед війною у показній згоді. Ми не турбувались, що йдемо на цю війну зовсім самотні, без союзників. Бо внаслідок нашої дивакуватої політики всі наші сусіди ставились до нас із недовірою і неприязню. Ми програли, щоправда, вересневу кампанію, але не капітулювали і проводимо разом з союзниками ту війну, яка, безсумнівно, завершиться нашою спільною перемогою. Наше політичне становище, однак, залишається складним. Воюємо з німцями за наше незалежне існування і справедливий кордон на сході. За ці цілі боремося разом з усіма нашими союзниками. Можемо вірити, що перемога над Німеччиною забезпечить наші політичні запити на заході. Ця справа здається досить простою. Інакше виглядає на сході. Росія є союзником наших союзників, а одночасно висуває претензії до наших великих східних територій.

Цей факт знову ставить перед нами у нинішній переломний момент стару східну проблему в дуже гострій формі. І ми не можемо з цим нічого зробити. Перш за все ми пасивні й безпорадні. Не вміємо проявити політичну активність. Нас шокує наша нинішня слабкість, з одного боку, і сила Росії, з другого боку. У цьому розкладі почуваємо себе такими малими, що нам навіть думка не приходить, що наша власна активність могла б бути якоюсь мірою вирішальним фактором. У нашій політиці домінує атмосфера очікування. Єдину дошку порятунку чекаємо від англосаксів, які у завершальній фазі війни повинні, як deus ex machina, здійснити всі наші політичні плани на сході.

Подивимось, чи не робимо тут серйозної помилки.

Не варто сумніватись щодо лояльності англосаксів і в тому, що вони щиро прагнуть відбудови Польщі. Але не вимагаймо від них

забагато, аби знали нашу історію, аби в деталях знали всі наші політичні запити, аби ними переймались, як ми самі, аби, врешті, боролись за ті чи інші наші повіти. Не вимагаймо від них усього того, бо англійці не люблять битись за чужі інтереси, бо, нарешті, виразно говорять, що певних речей не будуть робити, а певні справи взагалі їх не цікавлять. Коли з Лондона чи Вашингтона дивляться на центрально-східну Європу, коли призвичаєні до креслення кордонів на великих колоніальних просторах, то можна не надавати значення тому, що для нас є таким важливим: чи кордон буде на 100 км ближче, чи далі на схід. А Львів чи Вільнюс з такої перспективи напевно не відіграють у ментальності англійців більшої ролі, ніж Тобрук. Правдоподібно, відіграють навіть ще меншу роль. Мусимо собі сказати, що у цій війні, так само як і в попередній, як у кожній, певну роль має і повинна відіграти наша власна сила, зміцнена нашою політичною активністю. Якби не виникнення Сілезької Великопольщі, якби не наша власна перемога на Віслі, то, напевно, результати тієї війни були б для нас іншими і, напевно, гіршими, ніж були. Так само буде і тепер. Не можемо забувати, що яку б велику силу не мала Росія, але ці сили зазнають швидкого ослаблення і в завершальній фазі війни вартість наших власних сил відіграватиме серйозну роль. Не треба забувати і про те, що у східному конфлікті не ми, а Росія була самотньою. Її імперіалістичні тенденції є загрозливими для всіх її західних сусідів, які завдяки тому стали нашими природними союзниками. То чи не є логічним висновок, що з цими союзниками належить порозумітись і тихо, дискретно та спритно утворити солідарний антиросійський фронт? Чи ми це робимо? Чи шукаємо порозуміння з Фінляндією, Латвією, Естонією, Литвою, Румунією, Угорщиною, Югославією, Туреччиною і Персією? Не знаю. Але боюсь, що ні.

А тепер перейдемо до нашої внутрішньої політики.

Польсько-російський спір щодо Східних Земель Речі Посполитої почався 17 вересня 1939 р. Від цього моменту стає зрозумілим, що той спір з Росією мусимо розв'язати, якщо хочемо ці землі повернути. Війна ліквідувала на території Речі Посполитої зовнішні ознаки польської державності, і це є негативною обставиною. Але

війна принесла і певні позитивні наслідки. Німеччина і Росія перед війною надавали підтримку різним елементам, незадоволеним польським пануванням на окраїнах. Так щасливо склалось, що ті території пережили російську і німецьку окупації. І ця окупація вилікувала наших багатьох окраїнних опонентів від рожевих мрій щодо німців і росіян. Є чіткі ознаки цього явища на місцевості. Чи можемо це використати політично? Чи взагалі польська політика, польський державний інтерес присутні на окраїнах? Мені здається, що до цього часу ми були у цій справі пасивними. Ні у нашій пропаганді, ні у політиці не можна побачити провідну ідею. **Не можна побачити нічого, що якимось чином розв'язувало б наш безсумнівний і глибокий конфлікт з чужими окраїнними народами, чогось, що заохочувало б ці народи до спільної дії з майбутньою Польщею** (підкреслення моє. — *М. С.*). Східні Землі Речі Посполитої — сьогодні це один великий котел, у якому кипить, у якому перш за все панує найдикіший хаос понять і в якому дослівно точиться боротьба всіх проти всіх.

Багато що можна закинути українцям чи білорусам, можна до них ставитись як до заколотників, бандитів, політичних самогубців, але завжди можна їх виправдати тим, що не мають політичної традиції, бо ніколи не мали незалежної держави. Тисячолітню політичну традицію має Польща. І яку провідну думку пропонує, яку політику реалізує Польща на окраїнах? Сила Росії вбила нашу політичну активність. **Східну політику не проводимо. Чекаємо, що нам принесе майбутнє, з вірою, що більшовики знищать українців або що після перемоги англосаксів ми повернемось на ці території і розправимося з тими ж українцями** (підкреслення моє. — *М. С.*) Чи не є це з нашого боку політикою рефлексу?

Не пропонуємо також стосовно сходу **жодної чіткої політичної ідеї**. Попри наш досвід, ми так само недосвідчені й роз'єднані, як у 1918 р. Ми знаходимо у польському суспільстві таку саму нерішучість, знаходимо таких самих пацифістів, які дивляться на окраїни, як на гирю на нозі, вбачаючи там тільки великий цвинтар безкарно замордованих поляків. Вони, часто з добрими намірами, а інколи і під впливом чужої пропаганди, готові відмовитись від окраїн, бо бачать там лише непереборні труднощі для польської політики.

Знаходяться і такі «реалісти», які у нашому минулому на сході бачать лише факт ополячення частини окраїнних народів. Вони мріють про збереження ризького кордону, усунення з Польщі на всі сто вітрів усіх чужих націоналістичних елементів, ополячення спокійного українського і білоруського народів, а також створення нарешті польської національно-однорідної держави згідно з гаслом «Польща для поляків».

Нарешті є і такі активісти, які у нашому політичному минулому бачать ідею свободи. Тому шанують незалежницькі ідеї українців, білорусів, литовців і хотіли б, щоб Польща утворила конфедерацію з цими незалежними державами.

Кожне з трьох перелічених рішень приводить до різних дуже важливих наслідків.

Яке виберемо? Яку Польщу хочемо?

На останньому засіданні Національної Ради один з її членів сказав, що в нашій нинішній політиці бачить чотири різні Польщі.

Поляки з територій, приєднаних до Рейху, бачать тільки німецьку небезпеку, і на боротьбі з німцями вичерпуються всі їхні зацікавлення. Поляки у Варшаві на кожній вулиці, у кожному будинку і в кожній родині мають іншу концепцію Польщі. Поляки на окраїнах і на південь від Прип'яті вступили б у союз будь з ким, аби тільки проти українців. Поляки на окраїнах на північ від Прип'яті вступили б у союз з німцями, аби тільки проти литовців і росіян.

І цей хаос понять є знаковим для нашої сьогоднішньої дійсності, є дивовижним посівом у суспільстві, предки якого колись вступили в унію з Литвою і Руссю.

Не пропонуючи жодної окресленої політичної ідеї, не знайдемо розуміння ні у власному суспільстві, ні серед найближчих наших сусідів, ні у світі. Нас оточує атмосфера недовіри і небажання. Не можу у нашому сусідському оточенні вказати хоча б одного (може крім Угорщини) народу, який би нам довіряв і не лякався нашого шовінізму. У світі говориться, що Польща є совістю світу, а одночасно досить почитати англійську чи американську пресу, щоб переконатись, що поляків там вважають пустопорожніми, мегаломанами, тоталітаристами, імперіалістами, панами.

Через брак окресленої політичної ідеї можемо проводити лише

політику убогого, але морочливого клієнта потужних англосаксів. Посилаємося на принципи Атлантичної карти. Але у наших устах цей аргумент звучить фальшиво. Чи може світ повірити у те, що українці своє право до свободи захочуть здійснити у статусі громадян Польської Держави, якщо ці землі ми здобули у 1918 р. внаслідок збройної боротьби, якщо перед війною стосовно українців проводили пацифікацію, і коли вони нині нас убивають, а ми тими вбивствами турбуємо світ і погрожуємо українцям відплатою?

Протягом певного часу ми сильно і голосно висували слушні принципи федерації. Проте з ким ми повинні об'єднуватися, якщо Чехословаччина відпала? Де хочемо бачити партнерів до цієї федерації? На півдні, на сході чи на півночі? Кожний із цих напрямків зокрема і всі разом можна реалізувати, але спочатку треба розробити програму, а це означає обдумування і вирішення низки важких і непопулярних проблем. Такої програми ми не маємо і не пропонуємо. Але її робить і ставить Сталін. Не Польща, а Росія висуває сьогодні ягеллонську концепцію федерації. Ми знаємо, що з боку Сталіна це підступна гра. Але гра вправна. І не втішаймося, що середній англієць чи американець добачить всю підступність цієї гри. Наше минуле говорить, що Польща має всі політичні й історичні дані, щоб на Балтійсько-Чорноморському міжмор'ї між сходом і заходом, північчю і півднем Європи стати осередком великого політичного космосу, заснованого на принципах свободи, справедливості і добробуту людей і народів. Переживаємо час, коли політичні відносини на цих землях є стрімкими, коли народи, що тут проживають, душить то один, то другий імперіалізм, **коли поставлене нами чесне гасло свободи народів, які тут живуть, і їх незалежності від обох протиборчих імперіалізмів може бути зустрінуте як прозріння, тоді відбувся б елемент політичної консолідації, яка відповідає нашим державним інтересам** (підкреслення моє. — *М. С.*). Що може бути більш корисним для нашої політики, ніж факт, що Німеччина з Росією перебувають у війні і взаємно виснажують свої сили? Власне, такий омріяний епізод історії розігрується перед нашими очима, вимагає від нас, якщо ми не сліпі і не глухі, політичної активності й програми. А ми у цей омріяний історичний момент не можемо запалити у себе дух

політичної наступальності, ані ідеї. Ми так само пасивні й розбиті, як і в 1918 р. Нічого нас не навчили ні 20 років незалежності, ні чотири роки війни.

Чи усвідомлюємо ми відповідальність, яка лежить на нас, тому що це ми керуємо долею народу, котрий бореться за краще, а не гірше майбуття?

IV. Висновки

На тлі, власне, такої дійсності належить спробувати зробити висновки.

1. Польська політика взагалі, а стосовно сходу зокрема повинна бути активною.

Із стану очікування й оборони ми повинні перейти до активності й наступу. Очікуючи і зберігаючи мовчання, марнуємо власні сили і ухиляємось від впливу на перебіг подій, які хоча б при частковому нашому втручанні могли б відповідати польським державним інтересам. У сфері східної політики мусимо підкреслити особливо важливе значення країни у нинішній ситуації. Факт, що Росія є цінним союзником англосаксів, спричиняється до того, що англійці, навіть якби й хотіли, не можуть дозволити і не дозволять, щоб польський уряд проводив активну політику творення антиросійського фронту. А факт, що західні сусіди Росії, за винятком Туреччини і Персії, перебувають під німецькою окупацією, означає, що можливості дій нашого уряду в цій сфері з технічних причин є дуже обмеженими. Країна повинна стати головним, хоч навіть неофіційним, осередком польської східної політики. Наші досягнення на цьому напрямку були б, без сумніву, цінним козирем у грі з Росією.

2. Не існує жодної можливості вирішення національної проблеми на Східних окраїнах тільки у рамках нашої внутрішньої політики. Найбільше значення у цій справі має вирішення проблеми відносин Польщі і Росії. Національна Рада на багатьох тривалих засіданнях розглядала, як у рамках польської державності зі збереженням інтегральності Польської Держави на 1 вересня 1939 р. вибудувати стосунки з українцями у такий спосіб, щоб, зберігаючи кордони 1939 р., втягнути Литву в орбіту польської політики. З

українцями відбулись переговори у Львові, з литовцями у Вільнюсі. Сьогодні можна на підставі отриманого досвіду стверджувати, що без встановлення місця Росії в Європі і без вирішення проблеми польсько-російських відносин не існує можливості вирішення цих проблем. Отже, залишається єдина можливість: намагатись відповідною політикою вплинути на те, щоб проблема польсько-російських відносин могла бути вирішена з урахуванням нашого державного інтересу.

3. Вирішення проблеми ставлення Польщі до Росії може відбутись лише у площині далекосяжної програми польської східної політики. Ми повинні також встановити, що хоче польський народ від проведення східної політики. І в цьому аспекті повинні пам'ятати, що народ є вічним, і тому окремі постулати програми не повинні бути реалізовані й навіть визначені негайно. Але вони повинні бути продумані й сформульовані у завершеній формі, щоб нинішнє і наступні покоління наполегливо й послідовно могли реалізовувати якусь одну раціональну програму. Не можемо цією програмою ставити себе у залежність від того, чого хочуть від нас англосакси, від того, чи Росія у результаті цієї війни буде розбита тощо. Названі елементи можуть вплинути лише на те, яку частину сформульованої програми реалізуватимемо зараз у результаті цієї війни, а що мусимо передати у спадщину наступним поколінням для реалізації у результаті майбутніх конфліктів. Нинішнє становище англосаксів чи Росії, незалежно від того, чи висловлює його Черчілль, Іден або Сталін, не може відібрати у нас бажання дбати про наші справи. Найважливішим є те, що народ хоче жити і розвиватись. І тільки наші інтереси, і тільки наше, а не чуже міркування про них є для нас авторитетним.

4. Метою російської політики є ліквідація незалежної Польської Держави. Ключем успіху цієї політики є поглинання Росією всієї України і Білорусі.

Метою польської політики повинен бути ефективний опір російській політиці, який можна здійснити лише шляхом відриву від Росії всієї України і Білорусі та втягнення цих держав в орбіту польської політики. Виникнення цих незалежних держав

5*

і їхній зв'язок з Польщею був би таким великим досягненням, що виправдовував би територіальний компроміс з ними.

Що Росія є ворогом нашої незалежності, здається, не викликає жодних сумнівів. Її нинішні територіальні вимоги мають такий самий характер, як і вимоги Гітлера у 1939 р. Їх метою є не тільки обкраювання Польщі, але й ліквідація незалежної Польської Держави. Щодо цього, то не слід мати жодних сумнівів. Думаю, що таке переконання має більшість польського народу. Таке переконання висловив і комендант Грот у своїй доповіді під назвою «Польські територіальні цілі війни з точки зору обороноздатності країни», прочитаній весною 1943 р. на ПКП, яку ніхто не поставив під сумнів, і потім надісланій до Лондона.

У польсько-російському поєдинку, який триває протягом віків, ключове значення має факт підпорядкування білоруських і українських земель. Партнер, який має ці землі, отримує у поєдинку вирішальну й абсолютну перевагу. Росія дуже добре це розуміє. Також розуміє, що здавання цих земель під політичні впливи Польщі, організація їх на демократичних засадах свободи, соціальної справедливості і добробуту правдоподібно назавжди б ліквідувало проникнення на ці терени російських впливів. Бо Росія, яка ніколи не мала демократичного ладу і у якій не проглядається створення такого устрою, не була б притягальною силою для Білорусі і України, побудованих на демократичний західноєвропейський кшталт. Ось чому Росія, як вступ до наступного можливого поглинання Польщі, хоче перш за все відібрати всі литовсько-білорусько-українські території. Вона нічого не хоче залишити у нашому володінні, щоб західні окраїни цих земель, користуючись у демократичній Польщі громадянськими свободами (Росія боїться, що ми таки можемо надати ці свободи), не стали іскрою вільнолюбних тенденцій і бунту на територіях під російським володінням. Росія так цього боїться, що воліла б навіть залишити нам ці території, але без населення, яке хотіла б забрати під своє «опікунське» крило.

Ось таке значення встановлюваної нині Росією лінії Керзона.

Які цілі може ставити перед собою Польща у польсько-російському історичному двобої? Відповім знову формулюванням з тієї доповіді.

Польща повинна намагатись ослабити Росію і досягти рівноваги сил. Лише відокремлення Білорусі й України від Росії та політичне і військове об'єднання їх з Литвою і Польщею створює цю рівновагу і серйозно зменшує загрозу російського імперіалізму. Кожне компромісне вирішення, не виключаючи і ризького кордону, є тільки тимчасовим відкладанням у часі невідворотного польсько-російського конфлікту, який буде загрожувати доти, поки Росія не зазнає ослаблення в результаті втрати Білорусі й України.

Такою є правда про польсько-російський двобій.

Польща приречена на велич або ницість. Ми не можемо замкнутись у етнографічних межах, у Польщі для поляків. Якби ми дозволили російському імперіалізму влаштуватись над Бугом, то наша політична і військова ситуація стала б безнадійною. Безпомилковий інстинкт народу велів нам протягом усієї історії захищатись від можливості виникнення такої ситуації. Усі тенденції, спрямовані на приспання пильності народу, на втрату наших оборонних можливостей щодо Росії на захід, є збільшенням її військового потенціалу і ослабленням нашого, це призведе до ще більшої диспропорції не на користь нам.

То чи маємо бути самогубцями?

Можливо, у нинішній політичній розстановці у результаті цієї війни будемо змушені трохи поступитися на сході. Якщо так має статись, то мусимо цю справу поставити так, щоб наш народ відчув її як найбільшу кривду і щоб ми залишили по собі на сході заповіт свободи, щоб та бацила свободи гангренувала і розмножувалась всередині російської тиранії, відкривала нам шлях повернення на ці землі. Бо якщо ми взагалі хочемо бути незалежною державою, мусимо утримати Схід в орбіті наших політичних впливів. А ті, хто хотів би добровільно віддати землі за Бугом на поталу східного імперіалізму, хто український і білоруський народи, які віками засвоювали елементи західної культури, які є нашою стіною проти Росії і нашими природними проти неї союзниками, хотів залишити напризволяще, показали, що не знають ні географії, ні історії, що не вміють визволитись від комплексу рефлексів і не вміють бачити справи з точки зору далекої перспективи.

5. Литовський, білоруський, український народи є природними союзниками Польщі у конфлікті з Росією. Ця правда повин-

на формувати всю польську політику у ставленні до цих народів. Тому треба відповідною політикою усунути все, що розділяє нас з цими народами.

Спостерігаючи поведінку цих народів, можна у них побачити як антиросійські, так і антипольські тенденції. Безумовно, це свідчить про політичну незрілість їх. Ми могли б використати ці тенденції у двох напрямах. Порозумітися з Росією на засаді територіального компромісу, розкроювання етнічних просторів тих народів і проведення солідарної екстермінаційної політики стосовно їх. Так, власне, вчинили у 1921 р. **І та політика не виправдалась** (підкреслення моє. – *М. С.*). Бо наша тверда рука на сході виявилась заслабкою для ліквідації національної проблеми. А відкрита стосовно Росії політика не захистила нас у кінцевому результаті від наступного російського стрибка на захід. І сміливо можна сьогодні сказати, що політика компромісу збанкрутувала. Чи можна мати ще сумніви, що Росія на віки затримається на лінії Керзона? Переконаний, що таких сумнівів не повинно бути. Нарешті надійшов час відкинути цю програшну політику і сказати собі: «Добре, що литовці, білоруси й українці проявляють антиросійські тенденції, бо це лежить у руслі нашої політики». Ці тенденції треба розвивати і використовувати. Але це лише один бік медалі. Ці народи мають також сильні антипольські тенденції, які вибухають у трагічні братовбивчі мордування майже на всіх наших окраїнах. Як до цього ставитись? До цього часу ми не робили нічого, щоб відповідною вмілою політикою запобігти цим убивствам, а коли вони вже відбуваються, то ми вибираємо шлях найменшого опору і діємо за інстинктом ненависті, обіцяємо відплату. Що це означає? Що йдемо проти Росії, відповідаючи на її вимоги твердим «ні», проти наших окраїнних чужих націй. Чи така політика, принаймні не найкращого відособлення, не є часом недоречною? На кого розраховуємо? На англосаксів? Сумніваюсь, чи захочуть вони битися за наше право помсти українцям з околиць Рівного або Ковеля. Зрештою, тут нема жодного сумніву. Англійці неприйняття такої війни не приховують. Думаю, що треба дивитись тверезо. Російський натиск є найбільшим, є нашою смертельною небезпекою на сході. Росія – головний наш супротивник. Тому належить порозумітися з іншими задля наших спільних інтересів, щоб

спільно й ефективно протистояти російському натиску. У грі на сході не можемо йти проти всіх.

Українці, білоруси і литовці є нашими природними союзниками проти Росії. Кращих не маємо. Нинішній кривавий конфлікт з українцями є недоречним трагічним непорозумінням, яке треба ліквідувати всіма силами. Так глибоко зайшли з обох боків у безнадійний польсько-український чи польсько-литовський конфлікт, що втратили можливість тверезої оцінки дійсності. Ми перестали розуміти, що є нашим політичним інтересом. Й інстинкт ненависті викликає інший небезпечний інстинкт — зневіру. Тут і там чути голоси розчарування і висловлювання з полегшенням про можливість нашого виходу з окраїн, з того котла, у якому панують убивства і хаос. Це дуже небезпечні тенденції, які посилюються через відсутність якоїсь простої і зрозумілої для нашого власного суспільства ідеї польської політики на сході. Чекаємо і мовчимо, інформуючи поляків і світ тільки про вбивства. Тому не треба дивуватись, що ні пересічний поляк, ані тим більше пересічний англієць чи американець не розуміють, в ім'я чого, крім підозрілого польського імперіалізму, силуємось утриматись на сході.

А тим часом Польща не може відмовитись від своєї позиції на сході. І то принаймні не з імперських мотивів. Мусимо організувати схід, щоб нас степ не ліквідував.

Польський народ не є в Європі кількісно великим, і живе він на прохідних територіях, відкритих з усіх боків. Віками спостерігаємо тенденцію нашої ліквідації. Якщо вижили до нинішнього часу, то це стало можливим лише тому, що у нашій внутрішній психіці закладені зерна сили і величі. У нашій діяльності ми були у наступі, організовували схід, втягнули його в орбіту нашої політики і виграли кілька віків суттєвої незалежності. Відхід сьогодні зі сходу був би перш за все ознакою внутрішнього здрібнення народу, запереченням усієї нашої історії, був би якоюсь у чеському стилі капітуляцією без схрещування шпаг, капітуляцією, яка несе народу неславу і приниження. Не можемо на це погодитись.

Але тут мало сказати «ні», що постійно повторюємо. Якби ми володіли силою, ніхто не питав би нас про аргументи. Оскільки не маємо сили, мусимо мати і розкрити ідею, в ім'я якої матимемо

право зберегти нашу політичну роль на сході, яка виправдає в очах власного суспільства, що вже сумнівається, необхідність нашої присутності на сході і яка виправдає цю необхідність в очах світової громадськості, завдяки чому пересічний англієць чи американець визнає правоту Міколайчика, а не Сталіна.

Яка ж це може бути ідея?

А це та сама ідея, за яку бореться сьогодні краща частина світу з тоталітаризмами і тираніями. Ідея свободи народів, сформульована в Атлантичній карті.

Вона має для нашої політики далекосяжні наслідки. Ми схильні думати, що Атлантична карта дає нам тільки права. Треба усвідомити, що з цієї карти для нас випливають і зобов'язання. Українці, білоруси і литовці слушно можуть побачити у принципах цієї карти гарантію і їхньої свободи. І Польща не може і перед власною совістю, і в очах усього світу бути скелею на дорозі цих народів до свободи. А якщо Польща хоче ці народи об'єднати для своєї політики, то треба піднятись перш за все полякам, як старшим братам, над атмосферою лихої крові. Сьогодні треба у ставленні до них чітко і чесно дотримуватись у польській пропаганді й політиці того самого принципу, до якого піднялись над атмосферою лихої крові польські політики з доби Ягеллонів, — «вільні з вільними». Перед очима і уявою народів, які давніше жили у згоді під одним дахом Речі Посполитої, сьогодні треба малювати картину співіснування цих народів з поляками у федерації, на засадах свободи, справедливості і добробуту. Цього вимагає від нас тверда нинішня дійсність. Це державна необхідність нинішньої Польщі. Тієї Польщі, у якій після віків відсутності здобувають голос народні маси. І ці народні маси повинні сьогодні вирішити проблему величі й сили Польщі так само, як це на основі ідеї свободи колись вчинила шляхта.

Було б великою трагедією нинішньої Польщі, якби народні маси, польські селяни не могли знайти спільної мови з українськими, білоруськими і литовськими селянами так само, як колись польська шляхта знайшла спільну мову зі шляхтою тих самих народів.

Треба тільки пам'ятати, що принцип свободи мав інший вияв у чотирнадцятому чи п'ятнадцятому столітті й інше суспільно-політичне вираження має нині, коли Європа пережила Французь-

ку революцію, наполеонівські війни, весну народів, демократичні гасла самовизначення народів, коли голос отримали широкі народні маси.

Сьогодні існує абсолютна необхідність погодитися з фактом, що на схід від обійсть польського народу живуть братні литовський, білоруський, український народи, які мають право на свободу і незалежність. Було б великою помилкою з нашого боку, якби ми у своїй політиці були спадкоємцями Вишневецького чи інших королевичів, якби сьогодні намагались вперто повторювати ту саму помилку, яку зробили вже кілька століть тому стосовно козаків. Коли велику силу, яку представляв цей елемент, викинули на манівці і змарнували. Спрямували її проти самих себе і на знищення того, що могло бути елементом нашої сили і величі.

CA KC PZPR, zesp. 2225 / 10, sygn. 202 / II—51

Документ 6

[*Грудень 1943 р.*]

УКРАЇНСЬКА СПРАВА

І. Стан української справи у Польщі перед 1.IX.1939

(Невідомий автор побіжно обговорює розвиток українського руху в рамках Австро-Угорської монархії, загострення польсько-українських стосунків внаслідок війни 1918 р., їх відгомін на міжнародній арені і подальший вплив на рішення сейму, фіаско угодовської політики УНДО).

(...) Під впливом зростаючого напруження на міжнародній арені після трьох років невикористаного урядом періоду від підписання у 1935 р. виборчого договору з УНДО настало загострення польсько-українських стосунків. Уряд призупинив оголошені у Східній Малопольщі концесії, настали нечисленні (!? — *М. С.*) випадки руйнування православних церков на Холмщині і навернення православних Холмщини і Волині військом у католицизм римського обряду, посилились полонізаційна діяльність КОПу і

виселення українців з прикордонної смуги, організація селянської шляхти з метою руйнування національної української єдності та підтримка виокремлення лемків і гуцулів. Коли у 1939 р.*, згідно з українською інформацією, було закрито 104 читальні «Просвіти», то за перші п'ять місяців 1939 р. закрито 168, як осередків антипольської пропаганди.

Невикористання урядом договору, укладеного у 1935 р. з УНДО, для завершення формування польсько-українського співіснування і вирішення української справи у Польщі було великою помилкою з боку уряду. Якщо перед 1935 роком вирішення українського питання не було легкою справою, бо українці вперто не хотіли визнавати польської державності в надії на міжнародні фактори, то у 1935 р. ситуація зазнала принципової зміни. Українці виразно стали на ґрунт польської державності й підтвердили це на міжнародній арені. Ще у перші місяці після травневого перевороту 1926 р. здавалось, що уряд Пілсудського, який сказав, що хоче, аби польська політика стосовно меншин була порядною, почне вирішення української проблеми. Проте незабаром виявилося, що замість того, щоб вирішувати загальнодержавні проблеми, цей уряд пішов по лінії розвалу власного суспільства. У 1928 р. тодішній львівський воєвода зруйнував місцеву народно-демократичну партію. Група «молодих» (так звана «команда ста») перейшла на бік уряду і внесла з собою до післятравневого табору весь свій галасливий і недалекоглядний шовінізм, що брав за приклад італійську програму «державності», яку перейняли і урядові кола. Отже, уряд втратив правильну лінію в політиці щодо меншин і перестав бути об'єктивним чинником над локальними шовінізмами у Східній Малопольщі.

II. Війна 1939 року

У серпні 1939 р. напередодні вибуху війни за наказом згори відбулося знешкодження так званого непевного українського елементу, визначене обіжником Міністерства юстиції, в загальній формі надрукованим у пресі. Воно полягало в арештах численних осіб інтелігенції та найвизначніших представників села з наступ-

---

* Тут, мабуть, якийсь інший рік (Ред.).

ним поселенням їх у Березі Картузькій або у в'язниці, що спричинило вороже ставлення українського населення до держави. На факти цих арештів вказують обіжник митрополита Шептицького щодо збирання даних до шематизму греко-католицького духовенства у Східній Малопольщі (додаток № 1), також висловлювання українців у підпільній пресі (Східні Землі Речі Посполитої. — Лютий, 43. Розмова поляка з українцем — додаток № 2) і в українських публікаціях (Іван Кедрин. Причини падіння Польщі. — Краків, 1940). Проте поведінка українського населення перед вибухом війни і в першій половині вересня була бездоганною, з боку українських організацій не було жодних актів саботажу, а український солдат лояльно виконував свій військовий обов'язок. Треба нагадати, що у момент вибуху війни на засіданні сейму 2.IX.1939 голова Українського парламентського представництва [Василь] Мудрий від імені УНДО і Українського народного обновлення з посиланням на ухвали конгресу УНДО від 26.VIII 1939 р. заявив про готовність українців до пожертвування крові і майна на оборону держави. У другій половині вересня 1939 р., коли німецький фронт наблизився до територій, де проживало українське населення, а радянські війська перетнули східний кордон Польщі і зайняли Східну Малопольщу, виникало багато випадків роззброєння грабунків і мордування військових і поліції озброєним населенням українських сіл, через які відступали польські підрозділи. Були також випадки нападів на цивільних поляків. Точні дані щодо кількості жертв і обставин, у яких відбувались напади, на жаль, відсутні. Факт, що у низці випадків виступали групи сільського населення, організованого за військовим зразком, вказував на існування організації ще перед початком війни. На випадках нападів і вбивств слід наголосити, бо вони дуже вплинули на подальше формування польсько-українських стосунків, наповнюючи польську сторону жагою помсти. Українці намагаються пояснити ці випадки неправильним ставленням адміністрації і війська до українців перед війною, на що звертає увагу Бохенський у книзі про польсько-українські проблеми на Червенській Землі (додаток № 3), також потім уявними вибриками польських підрозділів уже після початку війни, на що звертають увагу митрополит Шептицький у своєму листі у справі ше-

матизму греко-католицького духовенства та Іван Кедрин у згаданій книжці, умістивши фотографії нібито українських жертв у Стрию. Випадки українського насилля щодо польських військових, які у переважній більшості не мали нічого спільного з будь-якою українською акцією, вплинули на польське суспільство у Східній Малопольщі в напрямку шкідливого узагальнення виступів українських заколотницьких елементів, яким воно керується при розгляді української справи, утруднюючи об'єктивний аналіз проблеми у цілому з точки зору польського державного інтересу.

III. Радянська окупація

Зайняття Східних Земель радянськими військами відбулося під прикриттям визволення білоруського і українського народів від польського ярма. Ця теза використовувалась і при поясненні приєднання Східної Малопольщі, як Західної України, до Союзу Радянських Республік, нібито відповідно до вільно виявленого бажання самого населення. Радянське вторгнення було несподіваним для польського суспільства у Східній Малопольщі, яке, як всюди на окраїнах, було непідготовлене. З'явились радянські розпорядження щодо надання українського національного характеру Східній Малопольщі та українізації громадського життя, місцевої влади, установ, магазинів, навчання включно з університетом ім. Івана Франка у Львові, офіційної мови, влади, назв міст, сіл і назв установ. Стосовно такого ворожого ставлення совєтів, спішно використаного українцями, польське суспільство виявилось безсильним, самотнім і невпевненим, оточеним чужою, переважаючою чисельно, стихією. Звідси і пояснення втечі польської інтелігенції з провінції до Львова, де відчувала свою чисельну перевагу і була впевненішою навіть без офіційної підтримки.

Завершальним акордом радянських розпоряджень щодо акції усування польського елементу була запланована масова акція радянської влади виселення поляків, чоловіків, жінок і дітей, а також колоністів, військових поселенців та професійної інтелігенції до радянської Росії. Керувалися вони думкою щодо необхідності усунення прибулого польського елементу. Загальне число вивезених поляків, на жаль, не встановлено.

Радянська окупація викликала негативне ставлення польського суспільства до українців, слушно, а часом і неслушно підозрюваних в ініціюваннях більшовицьких розпоряджень, спрямованих проти польського суспільства. Найважливішим, очевидно, розпорядженням радянських можновладців була конфіскація маєтків поміщиків без викупу в попередніх власників на користь місцевого населення, переважно обслуги маєтків.

Не всі українці були лояльними радянськими громадянами. Переважна частина чинних перед війною політичних діячів втекла на захід, оскільки була скомпрометована передвоєнною антирадянською позицією. А частина тих, хто залишився, особливо молодь, почала боротьбу проти радянської влади. Тому вістря радянських репресій через певний час було спрямоване проти українців, особливо проти сільської молоді, яка у рядах ОУН готувалась до збройної боротьби проти Рад, спираючись на уявного протектора і приятеля — Німеччину, яку можна безпомилково вважати ініціатором українського підпілля у Польщі. В останній період радянської окупації вже не тільки українську молодь, але й цілі українські села більшовики вивозили у процесі репресій на схід.

IV. Німецька окупація

15 жовтня 1939 р. у Кракові було створено, з дозволу німецької влади, Український комітет у справах біженців з територій, окупованих більшовиками, і полонених української національності з польської армії. Цей комітет, підсилений представниками всіх етнічних українських земель, у жовтні 1939 р. підготував резолюцію про утворення Української держави, яка б охоплювала всі землі, які українці вважали своїми етнічними, включно з Холмщиною і Лемківщиною. Резолюцію було вручено німецькій владі, але вона не мала очікуваного наслідку через негативне ставлення німців до справи українського війська і відносин із совєтами. Але з погіршенням німецько-радянських відносин усе тіснішою ставала німецько-українська співпраця, особливо у сфері диверсій на користь німців, які ОУН здійснювала на території, окупованій совєтами. У момент вибуху війни вона проявила себе як у Східній Малопольщі, так і на Волині. Слід згадати, що у квітні 1940 р. попередній Український комітет був перейменований в Український

Центральний комітет (УЦК). На чолі його став колишній доцент Ягеллонського університету доктор Кубійович, послужливий до німців, замість усуненого ними доктора Горбового. У червні 1941 р. під впливом подій, що відбувались, українські діячі у Кракові постановили скликати конгрес національної єдності. Звернення підписало 155 діячів різних напрямків як з Наддніпрянської України, так і з Польщі — петлюрівці, гетьманці, все УНДО на еміграції, ОУН-бандерівці, група Палієва (фашисти). У зверненні передбачалось утворення суверенної єдиної Української держави. З ним було ознайомлено губернатора Франка. Заперечень не було. 22 червня було відкрито конгрес і обрано головою доктора Горбового (ОУН-Бандера). До президії увійшов колишній віце-маршалок Сейму Василь Мудрий, який ще у 1929 р. на конституційному конгресі у Відні увійшов до президії ОУН, як нелегального політичного об'єднання, до якого могли належати члени різних політичних партій, наприклад УНДО.

Комітет оголосив маніфест про створення об'єднаної незалежної Української держави, заснував усі відомчі комісії, необхідні для утворення уряду, і повідомив про утворення українського уряду, якщо такий ще не створений, і закликав усіх українців до підпорядкування цьому урядові. Зміст маніфесту передали губернаторові Франку. Відповіді не було. 30 червня 1941 р. у Львові було створено український уряд під керівництвом Стецька, який заступав відсутнього у Львові Бандеру. В акті проголошення уряду від імені митрополита Шептицького взяв участь його права рука єпископ доктор Сліпий. Стецько проголосив Наддніпрянську і Наддністрянську Україну. Справді, в міру просування німецьких військ по українській етнічній території українці брали у свої руки політичне управління. Проголошення України викликало у німців збентеження. Внаслідок цього Бандеру вивезли до Берліна, німецька влада закликала львівський український уряд до відкликання призначених службовців на зайнятій німцями території і після закінчення терміну ультиматуму вивезла членів уряду до Німеччини, а учасників краківського конгресу — до Рабкі. Голова, доктор Горбовий, провів рік у в'язниці в Кракові.

Додаємо нарис історичного розвитку ОУН за українськими джерелами (додаток № 15).

Цей короткий перебіг українських офіційних незалежницьких намірів під німецьким управлінням німці закарбували включенням Східної Малопольщі як дистрикту Галичина до Генеральної Губернії і створенням Рейхскомісаріату Україна з передачею її до компетенції німецького міністра у справах східних територій без українського самоврядування і будь-яких обіцянок створення України у майбутньому.

Українці кваліфікували поведінку німців як пряму зраду і недотримання більш-менш офіційних німецьких обіцянок перед війною про утворення України і забезпечення їй німецької підтримки. Через німецькі поразки і брутальну поведінку німецької влади українці все більше розчаровувались у своїх колишніх патронах, а більш активні елементи (ОУН-Бандера) перейшли до активної підпільної діяльності. Проте офіційно українці підтримували співпрацю з німцями в УЦК в обмін на реальну користь від офіційної українізації країни, здійснюваної при відносній терпимості німців.

Слід підкреслити, що адміністрація у містах — суди, управління праці, комунальні, шкільні установи, лікарні, медична, торговельна, реміснича, сільськогосподарська палати, допоміжна поліція — всі посади були зайняті українцями, і діловодство велось українською мовою.

Величезного розвитку набула українська освіта. Додаємо зведення стану українських навчання і освіти у Генеральній Губернії в 1942 р. (додаток № 4) і порівняння стану українського навчання у дистрикті Галичина у 1942 р. зі станом навчання за польських часів (додаток № 5).

Під впливом і під опікою УЦК проводиться українізація у Східній Малопольщі, особливо у провінції, де польське середовище є чисельно слабшим, а євреї, які надавали містам зовнішнього польського лоску, були ліквідовані німцями. Швидко створюються нові середовища українських купців, ремісників й інтелектуалів. Зміцнюється і зростає національна свідомість серед українців. Пропонуємо витяг зі звіту департаменту інформації за 1942 р., який показує зміни в українському суспільстві (додаток № 6).

Український Центральний комітет є офіційною організацією для підтримання відносин з німцями і як такий признаний ОУН

(Організацією Українських Націоналістів) — найсильнішою з існуючих українських організацій, що особливо багато прихильників має серед сільської молоді і поєднує політичний чинник з військовою підготовкою.

Особливе місце в українському суспільстві займає митрополит Шептицький, противник ОУН з огляду на методи політичної боротьби, які вона використовувала. Свого часу він направив листа (меморіал) протесту до канцлера Рейху проти використання неправильних методів (діяльності) німецької влади стосовно українського населення — «контингентів», облав, арештів і групової відповідальності. У попередніх розмовах, які митрополит Шептицький провів з поляками, він гостро критикував ставлення Польщі до українців перед війною (Береза, пацифікація і т. ін.) і вказував на потребу створення спеціального закону для національно неоднорідних земель (додаток № 7).

Настрої українського суспільства висловив у розмовах у жовтні 1942 р. провідний представник ОУН (додаток № 8). Згідно з його думкою Польща може отримати на заході кордон по Одрі, але повинна шукати порозуміння з Україною і навіть Росією для оборони слов'янства від німців. Якщо більшовики затримаються на кордоні 1939 р., українці спробують утворити власну державу на території Східної Малопольщі і Волині. Тільки під натиском союзників вони стали б до переговорів з поляками, але під контролем союзників. Лише у цій ситуації угодовці типу Мудрого були б почуті українським народом. Зазначені настрої частково змінились у 1943 р., коли представники ОУН у Львові хотіли почати переговори з польськими офіційними чинниками щодо налагодження співпраці у боротьбі з Німеччиною і Росією, але справа кордонів вирішувалась би пізніше (додаток № 7). Ініціатива повинна вийти з польського боку. Розпуск Комінтерну українці розцінили як ознаку послаблення Росії і зміцнення впливів союзників, особливо Америки. Українці пов'язували також певні сподівання з підрозділами, утвореними німцями з радянських полонених української національності, які воювали на східному фронті. Мобілізація до дивізії СС «Галичина» мала на меті не тільки боротьбу з поляками, але і боротьбу з більшовиками, що українці підкреслювали у розмовах з поляками. Але наразі принаймні надії

українців не здійснились, бо сформовані вже підрозділи німці вислали на захід, головним чином до Німеччини, на перепідготовку. Поляки думали, що ці підрозділи взагалі не будуть застосовані на східному фронті, а тільки в окупованих країнах. Згідно з останньою інформацією з кіл УЦК українські підрозділи із Східної Малопольщі були направлені до Югославії на боротьбу з повстанцями. Тому ОУН-Бандера (впливова ОУН) виступила проти мобілізації до дивізії СС, застосовуючи навіть смертну кару до опонентів.

Під впливом поразок німців українці все більше відчувають свою самотність через свої зв'язки з німцями і відсутність зв'язків у таборі союзників. У такій ситуації підтримка польською стороною гасла незалежності України вважається українцями такою важливою подією, яка усунула б убік польсько-українську суперечку щодо кордонів, і навіть проблема Східної Малопольщі стає другорядним питанням. Один із провідних українських діячів, родом з Києва, який перед війною проживав у Польщі, висловив готовність вирушити в Лондон і утворити там український комітет, який би скликав українську регентську погоджувальну раду з українцями із Сполучених Штатів і Канади. Це була б значна акція проти СРСР, стосовно Польщі зберігали б нейтралітет, обмежившись проголошенням Української держави на етнічних українських землях і відкладаючи визначення кордону з Польщею до спільного його узгодження за умови підтримки Польщею українських дій.

Попередні польські офіційні виступи, серед яких відозва Уповноваженого Уряду в справі дивізії СС «Галичина» і звернення ПКП, викликали в українському суспільстві негативну реакцію. На думку кількох діячів і представників українського суспільства, у відозві Уповноваженого уряду Польський уряд уперше за чотири роки звернувся до українців — своїх громадян. Але не було в цих словах нічого, крім погроз. Не кажучи вже про те, що вони були спізнілі, бо набір уже відбувся, і, на думку українців, нереальні, бо як можна «найсуворіше покарати» 100 тисяч людей. Відозва ПКП, на їхню думку, дуже невиразно порушує справу незалежності України, але вже наперед застерігає, що не поступиться жодним клаптиком земель, які опинились у межах Польщі в 1939 р. То і незалежність України повинна бути подарунком з чужої кишені.

В єдиному кінцевому реченні відозва у загальних словах говорить про рівноправність українців, тоді як весь зміст відозви складається з претензій до українців і ні слова — про польську вину чи помилки стосовно українців у минулому.

Під впливом подій на Волині, про які пишемо окремо, масових убивств польського населення, втечі поляків з села до міст і взагалі з Волині, у тих українських колах, які брали участь в акції на Волині, народжувалась думка, що для української справи бажаним є фізичне усунення у Східній Малопольщі, як і на Волині, польського елементу шляхом вбивств і пожеж, внаслідок яких поляки почнуть втікати на захід. У такий спосіб вдалось би паралізувати бойовий оборонний дух польського суспільства у переломний момент і послабити польський елемент внаслідок масового відпливу тероризованого населення за Сян, а у випадку репресій польських чинників можна буде звернути увагу СРСР і викликати інтервенцію СРСР або США на захист українського населення, яке захищається від нападів польської влади. На території Східної Малопольщі частішими стали випадки вбивств поляків у різних куточках країни, які польська громадська думка приписує подібній запланованій акції, звинувачуючи у ній ОУН. Офіційні українські чинники намагаються вплинути заспокійливо у Східній Малопольщі. Внаслідок втручання архієпископа Твардовського пастирський лист опублікував митрополит Шептицький, засуджуючи політичні вбивства в ім'я любові до ближнього і закликаючи старше покоління до контролю за діями молоді і опікування над життям і майном тих, хто перебував під загрозою. Пастирський лист жодного разу не згадав, що мова йде про поляків. Митрополит Шептицький зазначив, що вже написав кілька пастирських листів, тоді як польські єпископи не написали ще жодного, хоча за його інформацією жертвами вбивств на Холмщині і Грубешівщині стають українці. Зазначимо, що це спорадичні випадки. На вимогу німецької влади заспокійливу відозву оголосив також доктор Кубійович, у якій називає найганебнішим проявом анархії приписування собі, своїм групам права карати смертю. Свою відозву видали і ОУН-бандерівці, які нині до своєї назви додають визначення «незалежники». Відозва підкреслює, що поляки служать у німецькій адміністрації на шкоду українському населенню.

Суттєвою характерною рисою німецького правління є використання різних національних груп у адміністрації окупованих територій, щоб таким чином взаємно підбурювати до ненависті. Наводимо закінчення цього звернення з відповідним скороченням усієї довгої відозви (додаток № 9).

Новим явищем у Східній Малопольщі є численні підрозділи добре озброєних радянських партизанів, які прямують у Карпати, ліквідуючи по дорозі німецькі підрозділи й українську поліцію від імені майбутнього радянського уряду. Українці оприлюднили відозву, у якій закликають українське населення до самооборони від окупації українських земель радянськими силами.

Німецька окупація дуже поглибила ворожість польського суспільства у Східній Малопольщі до українців. До цього спричинилися й співпраця українців з німцями через УЦК з підкресленням ультралояльності до окупанта і антипольськими акцентами, подальше витиснення поляків з публічного життя країни, з посад, з самоврядування і торгівлі. Проте відбулася значна еволюція у поглядах місцевого польського суспільства на українську справу. Майже зникла поширена раніше думка, що українське питання є програмою нечисленної інтелігенції, яка баламутить спокійний руський народ, котрий не думає про жодну Україну. З іншого боку, нині значно серйозніше оцінюється кількісна сила українського населення. Підтвердженням цьому є численні матеріали, які походять навіть з національних кіл Східної Малопольщі (додаток № 10). В одному з них, розробленому комісією громадян при коменданті ЗВЗ у Львові, читаємо, що у майбутньому належить досягнути максимального відсотка польського населення на Червенській Землі. Ідеалом було б отримання 50% поляків, треба досягнути принаймні 35—40 %, бо вже і такий відсоток полегшить подальший асиміляційний процес. Про українські настрої меморіал пише дуже стисло: «Найголовнішим завданням, яке нині проникло в усе українське суспільство Червенської Землі знизу і догори, — це велика єдина Україна». Перебіг подій, на думку авторів, заперечує всю максималістську українську програму, але усвідомлення цього факту ще не дійшло до молодшого активного українського елементу, який у політичному житті і в громадській думці є домінуючим фактором. Українська молодь і її керівні чинники продовжують жити в атмосфері політичного максималізму. І з цим фактом треба рахуватись.

Зміну балансу сил в результаті радянської і німецької окупації як кількісно, так і якісно на користь українського елементу перший із зазначених меморіалів називає «такою страшною», що вважає за неможливе повернення польського становища від 1939 р. через освіту, господарську діяльність, адміністративну і переговорну політику. Необхідно масово виселити 70 % українського населення за Збруч, а решту полонізувати. Другий меморіал передбачає виселення українського населення шляхом обміну з радянською Росією, переселення до інших куточків Польщі, до міст, промисловості й сільського господарства, виселення у карному порядку за злочини проти держави та її громадян. Це все передбачалося перед повідомленням ТАСС у справі Східних Земель. Першою тактичною рекомендацією другого меморіалу була поміркованість у пресі й уникання дратівливого тону, потім уникання будь-яких зобов'язань перед українцями у переговорах з ними. Принципові рішення – це слова відозви, – як справа майбутнього політичного устрою Червенської Землі (автономія), або кантональний устрій, чи так звана справа амністії за злочини проти держави, слід залишити відповідним державним органам. Наразі темою розмов повинна бути співпраця у боротьбі з окупантами.

Коли весною 1943 р. з ініціативи Департаменту внутрішніх справ у Варшаві була скликана у Львові комісія тамтешнього ПКП для вироблення спільної позиції з українського питання, переговори не привели до погодження позицій. Тільки погоджено, що територіальна автономія не рекомендована, а угоди з меншостями суперечать поняттям державного суверенітету. На перехідний період Народова Партія і Партія Праці пропонували умову з радянською Росією про примусовий обмін населення (перед повідомленням ТАСС), а принципово повинно бути таке переселення українців до центральної і західної Польщі, щоб 75 % населення на південно-східних землях були поляками, також відбулась колонізація тих земель поляками з заходу і наступна полонізація решти українського населення через польську школу. Людовці і соціалісти відразу висловилися за політичне, господарське і культурне рівноправ'я всіх громадян, зобов'язавши тим самим усіх незалежно від національності турбуватися про державу як спільне добро. Людовці підтримали добровільне переселен-

ня українського населення до центральної і західної Польщі і за добровільну колонізацію південно-східних земель польським населенням з західних і центральних воєводств. Народова, Праці і Людова партії заявили також, що вони підтримують запровадження латинського алфавіту і заборону юліанського календаря. Соціалісти ж погодились тільки на заборону кирилиці і то тільки залежно від прихильного ставлення українців до цього проекту.

Усі вищезгадані проекти не враховували у своїх міркуваннях величезних зусиль, які мусять зробити Польська Держава і народ з огляду на перехід на нові землі на заході, лише навпаки, вимагали від держави значної допомоги, а особливо спрямування польського населення з центру і заходу на східні кордони і матеріальної підтримки інвестиціями і субсидіями. Але всі, однак, зрозуміли важливість української проблеми, що знайшло своє відображення у таких словах вступу до ухвали ПКП: «На східних кордонах Речі Посполитої, а також на її південно-східних землях проживає компактна кількамільйонна маса населення, яка вважає себе українцями, становить абсолютну більшість населення цих земель як у цілому, так і у більшості повітів. Це населення об'єднує етнічна спільність мови і культури, згуртовує, в першу чергу, спільна українська національна свідомість, яка ще не всюди тверда, але вже сягає глибоко в усі без винятку суспільні верстви, чому великою мірою сприяє факт, що українську інтелігенцію і маєтних людей об'єднують дуже сильні зв'язки, ґрунтовані на живому і поширеному явищі близькості родин, спільноти думки, діяльності та економічних інтересів. Зрештою, процес пробудження української національної свідомості був природним процесом, зв'язаним з певними світовими процесами. Політичним виявом української національної свідомості є повсюдне прагнення до об'єднання всіх українців у незалежній державі».

Також у львівському середовищі «Трикутника» відбулась поважна еволюція у погляді на українську справу. У надісланому звідти меморандумі взагалі вже нема мови про виселення і колонізацію. Українцям признаються рівні права при рівних обов'язках, українське населення визнається спадкоємцем і співгосподарем цих земель, за приклад береться Швейцарія. Пропонуються тільки спільні двомовні вищі навчальні заклади і спільні господарські ор-

ганізації. Меморандум звертає увагу на необхідність взаємної лояльності у публічному і громадському житті, бо ніщо так не отруює відносини між поляками і русинами, як взаємні злосливі й ущипливі жарти і двозначності, як брутальність і принизливі, повні ненависті слова і прокльони, які використовуються майже за кожної нагоди, часто безпідставно. Польське суспільство повинно тут проявити ініціативу і багато доброї волі, щоб створити платформу здорового і справедливого співіснування (додаток № 16).

Випадки на Волині і спорадичні вбивства поляків у Східній Малопольщі, викликані польською громадською думкою і українськими діями на Волині, вплинули на істотне загострення позиції польського суспільства у ставленні до українців. Відозви, опубліковані останнім часом УЦК і митрополитом Шептицьким, який, крім того, у таємному обіжнику рекомендував греко-католицькому духовенству впливати на парафіян у дусі примирення стосовно польського населення, заспокійливо вплинули на польське й українське суспільство, проте справа є дуже серйозною, бо від підтримки і поглиблення цього заспокоєння шляхом діалогу також і в польському суспільстві, щоб воно утрималось у межах необхідного захисту і не піддавалось провокаціям, може залежати безпека країни і життя багатьох тисяч поляків у критичний момент. Не виключено, що навіть німці у момент перелому для порятунку власної шкури можуть кинути гасло мордування поляків, щоб викликати паніку і анархію боротьби у країні, через яку будуть змушені відступати.

Так само і в українському суспільстві відбулась еволюція поглядів у ставленні до поляків. Досвід чотирьох років війни, радянської й німецької окупації, реальна користь, отримана під час німецької окупації у навчанні й самоуправлінні за ціну повного підпорядкування волі окупанта, вплинули на критичну оцінку власної поведінки у Польській Державі й навіть у колишній Австрії.

Долучаємо цікаву статтю під назвою «За правильну оцінку» у «Краківських Вістях» від 23.I.1943 р. (додаток № 23 відсутній. – *Ред.*).

Наближення радянських військ до Дніпра викликало в українських колах, особливо наближених до УЦК, настрій паніки і пригнічення. Нині висловлюється погляд, що треба було обмежитись благодійною діяльністю на зразок польського РГО, а співпраця доктора Кубійовича з німцями була великою політичною помилкою.

V. Випадки на Волині

Радянська окупація призвела до послаблення польської стихії на Волині. Значна частина міської інтелігенції, службовців, промисловців і т.п. пішла за Буг, більшовики вивезли військових поселенців, частину землевласників, міської інтелігенції. Німці арештували і розстріляли приблизно тисячу найвидатніших особистостей громадського життя, головним чином учителів. За статистикою німецької влади у 1942 р. кількість поляків на Волині дорівнювала 305 тис. осіб, що становило 14,6 % населення, тоді як перед війною становило 16,6 %. Втрати дорівнювали 45 тис. осіб. За німецькими військами прийшли українці, які у перший момент взяли у свої руки державну адміністрацію, але пізніше у них залишились тільки самоврядування, навчання, міліція і сільська поліція, а в містах вони очолили торговельні підприємства і господарські установи. Поляки утримались в управліннях поміщицьких маєтків, лісовій і шляховій службі. Українізація самоврядування і навчання (коли перед війною згідно з малим статистичним щорічником було 8 українських загальноосвітніх шкіл), діяльність українських військових організацій, насипання могил по селах на честь полеглих у боях за Україну — все це значно вплинуло на зростання національної свідомості українського населення на Волині. У північній частині Волині, що слід спеціально підкреслити, бо там, власне, розпочались масові вбивства поляків, розвинулась комуністична діяльність, яка мала там розгалужену організаційну мережу.

Пропольські елементи зосередились у створеному лише весною 1943 р. Волинському Українському комітеті, впливи якого, проте, є обмеженими і який не становить чисельної сили.

На Волині діяли військові організації, керовані місцевими українцями із Східної Малопольщі, тобто ОУН, яка почала наповнювати своїм впливом інші організації, головним чином українську міліцію на службі у німців. На переломі 1942/43 років значно пожвавилась діяльність українських військових організацій, на що звернула увагу німецька влада і вчинила репресії, арештовуючи українських націоналістів. Українські організації почали контракцію, звільнивши у ряді міст політв'язнів. Німці почали роззброювати і арештовувати постерунки міліції, які брали

головним чином участь у звільненні в'язнів. Побоюючись роззброєння, українська поліція почала кидати службу і з повним озброєнням втікати до лісу. Починаючи від середини березня, втікає також українська сільська поліція. У зв'язку з втечею української поліції до лісів з повною екіпіровкою відразу розпочались спорадичні випадки вбивств поляків, які працювали на німецькій службі — адміністраторами маєтків, у лісовій, дорожній службі тощо. Ці вбивства мали характер особистих порахунків і були спричинені бажанням помсти особам, які прислуговували німцям і неодноразово були змушені з огляду на займану посаду виступати всупереч інтересам місцевого населення. У подібних службах могли траплятись випадки надуживань зі шкодою для місцевого населення, що виникали неодноразово через надмірну службову відданість, яка легко могла бути використана ворожою пропагандою проти польських інтересів.

На німецьку пропаганду такого роду вказує книжка, доступна до продажу тільки для німців, доцента Берлінського університету доктора Байєра під назвою «Das Schnicksal der Polen» — «Доля поляків». Автор — політичний чиновник в адміністрації Генеральної Губернії — у вступі засуджує діяльність поляків на Волині за те, що вони проникають у німецькі органи влади і установи як посередники між німецькою владою і самим населенням зі шкодою для населення, а також для доброї думки німецької влади і самого населення.

До вбивств поляків, які працювали у німецькій адміністрації, підрозділами бунтівної української поліції швидко додалися вбивства польського цивільного населення взагалі, головним чином на селі, так що скоро цілі населені пункти, колонії і села стали жертвами прихованої ворожої пропаганди. Важко встановити головних виконавців тих дій, бо на Волині, крім відділів української поліції, діяли відділи бандерівців і мельниківців, крім підпорядкованої останнім поліції — радянські диверсанти, петлюрівці, тобто відділення військових організацій з колишніх офіцерів армії Петлюри. Можна тільки встановити, що групові вбивства почались на півночі, у Сарненському і Костопільському повітах, де діяв, головним чином, так званий Тарас Бульба, що представлявся головним командиром української народної армії. У керівництві його підрозділів, можливо, були колишні петлюрівські офіцери. У Сар-

ненському повіті ще в лютому сталося перше масове вбивство 17 польських і 5 українських родин з села Поросля поблизу Антонівки. Українська поліція в інших повітах на той час ще несла службу на постерунках. Тарас Бульба (прізвище Боровець) є родом з Волині. Перед війною уряд замовляв у нього в Клесові граніт на могилу Пілсудського у Вільнюсі. У період формування німцями українських охоронних батальйонів на Волині він вступив до такого батальйону в Сарнах, а коли німці розформували батальйон, втік з частиною бійців до лісу і розпочав партизанську боротьбу.

Польська думка схильна визнавати більшовиків підбурювачами та таємними керівниками всіх акцій. Діючи у тіні, вони вплинули на початок поширення Бульбою і ОУН гасел щодо мордування поляків. Такі наміри у середовищі більшовиків відповідали змісту повідомлення ТАСС, яке проголошувало захист українського населення від загарбницьких планів Польщі. Особливо треба підкреслити, що лише після повідомлення ТАСС почалися масові вбивства поляків. З іншого боку, пропаганду масових убивств поляків розпочали емісари крайнього галицького крила ОУН, які в кількості приблизно тисячі агітували по селах проти поляків. Проти визнання акції масових убивств поляків виключно справою галицької пропаганди свідчила інформація, отримана нами безпосередньо від наших людей із Сарненського повіту, де був перший осередок усієї цієї акції, звинувачуючи, власне, місцеві українські чинники у провідній участі в антипольській акції, включно навіть з тими чинниками і українською інтелігенцією, які перед війною брали участь у польсько-українському зближенні, ініційованому колишнім воєводою Юзевським (додаток № 20). З цим зв'язаний факт, що Тарас Бульба також походить з Волині і на території його дій у Сарненському і Костопільському повітах розпочались масові вбивства. Справжню основу цих подій становила перш за все моральна атмосфера, створена німецьким окупантом: масові вбивства євреїв, застосовуваний варварський принцип групової відповідальності місцевого населення за саботаж радянських диверсантів, жахливі катування невинних людей, жінок, стариків і дітей, палення і знищення житла, що спричиняло втечу населення, особливо молоді, у ліси, зміцнення різних банд, створених часто без усвідомленої мети, лише з думкою пережити важкий період.

До цього належить додати використання окупантом допоміжної поліції, яка набиралася з найгіршого елементу місцевого населення, який проходив у німецьких «культуртрегерів» вишкіл щодо найбільш варварських методів знищення людини, зневаги до людської гідності і брутального знецінення людського життя не тільки особистості, а й цілих суспільних груп, як це було з євреями. На додаток окупант з повним усвідомленням своєї диявольської роботи вживає допоміжну поліцію однієї національності проти іншої і навпаки, а також поширює цю ганебну систему на господарську і цивільну адміністрацію.

На цій основі виникла сильна антипольська пропаганда. Кожна церква, розібрана військом, кожне село, навернене з православ'я у католицизм, кожний будинок, виселений КОПом з прикордоння, багаторазово використовувалися у цій пропаганді. Повного знищення і катування зазнали поселення так званої сільської шляхти. Коли ми звернулись до двох найвизначніших українських діячів у Варшаві з колишньої російської імперії з проханням пояснити причини волинських подій, то вони навели приклади здійснення польською гранатóвою поліцією в Холмському повіті, за німецьким дорученням, репресій проти українських сіл за підозру у підтримці радянських диверсантів і неправильної поведінки польських сільських управителів лісової служби тощо на Волині як можливу першопричину подій на Волині.

Ворожу пропаганду полегшує також дуже низький рівень української освіти на Волині перед війною, який уможливлює предковічні, засновані на ненависті, способи пропаганди, хлібні віча (шматки хліба зі встромленим антипольським написом), що передаються від хати до хати, від села до села, з наказами, попередженням про підготовку сокир, обіцянками, що щось станеться, і т.ін. Цим можна пояснити повсюдну участь сільського населення у нападах, підпалах і вбивствах часто вчорашніх спокійних поляків-сусідів найжорстокішими способами і за участі в цих розправах навіть жінок і дітей.

Наведені дані показують, що спочатку ОУН намагалась заволодіти ситуацією. У наказі від 4.IV.1943 поліцейським погрожували карою смерті за перебування без наказу на території (додаток № 11). Жодних наслідків не мало звернення Волинського Ук-

раїнського комітету, яке засуджувало вбивства поляків, вважаючи їх результатом німецько-радянської політичної інтриги. Не заспокоїли людей і відозви волинського окружного представника Уряду Речі Посполитої Польщі до українського і польського населення Волині (додаток № 12). Німці закликали українську поліцію до повернення на службу, вказуючи на Тараса Бульбу і Галицьку ОУН як на ініціаторів відмови від служби. Щодо вбивств поляків, то спочатку вони були байдужі, але коли почали гинути німці й на території запанувала анархія, а польське населення почало втікати з сіл до міст, почалися репресії. Спочатку вони не мали достатньої чисельності, щоб оволодіти ситуацією. Приймали у поліцію поляків з територій, де відбувалися вбивства, привели підрозділи, сформовані з поляків, — правдоподібно, з військових полонених кампанії 1939 р., і, цілеспрямовано чи мимоволі застосовуючи принцип групової відповідальності, спричинились лише до погіршення ситуації, коли ці польські підрозділи, підпорядковані німцям, почали вирізати українські села, а німці наголошували, що це є карою за вбивства поляків.

Польське населення, яке мусило покладатись лише на власні сили, опинилось у трагічній ситуації. Самооборона не могла контролювати ситуацію через відсутність зброї. Нарешті вдалось організувати 25 оборонних баз, які чинили опір наступу банд. Решта населення заховалась у 11 містах, також очікуючи нападів, бо наявні німецькі підрозділи були нечисленними порівняно з силою місцевих банд. Частину втікачів до міст німці вивезли на роботу до Німеччини, багато вступило до німецької поліції, щоб помститися за близьких, попри перестороги і заборони, подані у відозвах окружного волинського представника РП. Формуються також власні збройні підрозділи, які не можуть розвивати ширшу діяльність через відсутність достатньої кількості зброї. Нині зброя є найнеобхіднішою і найважливішою потребою польської оборони на Волині. Під впливом німецької пацифікації українські підрозділи оголосили на Волині повстання проти німців, змусивши їх закритись у містах. Зв'язок відбувався лише під прикриттям сильних військових підрозділів. Втрати польського населення становили більше 15 тисяч убитих, дощенту спалені десятки сіл, десятки тисяч втікачів за Буг і до Східної Мало-

польщі. Кількість поляків на Волині тепер дорівнює приблизно 180 тисяч. Величезних втрат зазнало й українське населення.

Додаємо звіт волинського делегата (додаток № 21) і повітові звіти (додаток № 22 відсутній – *Ред.*).

Останнім часом українські банди намагаються перекинути свій засів смерті за Буг, на Грубешівщину і Холмщину, але їхні намагання на цих територіях уже зустрічаються із завчасно підготованим опором польського населення, яке перехоплює емісарів, котрі намагаються пробратися сюди з Волині. Тепер на Волині з'явились також сильні підрозділи радянських партизанів, які налічують більше двадцяти з лишком тисяч осіб, серед них і польський підрозділ імені Тадеуша Костюшка, який намагається вербувати польську молодь. Радянські підрозділи вступають у сутички з українськими підрозділами і бандами, а також виступають проти українського населення, яке контактує з бандами. Радянським підрозділам надають спорядження з повітря. Волинь вважають радянською землею, так само як і радянські частини у Східній Малопольщі, оголошуючи прихід радянської влади. Там, де польське населення не хотіло користуватись більшовицькою допомогою, самі більшовики почали брати участь у нападах на польські поселення. Останнім часом німці скидали з літаків листівки українською мовою, закликаючи українців до повернення порядку і покірності німецькій владі, яка захищає українців від більшовиків і поляків, котрі хочуть накинути їм свою владу з допомогою англійців.

Згідно з єдиною думкою як волинського окружного представника, представників війська з Волині, так і українських діячів, відозва польського уряду до українців, якби була зроблена раніше, ніж почались групові вбивства, могла б запобігти величезному збільшенню тих вбивств і зупинити злочинну ворожу пропаганду. Радянська і німецька окупація, 4 роки чужих урядів і цілковите мовчання польського уряду стерли у свідомості українського населення, особливо сільського, пам'ять про Польську Державу, а мовчання польського уряду протягом 4 років тим більше дозволило їм повірити ворожій пропаганді, що Польща ніколи вже на ці землі не повернеться. Відозва польського уряду була б для українського населення Волині підтвердженням, що Польща є, Польща живе і Польща повернеться. І принесе з собою спокій і безпеку, повагу до

права і свободи особистості та вільний національний, культурний і господарський розвиток своїм громадянам, мешканцям Волині, незалежно від віровизнання і національності.

Трагічні події на Волині показали нереальність «Сокальського кордону», існування різниці між українцями із Східної Малопольщі і українцями з Волині як лояльними громадянами Польської Держави. Якщо там і були такі, то у мінімальній кількості і без впливу на оточення, а народна маса з точки зору освіти і культури стоїть значно нижче від народної маси у Малопольщі.

VI. Представництво і ПКП. Партії. Військо

Справи національних меншин, які проживали на східних, південно-східних і південних землях, зосереджені у Департаменті інформації і Департаменті внутрішніх справ. При Департаменті інформації існує Східна комісія, яка збирає інформацію про Східні Землі і готує місячні і періодичні звіти. Місцевими органами від Представництва є волинський і львівський окружні представники. У Тернополі і Станіславі нема представників, що негативно свідчить про організаційну силу польського елементу на цих землях. Останнім часом повинні бути визначені заступники львівського представника у Тернополі (з Квадрата) і у Станіславі (з Кола). Волинське Представництво має організаційну мережу, яка охоплює всі польські поселення. Волинський Корпус Безпеки і Самооборони (Селянська Сторожа), що нараховує приблизно 5 тисяч людей, може бути збільшений до кільканадцяти тисяч, але не має потрібної кількості зброї. Східна комісія і Східне Бюро складаються виключно з людей, які з мотивів своєрідного розуміння патріотизму принципово не визнають жодної української проблеми, сприймаючи все в оптимістичному щодо Польщі дусі, охоче уникають самого слова «український», замінюючи його визначенням «руський», і не шкодують в офіційних звітах епітетів проти українців такого роду: «гайдамацьке дикунство», «гайдамацький бунт», «попи» замість греко-католицькі священики, і т.ін. У власній хроніці, підготовленій на основі української преси, Східна комісія виклала навіть свою «програму» з українського питання: треба надати руським селянам привілей стати добрими поляками, і вся українська справа буде вирішена.

Характерною особливістю ставлення Департаменту інформації є факт, що офіційний орган Департаменту інформації «Річ Посполита» від початку свого існування до нинішнього дня не опублікував жодного матеріалу з українського питання.

Подібну позицію виказує у своїх звітах Східне Бюро. Згідно зі звітом від 18.I.1943 р. «більшість українського чи псевдоукраїнського населення Східних Земель зустрічає повернення на ці землі польської державності загалом привітно, зберігаючи до подій нейтралітет або навіть активно виявляючи своє ставлення до Польської Держави».

«На Волині переважна більшість українського сільського населення і частина інтелігенції все більше відчувають солідарність з поляками».

Коли вже у лютому 1943 р. почались масові вбивства польського населення на Волині, Східне Бюро, захоплене цими випадками зненацька, у звіті за квітень 1943 р. пише всупереч правді, що українське населення у величезній більшості відмежовується від цих злочинів.

У звіті за травень Східне Бюро пише, що лише у двох повітах українське населення тісно співпрацює з бандами, а загал автохтонного сільського населення поводиться пасивно, і лише у звіті за липень Східне Бюро пише вже, не приховуючи правди, що «в акції вбивства поляків взяло участь головним чином селянське населення». У звіті за квітень Східне Бюро пише, що мусить навести «думку, отриману від чинників, які найкраще орієнтуються у цих справах», чий представник у квітні 1943 р. рішуче і з повним почуттям відповідальності заявив, що, враховуючи нинішній стан речей, ймовірність українського повстання у переломний момент є дуже незначною. Звертаємо особливу увагу на цей факт, оскільки певні чинники у Варшаві, спираючись на думку, що таке повстання мусить бути, єдиним запобіжним засобом проти вибуху повстання вважають початок переговорів з крайніми українськими націоналістами і пропонування поступок.

Після таких оптимістичних прогнозів і неминучих випадів проти «варшавців», не підтриманих жодним доказом, уже в наступному абзаці того ж звіту говориться, що «необхідною є також підготовка всередині держави і за кордоном підрозділів (!), які у

переломний момент були б спрямовані на загрожені напрямки. Придушення в зародку реакції, яка вибухає в одному місці, запобіжить її поширенню». У звіті за липень, всупереч цій думці найкраще орієнтованих чинників, викладеній у квітні якнайрішучіше і з повним почуттям відповідальності (!), Східне Бюро пише дослівно: «Непередбачувані (!) крайні українські чинники у будь-який момент можуть викликати вибух кривавих подій, які здатні підрізати польськість на цій території. Польське населення відчуває загрозу, шукає засобів безпеки і звертається по допомогу до компетентних чинників». Отже, від оптимістичних квітневих висловлювань у липні не залишилось навіть сліду (!).

Інформація Департаменту інформації (Східної комісії) характеризується неприхильністю до українців і є далеко не точна. У звіті за І півріччя 1942 р. при порівнянні партій на першому місці стоїть УВО, хоча воно ще у 1929 р. на конгресі у Відні перетворилось в ОУН (Організацію Українських Націоналістів), **про яку у звіті нема жодної згадки**. Мова йде про Василя Вишиваного, який вже давно належить до архіву.

Професор Юліанський доручив призначеному ним спеціальному референту підготовку відозви до преси з української справи і внутрішніх вказівок для пропаганди у польському і українському суспільстві. Долучаємо текст відозви і вказівок, схвалених професором Юліанським (додаток № 13 і 14).

Для вивчення національних проблем нещодавно була створена Національна Рада як дорадчий орган ПКП і Представництва Уряду. Крім представників Четвірки, до неї входять ПР (представник Ради) Ольгерд як видавець «Східних Земель Речі Посполитої» і представник «Східних Земель». Також до неї входить представник війська, визначений Комендантом ППЗ. Головою Ради є І заступник ПР (з «Трикутника»).

Це пояснення справи з організаційної точки зору. По суті ж професор Юліанський ще в лютому доручив підготувати доповідь на ПКП для спонукання ПКП до серйозних резолюцій, які закликають уряд до оголошення декларацій в українській і білоруській справах. Для орієнтації додаємо проект тез до декларацій і відозв, які планувалось оголосити, затверджений професором Юліанським (додаток № 17).

На засіданні доповідач посилався на факт, що до початку війни Польський уряд і польські офіційні діячі не подавали ознак життя українським і білоруським громадянам на Східних Землях, що видання декларації і відозв буде необхідним засобом пропольської пропаганди на цих землях проти ворожої пропаганди і зменшить реакцію на можливі спроби українського повстання серед широких мас українського суспільства, на що вказує ЗВЗ, намагаючись утримати Східні Землі по можливості без пролиття крові за якнайменшої збройної акції з огляду на недостатні сили і великі завдання у переломний момент. У доповіді було також посилання на вплив декларації і відозв на безпеку життя і майна поляків на Східних Землях у зв'язку з можливістю збройної акції крайніх українських сил, спрямованої проти спокійного польського населення.

В результаті дискусії була ухвалена резолюція голосами Трикутника й Кола (ПС) і самого професора Юліанського, який послався при цьому на прецедент на засіданнях ПКП, і своєчасно надіслана уряду. Професор Юліанський також постановив одночасно вислати представників до митрополита Шептицького в особах представника Уповноваженого і члена Конфедерації Народу (крило ОНР), який розмовляв уже з митрополитом для прискорення спроби порозуміння з таким важливим представником українського суспільства. За день до надання детальної інструкції професор Юліанський був арештований.

Новий Представник Речі Посполитої доручив знову підготувати доповідь щодо української справи на ПКП і підтримав наведений нижче проект мінімальної позитивної програми щодо української справи:

Річ Посполита Польща забезпечує українському населенню в Польщі вільний національний, культурний і господарський розвиток, зокрема:

1. Гмінне, повітове і воєводське самоврядування.
2. Загальну і середню національну школу і український університет для забезпечення вільного розвитку національної української науки і культури у кордонах Речі Посполитої.
3. Рівноправність української мови в суспільному управлінні і в судах.
4. Допуск українського населення без обмежень до служби у суспільному управлінні й у війську.

5. Рівну і справедливу участь українського населення у земельній реформі.

6. Створення можливостей для господарського розвитку українського населення на рівні з польським населенням.

Крім того, у відозві до Краю (Уповноваженого Уряду):

а) гарантії права і власності, особистої свободи і свободи віросповідання;

б) застереження щодо актів насилля, які будуть каратись зі всією суворістю права.

Представник Речі Посполитої цілком поділяв викладену в доповіді позицію, що засадничі права, які випливають з декларації уряду від 24 лютого 1942 р., не можуть бути предметом торгівлі з українцями, але мусять бути чітко підтверджені незалежно від того, чи українці захочуть розпочати зобов'язальні розмови. Уряд повинен уточнити свою позицію, заявлену до цього часу в загальних запевненнях. Над доповіддю, яка була підсилена детальним обґрунтуванням кожної тези пропонованого змісту декларації уряду, почалась дискусія. Після цього засідання надійшла ухвала уряду з української справи від 23.III.1943, яку Представник Речі Посполитої розіслав Четвірці для визначення позиції. На наступному засіданні ПКП розглядалась уже тільки справа відозви ПКП до українців. Її текст був надісланий уряду. Ця відозва є результатом компромісу чотирьох партій, і це слід підкреслити. Її недоліком треба вважати відсутність розмежування з колишнім санаційним урядом і непідтвердження, що майбутня Польща — це Польща Демократична.

Якщо йдеться про ставлення партій, то позиція Трикутника очевидна з внутрішньої декларації (додаток № 16), ухваленої ще восени 1942 р. і з огляду на тодішні відносини з СРСР не оголошеної, а також з декларації, надрукованої вже після повідомлення ТАСС (додаток № 19).

Коло підтримує територіальну автономію в теорії і самоврядування на практиці, після якого колись прийде автономія. Квадрат, який через свого представника у ПКП погодився розглядати справу незалежності України в країні, є прихильником обмежених поступок на користь України і українців, вважаючи боротьбу з українцями за культурну експансію неминучою.

Ромб, ідеологічно підсилений Унією, повинен взагалі представ-

ляти її позицію і самоврядування, національну освіту, університет в Галичі. Але під впливом напружених відносин через волинські події Ромб не має окресленої позиції з українського питання. Отже, треба підкреслити, що ЗВЗ перший почав кампанію щодо просування української справи у пропагандистському напрямку і спроби вирішення проблеми або хоча б примирення країни через порозуміння з українцями для запобігання можливому кровопролиттю у переломний момент або обмеження його до мінімальних розмірів.

---

12 жовтня 1943 р. на засіданні Національної Ради представник війська висунув такі тези національної політики:

Постійність російської загрози призводить до того, що польська політика, аж до часу зміни поведінки Росії, мусить боротися з усіма російськими партіями у сусідніх державах і мобілізовувати до спільного фронту всі антиросійські чинники. У цьому фронті велику роль повинні відіграти народи, які живуть на окраїнах Речі Посполитої (литовці, білоруси й українці).

Польська політика повинна бути такою, щоб зв'язати ці народи з Польщею і на цьому шляху зміцнити військовий потенціал Польщі.

З тактичної точки зору польська політика має бути сміливою, не повинна уникати переговорів з цими народами і не відмовлятись від висунення проектів спільного майбутнього.

CA KC PZPR, zesp. 2271/4, sygn. 202/III/203, s. 1—17

Додаток 1

РОЗПОРЯДЖЕННЯ У СПРАВІ ШЕМАТИЗМУ НА 1944 р. (№ 2900/К).

(Вказівки для духовенства стосовно збирання матеріалів за період пацифікації 1930 р., часу безпосередньо перед війною і польсько-німецької війни)

РОЗМОВА ПОЛЯКА З УКРАЇНЦЕМ (ц.д.)

(Розмова відбулась 30/31.X.1942 у Кракові між Володимиром Горбовим (член українського уряду Ярослава Стецька) і Стефаном Гротом-Ровецьким. По суті це лише монолог Горбового)

П о л я к...

У к р а ї н е ц ь: читача-українця мусять вразити перш за все часті погрози суворими карами, які чекають на українців за їхні провини проти Польщі. Про це пишуть часто і гостро, обіцяючи далекосяжні репресії, яких зазнає весь український народ. Проминемо те, що погрози покаранням взагалі є сумнівним засобом пропаганди, бо можуть підкорити чи настрашити тільки неідейних, малосвідомих особистостей, особистостей хитких і м'яких, і що більше, спрямовуючись на осіб, які насправді, згідно з божими і людськими законами, повинні відповідати за свої неетичні, а то і злочинні дії, можуть вцілити в ідейних людей, які діють із шляхетних, патріотичних мотивів і працюють для добра свого народу, поважаючи при цьому свою особисту і національну гідність, але й шануючи той народ, проти якого силою обставин прямо чи посередньо спрямована їхня діяльність. Для всіх ясно і зрозуміло, що у разі реституції Польської Держави відбудеться пошук серед нас різних винуватців і будуть застосовані різноманітні репресії, але таке сильне наголошення цього нині, коли незрозуміло, яких вчинків вони будуть стосуватись, діє відштовхуюче стосовно ідейних діячів останнього типу і навіть стосовно тих, хто у воєнний час ухилився від будь-якої діяльності і чий єдиний «злочин» полягає в тому, що любить свій народ і бажає йому якнайкращого. Тут не йдеться про почуття страху, лише про те, що позиція польської сторони може вважатись нами вираженням ненависті, а не політичного розуму. Бачимо в цьому емоційну основу, елемент помсти, відповіді, а не елемент розумовий і сутнісний.

Читаючи всі ці обіцянки, завжди задумуюсь над тим, якою є їх психологічна основа, в чому полягає причина такого засудження всього українського народу чи його активної частини, котру, якщо розглядати це політично, належить ототожнювати з усім народом. Задумуюсь над тим і не можу зрозуміти. Почнемо з принципових

справ. Щодня можна почути від поляків, що українці «зрадили» Польщу. Це грубе непорозуміння. Поняття зради рівнозначне порушенню вірності. На якій підставі вимагаєте від нас, щоб були вірними Речі Посполитої Польщі?

Маємо власні національні і незалежницькі прагнення. Ми — останній великий народ в Європі, який не має своєї незалежної держави, багато значно менших від нас народів мають свою незалежність. Чи можуть цьому дивуватись поляки, які протягом приблизно 150 років були позбавлені власної державності, які своїх найкращих синів жертовно віддали для завоювання цієї незалежності, які лише 25 років як відновили незалежність? Якщо є якась порядність, якась етика, якесь примітивне почуття справедливості, то не можна нас за це засуджувати. Український народ у 1917 і 1918 роках спромігся на героїчне повстання, і тоді, коли здавалось, що для всіх народів світу зоріє нова ера, вимагав і для себе права до незалежного існування. Польський народ, який постав після занепаду, через свого найвищого представника подав руку українському народу. Порозуміння двох найвизначніших наших осіб, Пілсудського і Петлюри, було чудовою сторінкою нашої історії. До нинішнього дня постать Петлюри, чиє прізвище нерозривно з'єднане з ідеєю польсько-української співпраці, залишила глибокий культ в українському народі. Ризький договір був сприйнятий українцями як нова трагедія, новий поділ України. Основна маса нашого народу залишилась під більшовицьким ярмом, але значні території з нашою етнічною більшістю опинились у Польській Державі. Після союзу Пілсудський—Петлюра мали підстави очікувати, що відроджена Польська Держава забезпечить нам у своїх рамках можливість національного розвитку. А що ж насправді сталось? Польські політичні діячі почали вважати українське питання неіснуючим. Коли хтось із наших депутатів першого сейму сказав про кілька мільйонів українців, які проживають у Польщі, пролунав сміх і вигуки: «Які мільйони, чи пан ошалів?» Обмежено навіть наші здобутки, які ми отримали у спадок від небіжки Австрії, достатньо згадати про ліквідацію кільканадцяти кафедр у Львівському університеті. Звичайно, ми мали певні свободи, звичайно, польську «пацифікацію» не порівнюємо з тими жахливими подіями, які відбувались перед нашими очима, але на-

певно й не хочемо вимірювати польську владу німецькою міркою. У кожному разі український народ не знайшов у Польщі можливостей для свого національного і політичного розвитку, був постійно зневаженим і принижуваним цілою низкою актів, які полякам нічого не давали, а в українців ранили їхні національні почуття, досить згадати про заборону навіть самого слова «українці». Як можна у цій ситуації стверджувати, що ми мали якісь обов'язки вірності перед Польською Державою? Найбільше, що могли мати, це обов'язок певної елементарної лояльності, прийнятої в стосунках між окремими людьми, а також у громадському житті.

Чи ухилились ми від цих обов'язків як народ? Рішуче стверджую, що ні. Найкращою перевіркою був вересень 1939 р. Ніде у всій доступній мені підпільній літературі не зустрів іншої оцінки нашої поведінки у вересні 1939 р. Навпаки, було багато підтверджень, що польський боєць української національності належно виконував свій військовий обов'язок. Що у першій половині вересня не було жодних небажаних виступів українського населення. У другій половині вересня — так. Але й щодо цього польська підпільна публіцистика погоджується, що не були це дії організованого політичного характеру, просто кажучи бандитські. І тому треба собі усвідомити, що:

1. Вибуху війни передував кількамісячний «гарячий період», під час якого конфлікт, що наближався, було видно, як на долоні, і тоді крайні українські чинники (ОУН) могли підготувати звичайні саботажно-диверсійні дії чи, якщо комусь це краще звучить, — повстанські на випадок початку війни. Проте ця акція не була організована, і поведінка українського населення у ці гарячі місяці з польської точки зору була зразковою.

2. Уже в останні дні серпня і перші дні вересня арештовано тисячу невинних людей тільки тому, що вони вирізнялись активністю в українському суспільстві, і вивезено їх до Берези, що викликало в українському суспільстві, яке готувалось до виконання військового громадянського обов'язку, глибокий жаль.

3. У другій половині вересня 1939 р., коли відбулися згадані раніше гідні засудження виступи, Польська Держава вже валилась, настав повний безлад польської адміністрації, що вивільнило різні низькі інстинкти.

Зрозуміло, що до українського народу в цілому з приводу його поведінки у вересні і перед вереснем 1939 р. не можна висувати жодних претензій.

А тепер про поведінку вже після вересня. Почнемо від радянської окупації. Правління цього окупанта було спрямоване перш за все проти поляків, так що навіть нечисленна польська громада була у значній мірі знищена. Хто залишився? У своїй масі — українці і євреї — у певному відсотку. Хто правив? Повністю радянські прибульці, а з автохтонів була допущена єврейська маса і українці — у певному відсотку. Чи можна стверджувати, що повсюдно були організовані антипольські виступи місцевого українського населення? Твердо — ні, навпаки, дуже далекі одне від одного польське і українське політичні середовища уклали у той час неписане припинення бойових дій, «лили воду на свої мечі» й спільно відчували радянську окупацію як утиск. Кожний політично грамотний поляк, який провів період 1940—41 рр. на тих територіях, це підтвердить.

Тепер про німецьку окупацію перед червнем 1941 р. у Генеральній Губернії, а після червня 1941 також і на східних територіях. Німецький окупант вміє підступно використовувати увесь потенціал окупованих територій і все населення цих територій залучає до співпраці, застосовуючи майстерно поступовість у підході: спочатку вимагає відносно незначної співпраці, яка ніби й не перебуває у протиріччі з патріотичними почуттями завойованого народу, і лише пізніше все більше затискає гайки, але робиться це так, що кожний наступний крок видається лише незначною зміною, проти якої і не варто чинити опір, якщо вже попередньо настільки багато віддано. Причому відносно кожного завойованого народу застосовують інший підхід й іншу тактику, навіть до дуже близьких і сусідніх народів. Тому німці застосовують одну тактику у ставленні до чехів і зовсім іншу – до словаків, інакшу — до бельгійців, а ще іншу — до голландців. Але всюди одна міра визначена: чим більша небезпека загрожує німцям з боку якогось народу, тим суворіший запроваджують режим, тим менше дають йому свободи і тим менше від нього вимагають. Словакам дають значно більше, ніж чехам, і більше від них вимагають. Українцям дають більше, ніж полякам, але також і ставлять до них вищі вимоги. Ці вимоги ретельно диференційовані, і при тому кожний народ

так тримають у шпорах гітлерівської системи, що до цього часу жоден народ не зміг чинити спротив німецьким вимогам. Поляків, поза сумнівом, найбільше гноблять, але, попри те, наприклад, діють польська поліція, польські суди, низка польських інституцій і закладів. Безперечно, поляки не підтримують вбивств євреїв, але знамениті поляки є повірниками маєтків, конфіскованих у євреїв. Ба більше, самих євреїв (єврейську міліцію) змушують вбивати своїх земляків. Пересічний поляк у Львові бачить, як «працює» українська міліція на виконання німецьких розпоряджень, і посилюється у ньому ненависть до... українців. Той самий поляк, якби мешкав у Варшаві і бачив, що тут виробляє польська поліція, яку вже ніхто не називає польською, а лише «гранато́вою», то набрався б ненависті до... поляків. Це все ви повинні взяти до уваги: а) переважна більшість діючих українських політиків і діячів (кожний, хто трохи знає ту справу, може згадати кілька прізвищ) відійшла у тінь і не бере жодної участі у громадському житті; б) кількість українців, які співпрацюють з гестапо, я стверджую, менша, ніж кількість тих же поляків; в) те саме стосується кількості комбінаторів і військових гієн, які наживають маєтки на співпраці з німцями і жиріють на недолі і злиднях народних мас; г) якщо десь українець скривдив поляка, то чи рідкісними є випадки, коли українець кривдить українця, поляк поляка, і навпаки, чи кожний поляк, що контактує з українцями, не знає прикладів, що українець ідейно і безкорисливо допоміг поляку не через якийсь страх чи бажання підстрахуватись, а керуючись мотивами суто людської і християнської солідарності?

Отже, як бачить пан, мені болить і повинно боліти кожному українцеві, якщо поважні польські політичні діячі виступають, посмію ствердити, з не досить продуманими, загальними, але емоційно сформульованими погрозами, змістом яких є «ми з вами порахуємося».

Додаток 3

Фрагмент з книги Бохенського «Польсько-українська проблема на Червенській Землі» — перше видання конфісковане.

СТАВЛЕННЯ АРМІЇ ДО УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

Щоб завершити розділ про психологічні моменти, які роблять неможливим для пересічного українця мати будь-яке інше ставлення до польськості, крім жалю і ненависті, мусимо розглянути питання ставлення військової влади до українськості. Діяльність деяких вищих військових на Червенській Землі у 1936—37 рр. назавжди залишиться темною сторінкою історії нашої армії. Досить сказати, що у період селянських страйків, коли українці поводилися винятково спокійно і лояльно, з'явились військові літаки, які порозкидали листівки з закликом спрямувати боротьбу проти українців. Таким чином, навіть тоді, коли не було жодних підстав для цього, польське суспільство мобілізовувалось в українофобському напрямку. (...)

Додаток 4

УКРАЇНЦІ ПРО СВІЙ ОСВІТЯНСЬКИЙ ДОРОБОК

12 і 13 березня у Львові відбувся організований УЦК з'їзд українських освітніх діячів з участю приблизно 200 делегатів з Генеральної Губернії. З виголошених на з'їзді і викладених у скороченні в українській пресі доповідей дізнаємося про особливості шкільництва й освітніх організацій.

Як випливає з доповіді магістра Кушніра, керівника відділу культурної праці при Українському Центральному Комітеті у 1943 р., у всій Генеральній Губернії діяло 2210 українських дошкільних закладів (у тому числі 239 постійних), в яких виховувалося 90 тисяч дітей. При Українському Освітньому Товаристві, яке діяло замість старої «Просвіти», існувало 3800 осередків, а у них 394 000 членів, організовувалися молодіжні гуртки, через які здійснювався вплив на молоде покоління. Українських загальних шкіл відкрито 4135, у них 8822 вчителі виховували і навчали

621 000 учнів. Існувало 12 українських гімназій. У них було 5000 учнів і 160 вчителів. Вчительських семінарій — 7, в яких працювало 56 викладачів і 750 слухачів. Було 120 професійних шкіл з 1020 вчителями і 19 000 учнів; сільськогосподарських шкіл 196 із 796 вчителями і 63 949 учнями. Крім цього, існувало 2 школи для глухонімих з 65 учнями. У львівських вищих інститутах вчилося 2000 українських студентів.

З доповіді доктора Е. Цегельського дізнаємось про існування 750 хорів, двох диригентських курсів, у яких 168 учасників, про організацію заочного курсу теорії композиції, яким користуються 350 осіб. Інший розділ культурної роботи — це організація народних театрів. При УЦК організаційно охоплено 1168 театральних гуртків, що об'єднують 35 000 членів, які дали 66 900 вистав для 500 000 глядачів.

Викладену інформацію доповнює стаття про бурси, опублікована у часописі «Краківські Вісті» 23.3 ц.р. Нині у ГГ існують 102 українські бурси, в яких проживає 6 179 вихованців (3618 хлопців і 2561 дівчина). В минулому шкільному році існувало 75 бурс з 3 672 вихованцями. Крім цього, українська молодь з професійних шкіл і гімназій у минулому шкільному році користувалася стипендіями у квоті 1 672 565 злотих. З огляду на професію батьків у нинішньому шкільному році стипендії отримують: 966 дітей селян, 183 — вчителів, 140 — робітників, 45 — священиків, 30 — ремісників і 297 — різних — разом у нинішньому шкільному році стипендії отримують 1766 молодих людей з професійних шкіл і гімназій загальною квотою 106 560 злотих щомісяця.

6.IV.43

Додаток 5

УКРАЇНСЬКА ОСВІТА В ГАЛИЧИНІ

У часописі «Краківські Вісті» за 5.VIII. [1943] знаходимо таке порівняння стану українського шкільництва на терені нинішнього Дистрикту Галичина зі станом за польських часів: українських дошкільних закладів нині 79 постійних (за польських часів 60), се-

зонних 1400 (564), у них дітей 83000 (23829). Загальних державних шкіл нині існує 3200 (132), приватних — 0 (33), у них дітей 510 000 (441 000), вчителів 7300 (2805). Державних гімназій існує 10 (7), приватних 0 (17), вчительських семінарій 3 (0), малих духовних семінарій 2 (10), у цих школах вчителів 250 (242) і учнів 6025 (5750). Професійних шкіл існує 82 (1), приватних 0 (11), в них учителів 500 (38), молоді 10 000 (1270). Серед професійних шкіл: промислових чоловічих 22 (0), промислових жіночих 14 (2), торговельних 29 (4), рільничо-господарських 15 (3). У шкільному 1942/43 р. на Галичині має бути створено 53 нові українські професійні школи. «Краківські Вісті» підкреслюють брак учителів і те, що шкільне керівництво організувало у семи містах Галичини курси для помічників учителів загальних шкіл, на яких повинні скласти іспити на атестат про середню освіту 2000 кандидатів, і таким чином загальне шкільництво отримає 2000 кваліфікованих учителів.

Додаток 6

[РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО ЖИТТЯ ПІСЛЯ ПАДІННЯ ПОЛЬЩІ]

Відбуваються насправді глибокі зміни в українському суспільстві, які поляки повинні усвідомити. Українці, допавшись до посад, магазинів, робочих місць, насичуються економічно, хочуть збагатіти, нахапати якнайбільше матеріальних благ. Разом з тим сприятливі умови для культурного розвитку множать серед них людей європейського кшталту. Коли у нас повний застій у формуванні висококваліфікованих людей розумової праці, бо у підпілля перейшла навіть середня освіта, українці зміцнюються новими кадрами вихованих у західній еміграції інженерів, аграріїв, науковців, журналістів, кооператорів, а одночасно вони мають тут відкриті гімназії і створені у Львові інститути. У Празі продовжує працювати Український Вільний Інститут, Українська Політехніка — у Братиславі, Українська Господарча Академія і Український Технічно-Господарчий Інститут — в Подєбрадах. У всіх німецьких університетах розсіяні українці, де-не-де утворюючи навіть значні

осередки, як у Берліні, Відні та в Граці. Пожвавлення культурного руху можна спостерігати у Львові, де працюють спілки українських письменників і художників (Спілка Українських Письменників і Спілка Українських Образотворчих Митців), виник Інститут Народної Творчості (вул. Францисканська, 7), підпорядкований УЦК, який організовує львівське і «галицьке» культурне життя, творить концертне бюро, режисерські курси, музичний кабінет, фінансує виставки. Всюди ці театральні й хорові осередки відновлюються, працюють над репертуаром народних вистав і пісень, сильно впливаючи на зміцнення почуття української національної ідентичності. У містах організовуються «Свята української книги і преси» разом з виставками книжок і газет.

Додаток 7

ЗВІТ ПРО РОЗМОВИ З ПРЕДСТАВНИКАМИ УКРАЇНЦІВ

До керівництва Конфедерації Народу звернувся один з греко-католицьких священиків із середовища митрополита Шептицького з пропозицією почати розмови з українськими діячами. З огляду на мій від'їзд до Львова я уповноважений вищеназваною організацією до проведення цих розмов.

Після прибуття до Львова я виявив, що серед українців нині існують тільки дві реальні політичні сили. Однією з них є греко-католицький клір на чолі з митрополитом Шептицьким, а другою є ОУН, яка, здається, не виходить зі стану розколу на групи бандерівців і мельниківців. Тому прийняв рішення почати розмови з митрополитом Шептицьким і з представниками командування ОУН. Ці розмови, безперечно, мали суто інформаційний характер. Я виступав на них як людина, що цікавиться українською проблемою, а не уповноважений певних польських діячів.

Розмова з митрополитом Шептицьким

Розмова, яку я провів з митрополитом Шептицьким, тривала приблизно півтори години і відбулася в дуже приязній атмосфері.

Її темою була можливість польсько-українського порозуміння і майбутніх польсько-українських відносин. Напочатку мій співрозмовник дуже гострими словами засудив діяльність бандерівців, які, на його думку, роблять дурниці і взагалі є несерйозними людьми. Зазначений факт, на думку митрополита, утруднює встановлення відносин між польськими і українськими діячами, бо, крім ОУН, нема політичної організації, яка мала б впливи на українські маси.

Говорячи про майбутнє, мій співрозмовник обмежив тему розмови до польсько-українських відносин у межах польської державності. Зі свого боку я намагався дізнатися про його ставлення до можливості виникнення незалежної України за Збручем, але і в цій справі він уникав визначеності.

При обговоренні майбутнього митрополит виразно підкреслив, що Польща повинна стати правовою державою, надзвичайно гострими словами охарактеризувавши поведінку поляків щодо українців в останньому двадцятиріччі (пацифікація, Береза і т.ін.). Ця критика була такої різкої тональності, що я спитав у нього, чи взагалі у такому разі є сенс у будь-яких українсько-польських розмовах. Митрополит категорично заперечив, стверджуючи, що говорить про ці справи тільки тому, щоб я сам зрозумів ті претензії, які всі, без винятку, українці мають до польської державності.

Після цього відступу щодо минулого розмова стосувалася справ майбутнього. Митрополит підтвердив, що **ініціатива повинна виходити з польської сторони**, яка має запропонувати конкретний проект вирішення української справи. Далі він сказав, що бажано було б **розробити статут для національно мішаних земель**, причому ця розробка, яку підготують як українські, так і польські фахівці, повинна бути відстороненою від актуальної ситуації на землях, які спільно заселяє українське і польське населення. Такий підхід до справи, на думку митрополита, дасть змогу провести спокійну предметну дискусію. Потім такий статут, розроблений відповідним чином, можна було б з успіхом застосувати до польсько-українських земель.

Крім цього проекту, митрополит зазначив, що, на його думку, майбутній **адміністративний устрій держави** повинен бути таким, щоб окремі адміністративні одиниці мали **по можливості однорідний національний склад**.

Розмова підходила до завершення. Прощаючись зі мною, митрополит радив, щоб через певний час я знову приїхав до Львова, запрошував завітати до нього знову, щоб продовжити дискусію. Наступного дня я дізнався від одного зі священиків, що митрополит дуже позитивно оцінив розмову, яку я тут виклав.

<u>Додаток 8</u>

РОЗМОВИ З ПРЕДСТАВНИКАМИ ОУН

З представниками ОУН я провів дві розмови. Першим моїм співрозмовником був пан Ф[едак], швагер Коновальця і Мельника. Проте він виявився дуже примітивною людиною, тому розмова з ним нічого не дала, крім ствердження, що **українські націоналісти дуже розчаровані щодо німців** і то рівнозначно як бандерівці, так і мельниківці.

Проте, як виявилось, пан Ф. мав доручення лише налагодити зі мною контакт, тоді як справжню розмову зі мною повинен був провести один з членів головного проводу ОУН. Розмова з останнім почалась його запитанням, чи я маю повноваження представляти польських діячів. Це я рішуче заперечив. Тоді співрозмовник ствердив, що українці хочуть розпочати розмови з повноважними діячами Польщі, які можуть узяти на себе певні зобов'язання. Я йому на це відповів, що не знаю, як можуть поставитись до цієї пропозиції відповідні польські діячі, і що можу тільки повторити сказане співрозмовником у Варшаві, після цього я запитав його, якою могла б бути **платформа польсько-українського порозуміння**. Мій співрозмовник коротко відповів, що **ініціатива належить польській стороні,** але після цього розпочав тривалу дискусію на цю тему. Погляди, які він виклав, можна звести до такого: поляки й українці борються за незалежне державне існування проти **тих самих держав**, тому повинні **вести боротьбу спільно**. Розмежування польських і українських поселень повинно бути відкладене убік. Воно буде залежати від стану відносин удвічі (може, «після війни»? — *М.С.*), від долі Радянської України і подібних чинників. Нині дискусія на цю тему нічого не дасть, бо ні поляки не відмовляться від своїх поселень, ні українці не відмовляться від своїх земель. Але зараз треба обгово-

рити актуальні й конкретні проблеми. **Мій співрозмовник згадав про можливість співпраці у політичній, пропагандистській і військовій сферах**. Він говорив про можливість спільних польсько-українських виступів на міжнародній арені, спільну пропагандистську акцію, яка б мала на меті пацифікацію настроїв і т.ін. Після тривалої дискусії представник ОУН ще раз звернувся до питання початку переговорів з уповноваженими представниками польської сторони. Він говорив, що різні польські партії встановлюють контакти з українцями і що вони все-таки хотіли б **проводити переговори з уповноваженими польськими діячами**. На закінчення розмови я запитав, чи можу це повторити у Варшаві кому належить і дати йому знати, чи розмови такого типу можуть розпочатись. При цьому він дуже наполегливо підкреслив, що **з цим не треба зволікати**, бо події розгортаються швидко. Я відповів, що всю нашу розмову передам у Варшаві певним людям. При цьому ми домовились, що **я передам йому щодо позиції польських діячів через певну особу**, яка перебуває тепер у Варшаві і приблизно через тиждень повертається до Львова.

З огляду на викладене вище прошу інструкцію, чи треба використати цю нагоду, щоб інформувати вище зазначених українських діячів, яким є ставлення до цих пропозицій уповноважених польських діячів.

Зі свого боку дозволю собі висловити погляд, що початок розмов з українцями є бажаним за умови дотримання якнайбільшої обережності й обачності. Початок таких розмов приведе до руйнування планів німецької політики, яка намагається використати українців проти Польщі, може захистити наші південно-східні землі від випадків, які мали місце на території Малопольщі в 1918 р., що можуть повторитися внаслідок нинішньої війни і то у набагато небезпечнішій формі, дасть нам у східних справах додаткові козирі на міжнародній арені. З іншого боку, ніщо не змушує нас брати на себе якісь серйозні зобов'язання на майбутнє через позицію керівників ОУН.

Ось що повідомив той самий представник 30/31.Х.1942:

Надійшов історичний момент, коли Польща має можливість відібрати свої, загублені впродовж віків західні землі і пересунути свій кордон аж на Одру. Польща, Чехословаччина, Україна і навіть

Росія повинні утворити на заході потужний слов'янський вал проти германського наступу на слов'янські землі.

На підставі аж занадто близького досвіду (мій співрозмовник відбув 12 місяців у німецькій в'язниці) щодо німців займемо негативну позицію. Український Центральний Комітет з доктором Кубійовичем є тільки формою без змісту, про людське око. Змістом є конспірація. Вплив на українське суспільство має тільки ОУН, яка діє у підпіллі.

Перед слов'янськими народами є велика перспектива, але Польща повинна пересунути свої східні кордони в ім'я справедливості і на благо ідеї. У взаємних відносинах між слов'янськими народами треба дотримуватися принципу етнічної більшості на конкретній території. Як поляки слушно домагаються Сілезії, хоча міста там, поза всяким сумнівом, онімечені, так само повинні визнати такий же принцип на сході, у Східній Галичині і на Волині, не кажучи вже про те, що історичні аргументи також і на нашу користь говорять, коли руський князь заснував Львів та інші міста, а Східна Галичина зі Львовом — це осередок найбільшої національної свідомості українців.

Сама Польща, навіть з Чехословаччиною, але без підтримки України і Росії, ніколи не буде достатньо сильною перешкодою проти германської навали. Східний кордон Польщі 1939 р. у польсько-радянських відносинах мій співрозмовник вважає абсолютно нереальним. Сталін ще у лютому 1942 р. сказав, що Львів ніколи не повернеться до Польщі. Важко уявити сьогодні собі силу, яка могла б зупинити переможний радянський похід на захід, на кордони ризького договору. Таку можливість співрозмовник погоджувався розглядати лише теоретично. У цьому випадку українці не повірили б польським запевненням щодо гарантування їхнього самоврядування, бо пересвідчились, як поляки їх не дотримуються, якщо не виконали навіть власного закону від 1922 р., який був міжнародним зобов'язанням щодо затвердження східного кордону 1923 р. перед союзними державами. На українських територіях українці творять власну державу за допомогою давно підготованого апарату. Будуть захищати свою незалежність зі зброєю в руках. Якби англійці силою змусили українців до припинення боротьби, тоді українці, як реалісти, стали б на шлях перего-

ворів з поляками, але з участю Англії і Сполучених Штатів, де українці мають дуже сильне представництво. У цьому випадку мій співрозмовник рекомендує колишнього депутата Мудрого як політика, придатного для переговорів з поляками, який знайшов би за таких умов депутатів у своєму суспільстві. Нині Мудрий тримається подалі від політики і займає посаду директора кінотеатру у Львові. Насамкінець представник ОУН просив не називати свого прізвища у звіті, бо через негативне ставлення ОУН до німців йому загрожують найгірші наслідки. Польські політичні організації, як правило, недооцінюють можливості політичної поліції, й тому у їхніх рядах так багато жертв.

Додаток 9

[ОУН ДО ПОЛЯКІВ]

Поляки! Спільна доля, яка нас нині об'єднує, і наша боротьба проти загарбників з Берліна і Москви за власні держави вимагають порозуміння двох народів. Народ український завжди готовий до такого порозуміння. Не готуємо ворожих планів стосовно до польського народу і не хочемо ні клаптика польської землі. Визнаємо право кожного народу на самовизначення і на власну державу. Наше ставлення до польського народу ґрунтується на приязні й бажанні співпраці.

На жаль, це наше ставлення не хочуть зрозуміти польські імперіалістичні керівники. Вони не визнають права українського народу на власну державу, це вони закликають польські маси до боротьби з українським народом. Вони навіть використовують німецьких окупантів з метою знищення українського народу. Польські Зондердінсти, Баншутце, Лігеншафти, польські фольксдойчі допомагають німцям уярмити український народ. Таким чином вони сприяють зміцненню німців і полегшують тероризування польського населення. Польські боївки на Холмщині, Підляшші, у Галичині, на Волині провокують німців до антиукраїнських дій і стають німецьким знаряддям у боротьбі проти українського народу. Якщо внаслідок цього доходить до взаємних сутичок між українським і польським населенням, то німці із вдоволеним почут-

тям відповідальності виявляють свій шовінізм і глибоку ненависть до українського народу (? — *М. С.*). У результаті усе це завдає шкоди обом народам. Тому з цим треба покінчити!

Поляки!

Український народ, який так само, як і ви, бореться за власну державу, прагне злагоди з польським народом і дружнього існування поруч вільної України і Польщі.

Одночасно не допустимо, щоб польські ім періалісти уярмили хоча б частину українських земель. Особливо у нинішній момент **не будемо залишати безкарними всякі плани і терористичні акти польських імперіалістів, дії, спрямовані проти життя і майна українських громадян.**

Поляки, мешканці Західної України!

Ваші імперіалістичні вожді закликають вас до боротьби з українським народом. Пам'ятайте, що ви живете серед української більшості й тому всякі спроби боротьби з українським народом будуть безрезультатними. Якщо послухаєтесь імперіалістичних підбурювань, це призведе виключно до пролиття вашої крові, бо український народ буде зі всією рішучістю захищати своє право на самовизначення і на власну державу.

Ми не хочемо нікого з вас уярмлювати. На території Української держави залишаться лише ті з вас, хто добровільно виявить бажання залишитись тут.

Ми гарантуємо їм повну свободу, безпеку й однакові права нарівні зі всіма громадянами української національності. Українська держава ніколи не буде уярмлювати свої меншини.

Наші гасла:

Свободу народам і людині!

Хай живе вільна національна держава українського і польського народу на їхніх етнічних територіях!

Хай живе дружба між українським і польським народом!

За спільний фронт боротьби всіх уярмлених народів!

Уярмлені народи, об'єднуйтесь у боротьбі проти імперіалістів!

Смерть окупантам!

У липні 1943 р.

ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ-НЕЗАЛЕЖНИКІВ

8-473

[ПОЛІТИЧНІ ПОМИЛКИ]

Поширеним є погляд, що українське (руське) суспільство Східної Малопольщі поділяється на дві чіткі групи, з яких одна — «пасивна селянська опортуністична маса, що шукає власну вигоду, інша — політично активна інтелігенція і напівінтелігенція, яка разом з кліром формує рух усього народу і політичний напрямок його дій». Цей погляд, слушний ще, може, 40 років тому, є, можливо, найбільшим принциповим непорозумінням усіх починань від 1918 р. в українській справі. Він, коротко і стисло, вийнятий живцем зі старої австрійської політики і поширюється рядом абсолютно помилково політично орієнтованих землевласників, які здатні бачити лише плечі свого Гриця, який сидить на козлах брички, і поняття не мають, що відбувається на селі, де і самі мешкають. Це є той самий погляд, який закладено в основу заснування ББВР і Озону, що народні проводирі — це одне, а польський селянин — це свиняче корито, ціна зерна і пан староста. Як цей погляд був помилковим у планах табору Пілсудського, що доводить розвиток внутрішньопольських відносин, так незрівнянно більше помилковим є в оцінці українських відносин.

Не вникаючи у відмінність окремих українських груп, маємо незаперечний факт, що між так званою українською інтелігенцією і українським селянством існує координація діяльності, думок і тісна співпраця, про яку в польському суспільстві нікому і не сниться.

Так звана українська інтелігенція у своїй масі живе, працює і мислить безпосередньо разом з селом, з ним органічно зв'язана своїм власним буттям і у своїй масі є першим або щонайбільше другим її поколінням і, що найважливіше, не залишила цього села, як це у нас майже завжди відбувається, а залишається з цим селом у кревних і дружніх зв'язках і з розвитком села пов'язує своє існування, своє матеріальне (кооперативи, нотаріуси, судді, священики, адвокати, вчителі, лікарі) і політичне становище. Після закінчення навчання молодь у

значній кількості повертається на село або у сусіднє містечко і переважно залишається у своєму регіоні народження як директор магазину, молочарні, лікар, адвокат і т.ін., становлячи, на відміну від того, що відбувається у польському суспільстві, і надалі з селом єдине і міцне утворення. Вона не соромиться свого села і з вищих чи матеріальних мотивів залишається зі своїм селом у єдиному зв'язку. Це незаперечний факт. З іншого боку, селянин і село, випускаючи зі свого лона новостворену інтелігенцію, має почуття повного порозуміння з нею і, безпосередньо працюючи з нею економічно та політично й проживаючи з нею в родині, має з нею значно сильніше почуття спільності, ніж те, яке спостерігається у суспільствах, де інтелігенція формувалася століттями і вже становить окрему верству, яка давно відірвалася від села, живе своїм власним життям поза селом, навіть більше — забирає від села і всотує те, що воно, як нову інтелігенцію, відкидає.

З описаного вище узагальнення заходів і взаємодії інтелігенції, що є провідником політики до всієї селянської маси, треба ствердити, що ця селянська маса не є темним елементом, а очевидно політично досвідченою і свідомою, живе своїм політичним життям, розуміє своїх провідників, прислухається до них і вірить їм навіть тоді, коли віддавала свої голоси для поліпшення виборчої статистики ББВР-го староства. Селянська маса, особливо у центральних повітах, отже показових, є національно свідомою, прагне незалежності, працює на цю незалежність і у своїх прагненнях не вагалась у 1918 р. й не завагається при найпершому випадку свідомо й без сумнівів пожертвувати свою кров і на те чекає.

Ця маса, зазнавши розчарування у своїх сподіваннях, може мати хвилі сумнівів — депресії (після 1918—1919 р.), послаблення ритму, після яких доволі швидко оговтується (різанина і підпали), але думати, що її можна повернути назад і викреслити з пам'яті ці 70 років німецької і польської праці над тим, щоб її довести до цього стану, а тепер вважати, що її можна повернути в рамки стайні й хліва і змушувати назавжди викреслити з пам'яті це, безсумнівно, велике досягнення кожного народу, яким є боротьба за незалежність, це означає не бачити дійсності й уже не поринати в ілюзії, а безтямно блукати в політиці.

Додаток 11

За Єдину Незалежну Українську Державу
Свободу Народам — Свободу Людині

ДО УКРАЇНЦІВ В УСТАНОВАХ І ПОЛІЦІЇ

З огляду на створену німцями політичну ситуацію, яка може позбавити Український Народ інтелігенції і керівників, ОУН наказує: негайно залишити свої попередні посади і, зв'язавшись з ОУН, зникнути у місцевості. Хто до 15.4 ц.р. не залишить своєї посади і не порозуміється у цій справі, буде покараний у революційному порядку.

4.4.1943 р.

Слава Україні — Героям слава!
Ярослав Чорноморець

За Єдину Незалежну
Українську Державу

Свободу Народам —
Свободу Людині

ДО ВСІХ УКРАЇНЦІВ,
ЯКІ ЗАЛИШИЛИ СВОЇ ПОСАДИ
І ПЕРЕБУВАЮТЬ ДОВІЛЬНО НА ТЕРИТОРІЇ

Вважається, що багато українців, які залишили поліцію і установи, не зв'язалися з ОУН і спокійно сидять вдома або перебувають довільно на території, не розуміючи серйозності моменту. Тому ОУН наказує:

Всі українці, які залишили поліцію і перебувають на території довільно, повинні негайно зв'язатись з ОУН і підпорядкуватись його наказам, бо 20.IV.1943 всі, хто перебуває на території довільно, будуть схоплені і розстріляні як дезертири.

5.4.1943 р.

Слава Україні — Героям слава!
Ярослав Чорноморець, окружний провідник ОУН

ДО ВОЛИНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

Останні тижні принесли населенню Волині, змученому війною і окупацією, нові болісні потрясіння і страждання. Українська поліція, організована гітлерівськими окупантами з допомогою українських прислужників зі Східної Малопольщі, збунтувалась і пішла в ліс. Формально це відбулося за наказом таємної бандерівської організації, яка таким чином ніби хоче перед наближенням кінця війни відкупитися і стерти свої гріхи попереднього прислужування німецьким окупантам. Висуваючи гасла незалежності України, бандерівці закликають українське населення, особливо молодь, залишати свої домівки і приходити до них у ліси. Свавільні, натреновані на вбивствах і грабунках євреїв, поліцейсько-бандерівські банди і співдіючі з ними банди Тараса Бульби свою нинішню діяльність спрямували у першу чергу проти спокійного і беззахисного польського населення, скоїли щодо нього низку звірячих вбивств і грабунків. Жертвами злочинних банд стали польські родини разом з дітьми і стариками. Є випадки мордування цілих польських поселень, де у звірячий спосіб знущались із беззбройних, палили і грабували рештки приватного майна. До цього часу жертвами злочинства стали тисячі осіб. Гвалтування і вбивства в окремих місцевостях продовжуються.

Громадяни Волині!

Злочином і жахом є підбурювання до братовбивчої боротьби, поширення внутрішнього неспокою на Волині, збурення і поглиблення ненависті між українцями і поляками, послаблення загальної згоди, так потрібної нам усім для остаточної розправи зі справжніми нашими ворогами — німцем і москалем, які мордують українців і поляків протягом віків. Ця остання злочинна робота на Волині також проводиться за їхнім наказом і служить їхнім інтересам. Диявольськи тішаться нею і всіма засобами її підбурюють: німці, бо одвічним їхнім способом утиску слов'янства є його розділення, роз'ятрювання, протиставлення одних одним, підтримування братовбивчих боїв; більшовики, бо це зміцнює їхні сподівання на легше підкорення пересварених і то-

му послаблених сусідніх народів. БАНДЕРІВСЬКИМИ РУКАМИ НІМЦІ І БІЛЬШОВИКИ РОБЛЯТЬ СВОЮ РОБОТУ. ВОЛИНСЬКІ БАНДЕРІВЦІ ТАКИМ ЧИНОМ СВІДОМО ЧИ НЕСВІДОМО СТАЮТЬ ЇХНІМИ СПРАВЖНІМИ СОЮЗНИКАМИ. Замість свободи для українців вони несуть всім народам, які борються за свободу і нове справедливе життя, ганьбу служби у варварських рядах. Поволі наближається кінець кривавої воєнної заметілі. Надходить час, коли всі дістануть по заслузі. За звіряче мордування польського населення на Волині, за грабунок польського майна, за підпалення польських будинків справедливої кари зазнають усі винні, як ті, хто віддавав накази, так і їхні злочинні прислужники, у яких сьогодні руки по лікті у невинній польській крові. Ніхто і ніщо не захистить від вироків суду, які будуть видані й виконані від імені Речі Посполитої з усією суворістю закону.

Громадяни Волині! Громадяни Речі Посполитої — українці і поляки!

Закликаємо вас до об'єднання всіх сил з метою протистояння нашим ворогам і їхньому підбурюванню до злочинної роботи. Це є діяльність на користь наших спільних смертельних ворогів — німців і москалів. Закликаємо українське населення Волині, щоб воно не дало себе ошукати тим, хто, мордуючи поляків, проголошує, що робить це в ім'я боротьби за волю України. Це така сама цинічна фальш, як і тоді, коли ті самі люди рука в руку з німцями, викрадаючи ваших дітей, вкидаючи їх до тюрем, забираючи у вас все майно, а не раз і землю, говорили, що роблять це в ім'я боротьби за Вільну Україну. Закликаємо польське населення, щоб під жодним приводом не дало себе втягнути ні німцям, ні більшовицьким партизанам у будь-яку спільну акцію проти українського населення, бо це завжди буде мати на меті ослабляти нас, підступно нищити, ще ширше сіяти незгоду, щоб при цьому «випікати» власні інтереси.

Треба об'єднатись у рядах самооборони і розраховувати лише на власні сили. Керівні діячі польського життя у Краї, знаючи про тяжке становище польського населення на Волині, вірять, що це населення вистоїть на своїх солдатських постах, і зі свого боку зроблять усе, що буде у їхніх силах, щоб допомогти йому у важкій

трагічній боротьбі. Нехай вся Волинь тримається разом з Польщею! Нехай розбрат і кров не псують доброго співіснування поляків і українців!

Волинь, 30 квітня 1943 р.

Волинський окружний Представник
Уряду Речі Посполитої Польщі

<u>*Додаток 13*</u>

ЗВЕРНЕННЯ ДО ПОЛЬСЬКИХ ЧАСОПИСІВ В УКРАЇНСЬКІЙ СПРАВІ

Однією з найнагальніших і найважливіших справ, які повинна буде вирішити відроджена Польська Держава, є українська справа. Велику допомогу в її розв'язанні може надати наша преса своїм спокійним і розважливим обговоренням як самої проблеми, так і пов’язаних з нею подій, правдиво і докладно інформуючи суспільство про факти щоденного життя на територіях, де проживає українське і польське населення, даючи правильну картину взаємин, уникаючи непотрібних роздражнювань, що виникають через недоречний тон, образливі вислови, поспішні звинувачення. З цієї точки зору на нашій пресі лежить велика відповідальність за належне формування громадської думки, вільної від фальші і нетерпимості, якими грішили в нас у 1918—1939 pp. деякі щоденні часописи, шукаючи розголосу ціною яскравих епітетів у неперебірливому стилі. Нехай, зокрема, назавжди зникне з нашої преси шельмування «гайдамацькою дикістю» і обзивання греко-католицьких священиків «попами».

Департамент інформації
Уповноваженого на Край Уряду РП

Додаток 14

[ВКАЗІВКИ ДЛЯ ПРОПАГАНДИ СЕРЕД ПОЛЯКІВ І УКРАЇНЦІВ]

1. Українці становлять переважну більшість — 70 % — у Східній Галичині й більше 78 % на Волині. Німецька статистика за 1942 р. показала у всій Східній Галичині 21 % поляків, у Львівському окрузі (поза Львовом) 24 %, у Тернопільському 23 %, а на Волині 14,6 %. Згідно з нашим переписом 1931 р. на Волині було 16,6 % поляків.

2. До етнографічних й історичних моментів звертаємось тільки на заході з метою повернення онімечених західних земель. Не можемо одночасно заперечувати прав українців на сході. Через відому позицію Англії й Америки (Атлантична декларація від січня 1941 р.) не можемо ознайомлювати українців, яких у Галичині й під колишньою російською владою на етнічно компактній території проживає 5 мільйонів, з їхніми правами бути співвласниками на цих землях.

3. При затвердженні нашого східного кордону рішенням від 15.3.1923 р. Рада Амбасадорів брала до уваги, що Польща запровадить у Східній Галичині самоврядування, але Польща не виконала ухваленого у зв'язку з цим у 1922 р. закону про введення самоврядування і заснування українського університету. З одного боку, німцям було дозволено освіту, союзи гітлерівської молоді і т.ін., з іншого боку, українські школи замінювались двомовними, а фактично польськими, бо зберігалось тільки викладання української мови. Українських вчителів переводили на Помор'я, закривались українські народні читальні, і при цьому застосовувалась ціла система непотрібних переслідувань, які спричинились до ворожого ставлення українського населення до держави. Не впоралася зі своїми завданнями і преса, яку заполонив ультрапатріотизм, замість згоди збуджуючи ненависть.

4. Польща не може дозволити собі вибух конфлікту з українцями чи збройну окупацію з придушенням повстання, бо це викликало б негайну збройну інтервенцію СРСР і якнайгірше враження

на Заході, в Англії й Америці та негативно відбилось би на справі Гданська, Східної Пруссії, Сілезії і Помор'я.

5. Перед Польщею стоїть величезне завдання створити слов'янський вал на заході проти германської повені.

Польща повинна з огляду на природу свого положення і за традицією взяти керівництво цією історичною акцією у свої руки, але Польща не може одночасно бути у стані війни зі слов'янським світом. Навпаки, Польща повинна проявити свою моральну перевагу і готовність до жертв в ім'я великої ідеї — спільної боротьби слов'янських народів. Інакше кермо в цих справах перейде у чеські руки, а Польща матиме втрати.

6. Повернення Східної Пруссії, Гданська і Сілезії, навіть без кордону по Одрі, вимагатиме від нас величезного відпливу польської професійної інтелігенції зі сходу на захід, тому не можемо обмежувати українців у масовій освіті молоді та співпраці в адміністрації і самоврядуванні.

7. Потрібно утворити український університет, а можливо, й інші вищі навчальні заклади, щоб з цієї точки зору українці мали у Польщі те, що вони мають у Радянській Україні, щоб заздалегідь виключити шкідливу пропаганду і змагання за права.

8. Запропоноване вирішення справи лежить у площині великих національних польських традицій: Городельської унії, Гадяцького договору, битви під Хотином у 1621 р., де 35 тисяч козаків підтримало слабкі польські сили проти переважаючих турецьких сил (Вацлав Потоцький. «Хотинська війна»).

Тадеуш Костюшко походив з литовсько-руської родини, Адам Міцкевич за походженням був литовцем.

9. Українці не могли реально розраховувати на утворення незалежного державного організму на такій маленькій території, як Східна Галичина і Волинь, хоча б тому, що цей організм негайно поглинула б Радянська Росія і остаточно ліквідувала незалежність української національної культури.

10. З усіх держав, які володіли українськими землями, — Росія, Румунія і Польща (крім Чехословаччини), — безсумнівно, найбільші можливості розвитку Україні дала Польща попри всі недоліки, яких ми не заперечуємо.

11. Українці мали можливість переконатись, що німецьке

«опікунство» загрожує їм повним винищенням усього народу, і тому повинні підтримати Польщу разом з Чехословаччиною в історичному завданні створення слов'янського валу на заході.

12. Недоліки державного устрою в Польщі пояснюються окремими урядами, які тримали диктатуру у власному суспільстві. Таке правління щезло назавжди, і в Польщі владу будуть тримати демократичні партії, а перш за все селянські.

13. 70 % польського населення становлять селяни, які бачать в українському народі братній слов'янський, майже виключно селянський, народ і хочуть з ним співпрацювати для добра відродженого Слов'янства.

Додаток 15

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ОУН (ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ)

Конгрес УВО (Української Військової Організації) у Відні в 1929 р. за участі цілої низки наддніпрянських і наддністрянських політичних діячів утворив нову законспіровану політичну організацію під назвою Організація Українських Націоналістів (ОУН) як політичне утворення, до якого могли належати члени інших політичних угруповань, наприклад ундовці, петлюрівці і т.ін. Нова організація заснована на принципах керівництва з головою на чолі. Керівництво — «Провід Українських Націоналістів» — становили: голова Коновалець з дорадчим відділом у складі 8 осіб (серед них Кедрин (Рудницький), Мудрий, Капустянський — начальник штабу генерала Петлюри, Андрієвський — українець-наддніпрянець, Кожевників, Сціборський, доктор Кандиба — всі три українці-наддніпрянці).

Метою організації є Єдина Незалежна Україна (Самостійна Соборна Україна), організована як Українська держава, зібрана з українських земель, захоплених загарбниками, якими є Москва, Польща, Чехословаччина і Румунія.

Після утворення ОУН перестала існувати УВО як самостійна організація і перетворилась у крайовий відділ ОУН, який за традицією зберіг тільки назву УВО, відділ військовий ОУН.

На з'їзді у Римі в 1939 р. Головою ОУН проголошено інженера-лісівника Мельника, полковника армії Петлюри і керівника штабу Січових Стрільців (Петлюри).

15 жовтня 1939 р. з дозволу німецької влади у Кракові створено Український комітет для українських біженців і полонених. Голова – доктор Володимир Горбовий, заступники: доктор Володимир Загайкевич і священик, доктор Хрущ, секретар І. Старух. Крім президії, було 18 членів виконкому.

Референтом у справах вищої школи був доктор Кубійович, доцент Ягеллонського університету у Кракові. Комітет намагався розширити обсяги своєї діяльності, тоді як німецька поліція хотіла утримувати постійний контакт з комітетом для інформаційної мети, з чим рішуче не погоджувався голова Горбовий. Остаточно під тиском німецької влади голова Горбовий відступив, і головою нового Українського Центрального Комітету у квітні 1940 р. став більш покірний до німців доктор Кубійович. Роботу колишнього комітету перейняла секція новоствореного Українського Допомогового Комітету у Кракові.

Краківський комітет, який складався з представників усіх українських земель, у жовтні 1939 р. підготував резолюцію про утворення Української держави з власною армією й адміністрацією, що охоплювала всі українські землі включно з Холмщиною і Лемківщиною, але ця резолюція не справила враження як через негативне ставлення німецької влади до справи української армії, так і через німецько-радянський договір.

У 1940 р. в середовищі ОУН виник конфлікт. Бандера вимагав усунення з організації Барановського і Сеника, яких було звинувачено у виданні архіву ОУН у Празі в 1933 р.* Бандера створив власну організацію, яка охоплювала і Наддніпрянську Україну. На II Конгресі у Кракові в березні 1941 р. Бандеру обрано керівником організації й виключено з неї Мельника. Від того часу існують дві організації ОУН, але фактичний вплив має тільки крило Бандери. У червні 1941 р. під впливом потоку подій серед українських діячів, які перебували у Кракові, виникла думка скликати конгрес національного об'єднання. Видану 14 червня прокламацію підписали 155 діячів, які репрезентували

* Мабуть, помилково зазначено цей рік. (*Ред.*).

всі українські організації, крім соціалістів і мельниківців. Були серед них і українці-наддніпрянці (УНР): син Лівицького Андрія, Яковлів, колишній прем'єр Петлюри, гетьманці, усе УНДО на еміграції, група Папієва (фашисти), крім того, спеціалісти, фінансисти тощо, ОУН (група Бандери). У прокламації йшлося про суверенну об'єднану Українську державу. Прокламацію про скликання конгресу надіслали генерал-губернатору доктору Франку. Заперечень не було.

22 червня 1941 р. відкритий конгрес утворив Український національний комітет. Обраний головою генерал Петрів (петлюрівець) не погодився. Замість нього було обрано доктора Горбового (з ОУН Бандери). До президії увійшли: Андрієвський Віктор (петлюрівець), Шкурант Петро (петлюрівець), Мудрий (УНДО), доктор Шухевич Степан (ОУН), Яковлів (петлюрівець). Крім президії, було обрано 32 члени екзекутиви, до якої входили бандерівці (9), 2 священики, петлюрівці, крім того, фахівці, економісти, фінансисти та інші, наприклад був націонал-соціаліст Базяк («Прометей»).

Конгрес оголосив маніфест про створення об'єднаної незалежної Української держави. Комітет залишився обраний на демократичних засадах, маніфест же говорив тільки про державу без визначення форми керування, що сталося пізніше, після видання маніфесту. Зміст маніфесту було переслано генерал-губернатору доктору Франку. Відповіді не було. Одночасно було обрано різні відомчі комісії, потрібні для утворення уряду, а також і військову, яку очолили генерал Петрів і полковник Кузьмін (петлюрівці). Конгрес підтвердив потребу утворення українського уряду і закликав усіх українців до підпорядкування такому урядові, коли він утвориться, а разом з тим оголосив, що сам висуне уряд, якщо уряд не утвориться ближчим часом. Оголошення України викликало занепокоєння у німецької влади. Заступник Франка — Кундт викликав присутнього в Кракові Бандеру та доктора Горбового і висловив обурення, що не порозумілись із ним перед проголошенням України, на що відповів (Бандера? — *М. С.*), що вважав би нижче власної гідності питати чиюсь думку, якщо вирішив бути вільним і незалежним. На те Кундт заявив, що вони обидва обмежені в правах, і просив не виїжджати з Кракова. 3.VII Бандеру вивезли до Берліна, де він перебував до 4.IX.1941 р. під почесним арештом, а потім під звичайним арештом.

Доктора Горбового і 2 гетьманців, колишнього прометеївця Базяка, 4 ОУН-бандерівців і мельниківця вивезено до Рабки. Доктор Горбовий перебував у Рабці до 14.IX.41, пізніше був вивезений до Монтелупих у Кракові, звідки був звільнений через хворобу легенів (туберкульоз). Решту звільнено з Рабки 5.XI.1941.

У Львові 30 червня 1941 р. утворив український уряд заступник Бандери Стецько (ОУН). Проголошуючи Україну Наддніпрянську і Наддністрянську, 7.VII.1941 р. німецька влада закликала український уряд до відкликання проголошень і керівників, які утворили правління на територіях, звільнених від радянської окупації. 9.VII було вивезено Стецька і 4 членів уряду до Ораніенбурга, Бандера і Стецько сиділи в Берліні.

Усвідомивши негативне ставлення німців до української справи, ОУН перейшла до підпільних дій. В результаті, коли в жовтні 1942 р. берлінський рейхскомісаріат надіслав до Львова 3 комісарів для вивчення діяльності ОУН, на двох з тих комісарів було вчинено замах, за що німці розстріляли 100 українців у Львові і в провінції. Репресії і подальші арешти продовжувались як протидія підпільній діяльності ОУН. На цей час єдиним угрупованням, яке мало вплив на суспільство, були бандерівці, і вони створили сильну організацію й вишколене військо.

Додаток 16

ПРОБЛЕМА САМОВРЯДУВАННЯ ДЛЯ ПІВДЕННО-СХІДНИХ ВОЄВОДСТВ

[Декларація Трикутника (Партія Людова) з осені 1942 р.]

Останнім часом польська громадська думка активно зацікавилась українською проблемою. У низці статей, опублікованих на цю тему, на перший план висувається не сформована спроба узагальнення проблеми, її нинішнього стану на землях, які належать до Польської Держави, її значення для держави і способи найраціональнішого її вирішення, а передусім турбота про успішний результат боротьби, яку треба буде вести за відновлення незалежності, і бажання досягти порозуміння з українцями таке гаряче,

що у ньому переважає надмір добропорядності, яка, здається, далека від реалізму.

Ми читали про потребу загальної амністії для злочинів, скоєних проти держави, армії і польських громадян, і то наперед, як передумову для привернення до себе українців чи навіть як умову, що уможливлює розмови з ними. Потім виник задум національної автономії для українців на всій території, де проживає населення руського походження. Це був настільки ідеалістичний вияв громадської думки, що трудно встояти проти підозри, що вони походили з українських джерел.

Тепер у цих голосах польської громадської думки переважає інший тон. Одночасно і голоси заперечення стають тверезішими, бо ситуація стає серйозною і наближається кінцева фаза війни й боротьби за визволення. Участь у цій боротьбі всього населення держави, а також населення руського походження і мови, є, без сумніву, дуже бажаним, але вважаємо, що, незважаючи на це, не можна так необачно давати занадто далекосяжні обіцянки, які не можуть бути виконані або дотримання яких було б болісною поразкою або гирею при нозі держави. Заплутаність і нещирість пактів з козаками і їх недотримання були для держави не менш шкідливими, ніж козацькі бунти і боротьба з ними. Треба пам'ятати, що психіка галицьких українців нині є дуже подібною до психіки запорізьких козаків. Вину за недотримання умов з ними не повинна нести польська сторона.

Підставою нашої думки щодо цієї проблеми повинен бути польський державний інтерес, тобто погляд на умови побуту, кордонів, сили, витривалості і значення Польської Держави. Не можемо рівнозначно ставитись до польських держави і народу і українського народу з його державною програмою, хоч як би приязно до нього не ставились. Тому апріорі не можемо запропонувати тій частині руського населення нашої держави, яка хоче утворити Українську державу і хоче в ній жити, тобто приєднати до Української держави частину території Польської Держави, такі самі права, які належать полякам, тобто всім громадянам, які солідаризуються з Польською Державою, люблять її і готові віддати життя на її захист.

Для українців приналежність до Польської Держави є умовною і тимчасовою, тобто злом, яке вони змушені терпіти. Вони не

тільки це відчувають, але й відверто демонструють і затято пропагують. Ми ж повинні стояти на позиції територіальної інтегральності Польської Держави і єдності її державного устрою, а це означає, що ми тепер не можемо в її рамках творити автономну провінцію українського народу, бо не укладаємо державну унію з українцями, які проживають у Дистрикті Галичина і на Волині, зрештою, для цього відсутні умови або і вони цього не хочуть, намагаючись утворити власну державу. Руське населення, що визнає свою українську національність, як і те, що не має зовсім національної свідомості, а таких є ще досить багато в Галичині й на Волині, навіть значна більшість, може отримати рівні громадянські права з іншими польськими громадянами, якщо буде твердо стояти на своїй приналежності до Польської Держави і зобов'яжеться вірно і лояльно виконувати свої громадянські обов'язки перед нею. З огляду на спільне походження і співіснування руського і польського населення на цій території від початку історичних часів і вже 6 століть спільного проживання у рамках однієї польської державної організації на території південно-східних воєводств настало таке змішання обох народів, що нині не вдасться провести між ними розмежування, яке б задовольнило обидва народи. Тому ми, поляки, мусимо і надалі стояти на позиції співіснування обох народів на цій території і знайти **спосіб подальшого згідного співіснування на основі співпраці**.

Однак не можемо підготувати відторгнення цієї території від нашої держави на користь іншої держави через надання цьому співіснуванню такої структурної форми, за якої роль польського чинника, польської мови і культури поступово, але неухильно і в швидкому темпі буде зменшуватись, а зв'язок цієї території з державою через поглиблення попередніх і наростання нових розбіжностей між двома народами буде послаблюватись.

Якщо південно-східні воєводства мають отримати регіональне самоврядування, яке враховуватиме духовні й матеріальні потреби їхнього населення, запевнятиме розвиток мови і культури однаково як польського, так і руського населення, то це самоврядування повинно відповідати старій польській засаді gente Rutheni — natione Poloni, тобто єдиному раціональному принципу визнання руським за походженням населенням, яке нині вважає себе ук-

раїнським, **державної польської національності** зі збереженням своєї окремої етнічної національності.

Якщо б цього не вдалось досягти, то треба визнати, що приналежність цієї території, яку значна кількість населення і так вважає українською, є для держави сумнівною, і з цього треба зробити висновки, навіть якщо вони для Польщі болючі. У такому разі, хоч для Польщі є важливим встановлення південно-східного кордону на лінії Карпати—Збруч—Стир і Полісся, не кажучи вже про економічне значення цієї території (сільськогосподарське виробництво, лісове господарство, нафта і газ, а також калійна сіль та інші копалини), краще і безпечніше було б відмовитись від частини цієї території, щоб врятувати другу частину, йдучи на розділення між Польською Державою і автономною українською провінцією, яка не солідаризується з польською державністю, аніж через фальшиве тлумачення самоврядування робити його і надалі запальним вогнищем і підготувати відокремлення цієї території в найкритичніший для держави момент. Тоді цю автономну провінцію належало б вважати такою, що хоче вести самостійне життя, і відповідно вона мусить розраховувати на власні сили.

Ми повинні зважитись на поділ Галичини і Волині, бо не можемо через неправильне розуміння самоврядування прирікати їх на українізацію і добровільно втрачати приблизно півмільйона православних і греко-католиків, які визнають польськість, а тим більше запропастити півтора мільйона поляків римо-католицького віросповідання, що проживають на цій території, не кажучи вже про ту частину руського населення, яке до цього часу не солідаризується з програмою інтегрального українського націоналізму.

Але щоб чітко уявити собі наслідки й умови розділення країни і розселення частини населення, яка солідарна з Польською Державою, і тієї, що солідаризується з українською національністю і державністю, слід пригадати, що треба було б поділити і перенести майже всі релігійні, культурні (фундації) і господарські інституції, щоб забезпечити і права населення, яке залишиться на польському боці, на частину майна інституцій, які переносяться до греко-католицької руської людності.

Далі належить перейти до позитивного зображення, як повинно виглядати самоврядування на території Дистрикту Галичина і

Волинського воєводства. Це неважко, бо згідно з конституцією визнаємо необхідність введення територіального самоврядування на території всієї держави. Якщо це не відбулось перед війною, то причина полягала перш за все в урядовій системі, а по-друге, у ставленні українських національних партій до держави.

На зазначеній території населенню руського походження повинні бути надані рівнозначні права співвласника і співспадкоємця цих земель на засаді мирного співіснування і лояльної співпраці та забезпечення всіх громадянських прав за умови визнання польської державності за власну і єдину державність.

Зразком такого співіснування і співпраці повинна бути Швейцарія, де з загальної кількості 22 кантонів 6 кантонів має змішане німецько-французьке і французько-німецьке населення, а в одному кантоні, Гризонському, у згоді між собою й у повній лояльності до держави, тобто Швейцарського Союзу, живуть 3 національності – німецька, ретороманська та італійська, не виявляючи жодного намагання до відриву від Швейцарії і приєднання до трьох дуже великих національних держав: Франції, Німеччини й Італії. І в цьому напрямку не бракувало досить сильних підбурювань, особливо за останнє десятиріччя, головним чином з боку націонал-соціалістичної Німеччини, але відданість до цього абсолютно демократичного устрою союзу, який виник у XIV—XV століттях, виявилась сильнішою за спокуси, і вони не піддались впливам, як і протягом стількох віків опирались впливам сусідніх монархій і республік.

Швейцарський Союз складається з 22 дрібних республік, тобто міських кантонів, якими до середини XIX століття правили старі шляхетські (патриціївські) родини, що зберегли свої великі впливи, або сільських республік, якими керував загал населення — сільських господарів, які щороку збирались на гмінні збори. Союз, незважаючи на релігійні розходження через протестантизм і громадські (селянські), релігійні та політичні війни, які не раз набирали характеру громадянських війн і загрожували розпадом Союзу, не тільки зберігся, але у 1848 році змінив устрій і став союзною державою за прикладом США.

Крім Речі Посполитої Польщі й Австро-Угорщини, можна навести інші приклади багатовікового співіснування у злагоді двох на-

родів у межах однієї держави, як Бельгія (раніше Бургундія), яка об'єднує фламандців і валлонів, Великобританія, що об'єднує англійців, шотландців і валлійців, Іспанія, яка включає кастільців і арагонців, і навіть Фінляндія, де проживають фіни і шведи.

За межами Європи Сполучені Штати Північної Америки повинні бути для нас прикладом, як належить розуміти і застосовувати права і громадянські обов'язки і в яких межах може розвиватись самоврядування численних етнічних груп без шкоди для держави. Численні групи прибулого населення мають у Сполучених Штатах власні костели (парафії), з якими поєднані школи і гуманітарні інституції, мають розвинуту пресу, банки, товариства різного спрямування — від загальних до спеціальних професійних.

Загальний погляд на існуючі відносини між національностями у державах, які перебувають на вищому рівні культури, дає підставу стверджувати, що самоврядування не може спрямовуватись проти держави, її єдності і дієвості, не може бути засобом для її руйнування і заперечення, бо громадяни, які користуються самоврядуванням, мусять бути, перш за все, лояльними до держави.

Спочатку у нас повинна настати взаємна лояльність у спілкуванні двох національностей як у приватних товариських стосунках, так і в публічних виступах у пресі, на зборах і в літературі. Доброзичливими, принаймні по-товариському коректними, повинні бути висловлювані оцінки людей іншої національності, бо ніщо так не отруює стосунків між поляками і русинами, як взаємні злостиві, ущипливі жарти і насмішки, як брутальні й сповнені ненависті принизливі слова і лайка, висловлювані при найпершій можливості і часто у стані безпідставного роздратування. Польське суспільство повинно тут проявити ініціативу і багато доброї волі, щоб створити платформу здорового і справедливого співіснування. Це буде поверненням до колишніх давніх стосунків, які поєднували обидва народи від початку історичних часів, а може і ще раніше.

Дотримання греко-католицьким духовенством целібату може спричинитись значною мірою до вирівнювання відносин між двома віровизнаннями разом з необхідним переходом греко-католиками до спільного відзначення свят за грегоріанським календарем.

Не можемо також відступити від принципового постулату повернення майнового стану польського народу у цьому регіоні до

стану перед загарбанням окупаційними державами. Це б підважувало засади елементарної справедливості, якби гноблення і приниження польського населення окупантами на користь руського населення могло бути санкціоноване Польською Державою.

Самоврядування у наших південно-східних воєводствах не може служити для ізоляції однієї групи населення від іншої з метою її усунення від економічного життя і державної служби на спільній території. Державна мова не може цілеспрямовано усуватись зі шкіл, установ і щоденного життя як зайва. Неможливо, щоб держава толерантно ставилась до шкіл, які б не забезпечували достатнього знання державної мови, у яких громадянське виховання легковажилось би, або навіть саботувалось, чи деформувалось, у яких вивчення історії Польщі проводилось би в дусі, ворожому народу і державі.

Як освіта, так і самоврядування повинні підлягати контролю держави, котра повинна бути впевненою, що вони розвиваються у рамках, які відповідають її інтересам.

Професійна і вища школа, а перш за все університет і політехніка, повинні бути не окремими для поляків і українців, а спільними для обох народів, це означає, що частина професорів повинна викладати польською мовою, а частина руською (українською). Це забезпечить представникам обох народів не тільки рівний старт у житті, але й призвичаїть їх до співпраці і повністю забезпечить однакову професійну підготовку.

Поділ господарських самоврядних інституцій на польські і українські також неможливий. Такий поділ був би підтримкою сепаратистських тенденцій українського націоналізму і підготовкою відриву цих регіонів від Польської Держави. І так через чисельну перевагу руське населення буде мати всі можливості розширити свою перевагу над польським населенням, тому треба по можливості забезпечити його відданість державі постійним спілкуванням з польським населенням і працею для спільного добра.

Цілком зрозуміло, що земельна реформа, яка повинна бути проведена згодом, буде принциповою проблемою загальної економічної політики, здійснюваної державою в інтересах планової перебудови всього устрою держави, її суспільного і економічного життя відповідно до нових умов життя Європи, особливо центральної Європи.

В кінці треба зазначити, що вся справа надзвичайно залежить від поведінки руського населення, яке вважає себе частиною українського народу, стосовно до польського народу і держави у найближчий період вирішення долі обох народів, від того, власне, чи переважить в українців переконання, що краще їм є і буде в майбутньому разом з Польщею, ніж поза нею і проти неї.

<u>Додаток 17</u>

[ТЕЗИ ВІДОЗВИ ДО УКРАЇНЦІВ І БІЛОРУСІВ]

З огляду на складність становища, керуючись турботою про добро держави, забезпечення її кордонів і спокою на Східних Землях, вважаємо за необхідне, щоб Уряд і Національна Рада у Лондоні та крайові діячі розпочали енергійну запобіжну боротьбу проти збройних дій українців і білорусів, спрямованих на захоплення влади на Східних Землях у свої руки з надією на досягнення незалежності на основі Атлантичної декларації, коли, по суті, вибух збройного польсько-українського і польсько-білоруського конфліктів викликав би збройну інтервенцію СРСР, якій ми не можемо ефективно протидіяти через складність завдань на заході і чисельність радянських військ. Зокрема, вважаємо за необхідне:

І. Оголошення Урядом у Лондоні урочистого звернення до українського населення в Польщі і такого ж звернення до білоруського населення у Польщі.

Українське населення треба запевнити, що їм буде забезпечено вільний національний, культурний і господарський розвиток у Польській Державі, національне навчання всіх рівнів включно з українським університетом на землях, де більшість становить українське населення, рівноправність української мови на цих землях і вільний доступ до державних і самоврядних установ для українців, які мають намір обрати професію службовця, надання українським освітнім, культурним, громадським, господарським і благодійним інституціям бюджетних дотацій відповідно до внеску українського населення у сплаті податків, справедливу участь українського населення у земельній реформі, яка буде одним з перших завдань польського уряду.

У заяві до білорусько-кривицького населення (це нове визначення треба використати у зверненні рівнозначно з білоруською назвою) належить запевнити білоруське населення щодо вільного вживання власної мови у гмінах, староствах і гродських судах, у самоврядних інстанціях, а також щодо загальної і середньої народної школи, а решта — як у зверненні до українського населення.

II. Видання Національною Радою в Лондоні урочистого звернення до українців і білорусів у Польщі, в якому Національна Рада, гарантуючи українцям і білорусам (кривичам) вільний національний розвиток у Польській Державі, закличе їх до співпраці з польським народом, якому, з огляду на його становище й історичну традицію, випав святий великий обов'язок обороняти разом з чеським народом слов'янські землі від німецької (германської) навали. У зверненні належить згадати про історичні моменти співпраці (битва під Хотином у 1621 р., у якій 35 тис. козаків підтримали польське військо проти турецької навали, Гадяцький договір, литовсько-руське походження Костюшка) і пояснювати наявні недоліки й труднощі у Польщі з елітарними урядами, які ніколи не повернуться і для яких ніколи не буде місця у демократичній Польщі.

III. Початок Урядом у Лондоні розмов з українськими і білоруськими представниками за кордоном у Лондоні і в Америці через амбасаду РП.

IV. Оголошення Урядом і Національною Радою відповідних звернень до польського населення Східних Земель із закликом до співпраці з офіційними чинниками у дусі наведених засад у важкий переломний період для добра держави і честі Батьківщини.

V. Оголошення відповідних звернень до українського, білоруського і польського населення Східних Земель Представником Уряду в краї, в яких треба подати застереження, щоб не слухали ворожих нашіптувань, бо всі акти насилля, грабунків, вбивств і підпалів на шкоду беззахисного цивільного населення будуть каратися судом згідно з законом.

VI. Оголошення відповідних звернень і відозв партіями в краї можливе разом з ПКП.

VII. Розповсюдження наведених звернень і відозв у пресі та місцевими цивільними і військовими чинниками і партіями.

VIII. Встановлення контактів з українськими і білоруськими представниками як через ДР, так і через партії з метою початку переговорів, або для повного припинення справи, або тільки для убезпечення життя і майна польського населення на Східних Землях у момент перелому.

Додаток 18

[УХВАЛА ПОЛІТИЧНОГО УЗГОДЖУВАЛЬНОГО КОМІТЕТУ]

Розуміючи значення вирішення українського питання для польського народу і держави, визначаємо нашу позицію щодо українського питання таким чином:

Визнаючи повне право українського народу на самовизначення нарівні з іншими народами Європи, прагнемо якнайсильніше підкреслити, що український народ є для нас особливо близький як братня слов'янська, майже виключно селянська, спільнота, і від імені польських селян, які становлять величезну більшість польського народу, з радістю простягаємо руку до співпраці з українським народом для добра відродженого слов'янства у Союзі Слов'янських Народів.

У разі зміни політичного устрою в Росії і розриву між Україною і Росією будемо намагатись утворити Союз Слов'янських Народів, до якого має увійти також вільна Україна, причому території зі змішаним польсько-українським населенням будуть управлятись змішаною або кантональною адміністрацією за зразком швейцарських кантонів з рівними правами обох народів.

У разі збереження нинішнього політичного устрою в Росії за основу взаємних відносин між Польщею і Радянським Союзом беремо кордон, визначений Ризьким договором з 1921 р., і вважаємо необхідним забезпечення українському населенню в Польщі повного і вільного національного, культурного і господарського розвитку шляхом запровадження самоврядування на землях, де

більшість становить українське населення, і створення українського університету та інших вищих навчальних закладів на цих землях для забезпечення вільного розвитку української національної науки і культури та прискорення розвитку моральних сил українського народу в кордонах Речі Посполитої Польщі за умови збереження і запевнення вільного розвитку польського населення, що осіло протягом віків на землях, де більшість становить українське населення.

Уже в нинішній ситуації вважаємо за необхідне проголошення Польським Урядом:

1. Урочистого звернення до українського населення в Польщі.

2. Відповідного звернення до польського населення на східних теренах із закликом про співпрацю з повноважними діячами у дусі звернення Польського Уряду в ім'я польських гасел: Вільні з Вільними – Рівні з Рівними.

3. Початку розмов і переговорів з українськими діячами у країні і за кордоном, особливо у Сполучених Штатах і Канаді, з метою підтримки польської позиції на міжнародній арені у дусі щирого порозуміння і лояльної співпраці.

Додаток 19

ПОЗИЦІЯ НАРОДНОГО РУХУ В СПРАВІ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНШИНИ

Висловлюємо незламне переконання, що під кінець триваючої війни впаде німецька агресивність, яка почергово поглинала слов'янські народи, попередньо вміло розділяючи їх і протиставляючи. Перегорнулась сторінка історії, і ось польський народ стоїть перед великим історичним завданням відновлення своїх занапащених і загарбаних прадавніх західних слов'янських земель і утворення на заході стіни проти дальшого германського просування на слов'янські землі. Польща покликана до цієї місії з огляду на географічне розташування і свою історичну традицію, а всі слов'янські народи повинні її підтримати в ім'я спільної справи. Взаємні польсько-українські відносини формувались фатально для обох сторін внаслідок того, що

непомірно обтяжували їх спочатку панування, перевага і насилля польської шляхти, яка довгий час головним чином представляла на Східних Землях польське ім'я і майно, а пізніше — дражливий націоналізм, властивий молодим народам, які йдуть до волі. Ми також усвідомлюємо, що після нинішньої війни для обох слов'янських народів відкриються широкі можливості політичного і культурного впливу в Європі, і найпершою умовою для цього є здатність взаємного порозуміння і співпраці. В ім'я цього польські селяни, які у своєму минулому можуть знайти численні приклади дружньої, сусідської співпраці з українськими селянами, мають незаперечне право розпочати новий період співпраці обох народів. Тому польський народний рух визначає таку свою позицію у цій справі:

Визнаючи повне право українського народу на всебічний розвиток нарівні з іншими народами Європи, прагнемо якнайсильніше підкреслити, що український народ близький нам як братня слов'янська, майже виключно селянська, спільнота, і від імені польських селян, які становлять переважну більшість польського народу, висловлюємо готовність до співпраці з українським народом для добра відродженого Слов'янства. Визнаючи основою для взаємних відносин між Польщею, Росією і Україною кордони, визначені Ризьким договором 1921 р., вважаємо, що при збереженні вільного розвитку польського населення, яке століттями проживає на цих землях, належить забезпечити українському населенню в Польщі повний і вільний національний, культурний і господарський розвиток. З цією метою треба запровадити на землях, де українське населення становить більшість, самоврядування, відкрити українські загальні, середні й вищі школи та навчальні заклади для забезпечення вільного розвитку національної української культури і науки та прискорення розвитку моральних сил українського народу в межах Речі Посполитої Польщі. Від української меншості у Польщі вимагаємо лояльного ставлення до Польської Держави.

Маємо надію, що після відновлення і закріплення взаємної довіри між українським і польським населенням їхня співпраця знайде вияв в утворенні спільних господарських і культурних інституцій в ім'я ідеї кооперації для добра відродженого Слов'янства.

[Додаток 20 відсутній]

ЗВІТ [ВОЛИНСЬКОГО ПРЕДСТАВНИКА ПОЛЬСЬКОГО УРЯДУ]

І. Становище польського населення на Волині.

Становище польського населення на Волині від початку війни було винятково важким. Його били як окупанти, так і місцеве українське населення. Вивезення у глиб Росії, більшовицькі арешти, переслідування з боку українців і євреїв під час більшовицької окупації, потім німецькі арешти, вивезення на роботи до Німеччини і нарешті найтрагічніші вбивства, здійснені українцями. Точне встановлення кількості втрат польського населення на Волині на цей момент неможливе. У кожному разі найближчою до правди є кількість 150 тисяч (приблизно 50 тисяч арештованих, вивезених більшовиками, приблизно 1 тисяча – німцями, понад 15 тисяч замордованих українцями, решта виселена до Німеччини). У це число входить і населення, що емігрувало на так звані території Генеральної Губернії, кількість якого важко встановити. Від початку війни чинний кордон на річці Буг відокремлював Волинь від решти країни і виключав її із загальнонародної боротьби і праці. Від початку війни також проводилась дуже інтенсивна антипольська діяльність. Кожна наша помилка чи вигадана несправедливість у нескінченній кількості форм і методів були закинуті в українську масу з метою підбурювання її проти поляків.

Спочатку коїлись убивства окремих польських осіб і родин, але від початку 1943 р. вони набули масового характеру. Почалися вони в кінці лютого у Сарненському, Костопільському, Рівненському, Здолбунівському і Крем'янецькому повітах. У червні вони перенеслись у Дубненський і Луцький повіти. У липні на Горохівський, Володимирський і Ковельський, а в кінці серпня на останній волинський повіт – Любомльський. Убивства супроводжувались спаленням цілих польських поселень і потворними знущаннями. Вбивали все польське населення разом зі старими людьми, жінками і дітьми. Сільське населення, яке уникнуло смерті, покинуло свої поселення і, якщо не було захоплене і вивезене німцями на роботи, переховувалось у повітових містах або у кількох сільських

центрах, так званих «оборонних базах». Ситуація їхня трагічна, бо вбивства не припиняються. Німці використовують ситуацію, викрадають і вивозять кого тільки можна, а ті, хто опинився у містах або на базах, маючи хоч якийсь захист, як правило, залишились без жодних засобів для існування. Кількість польського населення на Волині можна оцінити не набагато більше як 170 тисяч. Поведінка населення, крім тих, що стали фольксдойчами, є гарною. До початку масових убивств польське населення стосовно українців виявляло дуже виразні угодовські тенденції. Всюди, де проводилась польська підпільна робота, вівся пошук і знаходились контакти з українцями. У другій половині 1942 р. навіть здавалося, що не дійде до польсько-українського конфлікту, що вдасться якось розумно вирішити цю справу. Зрозуміло, що вбивства припинили тенденцію до польсько-українського порозуміння. Завдана кривда розпалила почуття ненависті й жагу помсти, сформувала однозначно негативне ставлення поляків до українців.

II. Організація польського суспільства.

Організаційні спроби конспірації робились уже в період більшовицької окупації. Це робилось як на території міст, так і на території сіл. Викриття цієї діяльності більшовиками, наступні арешти і судові розправи перервали підпільну працю. Під час німецької окупації найпершим розпочав організаційну роботу в значному масштабі «Трикутник». І вже у кінці 1941 р. в місцевості з'явились посланці «Трикутника» і розпочали організацію у волинському селі так званих груп читання підпільної преси. Ця праця протягом 1942 р. розрослась у серйозну організацію, яка охоплювала всю велику територію Волині, сягнула до міст і створила першу постійну мережу пішого і кінного зв'язку. У середині 1942 р. «Трикутник» розгорнув живу організаційну діяльність у структурі Селянської Охорони, так що вже наприкінці 1942 р. мав свій воєводський і повітові осередки у всіх повітах, додатково у 7 повітах — повітові комітети Селянської Охорони. Варшавська преса «Трикутника» доходить уже тоді до всіх активних сільських осередків, яких в кінці 1942 р. вже є понад 100. Поряд з «Трикутником» на території трьох найбільших міст зроблено спроби організації харцерства і, особливо, у Луцьку — Народової партії.

Спочатку зв'язок цих організаційних дій з варшавськими центрами був дуже активним, але в кінці 1942 р. майже зовсім припинився. Дуже активну діяльність з гуманітарної допомоги проводило і проводить духовенство.

Військові дії велись протягом усього 1942 р. активно, але хаотично. Тут діяли різні локальні військові організації, в західній частині Волині (особливо у Володимирському повіті) — так звана ЗОР. Систематичну організаційну діяльність військо проводило лише у Дубненському інспектораті, який охоплював Здолбунівський, Рівненський, Дубненський і частину Крем'янецького повітів. Цей інспекторат організаційно був зв'язаний зі Львовом.

Організаційну діяльність на місцевості Волинське Представництво розгортає у жовтні 1942 р. У перший період всі зусилля були спрямовані на вивчення становища і встановлення контактів з діючими організаціями та окремими людьми. Після встановлення контактів і орієнтування в ситуації дійшли до думки, що Волинське Представництво повинно мати інший характер, ніж у центральних округах. І мови не могло бути про те, щоб його завдання обмежувалось підготовкою адміністративного апарату. Перед ним відразу постали завдання тісної координації всіх організаційних польських дій і підготовки організаційної мережі самооборони польського населення, а також психічної підготовки населення до самооборони. Усі громадські організації відразу визнали єдине керівництво Представництва, зберігаючи свою організаційну автономію. Таким чином Представництво взяло у свої руки організаційне керівництво самообороною і самодопомогою всього польського населення на Волині. У кінці лютого організаційна діяльність охопила всю територію Волині. Організаційна мережа була така. Окружне Представництво мало такі відділи: Відділ безпеки і самооборони, Воєводська комендатура ПКБ і самооборони, Відділ освіти і культури, Відділ пропаганди, Інспекція зв'язку. Крім цього, були два заступники Окружного Представника Уряду. І заступник відповідав за всі справи безпеки і самооборони, II заступник одночасно був керівником секретаріату, і йому було довірено ведення відділу суспільної опіки. Уся територія була поділена на три інспекторати. Перший охоплював Ковельський, Володимирський, Любомльський повіти, другий — Горохівський,

Луцький, Дубненський, Крем'янецький повіти, третій — Здолбунівський, Рівненський, Костопільський і Сарненський повіти. У всіх повітах були повітові представники разом зі своїм адміністративним апаратом. Найбільш розбудована була мережа Корпусу безпеки і оборони, що мала на місцевості близько 250 осередків і постерунків. Також були організовані досить ефективна мережа залізничного зв'язку і шляхи пішого і кінного зв'язку.

Організацію апарату безпеки і самооборони на території сіл взяла на себе, за нашої фахової і фінансової допомоги, Селянська Охорона. В організованому корпусі безпеки і самооборони було приблизно 4 тисячі осіб. Ми порахували, що у разі повної мобілізації їх кількість дійде до 15 тисяч. При повному обшуку території чи використанні всіх джерел закупівлі зброї стан озброєння був і є дуже поганим і тільки у двох повітах перевищував 10% кількості людей, організованих у корпусі безпеки і самооборони. З моменту вбивств польського населення ми почали зосереджувати у кількох місцевостях у кожному повіті осередки і постерунки ПКБіС. Усі ці місцевості перетворились на оборонні бази польського населення. Багато цих баз були втрачені або евакуйовані, кілька існує до цього часу. До нинішнього дня організаційна мережа Представництва охоплює всі польські повіти і осередки. У грудні 1942 р. почали видавати інформаційний листок для Волині під назвою «Польща переможе». Наклад листка спочатку був 300, а потім збільшився до 1500. Поряд з «Польща переможе» поширювали часописи «Через боротьбу до перемоги», «Річ Посполита Польща» і «Відомості польські».

У кінці 1942 р. запрацювало систематично і військо. Відразу розгорівся конфлікт між Представництвом і ПЗП, який триває донині. Цей конфлікт спочатку був наслідком різних завдань, які ставили перед собою Представництво і ПЗП. ПЗП виходило з того, що головною для всіх є справа боротьби з німцями і пов'язані з нею завдання, які випливають із загального плану повстання. Тому військо вимагало, щоб у його виключному розпорядженні перебували всі військові віком від 18 до 40 років. Головним завданням для себе і всієї польської діяльності на цій території Представництво вважало підготовку і організацію самооборони польського населення, передбачаючи велику ймовірність нападу з боку ук-

раїнців. Коли цей напад відбувся, то ПЗП визначило першочерговість самооборони щодо всіх інших справ. Зробило це воно запізно, до того ж визнаючи, що територія охоплена військовими діями, зажадало підпорядкувати собі усі досягнення Представництва. Підпорядкування Корпусу безпеки й адміністративного апарату Представництва на період боротьби було проведено з чітким застереженням, що вся організаційна мережа Корпусу безпеки і Представництва залишиться незмінною. Цього вимагає інтерес польського населення, чого, у свою чергу, знову не може зрозуміти ПЗП. Нині маємо такий стан: з Корпусу безпеки і самооборони виділяємо вишколених у військовій справі й передаємо війську для організації партизанських загонів. На оборонних базах і в містах є командири ПЗП, яким підпорядкована вся підготовка проведення боротьби. Наша організаційна мережа і постерунки Корпусу безпеки і самооборони зберігають свою організаційну самостійність і залишаються надалі. Окремим командирам ПЗП це не дуже подобається, і тому безперервно тривають суперечки і сутички внаслідок нашої тенденції до підтримання самостійності нашого доробку. Ці непорозуміння дуже шкідливі, бо знижують авторитет Представництва і ПЗП та послаблюють волю польського населення до опору.

III. Українське суспільство.

Українське суспільство, яке становить переважну більшість, у початковий період німецької окупації мало чітко антибільшовицьку поведінку, а після першого досвіду з німцями — і антинімецьку. Українські маси якогось визначеного ставлення до Польщі і поляків не мали. Проте однозначно вороже ставлення до поляків мала та частина українського суспільства, яка при німцях була на їхньому боці й у співпраці з ними творила самоврядну адміністрацію і поліцію. Разом з німцями з'явилась велика кількість українців із Східної Малопольщі, і це вони, головним чином, організовували співпрацю українців з німцями і запровадили антипольську пропаганду. Одночасно з організацією самоврядної адміністрації і поліції започаткувалися напівпідпільні українські організації. З'явились три націоналістичні українські організації: ОУН-Бандерівці, ОУН-Мельниківці і Пет-

люрівці. Усі ці організації утворили в кінці 1942 р. спільний Узгоджувальний Комітет. Свою організаційну мережу в місцевості вони творили за посередництвом самоврядної адміністрації, але головне опертя знайшли приблизно в 200 постерунках української поліції. У цій поліції, зрештою, мали свої «ячейки» і комуністи. Моральний та ідейний стан цієї поліції був страшний. Вона прославилась тим, що кожний з поліцейських убив принаймні кількох євреїв. Коли німці, виявивши на кількох постерунках комуністичні впливи чи законспіровані бандерівські структури, розпочали роззброєння окремих постерунків, українці на це відповіли організованою втечею озброєних постерунків до лісу. Таким чином у лісі опинилося приблизно 5 тис. озброєних поліцейських. До них приєдналися всі вже діючі на той час банди і молодь, якій загрожував арешт або вивіз на роботи до Німеччини. Втеча поліції сталася в кінці березня, а вже у травні українські банди налічували щонайменше 40 тис. людей. Ці банди постійно збільшуються. Це вони є головним знаряддям злочинних нападів на поляків, інспірованих і підбурюваних обома окупантами. Згідно з зібраними відомостями можна стверджувати, що під час убивств ці банди дуже підтримує більшість місцевого населення. У чиїх руках зараз українські банди — важко визначити. Вони почали утворюватися за наказом бандерівців, але за короткий час вдалось зауважити відсутність у них єдиного керівництва і засміченість комуністичними «ячейками». Нині єдиного керівництва нема, і як з боку українців, так і з боку більшовиків робляться кроки, щоб його опанувати. Але в українському суспільстві нема жодного авторитета, який би міг зупинити вбивства серед польського населення. Єдиним ефективним чинником може бути тільки сила. Серед українського суспільства є значний відсоток інтелігенції і світлого селянства, які намагаються протидіяти мордуванням поляків і виступають за співпрацю з поляками. Ці елементи почали зосереджуватись або у «Трикутнику», або в утвореному недавно «Волинському Українському Комітеті». Але їхні організаційна слабкість, незначний авторитет, завойований перед війною, відсутність мережі зв'язку призвели до того, що на даний момент вони не мають жодної сили, яка могла б вплинути на волинську дійсність.

IV. Окупанти.

На даний момент німці утримують у своїх руках, і то з великим трудом, тільки одну залізничну лінію Холм—Ковель—Ківерці—Здолбунів. Вони ведуть запеклу боротьбу за утримання залізничної лінії Брест—Ковель, що їм не дуже вдається, бо якщо один день лінія працює, то кілька днів потім треба її відновлювати. Усі інші лінії, за винятком лінії Рівне—Сарни, яку інколи використовують, не діють. Наприклад, залізнична лінія Ковель—Володимир у кількох місцях на відтинках у кілька кілометрів розібрана і навіть розорана. Залізничних катастроф відбувається по кілька щоденно. Території, розташовані далі від використовуваних залізничних ліній, є диким полем, у якому організовуються українські республіки, де чинником, який регулює все життя, є лісові банди. Сильна пацифікаційна акція німців перед жнивами не дала жодних результатів, бо німці проводять каральні експедиції, тобто палять, грабують, мордують села, не заглядаючи до лісу. Результат такий, що всі, хто може втекти, переховуються у лісі й збільшують чисельність банд. На вбивства польського населення німці взагалі не реагують, але де тільки можуть і як можуть паралізують самооборону польського населення. Грабують рештки майна, яке польське населення, втікаючи, бере з собою, а все населення вантажать у вагони і вивозять. Німці організовують міліцію з поляків. Ця міліція використовується для найбрутальнішої пацифікації, що призводить до ще більшого розлючення українців. Дізнавшись, що польським суспільством керує таємна польська організація, німці провели арешти польської інтелігенції в кількох повітових містах з Рівним і Луцьком на чолі.

Більшовики мають свої «ячейки» серед українського суспільства і серед банд. Вони намагаються опанувати керівництво бандами, і вже нині багато банд перебуває під їхнім керівництвом. Створюється видимість, що хочуть захищати польське населення. Проте всюди, де населення змушене було скористатись їхньою допомогою, вони хочуть тільки одного, щоб з польської молоді створити комуністичні партизанські загони. Один з таких загонів вже організований і отримав назву загону імені Тадеуша Костюшка. У кількох випадках серед нападників на польське населення були і більшовики, які перед тим пропонували польському населенню

свою допомогу. Здається, можна бути майже впевненим щодо радянського підбурювання акції мордування польського населення. З'явились і на Волині численні загони радянських партизанів. Ці загони жодних боїв з німцями не проводять. Схоже на те, що відбувається накопичення сил перед майбутніми діями. Ці загони з повітря забезпечуються зброєю, амуніцією, людьми, інструктивними матеріалами. Волинь вони вважають радянською землею. На даний момент вони становлять уже значну силу.

Висновки

1. Акція вбивств польського населення на Волині розпочалася за наказом бандерівців, але підбурювана, стимульована й інспірована була як німцями, так і більшовиками.

2. Розрядити існуючий польсько-український конфлікт на Волині шляхом порозуміння абсолютно неможливо. Нема жодного авторитету, який мав би вплив на українські лісові банди і на припинення вбивств усього польського населення.

3. Наявні на Волині пропольські українські елементи до цього часу є неорганізовані й тому не становлять сили, яка могла б нині здійснити вплив на волинську дійсність.

4. Перебування решти польського населення на сільських базах і в містах залежить від негайної зовнішньої допомоги. Ця допомога має бути такою:

а) надати населенню в містах і на сільських базах найнеобхідніший мінімум зброї і набоїв;

б) ввести з центру країни на Волинь польські партизанські загони, особливо озброєні автоматичною зброєю. Надана допомога зброєю, набоями і бойовою силою повинна бути використана для самооборони польського населення;

в) надати Волині якнайбільшу допомогу на гуманітарні цілі.

5. Визначити і узгодити згори завдання і взаємні стосунки Окружного Представництва і ПЗП зі збереженням організаційної самостійності організаційного апарату Представництва і Корпусу Безпеки, оскільки це єдиний територіальний апарат, здатний до політичного й організаційного керівництва самообороною і самодопомогою польського населення. Цей апарат повинен існувати доти, доки хоч один поляк перебуває на цій території. Діячів ПЗП

належить якнайсильніше стимулювати, щоб вони зайнялись організацією переведення польських збройних загонів із центру країни.

6. Треба згори категорично заборонити підбурювання волинськими керівними діячами почуттів ненависті, жаги помсти і будь-якої акції відповіді з нашого боку стосовно українців. При наявних на даний час силах усяка діяльність такого роду є шкідливою і поглиблює ще більше волинську трагедію польського населення.

Самооборона і самодопомога — це все, на що повинні бути спрямовані всі зусилля, на які ми тільки здатні.

CA KC PZPR, zesp. 2271/4, sygn. 202/III/203, — referat str. 1—17, załączniki 1—19 str. 64—84, zał. 21 str. 23—26.

Документ 7

ІНФОРМАЦІЯ ПРО НАЦІОНАЛЬНОСТІ № 8
11.XII–31.XII.43 р.

Увага: *через відсутність відповідного інформаційного матеріалу пропускаємо цього разу литовський і білоруський відділи.*

І. УКРАЇНЦІ

а) Волинь.

Тактика окупанта. Німці у ставленні до українців на Волині ведуть подвійну політику. З одного боку, дивляться крізь пальці на антипольські виступи, а з другого — при кожній нагоді атакують українські збройні відділи і тероризують населення. Наприклад, у селі Молодава за 1 німця вбито «30 бандитів разом з родинами». Для цього використовували польську міліцію, а в першу чергу — радянських, евакуйованих зі сходу. Так, наприклад, у Колках німці захопили українську старшинську школу і засоби пересування, а кілька сотень ранених бійців УПА, які перебували у шпиталі, замордували. У середині листопада під час пацифікації лінії Ковель–Брест дійшло до боїв з підрозділами УПА. За німецькими даними втрати УПА становили 150 чоловік. Втрати німців — 21. З настан-

ням морозів збільшуються походи з метою пошуку партизанів, які зимують по селах. До цього часу ці вилазки не приносять жодних результатів. Німецькі агенти, які перебували в УПА й організовували погроми поляків, нині вступили у ряди УНК (Українського Народного Козацтва). Оголошений недавно набір до УНК не дав значних результатів. Один з підрозділів цього формування кількістю 300 чоловік вислано за межі польської Волині — до Шепетівки.

Діяльність українських збройних підрозділів. Виявлено численні випадки співпраці української СД (таємна поліція, яка прислуговувала окупантові) з українським незалежницьким рухом. У рядах УПА в Ковельському повіті останнім часом перебуває багато дезертирів з дивізії СС «Галичина». Крім скупчення УПА у Горохівському і Ковельському повітах, її сильні підрозділи з'явилися в околицях Острога і Крем'янця. Ставлення УПА до поляків залишається ворожим. Програма відозви від 16.XI втілюється в життя. Так, наприклад, полякам, які проживали у Мацієві Ковельського повіту, УПА поставила ультиматум: або негайний виїзд, або смерть. Ставлення радянських партизанів до УПА залишається ворожим. Витиснена радянськими партизанами з ковельських лісів УПА має намір відступити у Сарненський повіт. У листопаді стався ще один напад на Панську Долину, який був відбитий з власними втратами.

Українці між собою. Між окремими політичними угрупованнями останнім часом поглибились розходження, особливо на тлі ставлення до УПА. Криваві порахунки набирають масового характеру. В кінці листопада у Ковелі був застрелений на вулиці своїми земляками Матюк, колишній полковник Петлюри, останнім часом голова «Просвіти» у Ковелі. Ставлення українських селян до УПА є все більше неприхильним, бо справа незалежності України є для них, як правило, взагалі байдужа, а діяльність УПА накликає репресії на сільське населення. УПА все більше займається грабунками запасів харчування і одягу на селі, катуючи і знищуючи тих, хто чинить опір. Переслідуються всі форми співробітництва з німцями, збирання контингентів тощо.

Таємний часопис «Інформатор», про який останнім часом повідомляла «Національна інформація», розповсюджується УПА. Просоюзницьке число цього часопису суперечить попереднім ви-

словлюванням, що є одним з численних доказів, які підтверджують відсутність чіткої політичної лінії у провідників УПА. Селянські маси очікують наближення більшовиків з тривогою і глибоким несприйняттям системи радянської влади.

б) Східна Малопольща.

Тактика окупанта. Шляхом впливу через УЦК і репресій німці намагаються ослабити ОУН. УЦК поширює тезу, що малопольські бандерівці прислуговують також радянським. Німецькі репресії, викликані діяльністю націоналістичних боївок, зачепили перш за все українську інтелігенцію, не оминули навіть людей з УЦК і Військової управи дивізії СС. До середини грудня вони охопили Станіславський, Надвірнянський, Долинський, Бережанський, Підгаєцький, Кам'янський, Бродівський і Зборівський повіти. В окремих повітах (передусім підгірських, де особливо винищувались партизани) арештовано кількасот осіб, там також проведено публічні страти, в інших по кілька десятків. В останній тиждень листопада розстріляно приблизно 200 осіб. У Станіславському окрузі зміцнено гарнізони жандармерії і поліції. Через часті випадки дезертирства з рядів [написано незрозуміло] української поліції до навколишніх банд німці видали розпорядження, яке погрожує дезертирам смертною карою. Українська поліція зазнає все гострішого контролю, ставляться до неї з великою недовірою, проте у листопаді проведено до неї новий набір. Пацифікацію Східної Малопольщі повинна доповнити підготовлена вже технічно (друк пропагандистських матеріалів) антирадянська акція, поєднана із **загальною вже мобілізацією українців** до німецького війська. **Кількість українських дивізій повинна бути збільшена до трьох.**

Дивізія СС «Галичина». У повітових містах відбулись урочисті проводи нових контингентів добровольців з дивізії «Галичина», які від'їжджають на вишкіл до Рейху. Урочистості, як правило, організовував УЦК. Губернатор Вехтер влаштував прийом для 12 добровольців, які повернулися з вишколу як військові репортери. «Репортери» після спеціального інструктажу керівника пропаганди вирушили на фронт. Під головуванням полковника Бізанця і директора Палія, як референта у справах опіки над добровольцями, у Львові

створено Головну жіночу комісію співпраці з військовою владою. Призначенням цієї комісії була опіка над родинами добровольців. Різні українські інституції, як театри, світлиці і т.ін., влаштували святкові подарунки для солдатів дивізії СС «Галичина». В кінці листопада у дивізійних таборах вишколу, нині розкиданих переважно по Піренеях, здійснено урочисте складання присяги рекрутів з участю губернатора Вехтера. Вишкіл дивізії в таборі Пусткове під Дембіцею завершується, і тепер пропаганда готує їх до відбуття на фронт в кінці зими. Харчування незадовільне, вишкіл вичерпує фізично.

Мордування поляків відбувається постійно, але не має характеру діяльності, керованої згори. У Бережанському повіті в другій половині листопада зафіксовано понад 25 нападів українських банд на польське населення. Після попереднього спалення господарств схоплених поляків відводили у найближчий ліс і по-звірськи вбивали. Трапляються випадки нападів на поляків, які виходять з костелів. Деякі жертви гинуть без сліду. У Чортківському повіті за цей же час зафіксовано 21 випадок вбивства і захоплення поляків. У першу чергу жертвами стає польське духовенство і представники інтелігенції. У багатьох місцевостях українці розкидали листівки з закликом до поляків покинути свої домівки під загрозою смертної кари. Якщо у період від 20.X до 15.XI загальна кількість смертельних жертв становила 70, то під впливом репресій протягом усього листопада було тільки 35. Загальна кількість від червня до грудня — приблизно 400.

Культурні й освітні справи. УЦК у Стрию розпочав зимові курси для бібліотечних інструкторів, керівників молоді, керівників курсів самоосвіти, вихователів, а також триденні режисерські курси. На початку листопада у Стрию розпочалися другі за чергою курси аграрних інструкторів, на які з'явилось 50 осіб.

Доповідь Кубійовича «Про демографічні проблеми Галичини», прочитана у Львові 11.XI, показала, що у 1920—1939 рр. у Східну Малопольщу прибуло приблизно 200 тисяч поляків на шкоду кількісному стану українців.

У Празі 29.XI відбулись вибори керівництва українського університету. Ректором став доктор Олександр Колесса, проректором А.Яковлів, деканом філософського факультету Дмитро Дорошенко, природознавчого факультету — В.Кубійович. До складу се-

нату увійшли також представник доцентів Ю.Рудницький і голова Української академічної спілки доктор Гудим. Обрання ректором 76-річного старця пояснюється його ідеальною аполітичністю. Зрозумілою сенсацією є поява третього тому спогадів колишнього петлюрівського прем'єра Мазепи, у якому висвітлюється період київського походу 1920 р.

Українці між собою. Німецькі репресії розпочалися саме після візиту Кубійовича до Станіслава та його пронімецьких заяв і збіглися з візитом Франка до дистрикту Галичина та пов'язаним із цим обміном люб'язностями, тому українська реакція була спрямована перш за все проти діячів, які співпрацюють з німцями, — проти УЦК, який підозрювали у схилянні власного суспільства до прорадянських симпатій, і проти мельниківців. До Українського Політичного Представництва, яке сформувалось у підпіллі, увійшли передусім ОУН-б (бандерівці), УНДО і кола, наближені до святого Юра. Авторитет УЦК в суспільстві підупав внаслідок неможливості захистити від репресій хоча б лояльних українців.

УЦК, очевидно, давно не вірить у німецьку перемогу, але погоджується на збільшення набору до українського війська. Прагне мати якнайбільше солдатів, «навіть якби довелось відступати перед більшовиками далеко на захід, їхні зусилля не будуть даремними, бо там вони зустрінуться з англосаксами, які будуть знати, як їх використати у неминучій війні з Росією». Цей наївний план, очевидно, звільняє людей з УЦК від потреби порозуміння з поляками.

Одночасно з відозвою, написаною на початку листопада діячами, наближеними до УЦК, і спрямованою проти ОУН, з наклепами, що нібито ця організація працює на користь СРСР, повинна була з'явитись відозва Шептицького, але німецька цензура її не пропустила, бо митрополит недостатньо рішуче виступив проти СРСР, може, враховуючи можливість їхнього повернення (зрештою, Шептицький зазнав німецьких утисків, йому відмовили у виділенні борошна, вина і парафіну на церковні потреби). Звідси походить орієнтація «обережних», які жодним чином не хочуть наражатись на совєти, але це не свідчить, зрештою, про існування прорадянської орієнтації.

Німецькі репресії найбільше спрямовувались проти бандерівців. Ті, хто вцілів, не ночують вдома і стали більш схильними

до порозуміння з поляками. Вони мають намір поставитись негативно до намірів німців мобілізувати українців.

Період найбурхливішої паніки перед більшовиками минув, найбільші боягузи продали майно і втекли (головним чином до Чехії, у глибину Генеральної Губернії).

в) Різне.

Емігранти з України. У Лодзі опинилось багато емігрантів з України. Для них утворено «Вогнище», організовано лікарську допомогу і матеріальну підтримку. Понад 50 київських і харківських акторів увійшло до складу центральної трупи у Коломиї. Харківська оперна трупа, яка прибула у Верхню Сілезію (разом з родинами понад 350 осіб), влаштувала кілька концертів у Катовіцах. Львівські українці звинувачують своїх земляків-біженців, призвичаєних до радянських стосунків, що вони часто вдаються до наговорів.

(Далі інформація про євреїв і росіян).

CA KC PZPR, zesp. 2267/1, sygn. 202/III—123, s. 43—45.

Документ 8

РАПОРТ ЗІ СХІДНИХ ЗЕМЕЛЬ № 38

Дня 1 травня 1944 р.

Примітка: *Параграфи, позначені ххх, призначені виключно для внутрішнього вжитку, і відомості, які містяться в них, не повинні поширюватись.*

СХІДНА МАЛОПОЛЬЩА

1. ххх) **Настрої польського суспільства**. Отримані з території Східної Малопольщі рапорти посилено акцентують увагу на наслідках, які для польського суспільства у Східній Малопольщі може мати опублікований наказ про співпрацю підрозділів АК з радянською армією, розкриття діяльності АК в тилу німецьких військ і т.ін.

У рапортах звертається увага на такі моменти.

Перш за все треба зауважити, що у Східній Малопольщі найбільша небезпека загрожує польському елементу не з німецького чи радянського боку, а з боку українців, які з середини грудня минулого року здійснюють справжню різанину поляків у все більшому масштабі, тому нинішня ситуація нічим не відрізняється від волинської ситуації минулого року. Кількість жертв до середини квітня оцінювалась принаймні у 10 тисяч осіб. Не можна мати жодних сумнівів, що українці намагаються повністю усунути польський елемент з цієї території.

За тих умов ставлення німецького окупанта, з одного боку, до поляків, а з другого — до українців є дуже важливим. Рапорти з місць нагадують, як виглядає ситуація на цьому відтинку. Треба принципово ствердити, що німецький окупант ні на Волині, ні потім на території Східної Малопольщі не захистив поляків, ставиться до польської мартирології в цілому байдуже і, навіть не підлягає сумніву, збройну акцію принципово вважав за сприятливу для себе. Однак на різних відтинках з німецького боку робились певні жести, що мали імітувати протидію німців цим злочинам, які у результаті дещо полегшували самооборону польському суспільству. Німці дозволяли концентруватися полякам, толерантно ставились до польської самооборони, то тут, то там навіть дали полякам трохи зброї і набоїв тощо. А до українців застосовувались, хоча і без плану, хаотично і завжди запізно, пацифікації, різні репресії, багато українців розстріляно і т.ін.

Польські діячі зі Східної Малопольщі мають серйозні причини до побоювань, що зараз може припинитись навіть та мінімальна допомога з німецького боку, яка все-таки мала значення.

У рапорті з Тернопільщини після опису ситуації щодо українських вбивств читаємо: «...що цьому всьому протиставляється з польського боку, що робить народ, що робить уряд Польщі? Все завершується обуренням, співчуттям і словами підтримки з додаванням наказу вистояти на позиції і закликом до самооборони. Нічого не приготовано, нічого не організовано, бракує зброї, всього. А на другому боці все приготовано, досконало організовано, забезпечено зброєю і обмундируванням. Де є та наша Армія Крайова, про подвиги якої ми трубимо на весь світ, не задумуючись над тим, чи той розголос принесе більше шкоди, ніж користі? Ми перебуваємо на шля-

ху, який веде до повного винищення польського елементу на цих землях. Принесені таким чином жертви є безглузді і безцільні, а хто допустив їх, вчинив злочин...»

(Рапорти осередків Р.О. – з 21.IV.44 р.).

CA KC PZPR, zesp. 2271/3, sygn. 202/III/195, s. 90.

Документ 9

6.VII-1944 р.

ТИЖНЕВЕ ЗВЕДЕННЯ, серія К II

Банди УПА і антипольський терор

(...) УПА продовжує облік молодих українців і тренує свої банди у лісах. Під час навчань караульну варту часом несуть жінки. З Долини доповідають, що 2.VII ц.р. зранку через Верхній Струтин пройшла банда чисельністю приблизно 400 осіб з возами, кіньми, автоматичними карабінами і пішла у бік Рипного. Вони були одягнені у мундири німецькі, польські, угорські і української поліції та у цивільне вбрання. Того самого дня близько полудня з Максимівки надійшла банда у складі приблизно 300 осіб, так само озброєна і обмундирована. Вона пройшла через Велдзіж у бік Нягрина. Населення стверджує, що це навчання.

У зв'язку із закликом німецької влади до реєстрації українці віком від 14 до 45 років мали отримати наказ від керівництва УПА втікати в гори під відповідальність особисту і родини. Обидві сторони погрожують одна одній, а оскільки вони свої погрози беззастережно виконують, то серед значної кількості українського населення запанували розгубленість і пригніченість. Ці настрої поглиблюються повідомленнями про численні арешти серед української інтелігенції в усьому нашому регіоні і про потужну військову акцію проти українських банд, які занадто вже розперезались і які через свою запеклість і безглузді дії проти німецьких солдатів і функціонерів лише провокують німецькі репресії.

Пацифікаційна акція проти УПА і арешти серед українців

Пацифікаційна акція проти українських банд набрала розмаху. Постійно проводяться арешти, передусім у Стрийському і Жидачівському повітах, де українські банди викрали Ландвірта, німця Клечке, кількох німецьких офіцерів і солдатів та знищили кілька вантажних автомобілів. Як ми зазначали, військо спалило село Веринь і частково Крупське. На місце виїхали військо, жандармерія і гестапо із Стрия і Жидачева, всього приблизно 70 вантажних автомобілів. Поля і ліси оточені, і триває справжня битва. Якими є втрати української банди — не відомо, німці втратили багато вбитих і поранених. Зі слів певного німецького капітана німецьке військо захопило в українців 2 гармати і 2 танки (?).

З Бориничів повідомляють, що у Бориничах, Борисові і Чижикові підрозділи німецького війська за участі угорського бронепоїзда провели операцію проти українських банд. У селі Бориничі було застрелено командира банди, дезертира з дивізії СС «Галичина», і його ад'ютанта. Операція із застосуванням 5 танків і 50 бронеавтомобілів охопила всі навколишні ліси. Є багато вбитих. До українських будівель, де вбито членів банди, військо не допустило нікого, навіть найближчу родину. Під час проведення операції навіть було затримано рух поїздів. Операція тривала 2 дні.

Біля села Завалів Підгаєцького повіту німецьке військо випадково наштовхнулось на великий схрон української банди. Зав'язався важкий бій, під час якого було вбито приблизно 40 німецьких солдатів і нібито аж 300 українців, а приблизно 200 арештовано. У Завалівських лісах облава продовжується.

Менші, але також гострі сутички відбулись під Болеховом. Коли підрозділ війська і жандармерії кількістю приблизно 200 осіб виїхав з Болехова до Поляниці через Гисів, щоб конфіскувати худобу, українські керівники у Болехові були переконані, що підрозділ поїхав до гміни Гисів, щоб ловити людей. Тому вони повідомили про це людям у Гисові і наказали всім втікати у ліси і протидіяти облаві. Про детальні обставини поки що не відомо. У самому Болехові до помешкань Ганушовей і Парахоняка, де проживали німецькі солдати, прийшло 8 добре озброєних осіб. Ви-

никла стрілянина. Солдати втекли, а нападники захопили залишену зброю, набої і обмундирування.

У містах останнім часом гестапо проводило численні й **відчутні для українців арешти** серед інтелігенції, які зачепили і багатьох відомих провідників. Отже, заарештовані: в Стрию — адвокат Чобій, рейхсдойч криповець Синишин, нотаріус Поллюк, у Конюхові — греко-католицький священик Притуляк, у Долині — старший лісничий Лалак, у Кальному, Долинського повіту, — греко-католицький священик Лабенський, а в Болехові — Стефан і Микола Малицькі та багато інших. Усі вони – найзапекліші гайдамаки і полякожери. У тюрмі в Стрию їх помістили кожного в окрему камеру. Синишин, у помешканні якого знайшли єврейку, і Поллюк отруїлись. Чобій також прийняв отруту, але живий, лежить у тюремному шпиталі. Греко-католицький священик Притуляк помер від інфаркту. Решта, яких добре охороняє гестапо, здається, дає свідчення і топить інших. Арешти тривають не тільки у містах, а перекинулись і на села.

Пацифікація і арешти українських провідників призвели до паніки серед загалу українців. Українські діячі, а особливо інтелігенція, дуже пригнічені. Це відчувається у частих розмовах про арешти, а в поведінці видно страх перед наступними арештами, відповідальністю, яка чекає їх у майбутньому, і можливістю приходу на цю територію більшовицької армії.

З протилежного боку фронту

Знову до нас потрапила пригорща інформації з території радянської окупації. З Коломиї повідомляють, що поки що більшовики беруть до війська тільки добровольців. Є польська міліція у більшовицьких мундирах. Вороже ставлення до Польського Уряду в Лондоні проявляється на кожному кроці. Арештовано, вивезено і розстріляно певну кількість українців. Трапляються випадки арештів і вивезення серед поляків, але це стосується тих осіб, яких більшовики звинувачують у занадто тісній співпраці з німцями. У місті висять оголошення російською і польською мовами. Посади зайняті майже виключно самими поляками. Продуктів поки що не бракує, за винятком цукру. Курсують усі валюти, тобто пе-

редвоєнний злотий, емісійний злотий, рублі і марки. У Коломиї хтось бачив двох англійських офіцерів.

Настрої серед польського населення

Виїзди на захід, хоч і в менших масштабах, тривають. Тепер виїжджають головним чином утікачі від українського терору, які стверджують, що оскільки їх вигнали зі своїх господарств, то не бачать сенсу в сидінні місяцями у Станіславі, Калуші, Стрию чи інших містах, тим більше, що багато з них мають підтримку на заході у своїх родинах. Ці біженці ставляться до свого виїзду як до тимчасового і говорять, що повернуться сюди після війни, але тоді, коли українська проблема буде радикально вирішена. До виїзду підштовхує і страх перед облавами. Наприклад, у Станіславі під час останніх вуличних облав і контролю по домах за службовими аусвайсами з Фельдкомандо вивезено приблизно 300 поляків на прифронтові роботи.

CA KC PZPR/2, sygn. 202/III/126, zesp. 2267/2.

Документ 10

Борович Ю.В. (Василь Мудрий)

УКРАЇНА І ПОЛЬЩА

Польсько-українські відносини такі ж давні, як і українська та польська історія. Від найдавніших часів аж по останні дні вони були надзвичайно складні й наповнені багатьма трагічними елементами. Ці відносини ніколи не могли складатись ідеально вже з тієї причини, що віддавна це були два сусідські окремі державні організми, а в нових часах два сусідські народи.

Сусідські суперечки двох держав, а пізніше двох народів завжди були живими і актуальними на всій земній кулі. Причини суперечок не всюди однакові, але існували постійно і безперервно. Коли поглянемо лише на прикордонні чи, точніше, сусідські

німецько-французькі чи французько-англійські, чи іспансько-англійські суперечки, то зрозуміємо, що віковічні польсько-українські чи то територіальні, чи то релігійні, чи політичні суперечки не є для історії екзотичним явищем. Ці суперечки були, є і будуть. І жодна угода, жодна мирна сусідська умова їх одним заходом не ліквідує і не вирішить.

Але ці суперечки залежно від умов і доброї волі сусідів могли б на деякий час улягатися, перериватись чи хоча б слабнути. Щоб довести до такого стану самі суперечки й усі причини суперечок, потрібно мати велику культуру, політичний розум і взаємну повагу обох сусідів. На жаль, на польсько-українській ділянці цих об'єктивних даних ні у давній, ні у новій історії щось дуже не спостерігалось. І вже якнайменше вони траплялись і майже не виявлялись на польському боці.

Щоб занадто не заглиблюватись у нетрі історії, затримаємось, для прикладу, тільки на кількох роках давньої історії. Переломний в історії західноукраїнських земель 1349 р. розпочав польську політику в Галичині так класично, що пізніше вона впродовж віків принципово на польському боці не змінювалась. Король Казимир, захопивши галицьку землю, спершу почав нищити українську керівну верству, тобто бояр. І швидко винищив їх не тільки вогнем і мечем, але й політикою позбавлення усіх прав і привілеїв. Повноправною могла бути тільки католицька польська шляхта, для якої були доступними посади, привілеї і багатства, відібрані у православних бояр і т.ін. Частина українського боярства, не винищена відразу фізично, борючись за своє існування, переходила у католицтво, ополячувалась і ціною ренегатства вибивала собі дорогу до установ, впливів, почестей і вигідного життя на прадідівських землях. Але чи стала через це Галичина польською? Ні! Проте актуальними залишились методи тодішньої політичної «асиміляції» XIV століття у XX столітті. Пригадаймо собі методи насильного перетягування численних залежних у своєму існуванні від польської державної машини українців спочатку в римо-католицьку віру, а потім і на польський національний бік за часів Австрії, а особливо за часів відновленої Польської Держави від 1920 р. до 1939 р.! Дивно, що внаслідок цих найрізноманітніших способів польської державно-асиміляційної і денаціоналізаційної політики ук-

раїнський характер Галичини, а тим більше Волині, не змінився. Отже, за таких польських методів у XIX і XX століттях маємо такі самі результати у створенні пересиченої взаємною недовірою, упередженнями і ворожістю сусідської польсько-української атмосфери.

Перейдемо до другої історичної дати, а точніше до 1569 р. Він приніс славну Люблінську унію. У чому вона полягала? З польського боку — ніби на принципі поєднання «рівного з рівним». А насправді це було відкидання будь-якої рівності; якщо йдеться про українців, то українські землі приєднано безпосередньо до польської корони. Багато українських князівств ліквідовано, на місце князів посадили воєвод, а князівські і боярські землі роздавали ненаситній польській шляхті. Литва нібито отримала автономію разом з певною частиною білоруських земель, які увійшли до Литви, але також не надовго. Результат цієї унії був такий, що Польща не могла впоратися з повстаннями литовських та білоруських князів і внутрішньо все більше ослаблювалась, особливо від часу, коли настала виборність королів, а за нею — після кожних наступних виборів нездорове розширення і зміцнення магнатських і шляхетських привілеїв, які збільшувались перед виборами кожного кандидата у королі. Польща хотіла рятуватись ще однією «унією» у 1596 р., тим разом церковною у Бресті. Ця «унія» принесла ще більший внутрішній розлад і в кінці цілковиту декомпозицію Польської Держави й дала українцям таку силу, як козаччина.

Усі умови, які Польща укладала і підписувала з козаками, постійно порушувались. Польща їх зривала тому, що серед польської шляхти і магнатів панували погляд і переконання про моральне право на порушення умов з козаками, бо вони нібито не були гідними партнерами, вони були чимось нижчим і гіршим від польської шляхти. А умови треба укладати і їх треба дотримуватись тільки тоді, коли партнер з усякого погляду рівний польській шляхті. Отже, шляхта могла укладати умови зі своїми власними королями (pacta conventa), з чужими володарями, але не з «селянством», за яке вважали козаків. В історії польсько-козацьких відносин доходило до такого страшного напруження і трагічного шалу ненависті, що магнат Чарнецький не завагався знищити могилу Богдана Хмельницького і цілком ліквідувати його останки. А

автор Гадяцького договору з Польщею гетьман Іван Виговський, який порвав з Москвою і розбив московську армію під Конотопом, дочекався за це від поляків такої плати, що польська солдатня замучила його до смерті. Чому так сталося? А просто тому, що серед тодішнього польського магнатства і шляхти кожного українського впливового політичного діяча, особливо такого, з яким поляки мусили вести переговори, вважали звичайним «бунтівником», якого терпіли доти, доки був сильним, поки його боялись.

Люблінську унію поляки не шанували, особливо щодо українського розділу, незважаючи на те, що в її основу покладено гасло «рівні з рівними», тобто магнати з магнатами. Але для них українські магнати і князі були менш вартісним елементом, бо належали до православних. Одним словом, завжди знаходились «моральні» пояснення, які виправдовували шляхетське віроломство і недотримання слова, даного українцям. Таким чином, віками зростала величезна ненависть між двома народами через польську необов'язковість. Крім цього, ненависть розвивалася до якихось апокаліптичних розмірів ще з приводу унійної діяльності, яку поляки проводили вогнем і мечем серед українського населення.

Але попри те, на українському боці завжди були люди, які йшли на співпрацю з поляками на політичному рівні, бо вважали її необхідною з огляду на московську небезпеку для українців. Усі вони, ці ризиковані українці, ані разу в історії не знайшли на польському боці певного і лояльного партнера. Усі вони переживали гіркий досвід польської необов'язковості, польського крутійства, польської жорстокості і зрештою розчарування щодо своїх намірів і діянь.

* * *

У критичні моменти польської історії, коли вся польська державна споруда хиталась, поляки були дуже «ліберальними» щодо українців, бо намагались їх прихилити гаслами «рівні з рівними» і «за нашу і вашу свободу» до спільної боротьби за порятунок Польщі. Коли ж Польщі як держави не стало, тоді намагались такими самими гаслами схиляти до повстань, революції і т.д.

Коли наставав сприятливий момент для їхньої справи — беззастережно гнобили українців, не враховуючи жодних моральних

зобов'язань стосовно них. Для них тільки такі українці були певними, що перевернулись у поляків. Була також у них і певна категорія громадян, які називали себе «gente ruteni, natione poloni», які були великими польськими патріотами, а своє українське походження витягали на світ тоді, коли перед світом треба було показати, що нібито українці підтримують поляків і їхні вимоги.

Уже після повного розпаду Польщі, коли у муках народжувалась конституція в Австрії, на слов'янському конгресі у Празі називали себе «русинами» такі славні ренегати, як граф Дєдушицький, князь Сапєга та інші. Вони робили це, щоб зовсім торпедувати впливи і значення тодішньої справжньої делегації українців на конгресі.

Усі способи налагодження польсько-українських відносин у Галичині вже за часів конституційної Австрії ніколи ні до чого не привели б також через нелояльність і крутійство польського партнера. Ні спроби Лавровського, ні Сембратовича, ні Романчука з так званою новою ерою на політичному польсько-українському горизонті не дали жодного позитивного результату. Навіть тривалі і наполегливі зусилля Олександра Барвінського у цьому напрямку, щоб якось оформити українсько-польський «modus vivendi» за австрійських часів, закінчились таким великим крахом, що Олександр Барвінський став на схилі своїх років найбільш невблаганним противником будь-яких переговорів з поляками на загальнополітичні теми. Де причина цього явища? Там, де була і за часів Люблінської і Брестської унії, де була за часів Зборова, Білої Церкви, Гадяча і т.д. В Австрії поляки були сильнішими за впливами і тому намагалися використовувати українців для своїх цілей через тимчасові пакти, а не укладати з ними тривалі, бо до цього, з польської точки зору, впродовж сотень років українці не були гідними. Словом, польська політична мегаломанія, польська шляхетська традиція віроломства, стародавня польська засада «не з честю, але з користю для здоров'я», єзуїтська «суперкатолицька» політична і релігійна доктрина «мета виправдовує засоби» призвели до того, що нова польська політична еліта не тільки не позбулася цих політичних помилок, а навпаки — вдосконалила їх, пристосувавши до нових часів і нового духу століття.

Польща 1919—1939 рр. «досягала взаєморозуміння» з українцями так само, як колись шляхетська, а за польсько-

австрійських часів політична еліта. Найважливішою спробою впорядкування польсько-українських відносин у новій Польщі була так звана нормалізація польсько-українських відносин, започаткована весною 1935 р. Зі всіма основними тезами нормалізаційної політики Польща так повелась, що протягом двох років від них нічого не залишилося. Нормалізацію проводили українці з варшавським урядом. Уже на першому році її почало торпедувати польське суспільство у Східній Галичині, особливо у Львові, а на третьому році добила її «рештки» політизована польська армія в особі різних всевладних генералів і полковників, які фактично представляли цю армію.

Якщо пригадаєте хоча б найважливіші моменти з історії польської політики стосовно до українців у так званій відродженій Польщі протягом 20 років, то зробите такий самий висновок щодо сутності польської політики, який зробили перед новою Польщею українські історики і письменники, як, наприклад, великий Шевченко чи Гоголь («Гайдамаки» і «Тарас Бульба»). Але там автори робили висновки з історії старої Польщі, Польщі шляхетської. Нам треба шукати джерел для політичних висновків також у новій Польщі.

Польща стала такою великою завдяки винятковій політичній кон'юнктурі у Версалі і завдяки тоді ще слабкому більшовицькому уряду в Росії. На сході вона мала великого за своїми потенційними можливостями і тому небезпечного сусіда — у постаті Союзу Радянських Республік. А на заході, — щоправда, роззброєну, але також страшну для Польщі своїми можливостями Німеччину. Який політичний висновок вона зробила зі свого становища? Жодного! Під керівництвом вихованої на польському єзуїтстві польської ендеції (так званої народної демократії, а в сутності польської шляхетсько-шовіністичної й імперіалістичної, яка проголосила знищення українського народу) вона орієнтувалась на сп'янілу від перемоги і тому деморалізовану Францію, а крім того, жила фантазіями своєї старої орієнтації на Росію, а це означає, що зараз на більшовицьку Росію. Всередині вона всіма способами проводила політику денаціоналізації непольських народів, у тому числі через колонізацію, захоплення майна, терор і примусову асиміляцію. Переворот Пілсудського у 1926 р. на перший погляд

ніби перервав період ендецької закордонної і внутрішньої політики, але на короткий час. У польській закордонній політиці ніби почали переставляти шини в інший бік, зате у внутрішній політиці змінились тільки люди на відповідальних посадах, але політичний дух у ставленні до неполяків, особливо до українців, залишився таким самим. Відбулось навіть щось гірше — до українців почали ставитися з подвійною міркою: однією – до галичан, іншою – до волинян. Зате зовсім перекреслили право на існування українців на Холмщині, на Поліссі й Підляшші. Волинь стала піддослідним кроликом. Її відгородили кордоном від Галичини.

Оскільки ендецько-гієноп'ястівська (під «П'ястом» треба розуміти польську дрібноміщанську партію, яка шукала підтримки серед дрібних селян. Стосовно до інших народів це також шовіністична й імперіалістична партія) кліка не думала виконувати своїх міжнародних зобов'язань щодо Східної Галичини, так само робила і нова державно-політична еліта пілсудчиків («пілсудчиками» називала себе польська правляча еліта у 1926—1939 рр. Частиною цієї групи були давні співпрацівники Пілсудського. Загал творили втікачі з різних політичних таборів і весь аполітичний елемент, ідейно невизначений і навіть без хребта, який у кожній державі орієнтується на тих, хто має на даний момент владу). Як ендеко-п'ястівці не шанували навіть своїх власних постанов про воєводську автономію для трьох галицьких воєводств і про створення українського університету, так само було і за Пілсудського, але тут знову прийшло одно погіршення, а власне: одностороння відмова Польщі у Лізі Націй від виконання договору про захист прав національних меншин.

Доба Пілсудського у Польщі дала нам знамениту пацифікацію, тобто каральні підрозділи військ польських окупантів у 1930 р., які прославились відкритим терором і масовим нищенням українських національних мас і української культури, дала нам закриття і висадження у повітря православних святинь на Холмщині і навіть на Волині, принесла нам війну з українськими метричними відомствами, систематичну колонізацію у набагато небезпечніших розмірах, ніж при ендецько-п'ястівському пануванні, війну з українськими культурними і кооперативними інституціями, політику Корпусу охорони прикор-

доння (Прикордонних військ Польщі) щодо перетягування цілих сіл із православ'я у католицизм на Волині і взагалі подвійну політику експропріації на всіх українських етнічних територіях, а конкретно: політику цивільної адміністрації і дику погромну політику не призначених для неї чинників військової влади. Одним словом, у Польщі Пілсудського, а особливо у пілсудчиків після його смерті, ожили й унаочнились вікові методи польської політики, яку проводили польська шляхта, магнати і єзуїти. Зрозуміло, що така внутрішня політика не могла зсередини консолідувати Польщу. Навпаки, вона мусила її тільки розкладати, розхитувати і швидко допровадити до стану цілковитого внутрішнього розладу. Війна 1939 р. перервала цей процес разом з існуванням Польщі. Між такими двома сусідами, як Німеччина і СРСР, у таких кордонах і при таких внутрішніх відносинах довго втриматись Польща не могла.

* * *

Двадцятиліття існування відновленої Польщі наочно показало, що для польської політики досвід історії не мав жодного значення, зате в ній дуже високо цінувалась традиція правління давньої шляхетської Польщі. Тепер, коли Польща лежить, знову між поляками знаходяться групи, які намагаються підходити до українців з гаслами і так званими ягеллонськими ідеями про спільні завдання і цілі у справі спільного «визволення». «Рівні з рівними», «За нашу і вашу свободу» — це гасла старі, як Польща, і скомпрометовані поляками протягом віків, але вони їх продовжують використовувати, шукаючи допомоги для власного порятунку. Немає сумніву, що Польща сама ніколи не буде такою силою, щоб витримати натиск зі сходу і заходу, особливо вона не може бути сильною, бо стиснута на своїй етнічній території. Але, власне, у тому і справа, що вона ніколи не думає про етнографічні кордони у випадку відбудови. Їй постійно усміхаються її історичні кордони з часів ягеллонської доби. Отже, зваблюючи українців до допомоги у відбудові втраченої держави, поляки фактично кличуть їх у нове польське ярмо. Інакше виглядала б справа, якби поляки хотіли спільними силами відбудувати Польщу і Україну як окремі держави на їхніх етнічних територіях. Тоді на цю тему з ними можна бу-

ло б розмовляти поважно. Але справа у тому, що таких поляків нема, так само вони не визнають права на самостійне державне життя ні за білорусами, ні за литовцями. Ягеллонська комбінація «Польща, Литва і Русь» як «триєдина трійця» — це ідеал кожного поляка-мегаломана у житті й політиці, ось страшний хробак, який точить польську психіку і душу.

Із суто людських гуманітарних мотивів хотілось би співчувати польському народові, який нині потерпає, але коли прочитаєш у якихось «Східних кресах» (польська підпільна газета) таке орієнтовне політичне гасло для поляків, що є псевдоукраїнське прислів'я на Волині: «Коли було да, да — була біда, коли прийшло гут-гут, всіх дуже б'ють, а буде добре, як прийде «дзєнь добри», — то не можна не дивуватись не тільки політичній наївності автора революційної статті, але й обмеженості всього польського середовища, яке представляє автор. Як можна співчувати таким, хто невиправний навіть тоді, коли доля б'є його пекельно боляче. Звідки беруться такі наївні інтерпретації, і не тільки це, але і пропозиція іншим повірити у такий примітивний «афоризм», видуманий, безперечно, якимось поляком і підсунутий іншим як нефальшивий оригінал? «Бажання є батьком думки» — ось де треба шукати походження цього примітивного і наївного опису настроїв серед українського населення Волині. Поляки хотіли б, щоб так було, а тим часом нинішня дійсність Волині доводить, що там, попри страшну дійсність, ненависть до поляків своїми вогняними язиками сягає неба. Причину поширення такого прислів'я серед поляків знову треба шукати у певній їхній тезі, що випливає з мегаломанії, яку застосовували у своїй політиці щодо українців у всі історичні періоди. Ця теза полягає у такому мисленні: український народ (людці) у принципі є добрим, покірним, лояльним і навіть потрібним, якщо його ніхто не бунтує. А бунтували його колись українські православні шляхтичі, пізніше — козацькі діячі, тепер українська інтелігенція. Отже, це прислів'я, хоча й дурне, має велике значення для оцінки політичної ментальності і психіки сучасного поляка. Він схильний з найліпшою вірою думати, що так мислить, і на прихід цього бажаного «дзєнь добри» чекає на Волині кожний селянин, але зовсім не вірить у те, щоб там так мислив український інтелігент. Бо цей інтелігент завжди і

всюди стояв і стоїть на перешкоді нинішньому поляку. Він хотів би з ним розмовляти на політичні теми, притягати його на свій бік, до своїх ідей, розкривати йому перспективи ідилії нинішнього гармонійного, мирного і навіть «братнього» українсько-польського співіснування, але рішуче і виключно тільки в Польщі, це означає у Польщі з Волинню, Галичиною і, може, навіть з правобережжям України.

* * *

Вдумуючись глибше в історію польсько-українських відносин, аналізуючи польську політичну ментальність, приходиш до глибокого досвіду, що ніколи з поляками ні до чого розсудливого і певного не дійдеш, якщо обстоюєш політичну незалежницьку і державницьку ідеологію українського націоналізму. Об'єктивні умови українського національно-державницького інтересу наказують жити у приязних відносинах з Польщею з огляду на великого спільного ворога — Москву. Але об'єктивні умови польського національно-державного інтересу наказують полякам жити у приязних відносинах з державною Україною ще й з огляду на польського західного сусіда — Німеччину. Але ці дві тези взаємно заперечуються, тому що поляки у своїй мегаломанії завжди будуть легковажити то однією, то другою небезпекою. І вони це робитимуть через те, що віритимуть у свою «силу», але досягнуту уярмленням українців, білорусів і литовців. На безумовне визнання української державності в українських етнічних межах вони не погоджуються навіть тоді, коли політично лежать напівпритомні, роздавлені колесом історії.

Яким є вихід з цієї ситуації, де вічним сусідом є Польща? Вихід простий! Блокуватися з поляками тільки тоді, коли у наших руках є принаймні така сила, як і в них. Тільки тоді вони шануватимуть наше право до життя і тільки тоді хоча б якийсь час дотримуватимуться підписаних з нами договорів. Наше тимчасове послаблення завжди використовують для себе, на що ніколи в нашій історії ми не йшли. Поляків схилити до лояльності щодо партнера можна лише силою і то переважаючою силою.

Нині український народ, який від часу останніх визвольних змагань 1917—1920 рр. ані на момент не припиняв своєї боротьби

за власну державу, має певну організовану політичну силу, яка є основою української визвольної політики. Ця сила також є чинником, який дає підставу нам відкрито говорити про необхідність вирішення проблеми нашої боротьби на польському напрямку. Ми свідомі того, що перед небезпекою, яка загрожує всім підкореним народам сходу від німецького і московського імперіалізму, тільки спільний фронт проти імперіалістів і ліквідація внутрішніх суперечок є єдиною слушною відповіддю уярмлених войовничим імперіалістам. І тому сьогодні ми проти боротьби на цьому напрямку і тому підтримуємо пошук мирних шляхів вирішення проблем, які існують між двома народами. Але якщо цю боротьбу польська правляча верства хоче нам нав'язати, то це буде запекла боротьба всього українського народу проти ворожих імперіалістичних зазіхань.

Але одночасно ми усвідомлюємо труднощі, які стоять на шляху до порозуміння. Особливо ми свідомі у тому, що вся психіка польської еліти, спосіб її мислення, її постійна шовіністична настанова, її імперіалістичні марення стоять серйозною перешкодою на шляху до порозуміння. Все минуле наших взаємних відносин, весь зібраний історичний досвід вчить нас, що польська еліта навіть у моменти найбільшої трагедії і терпіння власного народу не хоче відмовитись від планів уярмлення інших народів, особливо України, Білорусі й Литви. І тому, бажаючи знайти мирне вирішення справи, організуємо власні сили, бо тільки це може переконати польських імперіалістів у безглуздості їхніх грабіжницьких планів і необхідності порозуміння з українським народом, який від польського народу нічого не хоче, на польські землі не зазіхає, але має достатньо багато сил, щоб завжди захищати своє право на власну державу.

І це повинно стати аксіомою нашої політики щодо поляків. Інакше нема причини погоджуватись і вести з ними переговори, бо нічого з них не буде. Так говорить історія століть. А в неї треба чогось учитися.

[*Переклад з часопису «Ideja i czyn», № 4/1943, s. 10—15*]

CA KC PZPR, zesp. 2400/2, sygn. 203/XV—12, s/388—392a.

Документ 11

Додаток до ВЗЗВ

[ОУН ПРО НЕОБХІДНІСТЬ СПІВПРАЦІ]

«Ідея і чин», 1944 р., № 1 (річник 3, № 6) вміщує на 7-й і наступних сторінках статтю Л.М.Карпатського «До польсько-українських відносин» як виклад обдуманої позиції організованих українських націоналістів:

Ми вже кілька разів порушували на сторінках нашого часопису питання українсько-польських відносин. **Наше ставлення до польського народу** було сформульоване в **ухвалах II і III конференцій нашої організації**, а окрім того, проведено аналіз цієї проблеми у статті «Україна і Польща», опублікованій у часописі «Ідея і чин», № 4. Сьогодні ще раз повертаємося до цієї проблеми, бо вважаємо, що вона дуже важлива в сучасній ситуації обох народів — українського і польського, і від того чи іншого вирішення залежатиме, чи у майбутньому розкладі сил Центральної і Східної Європи Україна і Польща знайдуть належні їм місця.

Підкреслюючи важливість аналізу і вирішення українсько-польського питання, одночасно усвідомлюємо всі труднощі, які перешкоджають його позитивному вирішенню. Тут ми маємо вже справу з цілою низкою найрізноманітніших комплексів, сформованих віковою неприязню і взаємним поборюванням обох народів і політикою зовнішніх сил, які були і є зацікавлені в підкоренні обох народів. Подолання цих комплексів є важким завданням, бо в обох суспільствах загальнопоширеним є погляд, що українсько-польську проблему може вирішити тільки меч. Попри те, ми не ухиляємось від розгляду цієї проблеми, бо усвідомлюємо, що труднощі існують для того, щоб їх долати, і тільки слабкі й боягузливі люди бояться великих і складних проблем. Бо державна зрілість народу, власне, у тому виявляється, щоб бачити проблему і вміти її спокійно, по-чоловічому розглядати, шукати шляхів до її вирішення, а не легковажно і з обуренням втікати від неї чи навіть заперечувати її існування. Вважаємо також за краще, щоб обидва народи, між якими існують навіть дуже прикрі й болісні супереч-

ки, подивилися сміливо правді в очі і самі між собою вирішили суперечку, ніж якби це зробив хтось третій. У протилежному випадку ці два народи нагадуватимуть двох сусідів, які в суперечці за межу посварились і взялися за чуби, аж нарешті справа опинилася в суді, який судив їх так довго, що обидва сусіди втратили не тільки шматок землі, який був предметом суперечки, але і все своє поле і весь свій доробок. Лише пізніше зрозуміли, що вже перестали бути самостійними господарями, що залишилась їм доля наймитів.

Протягом довгих віків від початків історії обох народів їхні взаємні відносини не були приязно-сусідські. Обидва народи, польський і український, певний час залишались у стані протистояння і боротьби, незалежно від того, у яких формах виявлялися це протистояння і боротьба. **При цьому Польща завжди була** тією атакуючою агресивною стороною, яка намагалась розширити свої території на сході коштом етнічних українських земель. Польща так чинила в той час, коли під натиском германського світу втрачала на користь німців свої етнічні польські землі на заході.

Україна боролася з навалою зі сходу, а Польща використовувала ситуацію й об'єдналася з одним зі спільних ворогів, щоб за рахунок українських земель отримати певну територіальну користь, що зрештою призвело її до падіння. Україна протягом усього свого історичного шляху займала щодо Польщі захисну позицію, обороняючи свою землю від зазіхань Польщі.

У цілому треба зазначити, що Польща після падіння українських Київської і Галицько-Волинської держав розглядала всі українські землі як територію своєї територіально-політичної і економічної експансії на сході. Правда, Польща вивісила прекрасне гасло «За вашу і нашу свободу» як ідейно-політичну програму співіснування рівноправних українського і польського народів та їх спільної боротьби за майбутнє, але використала його для нав'язування українському народові своєї опіки і волі, запровадила на українських землях форми повного національно-політичного, соціального, культурного і релігійного утиску. Таким чином Польща у перших періодах історії переводить український народ зі становища партнера-союзника у позицію невільника-раба.

З того часу Польща виявляє тенденцію дивитися на український народ і його зусилля до державного визволення як на своє внутрішнє

питання навіть тоді, коли внаслідок політики «за вашу і нашу свободу» на півночі виріс третій сусід, який вирішив суперечку за межу так, що Польща і Україна втратили державну незалежність. Такий підхід до української справи — вважати її внутрішньою польською проблемою — так глибоко вкорінився у психіці польського суспільства, що і нині загал суспільства абсолютно не може погодитися з українськими прагненнями до державної незалежності, а до можливості відродження Української держави ставиться абсолютно негативно, не допускаючи навіть думки про те, що існування Української держави може бути корисним і для Польщі.

На підставі історичного досвіду треба ствердити, що вікове протистояння і боротьба між українським і польським народами принесли для обох народів катастрофічні наслідки. Це вони призвели до внутрішнього ослаблення і України, і Польщі, й зрештою до їх падіння, яке безпосередньо спричинили ворожі зовнішні сили, що капіталізували для себе боротьбу обох народів.

Боротьба між українським і польським народами зробила можливим розвиток колись незначної північної московської держави, а на заході дала можливість для консолідації і розвитку сил пруссько-німецькій державі. І Москва, і Пруссія, чи, точніше, германський світ, стали серйозною загрозою для обох народів і зрештою реалізували свої плани, захоплюючи українські й польські землі та уярмлюючи обидва народи. Ось конкретний результат польсько-українського протистояння і боротьби, спричинений зазіханнями Польщі на українські землі.

Звичайно, історичні помилки повинні ставати уроками і дороговказом, щоб не повторювати їх у майбутньому. На жаль, історія нічого не навчила. Коли під кінець світової війни вибухнула європейська революція і всі народи взялися відбудовувати свої національні держави на засаді самовизначення народів, війна між Польщею і Україною розгорілася знову. У той час як Україна захищала своє право на самовизначення, Польща для підтвердження своїх претензій до частини українських земель висувала історичні аргументи. Старі концепції взяли гору над здоровим глуздом. Українська держава, яка одночасно вела війну з московськими більшовиками, впала. Здавалося, що Польща виграла, бо отримала західноукраїнські землі. Але не треба забувати, що всього на

20 років пізніше впала також і Польща, а її падіння було також логічним наслідком ліквідації Української держави, спричиненої захопленням земель Москвою і Польщею. Ця зовнішньополітична розстановка сил — на заході Німеччина зі своєю концепцією експансії на схід, на сході Москва зі своєю концепцією експансії на всю Європу — замкнула в кліщі Польщу, обтяжену наслідками політики стосовно до українського народу і його прагнень. Цих кліщів Польща вже не могла розламати. Перед небезпекою вона кидається то в один, то в інший бік, щоб урешті стати жертвою грабіжницьких сусідів. Обравши політику загарбання та уярмлення у ставленні до України, Польща за таких умов не могла проводити незалежну зовнішню політику, не була спроможна знайти позитивне вирішення польсько-українського питання. Польща завжди вважала українську національно-визвольну боротьбу принциповою небезпекою для своєї державності і за тією небезпекою не хотіла бачити загрози з боку Москви і Німеччини. Політика заперечення українського питання послабила Польщу і зміцнила ворогів Польщі й України.

Хто знає, як би виглядав сьогодні розклад політичних сил у Центральній і Східній Європі, якби у 1918 р. інакше склались відносини між українською і польською державами, якби у той час вдалось уникнути боротьби і, нарешті, якби навіть після окупації більшості українських земель більшовицькою Москвою політика польських державних діячів щодо українського питання не була політикою заперечення.

На цьому місці можна було б провести детальніший аналіз цієї політики, показати її помилки і поставити запитання: хто винен? Але ці справи є загальновідомими, отже, не маємо наміру детально копирсатись у питанні війни, бо взаємними звинуваченнями не оздоровимо українсько-польських відносин. Стверджуємо, що ці відносини є ненормальними, довести їх до послаблення напруженості, а в результаті привести до вирішення всіх спірних питань між двома народами можуть тільки щире двостороннє бажання і тверда воля, а також здоровий політично-державний розум.

Якщо подивимось на українсько-польську проблему з історичної перспективи, то можемо переконатись, що кожне мирне вирішення наперед приречене на невдачу. І тому ставимо запитан-

ня: чи можливі поліпшення і остаточна нормалізація українсько-польських відносин?

Треба сказати, що деякі елементи, які можуть поглибити ненависть між двома народами, як і в минулому (релігійне, суспільне), перекреслило саме життя.

Найбільшою перешкодою у нормалізації взаємовідносин українського і польського народів і далі залишаються такі, глибоко закорінені у психіці польського суспільства і його керівних сфер, елементи:

1) постійне заперечення права українського народу на власну державу;

2) намагання ставитись до українського народу як до не здатного до власного державного життя, внаслідок чого Польща повинна ним опікуватись або визволити його;

3) ставлення до українських земель як до території своєї територіальної і політичної експансії;

4) ставлення до української справи як до свого суто внутрішнього питання.

Це все означає, що Польща і далі проводить політику поборювання [прагнень] українського народу до [побудови] власної держави.

Український народ бореться за створення власної держави на власних землях, не претендуючи на чужі, тобто і польські, землі, за свою державність, політичну незалежність і самостійність. Український народ, як, зрештою, і кожен народ, не може і не посміє відмовитись від цих своїх справ, тому відносини між двома народами можуть формуватись лише залежно від ставлення польської сторони до українського народу і його прагнень. Послаблення напруженості у відносинах і мирне вирішення у цій галузі є можливим лише при визнанні польською стороною української державності на українських землях і при умові, що Польща ні нині, ні у майбутньому не простягатиме руки за українськими землями.

(...) Обидва народи мають тих самих ворогів: Німеччину і Москву. Один з них у передсмертних судомах ще намагається затримати українські й польські землі, другий, як смертельно ранений звір, простягає за цими землями свої криваві агресивні лапи.

Обидва народи не мають тут вибору, а орієнтація на будь-кого з ворогів була б політичним шаленством, бо перемога однієї чи другої сторони згубна для обох народів.

Якби у результаті нинішньої світової бурі дійшло до відбудови Української держави без одночасної державної відбудови незалежності Польщі або відбудови Польської Держави без одночасної відбудови української державності, то в першому і другому випадках треба рахуватися з неминучою короткочасністю існування обох відбудованих державних організмів. Так само спроби творення нових форм тіснішого і стійкішого співіснування і співпраці народів і держав Центральної і Південно-Східної Європи без державної незалежності України чи Польщі — це ще одна омана і втеча від дійсності. І тут виникає дилема: чи далі йти битими шляхами прадідів, чи шукати нових доріг, на яких би обидва народи уникнули тих катастроф, які переживали у минулому?

З українського боку нема перешкод до поліпшення польсько-українських відносин. Український народ у своїх політичних концепціях не має жодних імперіалістичних прагнень і не зазіхає ні на які польські землі.

Український народ бореться за Незалежну Українську Соборну Державу, за право самовизначення на всіх етнічних землях.

Український народ захищає концепцію перебудови європейського сходу на засадах творення національних держав.

Український народ бореться за тісну співпрацю всіх народів, уярмлених Москвою і Німеччиною.

Український народ бореться за справедливий політичний і суспільний лад. Він нікого не хоче визискувати і утискувати.

Український народ бореться за рівність державних і громадянських прав і обов'язків усіх громадян України незалежно від їхньої національності, за рівне право на працю, заробіток і відпочинок.

У цій площині український народ готовий співпрацювати зі всіма європейськими народами. У цій площині лежить також можлива співпраця між українським і польським народами.

Наше ставлення до польського народу залежить виключно від того, чи у нинішній грізний момент, який може вплинути на майбутні долі обох народів, польський народ зважиться на те, щоб визнати нашу ідейно-політичну програму. Нині, коли обидва наро-

ди спливають кров'ю у боротьбі зі спільними ворогами, для цього настав відповідний момент.

Мусимо також ствердити, що з польського боку не видно ще такого погляду на історичні проблеми, які нині стоять перед обома народами, навіть поширюються гасла: «Ані п'яді землі з українських територій, які входили до складу Польської Держави у 1939 р., в українські руки». Мало того, можна навіть почути голоси, що Польща не може обмежитись своїми східними кордонами перед 1 вересня 1939, а повинна сягнути ще далі на схід і включити до складу Польської Держави наступні українські землі як «історично польські».

CA KC PZPR, zesp. 2225/10, sygn. 202/II—53.

Документ 12

[Детальне зведення — витяг]
(«З історії польсько-радянських відносин», том V, Варшава, 1969)

ПОЛЬСЬКО-РАДЯНСЬКИЙ ПАРТИЗАНСЬКИЙ РУХ

С. 111. З перших тижнів гітлерівської окупації на всій території Західної України, як і на інших окупованих територіях СРСР, у десятках міст і сотнях населених пунктів і сіл у відповідь на звернення Центрального Комітету ВКП(б) і Ради народних комісарів СРСР, викладене у директиві від 29 червня 1941 р. і ухвалі від 18 липня 1941 р., почали виникати підпільні організації, групи і антифашистські комітети. Їх створювали українські й польські антифашисти, серед яких значну частину становили комуністи, колишні члени КПЗУ.

(...) За ініціативою польських антифашистів: З.Друждж-Сатановської, Р.Сатановського, В.Рожковського, Ю.Парнаса, Яна і Казимира Буржинських, Ю.Шафарчика і українців та білорусів: К.Кухарчика, Г.Нестерчука, М.Восинського, М.Ододовського, П.Сумко, М.Дежурко, Б.Бовгіра виникло кілька польсько-українських антифашистських груп у Дубровицькому районі і в південній частині Столінського району, особливо у таких заселе-

них значною кількістю поляків селах: Вороне, Бухличі, Удрицьк, Висоцьк, Лудинь, Велюнь, Задень, Тимень, Воробін, а також у розташованому в глибині лісового масиву селі Хочинь. З цих груп у 1942—1943 рр. сформовано кілька партизанських польських, польсько-українських і українських підрозділів, серед них Хочинський партизанський загін під командуванням Я.Буржинського, а на півроку пізніше польський партизанський загін ім. Т.Костюшка під командуванням Р.Сатановського.

С. 112. У Хочинських лісах спільну антифашистську групу створили мешканці сіл Купеля і Слобідка та українського села Млинки. У Рокитнівському районі, поблизу залізниці Сарни—Олевськ молодь польських сіл Перестанець, Єльно, Омельно, Татикне, Ладо, Ломськ, Томашгород організувала конспіративну групу з 20 осіб.

Очолили її поляки, колишні члени комсомолу, — Ст. Лабендський і Г.Гарбовський. (...) Подібну підпільну групу утворили польські антифашисти з сіл Окопи, Долгань, Нетреба, Боровські Будки, розташованих на східному березі Случі, на схід від Березного. (...) Третя польська підпільна група у тому самому районі виникла в селі Мочулянка і дістала назву Польська Збройна Організація. Вона об'єднала молодь сіл Глушкове, Мокре, Стара Гута, Рудки, Мичаківка, Бесерівка. (...)

С. 114. Не маючи можливості налагодити зв'язок з керівним центром на «Великій Землі», з Центральним Комітетом КП України і з Українським штабом партизанського руху, львівське ліве антифашистське підпілля сконтактувалося з Центральним Комітетом Польської Робітничої партії і Головним Командуванням Гвардії Людової у Варшаві і, спираючись на вже діючі організації та антифашистські групи, восени 1942 р. утворило округи ППР і ГЛ. Діяльність нових підпільних і бойових організацій розширено на дистрикт Галичина, тобто на Львівську, Станіславську, Тернопільську і Дрогобицьку області, де створено мережу осередків ППР і бойових груп ГЛ. Серед провідних діячів організації треба назвати поляків: Ю.Сливку — першого секретаря Львівського обкому ППР, Яніну Бір, А.Лещинського — першого обласного командира ГЛ, Л.Седлєцького, А.Полуб'яка (...) та багато інших польських і українських партизанів. Усього їх було більше 500. (...)

С. 117. Весною 1943 р. (...) генерал Бегма, наділений спеціальними повноваженнями КЦ КПУ, 15 лютого 1943 р. (...) утворив Рівненське Партизанське угруповання. До складу цього угруповання увійшли польські й польсько-українські партизанські загони під командуванням Каплуна, Буржинського, Собесяка, Галицького, підрозділ імені Чапаєва, а у травні також польський підрозділ імені Костюшка під командуванням В.Рожковського (заступник Сатановського, який перебуває у Москві). Усього в угрупованні Бегми приблизно 500 партизанів польської національності, а в самому лише підрозділі М.Костюшка було їх 200. (...)

Допомога з боку керівництва українського партизанського руху, пропагандистська праця польських і польсько-українських партизанських підрозділів, перемоги Радянської армії на фронті, зростаючий гітлерівський терор і загроза з боку українських націоналістів у середині 1943 р. спричинились до масового напливу поляків до українських і польських партизанських підрозділів. (...) У другій половині 1943 р. поляки були в усіх партизанських загонах, які діяли на території Західної України, розпорошені по кілька осіб або більшими групами у сотнях підрозділів.

С. 118. Через великий наплив поляків до партизанських загонів, зростання кількості польських підрозділів на Волині виникла необхідність утворення польського партизанського угруповання. У Рівненській області генерал Бегма у серпні 1943 р. утворив третє рівненське угруповання, назване «польським», під командуванням Куніцького, яке складалося з трьох загонів: імені Костюшка, «Смерть фашизму» та імені В.Василевської. Після повернення з Москви Сатановського, який привіз спеціальні повноваження, загін ім. Костюшка був виділений з Рівненського угруповання № 3. З виділених груп цього підрозділу утворились нові польські партизанські загони: імені Р. Траугутта та імені Е.Платер. Було також утворено угруповання польських партизанських загонів «Ще Польща не загинула» під командуванням Сатановського. Це угруповання у кінцевій фазі діяльності на Волині налічувало 7 партизанських загонів (імені Костюшка, Траугутта і Платер, імені Завіши Чарнего, імені Чарнецького, Гловацького й Кілінського) та кілька інших самостійних взводів. Потім було організовано ще три

загони (імені Міцкевича, Пуласького і Жулкевського). Особовий склад угруповання у квітні 1944 р. налічував 1153 особи.

Одночасно на території Волинської області при Волинсько-Чернігівському партизанському угрупованні під командуванням секретаря Волинського підпільного обкому КПУ і командира обласного партизанського штабу генерала О.Федорова утворився спочатку польський партизанський загін «Польські патріоти», який налічував 60 осіб і потім перетворився у польську партизанську бригаду імені Василевської у складі двох батальйонів: імені Костюшка і Домбровського. У бригаді налічувалось спочатку 188 осіб, у грудні — вже 208. Командиром став колишній вахмістр ВП Ст.Шелест.

С. 119. Загалом на Волині у радянському партизанському русі зі зброєю у руках, за радянськими джерелами, воювало приблизно 7 тисяч партизанів польської національності. Кілька тисяч поляків становили партизанський резерв. (...)

Щодо кількості поляків у лівому підпільному і партизанському русі у дистрикті Галичина відсутні точні дані. Але приблизно можна взяти число 500.

С. 120. Польський партизанський штаб перекинув на польські землі 16 десантних розвідувально-диверсійних і організаторських груп, всього 361 особу, і значні кількості зброї та амуніції, у тому числі 4650 автоматів, 1417 карабінів, 246 ручних кулеметів, 82 протитанкові рушниці, 42 гармати, понад 3,8 мільйона штук набоїв, 19 тонн вибухових матеріалів. Кількасот партизанів вирушили за Буг суходолом.

(*Мечислав Юхневич, Юліан Тобіаш.* Польсько-українська співпраця у підпільному і партизанському русі в роки Другої світової війни.)

Документ 13

[ЛИСТІВКА ОУН]

Польські громадяни!

На вашій і нашій землі шаліє німецький імперіалізм. Протягом історії німці насильством вас нищили і нищать. Вони готують для вас і для всіх поневолених народів фізичне знищення. Скільки це

ваших сіл, вашого майна за Бугом пішло з димом? Скільки найкращих синів вашого народу поклало свої буйні голови? Скільки сиріт і вдів поневіряються внаслідок німецького терору по вашій землі? За що? Тому що так сподобалось грабіжникові? За те, що йому сподобалось загнати у ярмо вашу батьківщину, забрати ваше майно, ваше багатство?

Сьогодні ви стоїте над домовиною, чому причиною є і ви самі. Сьогодні ваші найкращі сини, найкращі офіцери і старшини загинули від німецьких рук, але, очевидно, вам цього мало. Замість того, щоб стати до боротьби з ворогом, як інші народи, ви йдете до нього на службу. До кого? За що? Сьогодні на цій службі всіма способами ви намагаєтесь нас знищити, всю свою ненависть і гнів спрямовуєте на український народ. Ви сьогодні стаєте головними злочинцями, які палять наші села і розстрілюють наше населення. Нині наша адміністрація покинула свої посади, щоб німці не мали такого доступу до наших сіл, щоб не могли нас так нищити. Ви перші добровільно зголошуєтесь на їхні місця і допомагаєте німцям проводити бандитську роботу. Ви сьогодні ще сліпе знаряддя у німецьких руках проти нас. Але пам'ятайте, якщо загал польського суспільства не вплине на тих, хто пішов до адміністрації, на фольксдойчів, поліцію та інших і не вплине так, щоб вони покинули ті місця, то гнів українського народу впаде на тих поляків, які мешкають на українських землях. Кожне наше спалене село, кожна спричинена вами наша жертва відіб'ється на вас.

Ми вас до цього часу не зачіпали, навпаки, хотіли і хочемо, де тільки можливо, співпрацювати з вами, як і з іншими поневоленими народами, але ваші останні виступи проти нас не свідчать про можливість такої співпраці. На кожен ваш виступ проти нас відповімо нашим виступом. Думаємо, що краще буде вам співпрацювати з нами, ніж проти нас. Не хочемо заганяти вас у ярмо. Навпаки, хочемо, щоб і ви, як і інші підневільні народи, творили своє життя на своїй етнічній території. Ми вам допоможемо. Разом, спільними силами станемо до боротьби з нашим і вашим ворогом. На наших землях у майбутньому будете мати такі права, як і наше суспільство, але те все залежатиме від вашого ставлення до нашої боротьби за свободу.

Поляки! Опам'ятайтесь! Повертайтесь додому. Ті, хто нині

служить і допомагає німцям, ще можуть повернутися, пізніше буде запізно. Хто й надалі буде служити і допомагати гестапо, того не мине заслужена кара.

Останній раз закликаємо: не накликайте на себе заслуженого гніву!

Нехай живе дружба поневолених народів!

Хай живе національна революція!

Хай живуть усі народи, які борються за незалежність на своїх землях!

Хай живе українська національна революція, яка об'єднує всі поневолені народи у боротьбі проти московсько-німецького імперіалізму!

Свободу народам, волю людині!

Смерть усім імперіалістам!

18/5 1943 р.

ОКРУЖНЕ КЕРІВНИЦТВО ОУН

CA KC PZPR, zesp. 2400/1, sygn. 203/XV, t.5, s. 224

Документ 14

УТВОРЕННЯ ГРАНАТÓВОЇ ПОЛІЦІЇ НА ВОЛИНІ

На початку червня 1943 р. німці організували на Волині польську поліцію, яку обмундирували і озброїли. Поляки добровільно зголошувалися йти до поліції, переважно ті, чиї родини були помордовані. Додатково німці перекинули на Волинь польські батальйони «Шупо», які організували і навчили у Денбиці біля Кракова, а німецьку «Шупо» вивели. На Людвіпольський район до Бистриці виділили одну роту «Шупо» і одну роту польської поліції з волиняків. Так само було і в інших районах, аж до Янової Долини. Відтоді розпочалися нові порядки. Приємно було дивитись на ці підрозділи, хоч і в німецьких мундирах, як вправно вони крокували з польською піснею на вустах. Побачивши це, українці зовсім похнюпились, а на обличчях можна було спостерігати пригнічення і страх. Вони сиділи вдома, мало коли виходячи на вулицю. Передусім поляки відімстили за спалену Немилу, тобто певного дня оточили село Вілла, де

переважно переховувалась банда, і всіх у селі розстріляли, а хати повністю поспалювали. Деяким польським селам німці давали зброю, щоб вони могли самі захищатись. Наприклад, Гута Степанська у Костопільському повіті під час нападу великих українських банд захищалась 3 дні й відбила атаку. Під час бою її спалили. Тим часом на Заріччі польські партизанські загони швидко збільшувались, набирали сили. Їх чисельність зростала кожного дня. З самої лише Гути Степанської, після її спалення, до польських партизанів прийшло більше 300 осіб зі зброєю. Партизанське командування перебувало у Старій Гуті. Там був і штаб радянських партизанів. Між ними був також ксьондз, який свого часу, як я вже згадував про нього, працював у карному таборі праці в Людвіполі. Коли табір був розбитий, його взяли під свою опіку до Старої Гути поляки. Рота польської поліції майже кожного дня робила вилазки у села і ліси, знищуючи банди. З іншого боку польські партизани переслідували їх і нищили по лісах, не даючи на Заріччя доступу. Були випадки, коли польська поліція вела бій і несподівано з'являлись польські партизани, які допомагали спільно бити банду. Польська поліція таємно від німців час від часу постачала партизанам набої. Під час одного бою з бандами поліція віддала польським партизанам гранатомет, пояснивши німцям, що пропав у бою з українцями. І так громили з обох боків банди, які ніде не могли знайти підтримки. Так само діялось і в Костопільському та Сарненському районах. Українські села горіли, а народ утікав із сіл і ховався в лісах, викопуючи собі землянки. На такі землянки натрапили поляки у лісі біля села Борщівки у Костопільському повіті, де знайшли величезні схови зерна, борошна тощо. Банда намагалась захищати доступ до них, але добре дістала за шкіру і втекла, залишивши все. Німці і в цьому випадку скористались, бо після спалення такого села забирали всю худобу і зерно.

CA KC PZPR, zesp. 2400/8, sygn. 203/XV– 42, s. 39–40.

Документ 15

[ВІДОЗВА ОУН]

П О Л Я К И!

Наближається вирішальний момент нинішньої війни, розпочатої агресією Берліна і Москви з метою уярмлення вільних народів.

З вичерпанням сил обох загарбників організовуються і зростають революційні сили поневолених народів. Перше місце серед народів Центральної і Східної Європи, уярмлених німецьким і московським імперіалізмом, займають український і польський народи. Обидва ці народи ведуть нині запеклу боротьбу з окупантами, обидва також готуються до відродження своїх власних національних держав.

Однакове становище, спільні вороги і спільні цілі, якими є власні держави, повинні спонукати обидва народи, як, зрештою, і всі поневолені народи, до спільної боротьби в єдиних лавах проти імперіалістичних загарбників. Адже очевидно, що вирішального удару Берліну і Москві можуть завдати переможні революції народів, підкорених цими імперіалізмами. Звідси також логічним наслідком є спільний революційний фронт поневолених народів проти імперіалізму під гаслом вільних національних держав.

Український народ завжди був переконаний, що умовою тривалого і незалежного державного існування обох народів — українського і польського — є двостороннє порозуміння на платформі взаємного визнання. Ця умова є наслідком нашого спільного існування між двома потужними державами — Німеччиною і Росією, які з огляду на свою силу і свій імперіалістичний характер завжди були ворогами сусідніх народів. І особливо вони завжди намагались поневолити український і польський народи. Треба також сказати, що реалізацію цих планів їм полегшила легковажно провокована ненависть між українським і польським народами. Москва і Берлін знаходили і в майбутньому знайдуть спільну мову, якщо йдеться про повалення української або Польської Держави і про поневолення обох народів. Особливо цю правду польський народ пізнав під час поділів, а останнім часом у 1939 р. На жаль, цю правду не хочуть усвідомити польські

імперіалістичні кола. Дивним і незрозумілим є факт, що сьогодні, коли польський народ хрипить у ярмі німецького загарбника і коли також Росія планує нову окупацію Польщі, польські імперіалістичні керівники оголошують немилосердну боротьбу українському народові, відмовляють йому у праві на незалежне державне існування. Польські імперіалісти за жодних умов не можуть погодитися з боротьбою українського народу за незалежність і у своїй сліпій ненависті до нього йдуть так далеко, що стають союзниками найбільших ворогів незалежної Польщі — російського і німецького імперіалізму. Цілком очевидно, що коли сьогодні провідники одного поневоленого народу закликають до боротьби з іншим поневоленим народом, то таким чином сприяють ослабленню спільного фронту поневолених і самі стають союзниками загарбників.

Але, власне, так є, бо не що інше, як звичайна агресивність і бажання панувати над іншими народами, становлять основу всієї політики польських керівників. Тому так швидко вони можуть знайти спільну мову з Берліном і Москвою, коли йдеться про знищення українського народу, і не хочуть знати того, що, оголошуючи війну українському народові, ведуть на бездоріжжя весь свій народ і готують для нього катастрофу.

Чого хочуть польські керівники?

На основі різних видань («Боротьба», «Наша східна земля», «Східні землі Речі Посполитої» та інші) можемо стверджувати, що тут йдеться про Західноукраїнські землі, які вони називають «наші Східні землі». Але при цьому вони включають у це поняття навіть східні українські землі включно аж до ріки Дніпро.

Усі ці території, на їхню думку, мають належати Польській Державі. Таким чином польські імперіалісти хочуть насильно уярмити 7 мільйонів українців Західної України, як це було до 1939 р., а крім того, всю Правобережну Україну. Зрозуміло, що йдеться про загарбання, подібне до імперіалізму Москви або Берліна.

На землях Західної України, не кажучи вже про Правобережну, в переважній більшості проживає український народ. Кожен поляк знає, що, незважаючи на колонізаційну політику, яка тривала ціле століття, польським урядам не вдалося змінити образу цих земель. Тому смішно, коли нині читаємо у польських виданнях про

нові плани, спрямовані на знищення українського народу в Західній Україні. Якщо цього не вдалося зробити протягом кількох століть, не вдасться і нині. Українського характеру Західної України ніхто не може заперечити, бо тут у переважній більшості живе українське населення. Поляки становлять незначну меншість, і то у містах. Коли польські імперіалісти на підставі цього факту вимагають приєднання Західної України до Польщі, то це те саме, чим були б наші претензії до всього Краківського воєводства з того приводу, що там живуть українці.

Крім цього, польські правлячі діячі забувають, що український народ є народом, який століттями бореться за свою державу, і особливо останні два десятиліття не вагався вести боротьбу за свою свободу з найстрашнішим більшовицьким ворогом. Також німецькому окупантові український народ оголосив безкомпромісну боротьбу, незважаючи на те, що німці ще донедавна були наймогутнішими мілітаристами у світі. Як можуть думати польські імперіалісти, що ми погодимось на нову польську неволю? Надії на «шанобливий руський народець» уже не раз дорого коштували полякам, а тепер можуть трагічно вплинути на долю Польщі.

40-мільйонний український народ бореться нині проти потужних ворогів і напевно зможе захистити свою незалежність також від польських імперіалістів.

Якщо не бажаєте повірити цій правді, зможемо довести її на практиці. Український народ буде боротись проти всіх спроб відірвати Західну Україну від решти українських земель, вважаючи ці спроби імперіалістичними домаганнями, які відмовляють у праві на національне самовизначення.

П о л я к и:

Спільна доля, яка об'єднала нас, і наша боротьба проти загарбників Берліна і Москви за власні держави вимагають порозуміння народів. Український народ завжди готовий до такого порозуміння. Не маємо ворожих планів стосовно до польського народу і не хочемо ні п'яді польської землі. Визнаємо право кожного народу на самовизначення і на власну державу. Наше ставлення до польського народу випливає з приязні й бажання співіснування.

На жаль, цієї нашої позиції не хочуть зрозуміти польські імперіалістичні керівники. Вони не визнають права українського

народу на власну державу, вони закликають польські маси до боротьби з українським народом. Вони навіть використовують німецького окупанта з метою знищення українського народу. Польські зондердінсти, баншютце, бігеншафти, польські фольксдойче допомагають німцям поневолювати український народ. Таким чином вони зміцнюють німців і полегшують їм тероризування також польського населення. Польські боївки на Холмщині, Підляшші, Галичині, Волині провокують німців до протиукраїнських дій, стають німецьким знаряддям у боротьбі проти українського народу. Якщо внаслідок цього доходить до взаємної боротьби між українським і польським населенням, то німці із задоволенням потирають руки.

Уся ця робота польських імперіалістів, які втратили будь-яке почуття відповідальності, спричинена їхнім шовінізмом і глибокою ненавистю до українського народу. В результаті вона завдає шкоди обом народам. Тому їй треба покласти край.

П о л я к и:

Український народ, який так само, як і ви, бореться за власну державу, прагне згоди з польським народом і приятельського існування між собою вільних України і Польщі.

Одночасно не допустимо, щоб польські імперіалісти поневолили хоча б частину українських земель. Особливо **у нинішній ситуації не будемо безкарно терпіти будь-яких терористичних планів і дій польських імперіалістів, дій, спрямованих проти життя і майна українських громадян.**

П о л я к и, м е ш к а н ц і С х і д н о ї У к р а ї н и.

Ваші імперіалістичні вороги закликають Вас до боротьби з українським народом. Пам'ятайте, що Ви живете серед української більшості й тому всяка спроба боротьби з українським народом буде безрезультатною. Якщо послухаєте імперіалістичних підбурювань, доведете лише до пролиття Вашої крові, бо український народ зі всією рішучістю буде захищати своє право на самовизначення і на власну державу.

Ми не хочемо нікого з Вас поневолювати. На території Української держави залишаться тільки ті з Вас, хто добровільно визнає, що хоче залишитись. **Ми гарантуємо їм повну свободу, безпеку і рівні зі всіма громадянами української національності**

права. Наше гасло: **свобода народам і людині.**

Хай живуть вільні національні держави українського і польського народів! На спільний фронт боротьби, всі поневолені народи!

Поневолені народи, об'єднуйтесь у боротьбі проти імперіалізму!

Смерть загарбникам!

Липень 1943 р.

ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ
НАЦІОНАЛІСТІВ-НЕЗАЛЕЖНИКІВ

CA KC PZPR, zesp. 2201/10, sygn. 202/I—34.

Документ 16

[ПОЛЬСЬКА ВІДОЗВА ДО ПОЛЯКІВ НА ВОЛИНІ]

П.Д.Р.
25.X.1943 р.

Прочитай, подумай і навчи інших!

П О Л Я К И!

В останні тижні у наших рядах посилилась тенденція до самовільного залишення місцевих територій і «порятунку» втечею за Буг або по сусідству від нього. Ці овечі перегони, зрозуміло, є дуже шкідливим явищем, яке влучає у наше загальнодержавне добро, як і в усвідомлений інтерес кожного з нас. Панічне переселення за Буг, легальним чи нелегальним шляхом, не можна нічим пояснити чи вибачити:

I.

а) Польська Волинь без польського суспільства польською не буде, це не підлягає жодному сумніву. Хіба ми забули наші віковічні традиції і так негідно й нікчемно маємо вирішувати долю одного з найцінніших шматків нашої Вітчизни?

б) Хто самовільно покидає місцеві території, той діє на шкоду польському народу і повинен розуміти це.

в) Особистий інтерес кожного з нас говорить про те, щоб ми стояли незламно і безстрашно до переможного кінця.

II.

Добровільна відмова від залишків власного майна є легковажним наражанням себе і родини на ризик щодо непевного майбутнього, поневірянь, холоду і голоду, а може, й ще страшніших наслідків. Хто хоче брати участь у цьому безцільному і ганебному для нас перед усім народом переселенні за Буг, нехай над цим задумається і зробить відповідні висновки.

Усі поляки звідси не виїдуть — це цілком ясно. Люди, перейняті справжнім патріотичним духом, вірні поклику шляхетного серця і здорового глузду, залишаться на своїх місцях, готові до найбільших жертв на честь Вітчизни і Її незалежного існування, бо для нас чужими є страх і ганьба дезертирства.

Те, що ми на місцевих територіях протягом цих чотирьох років війни пережили, було страшне, а жертви численними. Страшна доля завдала, однак, багато кривд і нещасть нашому Народові — і все ж таки Народ в цілому не зігнеться і не зламається від цих ударів.

З честю ми пережили ці призначені долею криваві жертви, тим більше мусимо тут стояти, довірившись Божому провидінню, з глибоким переконанням, що після днів кривди і нещастя настануть дні перемог і хвали.

CA KC PZPR, zesp. 2266/2, sygn. 202/II/3, s. 11.

Документ 17

[УПА ДО ПОЛЯКІВ НА ВОЛИНІ]

Політичне Керівництво
нескореної Польщі

П о л я к и!

«Коли мовчить зброя, нехай мислить голова і працюють язики». На жаль, забагато гримить зброя, щоб осмислити усе розумом. Взаємне знищення продовжується з невблаганною затятістю. І це триває тоді, коли два імперіалісти, які борються між собою, наближаються до наших кордонів. За кілька тижнів станемо перед

лінією фронту, побачимо відступ німецьких нездар і атаку більшовицьких сатрапів. Україна полита морем вогню і крові, а скоро і Польща стане територією німецько-більшовицької боротьби.

Поляки, як меншість на західних землях України, не враховують, очевидно, цієї можливості, бо думають втримати Волинь і Полісся у своїх руках. Німці, відступаючи, нищать усіх. Маємо докази цього під Костополем, під Колками і Пшебражем. Німецький нездара намагається залишити за собою згарища і руїни.

Поляки, поділені на кілька орієнтацій — Лондон, Берлін, власна країна і Москва, на жаль, не можуть позбутись своїх імперіалістичних домагань щодо західних земель України. Нам дуже добре відомі польські передачі з Москви, Лондона і «Світу». Нам також відомі останні розпорядження Уповноваженого Уряду на Край, спрямовані на створення на Волині польських підрозділів для утримання цих земель у своїх руках. Передачі радіо «Світ» дуже промовисто свідчать про польський імперіалізм. «Ще буде існувати польський Львів, український Київ і литовський Каунас» — дослівно з передачі «Світу» від 21.X.1943 р.

Ви, поляки, дивуєтесь, чому боремося з вами. Маєте цьому докази: ви самі є вчителями жорстокості й безкомпромісності. Ми даємо те, що накипіло у наших серцях протягом 20 років. Хто хоч раз на хвилину був у Березі Картузькій чи у жахливих середньовічних катівнях Луцька, Дубна, Рівного чи львівських Бригідок, перед тим, як живий образ, вічно, до кінця життя будуть в очах стояти постаті паціновських, дуд, яблоховських чи інших жорстоких садистів, рафінованих катів, той до кінця життя носитиме ненависть у своєму серці. А нас пройшли тисячі через руки цих злочинців! Хто був свідком затятої шовіністичної роботи КОП під час навернення, чи повернення через моральний терор у «віру батьків», чи створення так званої загродової (сільської) шляхти, той також платитиме ненавистю. А полонізація, а перешкоди в отриманні знань, і багато, багато інших речей і справ...

Чому Польща просто ганебно впала у 1939 р.? Бо не мала внутрішньої сили. Замість єдності і співпраці Польща поширювала ненависть. Імперіалізм ще ніколи не привів до мети. А Польща була переповнена імперіалістичним шовінізмом. Вона пропагандистськи претендувала на «потужну державу», не маючи для цього абсолютно сил, бо

згори йшов розклад. Гіркий досвід 1939—1941 pp. поляки не врахували у своїх імперіалістичних прагненнях, коли німці перейшли лінію Бугу. Коли ми, облиті кров'ю більшовицького терору, намагались хоч би на момент оволодіти ситуацією, щоб підготуватись до майбутніх боїв з німецьким терором, ви, поляки, робили нам перешкоди на кожному кроці. Запінені уста ваших затятих імперіалістів зловтішались нашим вічним прагненням до свободи і незалежності. Ви намагались оволодіти адміністрацією принаймні у містах, маєтках і фабриках, використовуючи німців проти нас. Німці тоді сміялись. Сміються вони і нині. Ви прагнули утворити проти нас свої опорні бази на Волині, підготувати зброю, вишколити збройну силу. Гута Степанська вже у 1942 р. обстрілювала наших підпільних працівників, проводила напіввідкритий вишкіл війська. Костели, зібрання, свята і т.ін. ставали місцями нарад і політичних мітингів, спрямованих перш за все проти нас, українців.

Хто хоч раз мав можливість слухати шовіністичні дотепи запеклого зрадника Дубля чи підлої німецької наложниці літинського оберляйтера Білкувни, палатиме ненавистю до всього польського покоління. Ви самі, поляки, виховали нашу ненависть до вас. Збирайте тепер плоди вашої праці!

Коли ми рішуче підняли зброю проти німців і більшовиків на захист своїх національних прав, ви тішилися, що надійшов найкращий момент, щоб нас знищити, використовуючи нашу і литовську ненависть, а ваші підрозділи летіли на Волинь, щоб знищити український елемент, підтримувати і зміцнювати свій. Ми не йшли на ваші землі, щоб заволодіти ними, а ви прийшли до нас, щоб нас знищити, ви, купка загарбників, свідомо насаджена польським урядом протягом двадцяти років.

Уявіть себе на момент у нашому становищі і побачите бездонне провалля, штучно утворене вами між вашим і нашим народом, хоча сьогодні, притиснуті до муру, вже називаєте нас через свій «Світ» братнім народом. Чому ж не говорили про братній народ, коли фізично ви були сильнішими від нас?

Ви нині розраховуєте на виграш. Ми ніколи не були проти створення Польської Держави на ваших рідних землях, і не проти ми сьогодні. Навпаки. Ми повинні стати стіною проти московського імперіалізму, а ви проти німецького. Але чому шукаєте зв'язків з Москвою, щоб нас поневолити? Боїтеся створення незалежної України, щоб не зазнати наслідків вашої роботи проти українців?

Якщо будете на цьому стояти, мусите загинути. Це стратегічно-політичний момент щодо дійсності, яка насувається зі сходу. Для нас іншого виходу нема. Ми не мстимося вам заради кривавого задоволення жаги помсти, як ви називаєте нашу боротьбу у своїй запекло шовіністичній «Польща переможе», а робимо це, щоб мати одним запіненим імперіалістом менше, з яким доведеться воювати у більшовицькому тилу.

Польща перетворюється на руїну. Правильно говорить «Світ», якщо не прийде вам якнайшвидше допомога з заходу — всі загинете. У наступному році, коли англійці принесуть вам визволення, якого так чекаєте, можуть застати Польщу без поляків. Англійці воюють чужими руками, не поспішають приносити власні жертви. Імперіаліст рахується тільки з собою. Чому не поспішаєте захищати свої землі, а хочете наші? Даємо вам вільну дорогу в марші за Буг зі зброєю в руках, а в боротьбі з німцями за Бугом допомогти вам завжди зможемо.

Не радійте тимчасовій перемозі. Ви вже у 1939 р. говорили, що жодного ґудзика німцям не віддасте, а віддали ганебно цілу країну, населення і військо на поталу. Вашу злостивість знаємо. Згадайте долю Гути Степанської. Ваше знищення — це питання кількох тижнів. Фронт наближається! Німці створюють третю лінію фронту. Зрештою, коли нам стратегічно буде треба, можемо знищити вас і самі, лише шкода, що з вами може загинути багато невинного чеського населення. Це нас стримує від боротьби з вами, а не відсутність сили.

Подумайте, що маєте зробити. Чекаємо остаточної відповіді сьогодні до 24 години. Відповідь пришліть тим самим посланцем, що віддає вам цей лист.

Говорімо щиро і відверто, як люди, гідні боротьби за Волю і Незалежність. Вимагаємо від вас тільки покинути наші землі. За вашим ніколи не підемо, бо воно нам не потрібне, а свого ніколи не віддамо затятій групці шовіністичних й імперіалістичних зарозумільців.

16.XI.1943

Політичний керівник Української Повстанської Армії
/-/ Вірлий

Підтверджую:
Вацлава

CA KC PZPR, zesp. 2266/2, sygn. 202/III/3, s. 17—18.

Документ 18

Варшава, 22.XI.1943 р.

ПОГЛЯД НА СИТУАЦІЮ В КРАЇНІ

(...) Становище наших східних прикордонних земель і їх польського населення є просто трагічним. Їх гноблять і руйнують не тільки німецька окупація, але й радянські диверсанти. А одночасно на цих теренах поляків брутально знищують і переслідують українці на Волині, а литовці на Віленщині, бо вони дуже ослаблені у Східній Малопольщі українцями, а на новгородських і поліських територіях білорусами. Українці, литовці і білоруси проводять однозначну політику, використовують надані їм окупантами привілеї і вигідні для себе умови, намагаються зменшити кількісно польське населення на наших східних територіях і підірвати там основи його існування і розвитку. Крім того, не підлягає сумніву, що як українці, так і литовці, а досить значною мірою й білоруси, накопичують сили і готуються до того, щоб у переломний момент війни почати остаточне винищення або усунення з цих земель поляків і опір поверненню на них Польської Держави.

І взагалі, куди тільки не кинь оком на обширах польських земель, польське суспільство змушене боротися з жорстокістю, терором і утисками твердих, безпощадних гонителів. Треба пам'ятати і про те, що політичну боротьбу суспільство країни змушене вести у найтяжчих матеріальних умовах, які п'ята воєнна зима все більше погіршує. (...)

CA KC PZPR, zesp. 2201/10, sygn. 202/I—35, s. 97.

Документ 19

ЗАКЛИК ВОЛИНСЬКОЇ ЗЕМЛІ

У час, коли над Волинською землею нависла небезпека відриву її від Польщі, ми, волиняки, звертаємось до найвищих політичних чинників у країні і за кордоном з палким закликом докласти усіх зусиль

і використати всі доступні засоби, щоб доля нашої землі відповідала найглибшим почуттям загальнолюдської справедливості.

Ми сьогодні стоїмо на її захисті і не будемо жаліти ні сил, ні життя. Ми повністю віддаємо себе у розпорядження Уряду і Верховного Головнокомандувача, просимо розпоряджатися всім, що ми маємо. Однією метою, яка об'єднує сьогодні широкі маси мешканців цієї землі, є врятування її долі і повернення до складу Речі Посполитої.

Протягом вікової своєї приналежності до складу Польщі Волинь була форпостом проти варварства сходу. Тут Польща здійснювала найкращі акції несення на схід західноєвропейської культури і цивілізації. Тут народжувались нові помисли співіснування і співпраці різних етнічних елементів. За цих умов Волинь та інші окраїнні землі дали Польщі низку найбільших творців у галузі культури, найглибших реформаторів, найгеніальніших провідників, вождів. Ці землі завжди народжували надзвичайне багатство непересічних особистостей, які добре відчували національні зв'язки і свою роль на східних рубежах Речі Посполитої. Культурний внесок Польщі зберігся на нашій землі впродовж 150 років неволі, яскраво засвідчуючи у кожній галузі життя, що те велике і вічне, яке тут є, з Польщею почалось і Польщею творилось. Такий самий період російської неволі не позначився на нашій землі нічим тривалим у жодній галузі життя.

Протягом 20 років своєї сучасної приналежності до Речі Посполитої Польщі Волинь повністю залікувала жахливі рани після світової війни, яка прокотилась тут у 1914—1920 рр. Після усунення цих наслідків Волинь увійшла в період (нерозбірливий вислів. — *М.С.*) широкого розвитку.

Культурна і цивілізаційна праця Польщі на цих теренах за допомоги найяскравіших елементів інших національностей, які проживають на Волині, була перервана лише вибухом Другої світової війни. І знову до загальної боротьби з тиранією, яка загрожує всьому світові, Волинь внесла свою частку. Сини цієї землі, не розрізняючи національностей, воювали у рядах польської армії. Наша земля після окупації німцями західних і центральних воєводств разом з іншими окраїнними воєводствами стала єдиною територією державницьких сил, готових продовжувати боротьбу.

Лише зухвале і нічим не обґрунтоване вторгнення 17 вересня 1939 р., всупереч існуючому пакту про ненапад, радянської армії і військова окупація поклали цьому кінець.

Період насильницького приєднання Волині до СРСР на основі фіктивного плебісциту відзначився безперервною смугою терору, винищенням населення внаслідок депортацій, культурного та економічного винищення. Власне, цей період терору був однією з причин того, що непідготовлені політично елементи українського суспільства стали на шлях співпраці з німцями. У цьому шкідливому як для свого, так і для інших європейських народів кроці вони бачили свій протест проти радянської дійсності.

Польське суспільство Волині відбило всі німецькі намагання, на ділі підтверджуючи, що Волинь є складовою і невід'ємною частиною Речі Посполитої Польщі. У такому ставленні не було жодних вагань загалу нашого суспільства, незважаючи на те, що німці неодноразово намагались показати зовнішні ознаки менш жорстокого ставлення, ніж на інших територіях Польщі. Переломним моментом цієї підступної німецької гри було надання нам псевдосамооборони проти керованих їхніми руками злочинних українських елементів. У трагічні для Волині дні кровопролиття ми відкинули всі пропозиції співпраці з німцями відповідно до інтересів нашого народу.

У період кривавої німецької окупації був створений і запущений в дію суспільно-адміністративний і військовий апарат, а боротьба підпільної Польщі ведеться тут відповідно до директив найвищих чинників у краю і за кордоном.

З огляду на викладене вище польське суспільство на Волині вважає, що, зважаючи на досягнуті тут перед війною і в період військового катаклізму успіхи, також зважаючи на зазнані масові криваві втрати, має право вимагати, щоб його голос був урахований там, де вирішуватиметься питання про обіцяне краще життя народів.

Має право вимагати для себе і наступних поколінь такого існування, прагнення до якого підтримували кров'ю і працею, тим найкращим плебісцитом не фікції, а поведінки і дії.

Проголошуємо, що:

1. Єдиним законним представником Польщі вважаємо Польський Уряд у Лондоні і його владу в країні, наказам яких підпорядковуємося без застережень.

2. Польське населення Волині не визнає жодних псевдоправових актів приєднання Волині до СРСР і здійснених фактів та виключає можливі спроби проведення плебісциту як позбавлені не тільки правових, але й історичних, культурних та економічних основ.

3. Перед нашим народом і народами світу стверджуємо, що у боротьбу за право належати до Речі Посполитої Польщі вкладемо всі свої сили, не зупиняючись перед жодною жертвою і перешкодою.

4. Польща не може відмовитися від Вільнюса, Крем'янця і Львова без перекреслення своєї істотної сутності, без загрози приниження і морального падіння.

5. Вважаємо найбільшим приниженням національної гідності всяку іншу поведінку, крім неприєднання. Боротьба йде сьогодні не за кількість квадратних кілометрів, боротьба йде за дух Народу й існування Польщі.

До найвищих чинників у краю і за кордоном, до загалу побратимів у Польщі і за її кордонами звертаємося з гарячим закликом: обороняйте Волинь і окраїнні землі, не жаліючи своїх і наших сил. Не дайте, щоб історія назвала наші покоління гробарями польської справи. Мобілізуйте всі сили нашого народу, звертайтесь до світової громадськості, дайте волинській землі жити і працювати.

Волинь, січень 1944 р.

Провідники місцевої
Польської Громади

CA KC PZPR, zesp. 2267/1, sygn. 202/II–121, s./211–213.

Документ 20

[Інструкція про ставлення до совєтів, що наближаються]

ДО НАСЕЛЕННЯ ПІВДЕННО-СХІДНИХ ВОЄВОДСТВ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ ПОЛЬЩІ

У переможній боротьбі з німецькими загарбниками радянські війська у Волинському воєводстві перетнули кордон Речі Посполитої. Можна передбачити, що найближчим часом вони увійдуть

на територію південно-східної Польщі, вже вдруге під час нашої війни з Німеччиною. Але існує принципова відмінність між ситуацією кінця вересня 1939 р. і нинішньою. Нині радянські війська вступають на наші землі як союзники наших союзників, які воюють проти спільного ворога, і, незважаючи на розрив дипломатичних відносин між Польщею і СРСР, на міжнародній арені безперервно відбуваються переговори щодо остаточного вирішення радянсько-польської суперечки. У досягненні позитивного результату цих намагань зацікавлені всі союзники, і завдяки позиції польського народу і його Уряду, що має довіру наших потужних союзників, можемо з впевненістю дивитись у майбутнє.

У цей знаменний час КВП нагадує, що, згідно з заявою прем'єра Станіслава Міколайчика і його заступника Уповноваженого Уряду Речі Посполитої на Край, слід уникати усяких конфліктів з наступаючими радянськими військами і поводитися з гідністю. А особливо:

1. Треба постійно пам'ятати і пояснювати іншим, що єдиною легальною владою для громадян Польської Держави є Уряд Речі Посполитої у Лондоні і підлеглі йому органи в Краю з Уповноваженим Уряду на чолі. Акти всякої іншої влади можуть бути тільки джерелом певних фактичних станів, і ніколи правових.

2. Слід, безумовно, залишатись на місцях. Обов'язком, який випливає з вірності Речі Посполитій, є перебування на посту і протидія евакуації всіма можливими засобами. Ті, хто виїде з окупантом на Захід, знайдуть лише поневіряння і примусову працю під бомбардуваннями у таборах Рейху. Належить боротися з кожним проявом паніки у польському суспільстві і протидіяти брехливій пропаганді ворога, ніби виїзд з ним і під його опікою забезпечить кращі умови виживання під час війни, ніж перебування на місці.

3. Життєва необхідність змушує громадян Речі Посполитої Польщі шукати і виконувати різні роботи під час перехідного перебування радянських військ на наших землях. Це дозволено з огляду на спільну з радянською армією нашу мету — якнайшвидшу перемогу над Німеччиною. Але треба пам'ятати, що межею можливої співпраці є обов'язок вірності Речі Посполитій і підпорядкування її Урядові.

4. Вступ і вербування добровольців до будь-яких військових

формувань, не підпорядкованих Вищому Командуванню Збройних Сил, [є заборонене?].

У міру розвитку подій суспільство буде отримувати від Польського Уряду дальші розпорядження і вказівки стосовно конкретних проблем моменту. Закликаємо суспільство до збереження спокою, посилення дисципліни і зосередження навколо влади Речі Посполитої. Впевнені у тому, що громадяни Речі Посполитої, які проживають на південно-східних землях, як солдати на передовому посту, підготовлені до будь-якого розвитку подій, шлемо всім слова підтримки, стійкості і сили.

КЕРІВНИЦТВО ПІДПІЛЬНОЇ БОРОТЬБИ
ЛЬВІВСЬКОГО ОКРУГУ

(№ 230 «Вистоїмо» 20.II.1944 р.)

CA KC PZPR, zesp. 2225/10, sygn. 202/II—52.

Документ 21

Голос зі Львова

НА ЗАХИСТІ СХІДНИХ КОРДОНІВ

Питання східних кордонів — це дуже болісна справа для Польщі. Час від часу в пресі з'являються повідомлення на цю тему, звертання до логіки мислення поляків, заклики до врахування фактів і, нарешті, заяви Англії, що Польща повинна відмовитись від своїх претензій на ці кордони. До цього додаються завжди несміливі висловлювання навіть деяких поляків, що справа східних кордонів є дуже важкою, а особливо Львова і Червенської Землі, бо і протилежна сторона має певні права на ці землі.

Проблему цих кордонів чужинці добре не розуміють — і нічого дивного, бо не знають деталей нашої історії. Гірше, що історії нашої держави не знають деякі поляки, для яких питання східних кордонів викликає певні сумніви. А питання є таким ясним і зрозумілим. Хто має право на ці землі, точно з'ясовує історія — так ця проблема виглядає. На східних кордонах польських земель у пра-

давні часи простягались безлюдні простори, степи, на яких ніхто не мешкав. Через ті землі лише час від часу тягнулись каравани купців чи розбійницькі банди. Весною ці землі перетворювались на квітучий запашний сад, потім на море зе́лені, а вже влітку — на пусте дике поле. За дикими полями простягалася Русь зі столицею Києвом.

Через степи простягались шляхи розбійних банд або купців, які везли від Чорного моря, Греції і Азії різні товари на північ і захід. У місці, де перетиналися ці шляхи, розташувався ще у передісторичні поганські часи ляський град «Левград», узявши лева — царя звірів за свій герб і назву. Мешканці цього «Левграда» виявилися справжніми левами і боронили свої садиби міцними кігтями.

У момент створення Польської Держави це було вже місто як на ті часи значне і важливе. Рік 966 приніс йому світло римо-католицької віри, як і всій Польщі. Зростало населення. Виникали інші міста, більші і менші, але всі вони називались «Червенські Ґроди». Міста ці були «ляські», як тоді називались. Що це була польська земля, найкраще підтвердження дає руський літописець Нестор, який пише: «У 981 р. виправився Володимир, руський князь, на ляхів і забрав у них їхні міста: Перемишль, Львів (!? — *М.С.*), Червенець (! — *М.С.*) й інші». Таке свідчення, хто має право на ці землі, дає не хто інший, як сам руський літописець, поважаний і шанований Нестор*.

Червенські Ґроди довго не залишались під правлінням русинів. Відвоював їх через 29 років Болеслав Хоробрий. Русини були часто ще й загарбниками. Червенські Ґроди зазнали багато нападів з їхнього боку, але завжди відбивались і приєднувались до батьківщини. Від часів Казимира напади русинів послабились, однак не бракувало інших ворогів. Та кожного разу «львівські леви» захищали не тільки своє улюблене місто, а й стояли на сторожі безпеки всієї Речі Посполитої — справжній кресовий град.

З роками він розростався, набирав потуги і разом зі своєю батьківщиною переживав добрі й гірші часи, часи розквіту і занепаду. У часи розквіту Львів був багатим торговельним містом. Купці зі сходу прибували до нього з товарами і закладали тут свої склади. Принаджені його багатством, прибували мешканці з інших кінців

---

* У літопису місто Львів не зазначене [*Ред.*].

Польщі, прибували свої і чужі. Одні залишались там, інші починали обробляти пусті поля, ставити садиби. Львів усіх приймав гостинно, брав під опіку, захищав від ворога, коли у цьому виникала потреба. Нещасний Ян Казимир у «Левовому Ґроді» шукав захисту, коли «потоп» залив усю Польщу. Тут у костелі король віддає свою нещасну батьківщину під опіку Божої Матері, називаючи її Королевою Польської Корони. Тут нарешті він закладає підвалини осередку найвищих знань і культури — існуючого донині університету.

Тим часом безлюдні землі на схід і південь від Львова щораз більше вкриваються хатами і подвір'ями, степ змінюється на оброблене поле. У цей край прибувають хоробрі сини вітчизни, чиї батьки й діти проливали рясно кров у боротьбі з одвічними ворогами, прибуває дрібна сільська шляхта, а що татари й інші вороги часто нападали на ці землі, вона була зрошена кров'ю своїх героїчних захисників.

Від XVI століття почала з'являтись нова назва цих земель — «Україна», польська назва, яка означає «країну на краю», справжні окраїни Речі Посполитої. На схід, у нижній течії Дону і Дніпра, простягалася Русь. В Україну з часом напливало теж руське населення, особливо від моменту, коли Русь стогнала під владою татарських ханів, а потім московських царів. Польські прикордонні старости ставились до прибульців доброзичливо, і окраїнні польські магнати опікувалися ними. Польські серця пригортали побратимів, але вони погано відплатили своїм господарям, віддячуючи їм ненавистю. Їхньою метою було опанування цієї землі, заволодіння нею і відрив від Польщі.

Та окраїнні лицарі, Левгород були на сторожі. Не допомогло ні вороже насилля, ні всілякі посягання. Львів вірно стояв з батьківщиною, вірний їй у долі і недолі. Він не піддався онімеченню, як інші міста на заході, не втратив віри і польськості, був завжди вірним — «semper fidelis». Такою є історія Львова і прилеглих земель, яку кожна польська дитина знає і знати повинна.

І зараз за це найдорожче, найвірніше, найбільш польське місто виникає суперечка, з ким це місто залишиться — чи зі своїми законними власниками, чи з чужими прибульцями. Що б ми сказали на те, якби хтось прийняв у своєму домі чужих, пригостив їх, дозволив їм перебувати у себе, створити власний добробут, а вони потім захотіли викинути господаря і самі в ньому осісти? Але таке

не можна і помислити, і кожний суд знав би, як учинити. А щось подібне відбувається зі Львовом і східним кордоном.

Нехай же ті, хто повинен розглянути ті справи і в чиїх руках вирішення цієї справи, розважливо, логічно обдумають, нехай вивчать історію і не виносять легковажно вирок, який був би страшною і нічим не заслуженою кривдою для Польщі.

Чи за те, що поляки разом із союзниками так рясно проливають кров на чужих полях, чи за те мають бути позбавлені найдорожчої частини своєї батьківщини? Чи такою повинна бути вдячність шляхетних синів Альбіону?

Вступаючи на східні землі, комісаріат СРСР пообіцяв і публічно оголосив, що «завданням Радянського Союзу не є окупація жодної п'яді польської землі». Це слова, а дії? Утворено новий кордон, і поляків виселяють з їхніх власних домів і батьківської землі, з землі прадідів. У момент, коли сини Польщі б'ються проти спільного ворога, коли кладуть свої молоді життя у жертву, тоді власні союзники виселяють їхні родини з землі прадідів. Чи задумувались хоч на хвилину ті, хто нині спокійно сидить у своїх теплих домах, що означає виселення? І за що? Чи це повинно бути нагородою за жертву крові? Чи ніхто не знає про те, що відбувається у Польщі? Але ж це страшний злочин, і в ім'я чого здійснюваний? За що така кара?

За яким правом можуть ті, хто називає себе нашими союзниками, чинити так жорстоко? Якби це йшло від ворога, то частково було б зрозуміло, але що сказати про те, що роблять союзники, поряд з якими пліч-о-пліч воюють поляки? Чи то не підлі й жорстокі дії, не гідні будь-якого народу, людини? Винні ті, хто це робить, але й ті, хто дивиться, бачить, знає, але не реагує, хоч може і повинен. На вухо нам несміливо шепчуть, що за східні землі дістанемо західні землі. Чи це не смішно? Польща — це не шматок сукна, який можна відрізати з одного кінця і дошити з іншого. Польща не була і не є загарбницькою державою — чужого не хоче, але й свого відступити не може.

Дорогий нам кожний клаптик польської землі, але східні окраїни для нас найсвятіші. Як не як, ця земля дала найбільшого нашого проводиря і найшляхетнішу людину Тадеуша Костюшка, це земля Платерів, князя Сераковського, князя Семашка, Нарбутта,

світлої постаті Траугутта і стількох героїв січневого повстання. Земля південно-східних рубежів дала нам Жулкевського. Тут стояла колиска Яна III, того «Лева півночі», який з високого замку у Львові побив об'єднані війська турків, татар і козаків. Тут Теребовля, яка завдячує своєю обороною польській жінці. Тут могила у Задворці — польські Фермопіли — тут кожний клаптик землі просякнутий польською кров'ю. Тут, нарешті, Львів — давній Левгород, найдорожче, найсвятіше зі всіх польських міст, завжди вірне. Місто, вірне Речі Посполитій, де зброю брали до рук жінки і діти, щоб його захистити, місто, у якому будинки позначені як місця героїчної оборони Львівських Дітей, місто відзначене Virtuti Militari, де єдиний у Польщі цвинтар Львівських Орлят, це місто завжди вірне — «semper fidelis».

І чи це можливо, щоб Річ Посполита Польща могла відкинути своє найвірніше дитя? Чи можливо, щоб поляки відмовились від східних земель? І чи не є страшним злочином, єдиним у своєму роді, те, що зараз відбувається на польській землі?

Чи Сполучені Штати, у яких пошанування свободи і прав людини так цінуються, можуть санкціонувати щось подібне? Чи пам'ять Пуласького і Костюшка погасла вже у серцях і умах тих, хто живе у країні «зіркового прапора»? Чи не відчувають вони бездонну недолю своїх братів і не можуть протистояти тому, що відбувається у материнському краї? Чи ніхто на світі не хоче і не може протидіяти цьому страшному історичному злочину?

CA KC PZPR, zesp. 2226/8, sygn. 202/III—36, s. 253–255.

Документ 22

Осередок Р.12

[МІСЦЕВЕ ЗВЕДЕННЯ]

23.II.44 р.

1. 22.II.44 о 10 годині під час промови губернатора Вехтера, який вітав з балкона дистрикту І батальйон дивізії СС «Галичина», серед інших прозвучали слова такого змісту: «...бо це не геройство

і захист країни піти у ліси і мордувати беззахисних жінок і дітей». Український перекладач переклав ці слова так: «...бо на наші села нападають банди з лісів і мордують наших жінок і дітей». Взагалі весь переклад був заздалегідь тенденційно препарований.

Зазначений фрагмент промови Вехтера є першим публічним засудженням діяльності українських банд. Цікавий факт, якщо порівняти його з відповіддю представнику ПКОп 11.II.44 на аудієнції, де йому доповідалася справа українських вбивств. **Губернатор тоді висловився, що це є неминучий наслідок більше як 600-річної польської політики на цій території.**

2. Про моральні якості дивізії СС «Галичина» може свідчити такий факт: 19.II.44 після 21 години 15 членів СС «Галичина» напали на доктора Рудольфа Дуду на вулиці Личаківській поодаль від каплиці.

23.II.44 р.

Українська справа стає все більш гарячою. Накази українському населенню від підпільної влади виразно спрямовані на цілковите винищення поляків на цьому терені методом убивств. Через дедалі більшу небезпеку з боку українців отримую низку зведень, з яких одні описують розпачливе становище поляків, інші намагаються вказати засоби оборони на розсуд керівних діячів.

У додатку подаю два найбільш характерних зведення, отриманих 22.II.44 як спеціальні доповіді.

1. **У відповідь на наказ, надрукований у підпільній пресі, залишатися будь-якою ціною на місці** я отримав з інспекції Вишня від керівника ВВ «Морви», котрий одночасно є керівником відділу в українських справах, таку заяву, яку подаю дослівно як вияв настроїв населення, що перебуває під найбільшою загрозою. «Доповідаю: Хто вчасно не втік з Волині, був замордований. Поляки, які не поспішили, були змушені об'єднуватися у групи і пробивати собі дорогу для втечі, але й за цих умов їх загинули тисячі. З околиць Рівного на захід виїхав професор гімназії. Він визнав, що всі поляки, які не встигли вчасно виїхати, були вибиті до ноги. Керівні сфери Варшави заборонили втечу, наказали чинити опір німцям у разі евакуації зі сходу, вимагали уникати паніки. Тому треба організувати якийсь захист польського населення, розпорошеного се-

ред українців, згромадити його у більші осередки, вислати туди підрозділи нашої підпільної армії, доставити зброю і набої. Якщо ми не в змозі це зробити, то слід принаймні відкликати людей з присілків і хуторів у більші населені пункти, зайнятись організацією безпеки, доставити харчування, забезпечити опіку. Допомога втікачам, які рухаються на захід, повинна бути так організована, щоб німці не зосереджували їх у таборах примусової праці. Наводжу приклад: через Судову Вишню їхали польські втікачі на фурах під конвоєм двох солдатів СД. Біженці питали по дорозі, чи у Перемишлі (станція призначення) їх не помістять у табір, бо якщо так, то вони можуть утекти. Ніхто не міг їх про це поінформувати. Турбує відсутність опіки над польським населенням та відсутність організації.

Не знаю, на що розраховують керівні сфери у Варшаві, вважаючи рятування від вірної смерті панікою. Я не можу втручатися у цю справу, але попри все мені здається, що у справі польського населення на Волині щось не все було в порядку з нашого боку, що можна було зайнятися ним, захистити його або вивезти на захід. Адже військове керівництво евакуює і переселяє цивільне населення під час військових дій, щоб захистити його від знищення. Якщо ми настільки слабкі, що не можемо організувати захист населення від винищення, то дозвольмо йому, аби само рятувало своє життя. Якщо будуть люди, землю можна відібрати знову, але людей не воскресити.

— Наказ, що забороняє евакуацію, може розглядатись лише як прояв розпачу: загинуло стільки, то нехай гине решта. Крім такого коментування наказу цивільним населенням, інші коментарі подають це як приклад цілковитого безсилля правлячих кіл. На мою думку, ми повинні врятувати і вивести те населення, яке не має жодної іншої надії на порятунок, а залишити тих, хто має умови для збереження життя. Це не моя справа, але влада повинна знати розташування польського населення серед українців, умови його безпеки, плани охорони — чи шляхом боротьби, чи шляхом переміщення у безпечні місця. Мені здається, що нашою метою є не тільки боротьба з німцями, сам зголосився добровольцем, щоб зайняти пост на сході. Але треба тверезо розглянути ситуацію і постаратись врятувати якнайбільшу кількість польського населення у будь-який

спосіб, а не залишати його без керівництва, директив, оборони і допомоги.

Або організація ефективної оборони, або евакуація польського населення на захід, іншого виходу не бачу. Коли ж не зробимо цього, все польське населення буде помордоване, ущент винищене, і проблема польськості цих земель буде трагічно вирішена».

/-/ підпис керівника осередку

2. Після доповідей про підготовку українців до боротьби з поляками інший інформатор перелічує такі засоби оборони:

а) за посередництвом підпільної преси і через усну інформацію належить повідомити польське населення Львова про підготовку українців у Львові;

б) з огляду на вищенаведене польське суспільство повинно бути підготовлене до ворожих українських дій, щоб відбити всі атаки;

в) треба своєчасно підготувати засоби оборони, убезпечити будинки, квартири від несподіваного вторгнення, порозумітися з сусідами з метою організації спільної допомоги;

г) звернути увагу на сусідів-українців, не вірити їхній брехливій лояльності;

ґ) особливу опіку надати квартирам з перевагою жінок і дітей, щоб ніхто не піддавався паніці;

д) організувати протипожежну службу і швидку медичну допомогу, нічні чергування, сигнали тривоги і т.ін.

Викладені зауваження посилаю як доказ, що бійці АК цікавляться українськими справами, що для них не чужим є розуміння їх серйозності й небезпеки, що вони не опускають рук, а хочуть радити. На мою думку, їм слід тільки дати відповідні накази і засоби оборони, а громада вчинить опір українським діям, які є невідворотними.

/-/ Врубель

CA KC PZPR, zesp. 2400/2, sygn. 203/XV—13, s. 184—185.

Документ 23

[Квітень 1944 р.]

[ВИТЯГ З МІСЦЕВОГО ЗВЕДЕННЯ]

3. Добровільний виїзд населення.

(...) Якщо йдеться про добровільне залишення території зі страху перед більшовиками, то принципово різниться поведінка польського населення від українського.

У польському суспільстві домінує думка, що слід залишитися на місці, тому випадки втечі від більшовиків мають індивідуальний характер. Загал польського суспільства не захитався жодного разу до цього часу в своєму рішенні вистояти і своєму лояльному ставленні до рішення влади у цій справі. Відозва Уповноваженого Уряду від 15 листопада минулого року, дві відозви керівництва підпільної боротьби Львівського округу і остання відозва ДО від 30 березня до Південно-Східних земель, про яку буде йти мова в іншому абзаці, віднайшли повне розуміння у польському суспільстві.

Зовсім по-іншому виглядає ця справа серед українців. Українська інтелігенція майже весь березень залишала територію Східної Малопольщі панічно у масовому порядку. Індивідуально виїжджали тисячами. Поїзди, які відходили на захід, були так переповнені українцями і фольксдойчами, що за місце у поїзді платили більше 1000 злотих, а ще більші суми за перевезення багажу.

Характерним з цієї точки зору був перебіг добровільної евакуації, проведеної польським і українським комітетами. З дозволу німців УЦК евакуював приблизно 6 тисяч українців і сам покинув Львів, перебираючись на захід. Приблизно 20 березня німецька влада повідомила Польському Опікунському Комітету, що евакуаційний потяг подано. До поїзда прийшло... 46 осіб. Через те, на велике здивування німців, справа евакуації поляків і Польського Опікунського Комітету стала неактуальною.

Таку ж, як у Львові, ситуацію можна було спостерігати по всіх містах і містечках Східної Малопольщі. Слід підкреслити, що коли значна кількість греко-католицьких священиків покинула свої парафії, то римо-католицькі священики залишаються на своїх місцях.

Виїжджаючі українці намагаються дуже часто здобути польські посвідчення особи (кеннкарти), а ті, що залишаються, часто змінюють помешкання або навіть місце проживання з метою заплутати за собою сліди.

Лише в останні дні березня та в перші дні квітня хвиля українських утікачів дуже зменшилась. Не підлягає сумніву, що причиною цього було те, що всі заможніші або більш нервові українці вже змогли на той час виїхати. Це явище може бути спричинене і низкою інших причин. Перш за все менш заможні біженці, які не можуть власними силами влаштуватись на заході, групуються в таборах, де у них дуже важкі умови перебування. Гальмування німцями дальшого просування радянських військ також могло вплинути. На підставі нечітких висловлювань окремих українців складається нарешті враження, що у цій справі видані якісь нові інструкції українських підпільних діячів. Є фактом, що відплив українців у середині березня і квітня був серйозно призупинений, і навіть спостерігаються випадки повернення тих, хто попередньо виїхав на захід. (...)

9. Бережани

Згідно з інформацією від 31 березня у Бережанах всі українські магазини перестали існувати, бо їхні власники або виїхали на захід, або згідно з наказом УПА переїхали у села. Українські священики з Бережан втекли, і церкви замкнені.

Поляки, на відміну від українців, залишились на місці. Польський Опікунський Комітет діє, залишився на місці римо-католицький пробощ, і працює єдиний магазин у Бережанах – польський кооператив «Рольник». Польське населення організувало 6 оборонних пунктів, виставляє сторожу, має сигнали тривоги і т.п., але має мало зброї, що є серйозним недоліком на випадок нападу українських банд. Місто виглядає як вимерле, вулицями ніхто не ходить. (...)

CA KC PZPR, zesp. 2267/I, sygn. 202/III–121.

Документ 24

[ЗАКЛИК ДО ЕВАКУАЦІЇ]

На початку квітня у місцевостях Белжець, Дерентани, Ясениця Руська, Стрептів, Спас і Явне Кам'янко-Струмилівського повіту українці розклеїли на хатах відозву такого змісту:

Поляки! Нинішня ситуація, а власне, ваша поведінка щодо українського населення, а також тактика проведення вашої політики з наміром окупації земель Західної України, Ваша співпраця з більшовицькими бандами і дикі вбивства українського населення, які мали місце на Холмщині, Грубешівщині та інших місцевостях, примушують нас сьогодні до реваншу і відплати та проведення безпощадної радикальної боротьби з ворожим нам польським населенням на території Західної України. Ми стоїмо на сторожі цих земель і будемо завжди прагнути до того, щоб раз і назавжди позбутися з наших земель Західної України ворожого польського населення, яке перешкоджає нам у національній боротьбі проти більшовиків.

Ви є братнім слов'янським народом, і ми не хочемо проливати Вашу кров, тому звертаємось до Вас, усіх поляків, щоб до 6.IV.1944 р. покинули територію Західної України і переселились на неукраїнську територію.

Хто не підкориться нинішньому наказу і не виїде до зазначеного терміну, буде знищений і спалений, як це мало місце на Волині і недавно у Кам'янецькому повіті.

Зауважуємо, що не хочете бути спаленими живцем разом з вашими дітьми і майном і гинути від куль, тому дозволяється Вам добровільно до зазначеного терміну забрати з собою своє майно і залишити українську територію.

Хто не виїде або тільки переїде з місця на місце на українській території, той буде радикально знищений, і не дозволимо Вашим жінкам нічого взяти з собою, бо все буде спалено.

Також зазначаємо, що за будь-який збройний спротив українським Збройним Силам будемо нищити не тільки чоловіків, а й цілі родини.

Постуй, 2.IV.1944 р.

Природно, що ця відозва вразила поляків, й багато родин почало залишати свої хати. У Деревлянах після розклеювання цього наказу

під час завантаження на вози до села прийшли німецькі солдати на реквізицію возів. Оскільки не застали війта-українця, який передбачливо сховався від них, забрали вози у поляків, і вони змогли виїхати лише після того, як випросили у місцевих українців старі вози.

/-/ Леон Вржос

(Рапорт № 47, Львів, 15.IV.1944 р.).

CA KC PZPR, zesp. 2271/3, sygn. 202/III—198, s. 154—155.

Документ 25

ВЗЗВ № 6

ВІДОМОСТІ – ТАЄМНИЙ ДОДАТОК

Доля польського населення на Південно-Східних землях

Від групи діячів Червенської Землі, які проживають у Кракові, отримали такі зауваження. Українці зайняли позицію, що, незалежно від подальшої долі тих земель, винищення поляків буде очевидною користю для справи України. Навіть агітують за вбивства таким чином, що коли прийдуть сюди англійці чи американці, то будуть питати, хто живе на цій землі, і якщо будуть лише українці, то природно, що землі будуть визнані за українцями. Таке виправдання Українська Повстанська Армія дає для своїх антипольських розпоряджень.

Ці дії переслідування польського населення відповідають німецькій політиці, і тому стиха підтримуються.

Нові ускладнення вносить розвиток військових подій. Переважно польське населення міст Бродів і Тернополя в останній момент було викинуте з цих міст. У Львові панує евакуаційна паніка, а за німецькою статистикою у Львові мешкає приблизно 170 тисяч поляків.

Тим часом серйозну дезорієнтацію створює агітація, щоб залишались на місці, і навіть існують щодо цього розпорядження польської влади. Здається, що це останній шанс вирішити справу принципово. Українська Повстанська Армія, яка виключно визначає нинішню

політику українського народу, проголосила і веде рішучу боротьбу з польським народом. Боротьбу почала і продовжує або йде з поля бою, коли нема реальних шансів на перемогу. Польський народ, крім ефективної реакції на українські мордування у Львові і його найближчих околицях, тієї боротьби не веде. Але населенню не дають права відступити і врятувати найцінніший нині матеріал, яким є людина. Польське населення у Східній Малопольщі, на жаль, призначене до винищення тими, хто наказує йому залишатись на місці, але не дає ефективного захисту. З огляду на такий стан справ належало б:

1. Скасувати всі накази польському населенню залишатись на місці.

2. Розпочати діяльність РГО і польського населення на суто польських територіях і провести масове вивезення польського населення із Східної Малопольщі на ці території й тут його розмістити.

Якщо у нас повинно віднайтись місце для евакуйованого або переважно добровільно втікаючого українського населення, то потрібно докласти зусиль у цьому напрямку, щоб тут знайшлось місце для недобитків із Східної Малопольщі. Переховування сільського населення у містах і містечках на території Червенської Землі є тільки напівзасобом, який ще й полегшує процес знищення.

Навіть можливе вивезення частини поляків до Німеччини дає ще певні шанси на врятування життя, може, відносно більші, ніж перебування їх на територіях боїв беззбройних, безкарно переслідуваних мордуючими українцями, яких підтримують німці, та бойових дій більшовиків, які зовсім не зважають на інтереси місцевого населення.

Цю справу треба розглянути, і вона вимагає швидкого вирішення.

Краків 16.V.1944 р.

Українська акція проти польського населення

В акції, яка проводиться з тупою запеклістю і спрямована на усунення з цієї землі поляків, українці застосовують нові форми і методи — погрози і накази покинути за короткий термін польські оселі. Ці погрози підкріплюються мордуванням найбільш незручних або беззахисних людей. Ми є свідками масового переміщення населення із села до міст і на захід. Останнім часом українці застосовують жорстку блокаду міст, наприклад,

УПА оточило кордоном Бережани у радіусі 4 км і не допускає селян з продуктами до міста. З поселень, де серед більшості поляків живуть менші групи українців, усувають своїх, щоб мати вільні руки при нападах, наприклад у Свіржі. Часто після успішного відбиття нападу польське населення залишає небезпечні місцевості або внаслідок втоми та відсутності віри в успішність продовження опору, або через те, що під час бою все село згоріло. Українці оголосили нам безжальну війну і ведуть її із застосуванням усіх методів і засобів, не зупиняючись ні перед чим. Усі повідомлення з провінції, всі розмови з людьми закінчуються сповненими стурбованості запитаннями, чи вся Польща знає про те, що відбувається, чи розуміє вона всю величину небезпеки, яку становить нашим основоположним інтересам українська політика творення доконаних фактів, і чи будуть застосовані у відповідний час належні засоби з нашого боку. Оцінюючи ситуацію в цілому, можна ствердити, що при енергійній діяльності з нашого боку можна ще цю справу врятувати і хоча б частково надолужити втрачене.

Надходять, наприклад, добрі новини з повітів Львівського округу про акцію сильного польського лісового підрозділу «Надтав'янського», який діє на північ від Львова. 24.IV посланці наших підрозділів розклеїли звернення до українців у Белжці, Наролі і Угнові, щоб протягом 24 годин вони виїхали. Багато їх із цих містечок утекло.

У Жовківському повіті ситуація трагічна. На даний момент повіт для нас втрачений.

Яворівський повіт також винищений. Польське населення зібралось до Яворова, Великих Очей і Краківця, звідки партіями виїжджає на захід.

Повіти Львів, Гродек Ягеллонський і Мостиська мають більшу польську силу і забезпечують захист Львова.

У Бібркському повіті під самою Бібркою утримались два сильних польських села — Ланки і Стрзалки. У Рудківському, Самбірському і Дрогобицькому повітах маємо лише спорадичні вбивства.

Львів, 29.V.44 р.

Із Золочева доносять, що польська відплата, яка мала місце у Хлібовицях Свірських Перемишлянського повіту, селі, котре до цього часу не потерпало від антипольської терористичної акції, принесла сумний факт: польський підрозділ помилково розстріляв і 6 поляків. А в Соколівці той самий підрозділ викликав враження ук-

раїнської акції проти поляків, і вони мало не покликали німців на допомогу. Так само не брали участі в антипольських діях села Черепин повіту Львів і Лопушна повіту Бібрка. Акція відповіді львівського підрозділу, у результаті якої вбито кільканадцять українських хлопців, згідно з поширеною думкою викликала хвилю мордувань поляків у Бібркському повіті. Наприклад, у Лопушній серед скликаних війтом 46 фірманів польський підрозділ розстріляв 41 українця, відпустивши поляків. Розстріляли без розбору винних і невинних. Українська відповідь відразу після відступу польського підрозділу призвела до повної ліквідації трьох сіл, а також частково ще трьох, де кількість польських жертв становила 200 осіб. Помсту треба належно підготувати і виконати в селах, які брали участь у вбивствах, і в їх околицях, де польські села належно підготовлені до оборони. Найправильнішим було б провести велику операцію проти УПА, спрямовану виключно на оволодіння лісами і знищення зосереджених там військ УПА, а також надання з лісів допомоги польським поселенням, які зазнали нападу. У зв'язку з цим відзначимо думку поважних і прихильних до поляків німців про шкідливість публічного оголошення співпраці АК з більшовицькими диверсантами, бо це призведе у результаті до німецьких репресій стосовно поляків і до підтримки українців у антипольській акції.

Золочів, 29.IV.44 р.

Увага Краків — Ярослав: Поляк Владислав Матусяк проживав у селі Марушка біля Куткожа, за більшовицьких часів був великим комуністом і гнобив поляків доносами, потім збратався з українцями, доносив, хто з поляків має зброю і про що говорять. За це його побили, і поляки пригрозили йому, що як не заспокоїться, то його прикінчать. Зі страху перед заслуженою карою роздобув вагон і виїхав до Ярослава. З помсти доніс у Красне в німецьку комендатуру, що у Марушці є озброєна польська боївка, це викликало німецьке розслідування у тому селі. Належало б з ним негайно відповідно вчинити.

Львів, 27.IV.44 р.

CA KC PZPR, zesp. 2225/10, sygn. 202/II—53.

Документ 26

Командування регіону АК Львів
11. V.1944 р.

СИТУАЦІЙНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ № 16

IV. Діяльність українців

Українська ділянка і далі відзначається значним збільшенням убивств. Нині їм, як правило, передує письмовий наказ про виїзд українською мовою. Його зміст такий: «Поляки, вам наказано негайно покинути за Сян західні українські землі. Хто не покине їх протягом 48 годин, підлягає ліквідації. Українська Повстанська Армія. Постуй 14.V.1944».

Врахувати можливість розсилання подібних наказів у Львові.

CA KC PZPR, zesp. 2400/3, sygn. 203/XV—17, s. 72.

Документ 27

СИТУАЦІЯ НА СХІДНИХ ЗЕМЛЯХ
(квітень, травень 1944 р.)

Евакуація

(...) В останні дні квітня station станіславський крайсгауптман Альбрехт викликав до себе представників Польського Опікунського Комітету і наказав їм негайно розпочати підготовку до евакуації всього польського населення Станіслава. Насправді розпорядження Альбрехта внаслідок звернення до Вехтера наразі призупинено, але воно проливає багато світла на справжній зміст німецьких прагнень. З одного боку, вони хочуть отримати численні ряди невільничих сил, а з другого – позбутися з території особливо польського елементу як найбільш небезпечного для них. Поблажливе ставлення до різанини, яку чинять українські банди, є не чим іншим, як продовженням цих методів.

Польське суспільство Східної Малопольщі переглянуло німецьку гру і не має жодних сумнівів щодо її справжніх цілей.

Це засвідчує, між іншим, видана у травні поточного року відозва керівних діячів польського підпільного життя у Східній Малопольщі, в якій читаємо:

«...Тут, на східних окраїнах Речі Посполитої, поряд з боротьбою з німецьким окупантом ведемо нав'язану нам боротьбу на захист життя і майна від здичавілого українського націоналізму, зосередженого у рядах УПА, ОУН, дивізії СС «Галичина» та інших бандитсько-військових формацій... Поряд із фізичною силою наші вороги у великих масштабах застосовують війну нервів. Використовуючи близькість фронту і неминучі явища, пов'язані з цим, вони намагаються психічно тероризувати польське населення, щоб змусити втікати його на захід. Кількарічний досвід вчить, що німецьким обіцянкам не можна вірити. Треба також пам'ятати про величезні труднощі утримання великих мас населення на вже і так густонаселених землях центральної Польщі.

Із цих міркувань, підтримуючи з повним усвідомленням і почуттям відповідальності заклик залишатись на місці, ми, Окружний Представник Польського Уряду, Командувач Південно-Східних Збройних Сил і Польська Рада Південно-Східних Земель Речі Посполитої Польщі, яка консолідувала всі польські політичні організації, об'єднані на демократичній платформі навколо урядової цивільної влади і Армії Крайової, чинимо це не тільки з огляду на польський державний інтерес, що вимагає безумовного існування на Південно-Східних Землях Речі Посполитої Польщі якомога численнішого польського елементу, який би своїм існуванням засвідчив нерозривний зв'язок цих земель з Річчю Посполитою Польщею, а й з розуміння істотних життєвих інтересів усього населення».

Наслідком таких настроїв був факт, що до першого евакуаційного поїзда, який мав відходити зі Львова, зголосилось лише 40 осіб замість сподіваних двох тисяч. Зрештою ці особи зайняли два вагони, причеплені до звичайного пасажирського поїзда. Це доводить, що польське суспільство не піддається німецькій пропаганді. Відозва Гелеера, замість бажання втечі з території, викликала недовіру і подіяла, принаймні в перший період після його оприлюднення, стримуюче.

Але, незалежно від нинішніх настроїв польського суспільства у

Львові, кількість осіб, які вже покинули Східну Малопольщу, дуже значна. Повіти, які найбільше зачепила українська різанина, вже дощенту очищені від польського населення, а рештки, які залишилися в них, думають про якнайшвидший від'їзд. Намагання виїхати на захід починає дуже проявлятись навіть на території тих повітів, де різанина не набрала великого поширення. З територій повідомляють, що через беззахисність польського населення важко протидіяти панічним настроям і оволодіти ними.

Протягом лише кількох тижнів травня на захід зі Львова виїхали або намагались отримати документи на виїзд приблизно 50 тисяч осіб. Ситуацію на тих територіях найкраще ілюструють повідомлення, отримані з кількох повітів.

Якщо йдеться про українців, і перш за все про українську інтелігенцію, то увесь березень і квітень у цих колах панували просто панічні настрої. Українці, які на співпраці з окупантами на різних посадах зуміли зібрати часто значні кошти, виїжджають з міст і містечок Східної Малопольщі, прямують на захід і осідають переважно у Західній Малопольщі, хоча є значні їх групи, що опинились у численних місцевостях усієї Польщі, в тому числі у Варшаві.

CA KC PZPR, zesp. 2267/2, sygn. 202/III/130.

Документ 28

ДО ПОЛЯКІВ ПІВДЕННО-СХІДНИХ ЗЕМЕЛЬ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ ПОЛЬЩІ

У тотальній війні, нав'язаній майже 5 років тому народам, які цінують мир і об'єднані під прапором демократії, поруч із солдатами, котрі воюють на фронтах, активну участь беруть цілі народи. Багатомільйонні маси цивільного населення зазнають усіляких поневірянь, пов'язаних з війною, і дух, який їх окрилює, їхні

зусилля і жертовність так само впливають на результат війни, як і кількість наявних танків чи літаків. Мужність захисників Варшави у пам'ятні дні вересня 1939 р., дух британського народу восени 1940 р., коли міста Англії перетворювались на руїни під градом німецьких бомб, мужність оборонців Сталінграда — ось промовисті приклади морального стану народу, який бореться за своє існування. Нема вже військ, які воюють, а є народи, які воюють.

З вірою у невичерпні сили польського народу, який увесь бореться у підпіллі й щоденно дає докази, що Польща живе і буде жити попри все насильство ворога, звертаємось до польського суспільства Південно-Східних Земель Речі Посполитої Польщі з закликом: не втрачайте духу.

Тут, на східних кордонах Речі Посполитої, поряд з боротьбою з німецьким окупантом ведемо нав'язану нам боротьбу за захист нашого життя і майна від озвірілого українського націоналізму, зосередженого у рядах УПА, ОУН, дивізії СС «Галичина» та інших бандитсько-військових формувань.

Той український гітлеризм зустрічає все частіше сильний і ефективний опір польського населення, і маємо незламне переконання, що скоро він буде відступати.

Разом з фізичною силою наші вороги у великому масштабі ведуть війну нервів. Вони використовують близькість фронту і неминучі явища з цим пов'язані, намагаються психічно тероризувати польське населення, щоб змусити його до втечі на захід. Певна незначна частина поляків, на жаль, піддалась паніці і виїжджає з помилковим переконанням, що там уникне небезпеки і труднощів війни. Діючи таким чином, вони не тільки забувають про послух, що його кожен громадянин повинен мати до власного Уряду, який закликає залишатись на місці, але й діють всупереч власним інтересам. Треба пам'ятати, що з просуванням фронту на захід бої будуть усе жорстокіші, сила союзного бомбардування, як про це свідчать нальоти на Німеччину і західні території Польщі (останнім часом Познань), більшою, а німецький терор сильнішим. Існує ймовірність, що німецький окупант зі збільшенням густоти заселення західних територій організує там численні табори праці і облави для примусових робіт у Рейху. Кількарічний досвід вчить,

що німецьким обіцянкам не можна вірити, а тимчасова толерантність окупаційної влади може мати на меті переселення мешканців з наших територій. Належить також пам'ятати про великі труднощі утримання великих людських мас на землях центральної Польщі, і без того густонаселених.

З цих міркувань, підтримуючи з повним усвідомленням і почуттям відповідальності заклик залишатись на місцях, ми, Окружний Представник Польського Уряду, Командувач Південно-Східних Збройних Сил і Польська Рада Південно-Східних Земель Речі Посполитої Польщі, яка консолідувала всі польські політичні організації, об'єднані на демократичній платформі навколо урядової цивільної влади і Армії Крайової, чинимо це не тільки з огляду на польський державний інтерес, що вимагає безумовного існування на Південно-Східних Землях Речі Посполитої Польщі якомога численнішого польського елементу, який би своїм існуванням засвідчив нерозривний зв'язок цих земель з Річчю Посполитою Польщею, а й з розуміння істотних життєвих інтересів усього населення.

Тут, на цих землях, більше ніж будь-де, ми всі є бійцями, першим обов'язком яких є стояти непоступливо. Передовсім це стосується чоловіків, яким ні на хвилину не можна забувати, що війна триває, і мобілізація з вересня 1939 р. зобов'язує їх і надалі як не у формально-правовому аспекті, то в моральному. Закликаємо до послуху і дисципліни, звертаючись у першу чергу до тих, хто з огляду на виконувані у суспільстві функції повинен бути за приклад. Широкі маси, пов'язані зі своїми установами праці, залишаться у своїй більшості на місці, організувавши життя своє і своїх родин відповідно до вимог моменту, зосереджуючись у більших міських і сільських осередках в разі загрози українського гітлеризму. Органи Уряду і Армія Крайова докладають безперервно зусиль, щоб у рамках своїх можливостей допомогти польському населенню Південно-Східних Земель Речі Посполитої Польщі перебути найважчий кінцевий період війни.

Але вимагаємо від суспільства не тільки послуху щодо наших розпоряджень, але й активного ставлення до подій і найвищої активної солідарності без огляду на соціальні, майнові чи політичні відмінності. Хто діє самостійно, сам позбавляє себе такої потужної

підтримки, яку може надати солідарне й організоване суспільство. Сміливо дивимось у майбутнє. Перемога є певною, і близький момент, коли відновиться вільна демократична Польща. До цього, очікуваного нами, моменту мусимо вистояти у незламній і героїчній поставі.

Командир Південно-Східних Збройних Сил у Краю

Окружний Представник Польського Уряду на Південно-Східних Землях

Польська Рада Південно-Східних Земель Речі Посполитої Польщі

Травень 1944 р.

CA KC PZPR, zesp. 2267/2, sygn. 202/III/127.

Документ 29

(Весна 1944 р.)

[ЗВИНУВАЧЕННЯ ЛОНДОНСЬКОГО УРЯДУ ПОЛЬЩІ]

[Зазначено від руки: «Надіслано зі Львова»]

Ці слова з'явилися в дуже гарячий час, коли східний фронт наближався до львівських рогаток і поширилися жахливі вбивства, грабунки і пожежі з боку українських банд.

Ледве перестали надходити жахливі вісті про страшні дні Волині, як те саме почала переживати Східна Малопольща. Волинь! Це слово пов'язане тепер не тільки з нещастям, яке спіткало тамтешнє населення, але й компрометацію Польщі на Волині, або швидше, може, її офіційних діячів, які вважали за вершину злої думки і політичної волі спокійно спостерігати з Варшави, як під боком безкарно впень вирізали земляків, як чи не одним засобом порятунку від загрози самому біологічному існуванню польського населення цього нещасного краю був масовий виїзд до Рейху на

роботи. Палючий сором відчуває кожен поляк при згадці глупоти чи недбальства керівництва Підпільної Польщі, яка змогла за кілька років списати багато тонн підпільної преси, але не змогла вчинити опір анархії, організованій бандитськими елементами.

Східну Малопольщу чекає подібна доля, оскільки процеси, які тут спостерігаються, набирають такої ж форми, як і на Волині, тому виникає побоювання, що польське населення цього краю так само буде вирізане впень. Але є і певна відмінність. Тут, у Східній Малопольщі є якась влада Підпільної Польщі і якісь представники уряду, якісь командири Армії Крайової, є організовані люди, є кошти. Про це знає місцева польська громада, може, має про весь цей апарат занадто високу думку, занадто добре уявлення. Але тим гірше. Сьогодні, коли вже цілі польські села починають горіти, а їхнє населення підставляє голову під ніж ворога, дивимось на це не тільки з безсильним розпачем, але і гіркотою та претензіями на адресу тієї влади Підпільної Польщі, маємо не тільки почуття великого нещастя, але й повну свідомість вини урядових чинників, що, як виявилось, не доростають до складності становища і не мають почуття обов'язків і відповідальності.

Ще перед війною польське населення було вражене політикою, яку проводила Польська Держава на цій території стосовно українського населення. Урядова політика, що суперечила інтересам польського населення, дуже підірвала перед війною в болісний спосіб довіру до Польщі серед широких верств польського населення. Виникає небезпека, що нині воно втратить віру в Польщу до кінця, відчуваючи себе виданим на наругу своєму ворогові без будь-якого розуміння і підтримки з боку компетентних діячів. Бо ж не є такою допомогою, на яку належить сподіватись, рубрика пожертвувань на цю мету, друкована підпільною пресою. Коли людина дивиться на ці рубрики, то не може втриматись від обурення, що нічого іншого не вдасться здобути, бо це є не чим іншим, як звичайним викручуванням сіна з трудної ситуації. Вже нині тутешня польська громада неодноразово, а в майбутньому напевно історія звинуватить у пролитій на Волині крові і тій, яка має пролитись у нас у Східній Малопольщі, не тільки банду «різунів», не тільки українську повстанську армію, але й офіційних діячів, як львівських, так і варшавських. Ті будуть винні у вбивствах, поже-

жах і грабунках, але ці, останні, діячі будуть винні у зволіканнях, неспроможності протистояти злочинам. Бо злочином є не тільки вбивати, але й залишати у момент загрози життю когось, щодо кого взяв обов'язок турбуватись про його життя... Польський народ цих земель робить відповідальними за своє нещастя не тільки ворогів, але й польських офіційних діячів. Пролита польська кров і та, що має пролитись, впаде також на правлячі голови, чиїм обов'язком є не допустити пролиття цієї крові. Такою є позиція тутешнього польського суспільства.

Громадська думка тутешнього польського суспільства щодо ставлення польського народу до української меншості вже цілком одностайна. І не можна уявити собі, щоб ця думка була помилковою. Неможливо помислити, щоб ця думка людей тут, на місці, найкраще поінформованих, причому людей усіх верств, усіх класів і суспільних станів, усіх професій і майже всіх ідейних напрямків, могла припуститися такої загальної помилки. І просто смішно, коли бачимо, як деякі осередки, розташовані далеко від тутешньої місцевості, про її ситуацію слабко або помилково поінформовані, виставляють претензії щодо вирішення долі людей тих земель, причому всупереч інтересам польського народу цих земель, виходячи з настанови, ніби вони мають найкраще політичне розуміння тих справ. У той час, коли в тутешньому польському суспільстві нема так званих угодовців, за дуже нечисленних винятків, центральні діячі, офіційні, а за ними офіційні локальні діячі далі дотримуються тієї нещасної так званої угодовської політики, яка насправді політикою не є і на таку назву зовсім не заслуговує.

Угодовство є нездатністю зрозуміти, що вороже нам українське середовище проголосило польському народові боротьбу до загину, що ми, польський народ, повинні нав'язану нам боротьбу прийняти, провести і виграти, бо тільки наша перемога може привести до нормалізації відносин на цих землях. Угодовство — це нездатність до зусиль, яких вимагає боротьба, пасивне очікування нещастя, роззброєння перед ворогом і стимулювання таким чином зухвальства і зажерливості ворога. Угодовство — це прагнення миру за будь-яку ціну без огляду на честь і добро власної держави і народу, а насправді пряма дорога до війни і поразки. Угодовство — це гідний співчуття наслідок відсутності національного характеру, а одночас-

но причина просто вже фізичного ослаблення і розм'якшення. Угодовство є не чим іншим, як організованим боягузтвом і брехнею. Це піднесений до значення державних інтересів злочин зради.

Такою є думка тутешнього польського суспільства щодо так званої угодовської політики. Усе тутешнє польське суспільство визнає прямо протилежну ідею боротьби, єдину справжню польську політику цих земель. Польське суспільство переконане, що коли ворог проголосив боротьбу, то єдиною відповіддю є боротьба і перемога!

Така позиція тутешнього польського суспільства виявляється і в організаціях Підпільної Польщі. Але, на жаль, не знаходить повного відображення, бо лише організаційні низи, які залишаються у постійному і живому контакті з рештою суспільства, мають такі самі, як і суспільство, переконання. Натомість організаційні верхи, місцеві офіційні діячі, зв'язані з офіційними центральними діячами, залишаються, на жаль, глухими до голосів, які йдуть знизу, і надалі проводять політику, одноголосно засуджену всім тутешнім польським суспільством, тобто політику угодовства. Так звана угодовська політика стосовно української меншості диктує офіційним діячам тактику утримання від усякої протидії шаленому терору українських банд.

Причина такої стриманої тактики офіційних діячів може бути подвійною: або доктринерство, або безсилля.

Отже, спочатку про той цвях доктринерства, що сидить у деяких мізках. Якась побудова незалежної України, якесь відлуння і гасла «за нашу і вашу свободу», якісь мрії про знаходження в Україні союзника проти Москви. А насправді все це давно вже дискредитоване, бо одне є певним у світлі найновіших подій, а власне, що якби сьогодні мала постати незалежна Україна, то тільки після повного винищення польськості у Східній Малопольщі. І це була б занадто висока ціна за реалізацію доктрини.

Але є ще інші мізки, уражені суспільною доктриною, почуттям класової солідарності з українськими селянами, які є не тільки основою, а майже виключним складником цієї національної меншості на тих землях. Це тягне за собою небажання розпочинати боротьбу з нібито принаймні суспільно близьким елементом і вимагає дій у білих рукавичках з хибною надією пригорнути таким

чином розбещене українське селянство. І знову попри банкрутство класових гасел, пропагованих хіба що нашим східним сусідом, намагаються реалізувати цю доктрину понад головами помордованих, розграбованих і спалених польських сіл цього краю.

Або доктринерство, або безсилля можуть бути причиною повної стриманості тактики наших офіційних діячів, а може, навіть одне і друге. Безсилля – свідомість, що офіційні діячі не здолають противника, інакше кажучи, невміння, недбальство, нездарність, відсутність організації, хоча люди перебувають на місці, та й кошти, як чути, є поважними. Тобто знову вина на боці тих чинників, які тримають у своїх руках все сплетіння організаційних ниток.

Чи доктринерством чи безсиллям диктується тактика непротивлення злу, що шаліє на наших землях, загрожує небезпекою катастрофи такою, як на Волині, а точніше небезпекою, що поляки у Східній Малопольщі будуть вимордувані. Щоб запобігти нещастю, треба усунути причину небезпеки, якою є відсутність опору з нашого боку. Тут не допоможе жодне звернення, спрямоване до польського населення Східної Малопольщі, щоб попри все воно залишалось на місці і не дало паніці підхопити себе на захід. Це є єдине, на що здатні наші офіційні діячі у цій політичній ситуації, але за відсутності хоч якоїсь організованої акції опору це звернення може мати катастрофічні наслідки для тутешнього населення.

Єдиним і виключним превентивним заходом є відкликання тих людей, які не доросли до свого завдання, відмова, нарешті, від проклятого політичного ключа, який висуває на посаду представника уряду на наші землі або командира збройних сил цих земель певних осіб лише з тієї причини, що за цим стоїть приналежність до тієї чи іншої партії. Якщо хтось невиліковно хворий на так зване угодовство, то повинен залишитись зі своїми мріями у домашньому затишку і зникнути з публічної арени, де справляє враження особи, яка не усвідомлює явищ зовнішнього світу. Якщо хтось не має здібностей до керівної посади, то нехай відважиться присвятити свої сили іншій посаді, а його партійні товариші нехай не вважають, що то є честь утримувати нездару на вершині за будь-яку ціну. Бо жодний партійний ключ не виправдає перед трибуналом історії наражения польськості цих земель на знищення.

Отже, зміна організаційної вершини цієї території, заміна не-

виліковних угодовців і неспроможних керівників людьми, ідейно відповідними громадській думці тутешнього суспільства і здатними не до урядування, як у мирні часи, а до боротьби, як і личить прикордонним лицарям, є єдиним способом усунення розбіжностей, які панують тут між організаційними низами і верхом, що тримає владу у своїх руках. Інакше загрожує катастрофа.

Так, катастрофа! Хіба що тутешнє польське суспільство, не знаходячи підтримки і допомоги там, де слушно належало б сподіватись цього, само звернеться до офіційних чинників із закликом: якщо нам не допомагаєте, то принаймні не перешкоджайте! Залиште собі титули і зв'язані з ними користі, а одночасно певність, що після війни будете притягнуті до суворої відповідальності за пролиту через ваше доктринерство і недбалість кров нашого народу!

Нещастя, яке загрожує нашому народові, також є радником. Якщо правлячі діячі, офіційні, центральні чи локальні, ведуть польське населення Східної Малопольщі на страту, як уже Волинь видали на різанину, то інстинкт самозбереження змусить польський народ цих земель подякувати офіційним діячам за їхню турботу й опіку і відвернутися від них на шлях самодопомоги, не звертаючи уваги і навіть йдучи всупереч правлячим діячам. Пошанування влади Підпільної Польщі необхідне, але ще необхіднішим є збереження на недалеке майбутнє біологічної субстанції польського народу, який становить не 330 тисяч, як на Волині, а понад мільйон 630 тисяч у Східній Малопольщі. Там, де йдеться про фізичне існування такої великої маси польського народу, і то тільки римо-католицького віросповідання, маси всіляких професій, класів, станів, там слухняність всупереч інтересам тієї маси була б гідна невільника, але не громадянина, була б гідна москаля, але не поляка. Аби не було потреби звертатись до такого засобу відчаю. Особливо, що це було б поєднане з багатьма жертвами, яких можна б уникнути, якби почав діяти замість самодопомоги готовий так чи інакше, хоч і невеликий, апарат за умови, що він діяв би під відповідним політичним і фаховим керівництвом.

На завершення одне зауваження: на перший погляд здавалось би, що справа не дуже на часі через наближення фронту російської агресії. Але це тільки на перший погляд. Перш за все не відомо наразі, коли вона настане і чи взагалі настане, а якщо і надійде, то все

одно відкритим залишиться питання захисту польського населення від українських банд, оскільки вони існують не тільки по цю лінію фронту, але і по іншу, може навіть більшою мірою. Але заміна окупаційного режиму не вирішує проблеми, яка нас цікавить, усі порушені питання залишаються актуальними і, може, навіть більше, ніж до цього часу, бо попри все Росія дуже вичерпана попередніми поразками й перемогами і не зможе забезпечити такої безпеки, як німці до цього часу. Ця справа залишатиметься й надалі актуальною, хіба що наші місцеві офіційні діячі, а може, й організаційні низи не піддадуться загальній паніці.

Крім цього, слід підкреслити, що наведені вище зауваження відображують не якесь окреме переконання, а загальнопоширений погляд усіх, хто орієнтується в стосунках у Підпільній Польщі. Ці зауваження також не є відображенням думки якоїсь певної політичної групи, бо в питанні ставлення польського народу до української меншості в Східній Малопольщі думка всього польського суспільства є цілком одностайною, і це питання сьогодні не підлягає жодній дискусії.

CA KC PZPR, zesp. 2225/10, sygn. 202/III—51, s.270—273

Документ 30

[ЗАКЛИК ЗІ ЛЬВОВА ПРО ДОПОМОГУ ПОЛЯКАМ]

П О Л Я К И!!!

ВОЛИНЬ І СХІДНА МАЛОПОЛЬЩА СТІКАЮТЬ ПОЛЬСЬКОЮ КРОВ'Ю. УКРАЇНСЬКА ОРДА РОЗПЕРЕЗАЛАСЬ І ПІДНЯЛА БУНТ ПРОТИ ВЕЛИЧІ ПОЛЬСЬКОГО НАРОДУ.

40 тисяч помордованих поляків загинуло у муках, яких можуть завдавати лише звироднілі й нікчемні дикуни. Польські села на територіях цілих повітів стоять у згарищах і полум'ї.

Відчуваючи свою безкарність і використовуючи допомогу німецьких окупантів, українські банди намагаються нині мордувати все польське населення Волині і Східної Малопольщі, гадаючи, що таким способом відберуть у Польщі право на ці землі.

ТІЛЬКИ НЕГАЙНА ЗБРОЙНА ДОПОМОГА МОЖЕ ВРЯТУВАТИ ЖИТТЯ СОТЕНЬ ТИСЯЧ БЕЗЗБРОЙНИХ ПОЛЬСЬКИХ ДІТЕЙ, ЇХНІХ МАТЕРІВ І БАТЬКІВ.

ТІЛЬКИ НЕГАЙНЕ ПОКАРАННЯ УКРАЇНСЬКИХ РІЗУНІВ МОЖЕ ЗАТРИМАТИ РУКИ ЛЕГКОДУХИХ УБИВЦЬ.

ПОЛЯКИ!!! За помилки усього Польського Народу, котрий дозволив розвинутись українській орді як упродовж усієї історії, так і під час свого останнього незалежного існування, наслідки мусить відчути увесь Народ, а не тільки Поляки Східних Земель.

УВЕСЬ НАРОД ПОЛЬЩІ — повинен виступити на захист своїх братів.

УВЕСЬ НАРОД ПОЛЬЩІ — повинен виступити на захист своєї гідності й суверенітету на Східних Землях.

Польща першою в 1939 р. оголосила війну насиллю і жорстокості. Польща нині єдина в Європі безперервно продовжує криваву боротьбу з окупантами, зберігаючи при цьому повну незалежність своєї політики як від ворогів, так і часто від суперечливих інтересів союзників.

ЗАВДЯКИ ЦІЙ ПОЛІТИЦІ ПОЛЬЩА ГОТУЄ СОБІ ВЕЛИКЕ МАЙБУТНЄ.

І тому нині зовнішні і внутрішні вороги намагаються ослабити Польщу зі сходу, щоб створити тут джерело майбутньої кволості Польщі.

НАЙНЯТА ДЛЯ ЦЬОГО УКРАЇНСЬКА ОРДА І ЗЛОЧИННІ У СВОЇЙ БЕЗДУМНОСТІ ПОЛЯКИ, ЩО ЗАХИЩАЮТЬ ЇЇ, ВСТРОМЛЯЮТЬ НІЖ В ІСНУВАННЯ І МАЙБУТНЄ ПОЛЬЩІ.

ПОЛЯКИ!!!

Львів просить допомоги.

Палаючі села, помордовані беззахисні брати чекають порятунку.

ЗАКЛИКАЄМО — польські військові організації, щоб шляхом Скржетуських йшли виконати свій солдатський обов'язок, захищаючи польську честь, батьківську землю і життя своїх братів.

ЗАКЛИКАЄМО — польські патріотичні організації, щоб активно виступили, мобілізуючи суспільство до боротьби за Східні Землі.

ЗАКЛИКАЄМО — польське суспільство, щоб збирало грошову допомогу підрозділам, які даватимуть відсіч.

ПОЛЬСЬКІ ЗБРОЙНІ ПІДРОЗДІЛИ ВЖЕ УВІЙШЛИ НА ТЕРИТОРІЮ, ОХОПЛЕНУ УКРАЇНСЬКИМ БУНТОМ.

ТВЕРДА ДОЛОНЯ ПОЛЬСЬКОГО СОЛДАТА ЗДІЙСНИТЬ КАРУ ВІД ІМЕНІ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ.

ПОЛЯКИ!!!

Зголошуйтесь до підрозділів, які йдуть на допомогу Львову, збирайте грошову допомогу на збройну боротьбу.

ЛЬВІВ КЛИЧЕ ПОЛЬЩА ЙДЕ

КОМІТЕТ ВІДВОЮВАННЯ ЛЬВОВА

CA KC PZPR, zesp. 2267/2, sygn. 202/III/130.

Документ 31

ДО ПІДРОЗДІЛІВ ВІДВОЮВАННЯ ЛЬВОВА

Б І Й Ц І !!!

ІДІТЬ КАРАТИ !!!

Але не ворога — а бунтівника.

Але не ворожого бійця — а бандита.

Озвірілі українські дикуни жахливою різаниною цілих сіл і поселень хочуть винищити беззахисне польське населення.

40 тисяч замордованих у муках польських чоловіків, жінок і дітей — десятки тисяч покалічених.

Величезні простори спалених і палаючих ще нині польських сіл і селищ.

За той нечуваний злочин, якого світ не бачив століттями, карати будете Ви — Бійці Підпільної Польщі.

Карати будете так суворо — якими жорстокими були злочини.

Українська «інтелігенція», яка очолює злочинців, блюзнірські

українські попи, які закликали до різанини, є такими самими злочинцями, як українські селяни, що йдуть з ножами і сокирами.

УСІХ ЇХ — мусить дістати караюча рука Польського Народу. (...)

Липень 1944 р.

КОМІТЕТ ВІДВОЮВАННЯ ЛЬВОВА

«Сучасність», Мюнхен, № 1–2, літо 1965 р., с. 171

Документ 32

ЩО ДУМАЄМО ПРО ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКУ СПІВПРАЦЮ?

(Витяг)

Не хочемо сьогодні навіть чути про будь-яке співіснування з українцями. Вважаємо, що українців у майбутньому належить взяти «коротко за писок», принаймні половину з них розстріляти у момент, поки не стабілізувалася польська влада. Це буде частковою компенсацією за всі злочини. — Мірек Вісь. — «Швідер». Повідомлення з Волині.

CA KC PZPR, zesp. 2267/3, sygn. 202/iII/133, s. 21–22.

Документ 33

«Вісті зі Східних Земель Речі Посполитої», № 15 від 15.VII.44 р.

ВЛАДИСЛАВ СТУДНИЦЬКИЙ У ЛЬВОВІ

(Скорочений виклад)

Уже вдруге протягом року відвідує Львів Владислав Студницький. Він розповідає, що у ці дні був у губернатора Вехтера, у

керівника СС і поліції генерала Тіра. На скаргу Студницького, що українці замордували на Східних Землях 200 тисяч поляків, Вехтер відповів, що не більше як 30, до 40 тисяч, а Тір — що максимум 100 тисяч. Обидва пообіцяли, що думають про створення у Галичині польського Зельбшутцу — Самооборони. — Львів, 30.VI.1944 р.

CA KC PZPR, zesp. 2225/10, sygn. 202/II–53, s. 40.

Документ 34

КІЛЬКІСТЬ ПОЛЬСЬКОГО ЕЛЕМЕНТУ НА ВОЛИНІ

(Скорочений виклад)

У 1931 р. було 350 тисяч. На схід вивезено 50 тисяч. Кілька тисяч втекло за Буг. Приблизно 1000 ув'язнили або вбили німці. За 16 місяців на роботи вивезено 25 тисяч. У 1943 р. українці замордували понад 15 тисяч, кільканадцять тисяч втекло за Буг. Приблизно 50 тисяч німці забрали на роботи. Вибуло 180 тисяч, залишилося 170 тисяч.

CA KC PZPR, zesp. 2201/10, sygn. 202/I–35, s. 15.

Документ 35

ВКАЗІВКИ ДО ДИСКУСІЇ НАД ПРОБЛЕМОЮ МЕНШОСТІ

(Витяг)

С. 90: Українська меншість.

Русин для поляка є передовсім хамом, який б'є свою дружину, сором'язливим і приємним, дотепним і улесливим, коли не може дати виходу своїй ненависті до ляхів, яких у глибині свого єства вважає народом панів, що завжди кривдять. Виявом цієї ненависті

перед війною були саботажні підпали фільварків, а під час нинішньої війни — вбивства поляків, масштабів яких ми досі не усвідомлюємо, за що відповідальною в значній мірі є «українська» художня література, що оспівує гайдамаччину, тобто вбивства і грабування, ґвалтування і підпали, які вважаються справедливою відповіддю за підпорядкування анархічних, примітивних варварів у рамки сірої щоденної продуктивної праці. (...)

CA KC PZPR, zesp. 2400/8, sygn. 203/XV—46.

Документ 36

48. — Пересилаю вслід з наказом № 432.

<u>Додаток.</u>
10. VIII. [1943 р.]
/-/ 42.

ЗАГРОЗА ВИНИЩЕННЯ

Ситуація на Волині і Червенській Землі. Причини, наслідки, вказівки

Серйозність ситуації на Волині й у Східній Малопольщі закликає сміливо дивитись у вічі реальності, становище описувати відверто, без приховувань та ілюзій, а також отримувати висновки і результати незалежно від того, чи нам це приємно, чи ні. Детальні повідомлення з Волині дають належну і ясну картину кривавих подій, які розгортаються на цій землі. На Червенській Землі ситуація є грізною, хоча випадки вбивств і нападів на поляків наразі є епізодичними. Множаться погрози й ознаки української підготовки до широкої акції проти поляків, усе частіше виявляється глуха ненависть до нас. Польське населення очікує за цих умов від свого керівництва поради й ефективної допомоги. Щоб рекомендації на нинішній час мали реальну вартість, слід виходити з реальної

оцінки дійсності. Подаючи нижче таку оцінку, зазначаємо, що тут не йдеться про формулювання українського питання в цілому. Тут також нема визначення українських цілей і прагнень, ні їх політичної оцінки. Зате метою є реальне подання конкретних українських прагнень до знищення польського суспільства на Східних Землях. Це прагнення є традиційним і постійним. Але залежно від обставин воно переходить періоди посилення і заспокоєння. Зараз воно увійшло в період максимального посилення.

ПРИЧИНИ:

1) В інстинктах українських мас живе старе гасло: «Лях, жид і собака — то віра однака». У парі з цим гаслом йде така ж традиційна неприборкана жага грабувати.

2) На землях, які належать до Польщі, руські маси від моменту виникнення українського руху виховувались у ненависті до всього, що є польське. Цю ненависть прищеплювали українські групи, які перебували під впливом як Німеччини, так і Радянської Росії. Групи першого роду становлять тут, на Червенській Землі, значну більшість, але не варто забувати, що завжди існували тут також групи, дружні до Радянської Росії. А нагадати треба, бо ця дружба тривала без перерви до 1933 р. і наступні майже 2 роки, від серпня 1939 р. до 22 червня 1941 р. Обидва ті культи зливались в один потужніший культ: культ ненависті проти Польщі. Треба нагадати, що українці того, що називається політичною орієнтацією в розумінні чесного опертя своїх прагнень на інтереси якоїсь іншої держави, не знають, ні до укладання політичних договорів тривалого характеру, ні до їх дотримання не здатні, бо знають тільки або некритичне захоплення, або невгамовну ненависть.

3) У вересні 1939 р. як внаслідок ненависті до Польщі, так і через тогочасний домінуючий культ Німеччини українські маси наважились на ворожі виступи і проти Польської Держави, і проти польськості. Такі виступи антидержавної спрямованості, як напади на менші військові підрозділи, вбивства поліцейських на службі, знищення мостів, важливих для передислокації військ, відомі, однак менш відомою є обставина, що українці мали намір знищення польського суспільства. Але швидкий перебіг подій, поява радянських військ і відступ Німеччини з уже зайнятих територій Волині і

Східної Малопольщі стерли з пам'яті цю спрямованість українських намірів. Після вступу німецьких військ українці були певний час дезорієнтовані, але недовго, бо незабаром перейшли до ролі ентузіастів радянської агресії. Це перестрибування їм полегшили дві обставини. Першою з них було те, що росіяни надали своєму походу через східні землі характеру, ворожого до польської державності, а вже це було для українців достатнім заохоченням стати на бік загарбника. Другою вирішальною обставиною, що спонукала українців допомагати східному окупантові у знищенні проявів польського державницького життя, була та, що він виступав як союзник Німеччини і спільник у справі нового поділу Польщі. Українцям це здавалося геніальною комбінацією, що можна було поєднати культ Німеччини з культом Росії і ненавистю до польськості. До того приєдналась і третя обставина: українці є новаторами і любителями актуальної сили. Завжди вони прагнуть запрягтись у віз тієї актуальної сили, сподіваючись від неї толерантності для своїх інстинктів вбивств і грабежів. Але вже на самому початку українці потрапили у незручне становище. Культ гітлерівської Німеччини склався таким чином, що протягом кількох років вони розвивали тільки у своїх мріях повернення до традиційного гасла: «Бий ляха і жида!» Чи то внаслідок втрати орієнтирів через швидкий перебіг подій, чи з помилкового розрахунку, що Радянська Росія, йдучи на дружбу з Німеччиною Гітлера, прийняла також його ідеологію, але українці, влаштовуючи у момент входження радянських військ вбивства і грабежі поляків у кількох місцевостях (головним чином на Поділлі), знищили кільканадцять родин євреїв. Це викликало реакцію влади. «Націоналістичні» вбивства були засуджені, а винні суворо покарані. Радянська відозва, яка забороняла «націоналістичну боротьбу», як приклад наводила вбивства єврейських родин в особливо жорстокий спосіб. Крім того, українці не врахували, що у Радянській Росії після 20 років революції вбивство стало одержавленим. Радянська держава вважає це своєю монополією і не терпить у цій галузі конкурентів. Особливо вона не терпить вбивств, здійснених в ім'я іншої, ніж у радянській державі, ідеології.

4) У міру продовження радянської окупації серед українців культ радянської Росії зменшувався, зате зростав і набирав розма-

ху культ Німеччини, бо виявилося, що ці дві держави стали на шлях протиборства. В головах українців діяли тут відома їхня непослідовність і захоплення актуальною могутністю, а такою була німецька могутність, яка після капітуляції Франції досягла своєї вершини. Цим пояснюється, що українці активно допомогли німцям під час 10-денних боїв, які точилися на території Східної Малопольщі й Волині від моменту початку німецько-радянської війни 22 червня 1941 р. Тим разом українці також мали намір після входження німецьких військ вдатися до масових вбивств євреїв і поляків. Ці наміри вдалось реалізувати у великому масштабі. Липень 1941 р. — місяць українського правління під егідою німецької військової влади — був одночасно місяцем масштабних вбивств поляків і євреїв. У Львові, крім вбивства 22 професорів вищих навчальних закладів (частково разом з родинами — всього приблизно 40 осіб), українці у співпраці з німецькою жандармерією половину ув'язнили, а інших вбили, приблизно 100 польських академіків. Це лише у самому Львові. У кожному місті чи містечку німці розстріляли від кільканадцяти до кількох десятків поляків, на яких українці вказали як на мнимих комуністів, що нібито співпрацювали з радянською владою. По селах в одних місцевостях поляків убивали (Бучацький, Чортківський повіти), а в інших тільки відбулись масові побиття. Щодо вбивств євреїв, то тут українці проявили себе в усій красі і певним чином стали зразком для своїх німецьких майстрів, бо треба пам'ятати, що до цього часу, жахливо переслідуючи євреїв, німці не застосовували вбивств задля повного винищення. Однак якщо у цей час вбивства поляків не набрали запланованих українцями обсягів, то це сталося через суперечність гасел, які тоді зіштовхнулись. Німецьке гасло звучало: «бити євреїв і комуністів», тоді як українське: «бити поляків і євреїв». Попри всю свою ненависть до поляків німці швидко виявили, що ці два гасла зовсім не збігаються. Німці з'ясували, що українці більше співпрацювали з радянською владою і що серед українців значно більше комуністів, а серед поляків їх майже не було. Серед убитих у тюрмах відступаючими більшовиками було дуже багато поляків, що українці намагались приховати, але цього вони не змогли зробити. За цих умов до повного задоволення української ненависті до польськості дійти не могло.

5) Якщо через певний час німецько-українські відносини почали псуватись, то не треба забувати, що однією з важливих причин було розчарування, що німці не дозволили українцям розправитися з поляками так, як би вони цього хотіли. Тому надії, які виникали тут і там, що українці, як друзі німців, а можливо, і «друзі союзників» стануть друзями поляків, провалились повністю. Десь у середині 1942 р. німці перехопили у Скалаті великий наклад надрукованої там (схоже, і ще десь) української листівки, яка містила щось подібне до інтегрального викладу української ідеології. Суть цієї ідеології така: якщо на українській землі не буде жодного жида, поляка, угорця, румуна, москаля та інших чужих, Україна буде. Послідовність у цій листівці була, власне, такою, як викладено. Далі вона закликала: якщо надійде відповідний момент, належить різати, різати і ще раз різати. Хоча у цій листівці через обережність німців не називали, вони побачили себе, зрештою, слушно під загальною назвою «інші чужі». І відтоді почали дивитись на українців більш критично. Пізніше надійшли відомості, що українські агітатори, вбиваючи нескладну цю програму в голови українських селян, заохочували їх ще таким аргументом: Рузвельт визнає Україну, якщо у ній не буде нікого чужого, особливо жодного поляка. Це є найновіша, як бачимо, інтерпретація «Атлантичної карти».

6) Та спрощена українська ідеологія, попри все, що сказано вище, не знайшла б такого відгуку і такої віри у можливість її реалізації, якби не факт майже цілковитого вбивства і винищення євреїв, що відбувалось на очах українських мас за їх виразної підтримки, а на території Червенської Землі й Волині переважно за допомогою українських рук. У пограбуванні єврейського майна українці були в першій шерензі. Тому значна частина єврейського майна опинилась в українській власності. Нині програму вбивства поляків підтверджує також факт існування вільних і звиклих до цієї роботи рук, які не хочуть бути бездіяльними і потребують наступної роботи, а також властива, вроджена для української маси жага грабунків.

7) Зимові радянські перемоги серед значної частини українців викликали переляк. Проте певна частина відразу притулилась до переможця, який з'явився на горизонті. Але і ті, що були налякані,

бо принципово не бажають приходу радянських, також прореагували своєрідно: вони якимось чином захотіли подобатись передбачуваному переможцеві і спокутувати, таким чином, свої попередні пронімецькі гріхи. Повідомлення про оголошення СРСР претензій до польських Східних Земель підказало цим головам цей спосіб. Винищенням поляків, гадали вони, не тільки задовольнять свою ненависть до польськості, свою жагу вбивств і грабунків, але й завоюють прихильність більшовиків. У світлі цієї останньої обставини до певної міри стає зрозуміло, чому вбивства почалися на Волині, де могутність Росії оточена для української маси великим німбом. Також і дата початку вбивств — вони почалися приблизно у другій половині квітня — збігається з моментом погіршення польсько-радянських відносин.

НАСЛІДКИ:

а) Масштаби різанини поляків на Волині вже відомі. Поляків усунули з сіл, частково повбивали, а частину змусили до втечі. Тут і там ще тримаються міста і містечка, але вони ізольовані і значною мірою приречені на голод, бо українці припинили постачання продуктів харчування, а німці думають перш за все про забезпечення самих себе.

б) На території Червенської Землі панує бродіння, те, що сталось на Волині, у будь-який момент може вибухнути тут. Спорадичні вбивства множаться. Але фіксуються явища більш загальні і більш показові. У Раві-Руській позначено будинки і квартири, де проживають поляки, хрестиками за допомогою незмивної фарби. У гміні Старий Мізунь Долинського повіту українські війти і старости заборонили населенню продавати полякам і фольксдойчам будь-які харчові продукти, накладаючи на неслухняних українців великі грошові штрафи від 100 злотих за продаж 1 літра молока. При цьому українська організація загрожує продавцям побиттям. Населення низки місцевостей, розташованих понад кордоном Волині (наприклад, село Нетреба у Збаразькому повіті, містечко Щуровичі у Бродівському повіті), перебралось до віддалених місць. У Чортківському повіті й околицях вбивства поляків так зросли, що крайсгауптман Куят погрожував українцям розстрілювати за одного вбитого поляка 10 українців. Така прихильність крайсгауптмана походить нібито від того, що українці

після переходу радянського десанту через околиці Чорткова поспішно приступили до пограбування маєтку Лігеншафтів і майна німців, які втекли від десанту. Ось кілька фактів, які ілюструють стан, у якому перебуває Червенська Земля. Очевидно, що порівняно з Волинню тут як чисельність польського населення більша, так і його організація набагато міцніша. Але треба пам'ятати, що українське населення тут краще організоване, і найважливіше, що українці мають набагато більше зброї, ніж поляки. Для повноти картини треба згадати, що на територіях, через які пройшов радянський десант (а він ішов від Максимівки у Тернопільському повіті через Скалат, Копичинці, Чортківський, Бучацький, Рогатинський, Станіславський, Калуський і Надвірнянський повіти, зупинившись десь у горах Надвірнянського повіту), настало тимчасове заспокоєння, бо українці були вражені принципово правильною поведінкою десанту стосовно польського населення і розстрілами певного числа українських поліцейських.

РЕКОМЕНДАЦІЇ:

І. Треба уникати стосовно німців таких дій, внаслідок яких відбувалось би зміцнення українців. Тому тактика боротьби з окупацією на Червенській Землі повинна бути іншою, ніж у решті Польщі.

ІІ. Цивільна боротьба повинна мати за мету перш за все консолідацію польського суспільства, переслідування донощиків та інших шкідників, головним чином переконання суспільства, що воно кероване. Виступи проти німців мають бути заборонені в принципі, виступи проти українців розглянуті з точки зору доцільності у кожному окремому випадку.

ІІІ. У можливих відозвах чи зверненнях до українців з метою змусити їх одуматись чи настрашити треба уникати зворотів, які можуть дратувати німців, бо такі звернення, як правило, українці відносять у гестапо з метою отримати для українців чи української міліції більшу свободу дій. Особливо треба уникати закликів до спільного фронту проти німців чи до спільного союзницького фронту, бо українці, навіть найбільше антинімецькі, розглядають такі звернення як товар для німців для обміну на певні переваги для них.

IV. Червенська Земля не повинна розглядатись як територія можливого повстання проти німців, бо німці, надавши зброю українцям, придушать це повстання їхніми руками.

V. Проблема постачання зброї для цього регіону повинна бути найважливішою проблемою. Тому не треба відкидати думку про отримання зброї з німецьких рук. Відповідно до цього повинна бути розвинута кампанія звернень до німецької влади, що польське населення не відчуває себе у безпеці, що вимагає захисту, навіть готове саме себе захищати, але для цього потрібна зброя.

VI. Про стан справ на Волині і Червенській Землі реально повинен бути проінформований Польський Уряд у Лондоні. Нині Уряд міг би прийти на допомогу населенню, якому загрожує винищення, якби авіацією поширив відповідні звернення і листівки на цій території. У листівках не треба говорити про права Польської Держави і нічого не обіцяти українському населенню. Воно не визнає обов'язків, а обіцянки на нього не вплинуть. Натомість абсолютно реальною справою є Польська Армія. Про цю Польську Армію треба подати якнайбільше подробиць, про її озброєння і оснащення, а особливо про авіацію та повітряно-десантні війська. Потім відозва повинна містити показники зростаючої могутності союзників. Це дуже впливає на свідомість українців. Нарешті, належить підкреслити, що Польський Народ ніколи не погодиться з убивствами поляків на Червенській Землі і ніколи цього не забуде. Розкидання таких листівок слід розглядати як дуже нагальну справу, бо це дасть гарантований результат.

VII. Місцеві керівні діячі повинні продумати план концентрації польського населення на місцевості, де польське населення розпорошене, до місць, в яких воно зможе здійснювати ефективний опір. Поляки у більших містах повинні бути так організовані, щоб не тільки гарантувати цілковиту безпеку собі, а й прийти на допомогу меншим містечкам і селам.

Зауваження 42 до праці «Загроза винищення».

У своїх висновках автор, **крім емоційного чинника — ненависті,** не бере до уваги інших чинників загального і політичного характеру.

Ця праця давала б серйозні підстави для ставлення до принципових чинників, якби загальні тези були сильніше підтримані доказами.

Відносно розділу «Рекомендації»:

— ad 1) думка правильна,

— ad 2) автор забуває, що ми у стані війни з німцями, можна лише змінити характер цих виступів,

— ad 3) доносів у тій чи іншій формі не уникнемо; редагуючи зміст відозви чи листівки, треба враховувати, що потрапить у руки окупанта, але це не може впливати на зміст листівки,

— ad 4) суто оперативне питання, яке виходить за межі компетенції автора і не може дискутуватись,

— ad 5) реально не можна здійснити. Німців не можна підозрювати у мрійництві, а така позиція веде до співпраці, що дорівнює втраті всього нашого доробку,

— ad 6) думка слушна і придатна до реалізації, зрештою, як і пункт 7, керівні діячі давно її розглядають і реалізовують.

У цілому праця однобічна, але не можна відмовити у багатьох випадках слушності викладених думок, лише моменти акцентованої співпраці кричуще суперечать нашим попереднім постулатам і провідній лінії.

10. VIII [1943 р.]

/-/ 42

CA KC PZPR, zesp. 2400/2, sygn. 203/XV–8, s. 94–99.

Документ 37

Вазон
Л.дз. 432/VI
Дн. 15.VIII [1943 р.]

Отримують: К.Г. 3 примірники, Опір, 48, ДР

[НІМЕЦЬКІ РЕПРЕСІЇ ЗА РІЗАНИНУ ПОЛЯКІВ]

Підтверджую отримання інструкції щодо ведення переговорів (наказ № 809/VI) і стану української справи в липні ц.р. (252-А-8).

Оскільки на українській ділянці відбулись нині перестановки, які роблять тези для розмов певною мірою неактуальними, доповідаю таке:

I. Відносини у липні 1943 р.

З огляду на події на Волині через усю територію приблизно 20 липня пройшла кульмінація настроїв, викликана:

а) переходом груп утікачів з Волині через її територію;

б) спорадичними виступами проти польського населення; причому, не враховуючи вбивств заради пограбування, кількість убивств за встановленими політичними мотивами на кінець липня становила приблизно 15, у тому числі кілька вбивств членів нашої організації;

в) листівки, поширювані ОУН Бандери, закидають полякам планове знищення українського населення на Холмщині й Підляшші і обіцяють помсту;

г) антипольські виступи дивізії СС «Галичина».

Помилково здавалося, що вибух відкритої боротьби проти поляків є неминучим, а тим часом настало певне послаблення напруження, викликане гальмівними чинниками. Вони знайшли вияв у:

а) виступах німецької влади, які у випадку заворушень проводили безумовну пацифікацію;

б) рішучій поведінці польського населення в окремих місцевостях;

в) певних заявах українських діячів, які в наших очах спочатку могли мати характер виступів, спрямованих на заспокоєння настроїв;

г) якийсь вплив на позірне заспокоєння міг мати період жнив, який завжди приводить до певної стагнації на селі.

II. Теперішній момент.

1. Суспільні низи не змінили свого ставлення. Ворожість продовжує підтримуватись, між іншим, і через листівки до польського населення. Так, у Сокалі були розкидані листівки, які закликали поляків залишити міста до 8 ц. м., бо інакше їх чекає така сама доля, як і українців у Любельському дистрикті.

У Львові поширювались листівки такого змісту: закликаємо поляків до згоди з українцями і спільної боротьби з німцями і росіянами. У Львові, звичайно, буде Україна, але поляки не повинні нічого боятись, мусять мандрувати за Сян, але зможуть забрати з собою все майно.

Безперечним є факт, що українська пропаганда нині пояснює волинські події реакцією українського населення на вбивства українців поляками на Підляшші й Холмщині. Ця позиція знаходить своє відображення в офіційних відозвах УЦК і Святого Юра, про які мова піде пізніше.

З українських низів доходить інформація, що момент виступу проти поляків наближається і як термін називається третя декада серпня (святого Варфоломія 24. VIII).

Характерним є факт, що території, як вважалось, найбільше опановані Бандерою, не виказують сигналів виступів проти поляків (Бережани, Перемишляни, Сколівщина, Дрогобиччина, Яворівщина).

2. Окупант. Окупаційна влада і далі намагається не допустити погіршення умов безпеки, побоюючись невдачі збору контингенту.

Зусилля німецької влади спрямовані на:

а) Схиляння українських і польських діячів до видавання відозв, спрямованих на заспокоєння. Доказом цього є лист губернатора Вехтера до голови УЦК такого змісту: «Порядок у країні вимагає, щоб життя її мешканців, навіть поляків, було гарантоване. Останнім часом вбито багато поляків, причому йдеться про організовані дії, а не про вчинки окремих осіб. Губернатор застерігає, що такі випадки викликають групову відповідальність українського населення сіл і міст, на території яких вони сталися. Завданням УЦК є утримування українців від таких убивств».

Ініціатива німецької влади не обмежилась лише УЦК, а охопила також Святого Юра і Польський Комітет Опіки;

б) ліквідацію підривних осередків, якщо інформація про них надійде до німецької влади, наприклад масові арешти українців у Брюховичах після листа з вироком смерті, адресованого полякам, і навіть німцям.

3. Українське політичне життя. Нині тут період консолідації, який у разі успіху переговорів між окремими угрупованнями може завершитись навіть утворенням Українського Політичного Представництва, яке включатиме демократичні угруповання УНДО, УСРП, сфери УЦК, св.Юра і Бандеру. У нинішній момент ще не можна вести переговори, щоб ці зусилля завершились успішно.

Щодо ставлення до поляків, то зазначений вище процес консолідації на нинішній стан не вплинув ніяк.

а) УЦК під впливом німців оголошує у «Львівських Вістях» 8. VIII відозву до українських селян. Цю відозву не можна вважати за заспокійливий хід, бо в ній є мова про численні жертви, яких зазнало українське суспільство у Любельському дистрикті від рук «партизанських банд». Так виглядають офіційні виступи УЦК. Він потаємно надсилає до своїх відділів обіжники, в яких застерігає від польських провокацій;

б) УНДО продовжує ініціативу в напрямку консолідації українського життя. Є ознаки збільшення його впливів і встановлення контактів з бандерівцями. Антипольські виступи УНДО формально засуджує, але або не хоче, або не може видати публічну декларацію;

в) Святий Юр. Під німецьким впливом 14.VIII у «Рідній Землі» митрополит оголосив листа, у якому засуджує вбивства, навіть здійснені з найкращих мотивів, і застерігає проти вбивства з помсти. Проте у відозві нема виразного заклику до припинення антипольських виступів. У цілому пастирський лист ґрунтується на засадах християнської етики.

З іншого боку, Святий Юр проводить діяльність, спрямовану на зміцнення дисци лліни серед парохів, і накладає церковне покарання на тих, хто у своїх виступах забув про обов'язки духовних осіб. Це не можна розглядати як крок, спрямований на заспокоєння настроїв, лише як намагання святого Юра ослабити впливи Бандери на греко-католицький клір.

4. Бандера ОУН. Протягом кількох місяців підтримували з нами контакти, які мали привести до офіційного обміну поглядами. 10. VIII Дніпро повідомив, що переговори перериваються через вихід Дніпра з організації. У разі відновлення розмов ОУН відновить контакт відомим їй шляхом.

Причини розриву контактів з ОУН установити не можна. Як можливі варіанти можуть розглядатись наступні:

а) розкол у самій ОУН;

б) зрив через близький початок наступу проти нас;

в) зміна курсу ОУН на прорадянський напрямок.

Розвиток подій дасть змогу нам установити істинні причини.

III. Гороскопи.

На найближчий період можна передбачити:

а) збільшення впливів УНДО в УЦК. Можливість відставки Кубійовича і введення представників Святого Юра в УЦК;

б) обмеження і послаблення впливів ОУН Бандери як у підлеглих структурах, так і в широких суспільних верствах;

в) створення конспіративного Українського Політичного Представництва, яке включатиме угруповання від Святого Юра через УНДО до ОУН;

г) організовані виступи проти поляків при одночасному веденні розмов за посередництвом представництва, яке буде прикриватись неможливістю заспокоєння низів і вчинення на них тиску.

IV. Польське населення.

Нинішню ситуацію польське населення оцінює як дуже серйозну і припускає можливість відкритого виступу. Польський Комітет Опіки у Львові ймовірно не погодиться на німецько-українську концепцію і не видасть відозви, яка закликатиме до заспокоєння настроїв. Її видання дуже потрібне українським діячам, які у такий спосіб хочуть зняти з себе частину відповідальності за доконані факти. Виступи Польського Комітету погоджуються з цивільними діячами. Нині польське населення бачить порятунок єдино у відповідній політиці крайових діячів і власній самообороні при співпраці військових діячів.

З огляду на зазначену вище ситуацію доповідаю, що:

1) оголошення у найближчі дні відозви Крайового Політичного Представництва до українців і запрошення їх до розмов вважаю за нинішніх моменту і ситуації тактично найбільш небажаними. Оголошення такої відозви може захитати основу нашого суспільства, яке буде вважати її ознакою нашої слабкості, може викликати у переддень боїв, які нас чекають, розхитування наших рядів диверсією НСЗ і схилити частину суспільства до пошуку прихильності й сприяння в окупанта;

2) після розриву контактів з ОУН і перед завершенням процесу консолідації в українському суспільстві, про який ішла мова вище, вважаю передчасним виступ з нашою ініціативою хоча б тому, що не маємо з ким говорити. Крім того, це відкриє нашу позицію, перш ніж ми пізнаємо наміри і можливості нашого партнера;

3) щодо прояву все більшої ймовірності збройної боротьби вважаю, що як зміст, так і термін оголошення політичної декларації повинні бути узгоджені з оперативними інтересами, бо передчасне оголошення декларації та її змісту матимуть вплив на готовність польського суспільства та резерв сил, необхідних для боротьби.

Щодо розмов, які проводяться: вони продовжуватимуться, і так само будуть встановлюватись нові контакти. Тези до розмов, які містяться в отриманому наказі, будуть основою для обміну думками, але із застереженням, що, поки українське суспільство не займе чіткої позиції, не заспокояться розпалені настрої, не будемо порушувати справ, які стосуються майбутнього.

Вазон 15. VIII. № 432/VI

/-/ Стах.

CA KC PZPR, zesp. 2400/2, sygn. 203/XV–8, s. 91–92.

Документ 38

<u>Сонце</u> *Таємно*
№ 436 Отримали 40, 80, 120, 43, 45, 50 кг
10. VIII [1943 р.]

[ВІДПЛАТА]

Отримані повідомлення від липня ц.р. вказують на дедалі численніші політичні вбивства, спрямовані проти поляків, у тому числі також бійців Збройних Сил у Краю.

Не можна допускати безкарних ударів ворожих чинників по окремих бійцях, як і терпіти організовані українські злочини стосовно беззахисного польського населення.

З цією метою доручаю командирам округів:

1. Кожен факт убивства поляка детально розслідувати для

виявлення, чи стався випадок убивства з метою пограбування, особистих порахунків, помсти за співпрацю з окупантом і т.ін., чи це є політичне вбивство, спрямоване українцями проти члена польської організації.

2. Стосовно підтвердженого факту вбивства члена нашої організації з політичних мотивів доручаю командирам округів проводити негайні дії у відповідь, спрямовані перш за все на безпосередніх убивць, а в разі, коли вони невідомі, на відомого члена української організації.

3. Передбачаючи можливість більшої терористичної акції, спрямованої проти одного з підпорядкованих округу підрозділів, наказую розвідати дані про низку осіб, відомих шкідників, які належать до місцевого керівництва українських організацій і на яких можна одночасно вдарити. Застерігаю, що такого удару можна завдати лише за моїм рішенням.

4. У жодному випадку не повинно бути провокацій з нашого боку.

Про випадки вбивств і наші відплатні дії належить негайно складати донесення і спостерігати реакцію місцевого як польського, так і українського населення.

/-/ Стах

CA KC PZPR, zesp. 2400/2, sygn. 203/XV–8, s. 111.

Документ 39

[ЗВІТ СУСПІЛЬНОЇ РАДИ СХІДНИХ ЗЕМЕЛЬ ВІД 5.VI.1944 р.]

п. 3. У Східній Малопольщі прихід на цю територію Дивізії СС створює небезпеку нової хвилі вбивств. Настрої у дивізії не залишають щодо цього жодних сумнівів. Тамтешнє населення бачить порятунок у швидкому радянському просуванні. Цей факт найкраще малює загрозливу ситуацію. СРСЗ висуває пропозицію, якщо українці будуть продовжувати вбивати поляків, здійснити

негайну відплату стосовно українців, які перебувають на території Центральної Польщі.

п. 4. Активізація державної і військової праці на Поліссі потребує підтримки громадськими діячами шляхом:

а) допомоги у створенні державного апарату. У зв'язку з цим належало б утворити тут регіональні групи для головних поліських осередків;

б) залучення добровольців до АК у Поліссі;

в) допомоги у пропагандистській роботі.

CA KC PZPR, zesp. 2225/10, sygn. 202/II—52, s. 21.

Документ 40

У СПРАВІ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ В КРАКОВІ Й ВАРШАВІ

З огляду на український терор у Львівському окрузі встановлено, що українські організації утворили для своїх цілей українські осередки у Кракові і Варшаві. У Кракові українська організація, створена націоналістичними діячами, які втекли у 1939—1941 рр. від більшовиків, утримує організований центр, видає газету «Українські Вісті», є осередком для контактів з еміграцією у Празі й Берліні, переховує людей зі Східної Малопольщі, що втекли від польських або німецьких репресій. Подібна організація, проте меншого масштабу, існує у Варшаві.

Через наближення більшовицької армії українці розробили план евакуації діячів, яким загрожує найбільша небезпека, причому головним центром повинен стати Краків. Цю інформацію ми отримали з українських кіл, і вона була підтверджена багатьма цілком перевіреними фактами.

Інтереси держави і нашого округу вимагають, щоб ці осередки були ліквідовані. Місцеві варшавські й краківські органи повинні, на нашу думку, вести систематичну роботу для розшифрування цих груп і спостереження за ними з наступною ліквідацією терористичних і диверсійних елементів.

Зі свого боку Львів постарається надіслати списки українських діячів, які перебрались на захід.

29.III.44 р.

CA KC PZPR, zesp. 2267/2, sygn. 202/II/131, s. 91.

Документ 41

Тижневе зведення зі Східних Земель від 3.IV.1944 р., с. 7 (77).

НАПАД НА УКРАЇНСЬКИЙ КОМІТЕТ У ВАРШАВІ

31 березня стався напад на Український Комітет у Варшаві, який розміщується на вулиці Коперника, 13. Напад відбувся приблизно об 11 годині до обіду. Шість нападників увійшли до приміщення Комітету, у відповідь на вимогу консьєржа показати посвідчення (так було ухвалено у Комітеті стосовно незнайомих) вистрілили в нього, тяжко поранивши. Одночасно була тяжко поранена українка з Холма, яка там випадково перебувала. Після цього нападники попрямували на другий поверх, де спочатку вбили голову Комітету, потім 9 пострілами убили в кабінеті голови Комітету полковника Поготовка, якого підозрювали у тісній співпраці з гестапо. Побито також працівника Комітету, який працював у сусідній кімнаті, якогось Денисенка. Крім нього, ще один українець був тяжко поранений. В українських колах панують стурбованість і страх, що акти помсти можуть поширитись на решту української колонії у Варшаві. Щодо осіб, які вчинили замах, то я не можу уявити собі, хто це міг зробити. Це могла бути як польська організація, так і комуністична, нарешті, українська опозиція – за співпрацю Поготовка із ненависними їм німцями. На думку окремих українців, цей замах не був спрямований проти українського суспільства як такого, а особисто проти Поготовка.

CA KC PZPR, zesp. 2271/3, sygn. 202/III/195.

Документ 42

АНТИУКРАЇНСЬКІ РЕПРЕСІЇ НА ГАЛИЧИНІ

Витяг з перекладу звіту, знайденого у застреленого українця 25.III.1944 р. в Нежухові, повіт Стрий, під час оборони польської родини Козаків від нападу.

СЛАВА УКРАЇНІ

Друже провіднику, надаю звіт про акції у Більшівцях, Слобідці Більшівцівській і Бовшові.

Друже провіднику, на нашій території (а перш за все у підрегіоні № 2) панують великий страх, деморалізація і знеохочення до всякого національного руху, а перш за все до УПА. «Чому УПА не захищає населення?» — питають по селах, які потерпіли. «Керівництво стягнуло зброю з села, збирає харчі і спокійно сидить у лісі». Покривджені поширюють байки, що ми є сильними тільки на словах. Але не вміємо діяти. Кажуть: «Хто їм у лісі дасть їсти, якщо ляхи попалять села і збіжжя, а людей повибивають, не буде кому їх годувати». Все населення настрашене, ночує у полі й говорить, що УПА підкуплена і підпорядкована німцям, бо німці видали наказ, щоб німецька армія не зачіпала УПА, тому УПА не хоче починати з ляхами, які переодягнені у німців, нищать села і українське населення.

Надрайонний провідник Мороз повідомляє, що населення не вірить українському керівництву, а тільки нарікає: «Ми їх годуємо, а вони нас зрадили».

У Більшівцях усе згоріло, тільки частково де-не-де залишилась якась хата, вціліла одна вулиця під горою. 16.III.1944 р. поховано 79 трупів, продовжують витягати трупи, які знаходять у підвалах. Є такі підвали, в яких знаходять 40 трупів. У підвали, де сховались люди, нападники кидали гранати.

Хто з українців не втік, того заганяли до церкви, поляків — до костелу. Потім на основі списків судили людей, окремо членів нашого руху, розстрілювали їх і їхні родини. Всіх людей мали у списку.

Випустили одну старшу жінку, за походженням чешку. Вона розказує, що це ляхи говорили, що треба так знищити Бовшів, Кінашів, Гебуртів і Скоморохи. Так говорили між собою ці посіпаки.

У Бовшові спалили 30 господарств, згорів один юнак, погоріло також багато коней, худоби і свиней. 14.III.1944 р. приходили до Бовшова, де вбили одну людину, все населення села втекло у поле. Між собою говорили, що цілий Бовшів мусять знищити. Слобідка Більшівцівська згоріла вся. Було 30 жертв. Багато людей згоріло. Чимало чоловіків кидались у колодязі, щоб не потрапити живими у руки. З Бовшова і Слобідки Більшівцівської забрали 90 осіб для транспортування у напрямку Станіслава. До Бовшова і Слобідки Більшівцівської приїжджають майже щоденно і, кого живого зустрічають, того стріляють. Багато людей було порізано і порубано. Поляки кричали: «Хочете України — буде вам Україна в землі». Для цієї території дуже потрібна допомога.

Німецькі війська зосереджуються. На цей момент німецькі сили перебувають у Галичі, Бурштині, Рогатині, Городенці.

Друже провіднику, я б вас просив, щоб нарешті приїхали до цього підрайону. Бо так чи сяк, але ще не були у цьому районі. Героям Слава! Місце стоянки 17.III.44 р., 11 година ранку. — Степовий.

CA KC PZPR, zesp. 2400/3, sygn. 203/XV—16, s. 256.

Документ 43

[ВИТЯГ З ДОНЕСЕННЯ ЗА ГРУДЕНЬ 1942 р.]

III. Політична поведінка польського населення.

Наближення четвертої зими пройняло кожного страхом. Повсюди говорили, що цю зиму витримає мало хто з нас, що будемо знищені голодом і холодом. Восени настрої були найгіршими, але події в Африці, перехід союзників до наступу підняли настрої на 100%. І хоча розвиток подій на африканських фронтах сповільнився, суспільство живе глибокою надією, що це вже остання зима. Аби тільки витримати, аби тільки дійти до перемоги — це гасло нинішнього дня широких верств населення.

Люди підняли голови, якось зосередились у собі, в суспільстві існує якась неорганізована оборона від окупанта. У важких умовах люди якось дають собі раду. Всі квапливо чекають на повідомлення англійського радіо. І хоча у суспільстві ходить багато перебільшених і викривлених відомостей на тему військових дій, усе-таки загалом суспільство добре поінформоване про те, що відбувається на фронтах. Пересічна людина не дуже цікавиться проблемами майбутнього соціального і державного устрою, бо сьогодні має лише одне прагнення — бути вільною і жити у своїй державі.

Цікавою є реакція суспільної маси на вбивства євреїв і на українську справу. Тут є велике зацікавлення, а громадська думка майже одностайна.

Усі засуджують жорстокість і безжалісність, з якими мордовано євреїв, але в цілому говориться, що «це історична кара прийшла на жидів». У душах населення нема стихійного протесту проти того, що сталось, нема гарячого співчуття, а є тільки холодне розумове засудження вбивства слабкого на цей момент противника. Люди мають відразу до виконавців та холодне ставлення до євреїв і поспішають їм допомогти, наражаючи власне життя на небезпеку. Однак у ставленні до єврейського загалу існує підсвідоме задоволення, що у польському організмі не буде євреїв.

До українців повсюдно вороже ставлення. Тут нема жодної дискусії на тему політичного лібералізму у ставленні до українців. Кожна програма, що проголошує потребу принципового вирішення української справи, маючи на увазі, що єдиними господарями на цій землі можуть бути тільки поляки, знаходить у суспільстві найширшу підтримку. Будь-яка спроба тієї чи іншої політичної автономії цих земель заздалегідь приречена на невдачу. Із союзниками німців ніхто тепер і пізніше не захоче мати щось спільне. Якщо хтось захоче зайняти іншу позицію, то програє у нинішньому суспільстві, хоча б і був якнайпопулярнішою особою.

Коли йдеться про українців, то варто познайомитися з поглядами політичних груп, які діють на цій території.

Стронніцтво Народове (Народова партія. — *Ред.*) видало «Зауваги щодо української справи». Ця праця містить 14 сторінок машинописного тексту.

У передмові автор відкидає помилкову, на його погляд, тезу, що «українське суспільство Східної Малопольщі ділиться на дві різні групи, з яких одна є пасивною селянською масою, дуже опортуністичною, яка шукає прямі вигоди, інша — це політично активна інтелігенція і напівінтелігенція, яка разом з кліром надає руху всьому народу і визначає політичний напрям його діяльності». Навпаки, стверджує автор, «є незаперечним фактом, що між українською інтелігенцією і українським селянством є координація діяльності, думки і тісна співпраця, про яку в польському суспільстві нікому й не сниться».

Далі автор стверджує факт, що українці 70 років співпрацюють з німцями, що «головний і перший ворог українського народу — це поляк».

Короткий абзац присвячено українській справі у польській державі. «Польський уряд проводить проукраїнську політику, підтримує їх національно-економічний рух, що не перешкодило йому в певний час провести пацифікацію серед українців».

Об'єктивно представлений період більшовицької окупації, коли це «українське населення тимчасово стає господарем становища». «Двори падають від грабунків українського селянина, вигнання інтелігенції з сіл і містечок, грабування до останку всього надбання кооперативного руху і масове захоплення всієї торгівлі через українську кооперацію». «Українці і євреї становлять головний корпус радянської адміністрації, на селі радянську владу захоплюють переважно українці, і також українською є міліція. Переважно їхніми руками здійснювалось вивезення польських колоністів і сільської інтелігенції в лютому 1940 р.».

Також період німецької окупації «дає клич на захоплення влади на території українцями», і попри те, що не виправдалися сподівання на створення Української держави з допомогою німців, переважає сліпа ненависть до Польщі.

До яких висновків доходить автор? Єдиним вирішенням українського питання є «політика фізичного виселення цілих районів з родинами за межі держави як громадян, які у своїй більшості виявились недостойними жити у цій державі». «А хто їх може взяти? Росія в обмін на поляків, що живуть у Росії, або і без обміну». «Росія з українцями дасть собі раду».

У «Політичних відомостях» — органі польської лівиці у Львові — № 108 від 10 грудня 1942 р. з'явилася стаття під назвою «Українська справа». Автор стверджує, що розчарування українців «щодо німців, зростаюча ворожість до окупанта на українській території не означають переходу в антигітлерівський табір, не створюють платформи до порозуміння з Польщею. Чому? Криваві події осені 1939 р. і літа 1941 р., масові вбивства поляків оунівськими боївками в селах і містечках Східної Малопольщі викопали прірву між українським і польським населенням. Почуття елементарної справедливості вимагає покарання цих злочинів. Жоден польський уряд, жодне польське політичне угруповання не може відступити від цієї вимоги, так само як ніхто, хто перебуває в таборі, який бореться з гітлерівською Німеччиною, не може відступити від вимоги покарати гітлерівських злочинців».

Автор статті далі стверджує, що «українське і польське населення національно неоднорідних територій історично приречене на співіснування. Переселення кількох мільйонів українців за Збруч чи близько 2 мільйонів за Сян являло би собою акт, який перевищив би своїм варварством всі жорстокості війни на цій території».

Яке є вирішення?

«Тверезомислячі українські елементи мусять рахуватися з тим, що Східна Малопольща разом з кількамільйонним українським населенням перебуватиме у кордонах Польської Держави».

Ставлення українців до Польщі значною мірою залежатиме від того, якою буде ця Польща. Відсутність землі і спричинене цим хронічне перенаселення українського села було причиною специфічного радикалізму українського селянина. «Надмір сільського населення мусить знайти зайнятість у швидко розбудовуваній промисловості». «Український селянин у новому образі промислового працівника і сучасного сільського виробника, втягнутого у ритм сучасного економічного життя, захоплений динамікою розвитку нової Польщі, знайде спільну мову з прогресивними польськими масами». «Польща повинна забезпечити українцям не тільки матеріальний добробут, але й повний національний розвиток культурних особливостей». «Радянський досвід вчить, що культурна автономія не стає причиною сепаратизму, якщо її урівноважує і нівелює динаміка економічного прогресу».

«Український робітник, якого не можна буде забезпечити роботою у малопольській промисловості, знайде працю в Сілезії, Варшаві чи на Помор'ї. Українського працівника не треба розглядати як працівника української території — разом з усіма громадянськими правами він мусить нести тягар відповідальності за долю всієї держави. Народна Польща може не привернути на свій бік українські партії, але вона може і повинна привернути на свій бік українське суспільство. І вона це зробить не шляхом національних концесій, а тільки і виключно привабливістю свого соціального змісту».

Також ліве крило **польських соціалістів**, так звані соціалісти-народники, у своїй заяві, опублікованій у «Вольності» від 13 грудня 1942 р., порушують українську справу. Приводом для неї стали останні арешти серед українців. «Український народ повинен прогнати своїх нинішніх політичних провідників. Перед українським народом стоїть шлях співпраці з польським населенням як єдина реальна і позитивна історична дорога. Співпраця українського населення з польським народом можлива лише на основі:

а) визнання суверенності польського народу в Східній Малопольщі;

б) Східні Землі Речі Посполитої ніколи не будуть Україною, а лише інтегральною частиною Польщі».

CA KC PZPR, zesp. 2400/5, sygn. 203/XV–27, s. 53–54.

Документ 44

УКРАЇНЦІ ТА ЇХНЄ ОГОЛОШЕННЯ ПОВСТАННЯ

[*Витяг*]

З усіх боків надходить до польського суспільства інформація про підготовку українським населенням повстання проти польського народу з наміром вирізати всіх ляхів не тільки по селах, а й у містах.

Певна частина суспільства тим перелякана і перебуває в стані страху, мотивуючи це тим, що будь-який спротив голими руками озброєному і жорстокому в своїх діях противникові не має шансів на успіх.

Більшість суспільства живе з переконанням вчинити стійкий опір і налаштована на рукопашну боротьбу. Твердий опір, непоступливість, неперебірливість у засобах боротьби — це перемога!

Ось гасло більшості суспільства, яке не піддається жодним погрозам і залякуванню українських орд.

Суспільство вірить в силу виступів Армії Крайової і всіма силами підтримає кожну акцію самооборони проти українського насилля. Всі стануть в одній згуртованій шерензі захисників прав і суверенності цієї землі в ім'я найшляхетніших гасел свободи і традиції нашого завжди вірного міста Львова.

Українці повинні бути до цього готові, і суспільство прагне їм це відверто сказати. Демаскувати їхні наміри твердим, ясним, солдатським поясненням, що кожний рух повстанців, кожний напад зустрінеться з енергійною реакцією і буде придушений в зародку, що оголошена полякам боротьба з польського боку буде проведена якнайрішучішим способом, аж до повного знищення найменших осередків українсько-бандитської діяльності.

CA KC PZPR, zesp. 2400/3, sygn. 203/XV–14, s. 5 (103).

Документ 45

27.V.1943 р.

ПОЗИЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ УГРУПОВАНЬ У КРАЇ СТОСОВНО УКРАЇНСЬКОЇ СПРАВИ

[*Звіт Бюро інформації та пропаганди для Головного командування АК*]

СТРОННІЦТВО НАРОДОВЕ (НАРОДОВА ПАРТІЯ. – *Ред.*) у своїх програмних викладах окреслило такі напрямні польської політики щодо української меншості: СН не веде ні західної, ні східної політики, а єдину – польську, а вона наказує для забезпечення

існування польського народу українську справу вирішити так, щоб це не загрожувало його існуванню. Усі наміри утворення буферних чи федеративних організмів СН рішуче відкидає. СН застерігає польське суспільство від ілюзії співпраці і допомоги з боку українців. Українська сторона не допоможе нам у жодному разі в реалізації територіальної безпеки Речі Посполитої. Мусимо розраховувати на наші власні сили і на внесок Польщі у загальні союзницькі зусилля. Загалом СН не тільки цілком підтримує свою екстермінаційну передвоєнну політику в цій сфері, але й дуже її радикалізує. Отже, СН вимагає, щоб на території південно-східних воєводств використовувалась практика масового переселення населення з метою усунення з території даної держави чужого або ворожого населення. «Наш досвід щодо українського руху говорить, що потрібно раз і назавжди позбутись ворожого нам середовища». СН рішуче виступає проти проектів незалежної України, бо:

1) необхідною умовою для існування великодержавності Польщі є спирання на два моря;

2) русини на цей час показали цілковиту політичну незрілість.

Підсумовуючи: Народова Партія

1) відкидає і рішуче бореться з концепцією окремої, самостійно діючої з нами України, відповідно, зрештою, до своєї старої політичної лінії, репрезентованої вперше в момент, коли маршал Пілсудський прийняв ідею незалежної України у 1919—1920 рр.;

2) щодо українців пропонується винищувальна політика переселення, на зразок переселенської акції гітлерівського і фашистського режимів;

3) взагалі заперечується існування українського питання як такого.

ШАНЕЦЬ не присвячує цій проблемі більшої уваги, стверджуючи тільки, що «українське питання як було, так і повинно бути внутрішньою справою польського народу і держави».

КОНФЕДЕРАЦІЯ НАРОДУ висловила лише загальний погляд, що «польська політика щодо українців не повинна керуватись бажанням помсти, але тільки і виключно нашим державним інтересом, який велить співпрацювати з українцями проти Росії».

МЕЧ І ПЛУГ хоч і репрезентує націоналістично-імперіалістич-

ний напрямок, у своїй ідейній декларації проголошує щодо слов'янських меншостей (за винятком німців і євреїв), а потім і стосовно українців принципи громадянської свободи на основі «рівних прав і обов'язків».

СТРОННІЦТВО ПРАЦІ (Партія Праці) визнає найкращим для Польщі вирішенням проголошення великої Української держави (Київ, Харків, Донбас). Належить робити все, щоб вона зберегла якнайтісніші відносини з Польщею. Виникнення незалежної України за Збручем мусить спричинитись до послаблення національної проблеми Східної Малопольщі через відплив значної кількості української інтелігенції та значної кількості селян. Політика стосовно українців у кордонах Речі Посполитої повинна бути централізована в одній установі. Львівський воєвода ієрархічно повинен бути керівником Тернопільського і Волинського воєвод. Мовні права українців повинні бути забезпечені, вироблена стосовно української меншості політика повинна реалізовуватись без жодних відхилень, із залізною послідовністю. Навчання повинно бути українським (не утраквістичним). Український університет повинен бути поза Львовом (наприклад, у Галичі). Шкільні програми повинні забезпечувати вихованцям достатні знання польської мови і культури.

ТАБІР ПОЛЬЩІ, ЩО БОРЕТЬСЯ, визначив свою позицію в ідейній декларації, в якій, підтримуючи принцип тісного співіснування в рамках однієї державності з українським, білоруським і литовським елементом, вважає, що «іншим лояльним національним меншостям (під яким ТПБ розуміє в цьому випадку всіх, за винятком німців і євреїв) будуть забезпечені умови культурного і релігійного розвитку в рамках держави на засаді рівних прав і обов'язків». У програмних деклараціях ТПБ уточнюються напрямки польської політики стосовно українців. Вони такі. Наше ставлення до цих земель ґрунтується віками не на загарбництві, денаціоналізації та утисках, а на співпраці і співіснуванні вільних з вільними, рівних з рівними. Таким повинне залишатись і надалі. Ці землі й тамтешній народ мусять становити з Польщею державну цілісність, яку Польща завжди буде захищати. Польський народ має на ці землі безперечне право, здобуте ціною не тільки спільно з народами цих земель пролитої крові, але і віками праці

на основі свободи й безкорисливості. Це не перешкоджає визнанню закономірностей розвитку процесу визрівання національної свідомості народів, які проживають спільно з нами на цих землях. Але добре розуміючи інтерес Польської Держави та інтерес інших національностей цих земель, Польща мусить протистояти всім відцентровим діям певних політичних діячів. Демократична Польща дає гарантії утримання провідної лінії, яка зв'язує її прекрасну моральну і політичну поставу з ідеалами великих демократій світу, які нині ведуть людство до щасливішого після війни співіснування народів. ТПБ підтримує концепцію самостійної України як буферної держави між Росією і Польщею. Російська небезпека є і буде для нас завжди більша від німецької, бо Росія набагато більша від Німеччини, у боротьбі з якою ще можна чекати на співпрацю із Західною Європою, а в боротьбі з Росією можемо розраховувати тільки на себе. Отже, нашим принциповим державним інтересом є створення між Польщею і Росією бар'єра через утворення на територіях, що межують з цими двома державами, окремих нових, незалежних від Росії, утворень.

КОНВЕНТ НЕЗАЛЕЖНИЦЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ визначає свою позицію в ідейній декларації так: «Також і ставлення держави до національних меншостей регулюється Квітневою Конституцією». Із цього випливає, що це угруповання, дотримуючись нашої принципової конституційної засади «рівність усіх громадян щодо права незалежно від національності й віровизнання», — цілком стоїть на демократичній платформі.

ПОЛЬЩА БОРЕТЬСЯ визначила своє ставлення у спеціальній декларації в березні 1943 р. таким чином: Польща зацікавлена в утворенні Української держави з центром у Києві. Кордони ризького договору встановлені з урахуванням інтересів обох народів. Це угруповання підтримує організаційно-державну єдність Польської Держави, єдині форми устрою на всій території Речі Посполитої без огляду на регіональні особливості. Ті форми забезпечать умови національного і культурного розвитку громадян Речі Посполитої української національності. Цього вдасться досягти шляхом повної розбудови всіх наявних нині форм самоврядування, а особливо територіального самоврядування на воєводському рівні. Законодавство повинно забезпечити громадянам Речі Посполитої

української національності повне рівноправ'я у всіх галузях політичного, економічного і культурного життя. У шкільництві традиції утраквізму треба забути. У Львові треба відкрити український університет. У програмних висловлюваннях «Польща бореться» підкреслює необхідність нашої самостійної ініціативи і вирішення при розв'язанні українського питання. Якщо польський народ з власної ініціативи не почне вирішувати завдання активізації та організації на лінії Вісла—Дніпро, якщо не вирішить узяти в свої руки справи економічної і політичної консолідації земель і народів Чорноморсько-Балтійського міжмор'я, сьогодні або завтра стане перед вибором і буде змушений іти відкинутою самим собою дорогою і то приневолений до цього народом, який сьогодні може і повинен бути співучасником Польщі в обговорюваній справі, бо є володарем другої складової частини обговорюваного географічного простору, тобто українським народом. Але якби виникла така ситуація, воля Польщі і її участь у цій справі були б другорядними, бо місце справжнього прийняття рішень було б у Києві, а не у Варшаві. Польща повинна реалізувати свою роль ініціатора у справі економічної і політичної активізації земель між Балтикою і Чорним морем без українців і навіть всупереч їм. «Польща бореться» визначає потребу взаємного поєднання і порозуміння двох зацікавлених народів, що є попередньою умовою тривалого польсько-українського порозуміння. Поляки повинні зрозуміти попередню еволюцію української думки, особливо з періоду нинішньої війни, і виправдати тих, хто «хотів будувати Україну, якщо вони не виступали проти Польщі і польськості». Українці ж повинні зрозуміти, що існування Польщі є умовою існування України, що, тільки спираючись на Польщу, український визвольний рух може розраховувати на реальні перспективи, що для Польщі існування Української держави є умовою, «sine qua non», можливості розвитку Речі Посполитої і що, врешті, справа України є тільки справою Наддніпрянської України зі столицею в Києві, бо Східні Землі Речі Посполитої не є Україною, а змішаною українсько-польською територією, і тому побудова України на цих теренах є нонсенсом. «Польща бореться», виходячи з народженої у Польщі ідеї демократизму, підкреслює: згідно з цією провідною нашою історичною ідеєю вирішення проблеми української, біло-

руської і литовської національних меншин повинно відбуватись на засадах толерантності й поваги творчих цінностей окремих народів. Співіснування, а не взаємне винищення, на основі рівних прав усіх громадян незалежно від віросповідання і національності.

СТРОННІЦТВО ЛЮДОВЕ (ЛЮДОВА ПАРТІЯ. – *Ред.*) визначає своє ставлення до української справи у декларації від квітня 1943 р.: «Визнаючи повне право українського народу до всебічного розвитку нарівні з іншими народами Європи, прагнемо якнайсильніше наголосити, що український народ є близький нам як братнє слов'янське і майже виключно селянське суспільство. Визнаючи за основу відносин між Польщею і Радянською Україною кордони, встановлені Ризьким договором, вважаємо, що при збереженні вільного розвитку польського населення, яке осіло на цих землях багато віків тому, українському населенню належить забезпечити повний і вільний національний, культурний і економічний розвиток. З цією метою на землях, де українці становлять більшість, слід запровадити самоврядування і утворити українські загальну, середню і вищу школи. У напівофіційних висловлюваннях («Через боротьбу до перемоги») СЛ підкреслює, що спільна громадянська селянська позиція СЛ і українського народу полегшить взаємне порозуміння, особливо через загрозливу для обох народів німецьку небезпеку. У справі переслідування нелояльних стосовно держави українців СЛ закликає: «Те, що не містить у собі низьких елементів, в основі своїй злочинних, – пробачити і забути». Це відрізняється від погляду, представленого у часописі «Орка», де проголошено: «Винні повинні бути згідно з законом нашої держави покарані, але цим не вичерпується польсько-українська проблематика».

СТРОННІЦТВО ДЕМОКРАТИЧНЕ (ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ. – *Ред.*) висуває проблему територіальної автономії змішаних українсько-польських територій в кордонах ризького договору, які охоплюють Львівське воєводство до Сяну, Станіславське, Волинське і південну частину Поліського воєводства. На цій території обов'язковими мають бути дві державні мови. Польська меншість перед майоризацією мала б забезпечити поділ території на кантони з польською і українською адміністрацією згідно з принципом «стільки українців під польською адміністрацією, скільки поляків під українською адміністрацією». Українська

освіта — всіх рівнів, причому програми забезпечать належне знання польської мови і культури; український університет у Львові, який є столицею всієї території і кантону з польською адміністрацією. Польща підтримала б українські прагнення до об'єднання у межах цієї території всіх західноукраїнських земель, тобто включно із Закарпатською Руссю і Північною Буковиною. У разі утворення незалежної Української держави на уламках СРСР допускається можливість поділити з ним змішану територію за ціну приєднання України до центральноєвропейської федерації.

ВРН стоїть на позиції незалежності України. Оскільки одночасно вважає східні кордони Речі Посполитої непорушними, належить зробити висновок, що незалежна Україна має, згідно з концепцією ВРН, утворитись на території, яка нині належить Росії. Польський народ повинен співіснувати з українцями — громадянами Речі Посполитої на засадах повної рівності прав і особистих свобод. Усі лояльні громадяни, незалежно від віросповідання і національності, тобто і українці, повинні мати рівні права. Оголошена ВРН Програма Народної Польщі передбачає, що український народ, який проживає на території Польської Держави, отримає всі можливості вільного національного, суспільного, економічного і культурного розвитку на засадах співіснування «вільних з вільними, рівних з рівними».

ПОЛЬСЬКІ СОЦІАЛІСТИ обговорюють загальну українську проблему в своєму органі «Робстнік». У статті «Українське питання» вони підтримують національну автономію для української меншості. Польща, керована демократично, може стати батьківщиною не тільки для поляків, а й для українців. У спільній вітчизні українським селянам і робітникам будуть гарантовані всі національні права. ПС декларують: «Проголошуємо наше гасло автономії у кордонах польської державності».

Українська проблема посідає серйозне місце в ідейних деклараціях і програмних викладах майже всіх політичних угруповань. Аналізуючи викладену вище позицію Краю з цього питання серед політичних угруповань, можемо виділити три засадничих напрямки, які в принципі відповідають проголошеним ними ідейним і політичним програмам, зокрема:

1. Націоналістичний напрямок — заперечення української проблеми, екстермінаційна політика включно з концепцією переселення українського населення — репрезентований національними угрупованнями: Партія Народова, Шанець і Конфедерація Народу.

2. Другий напрямок, який вирішує українську проблему в рамках польської державності, прагне забезпечити українській меншості повне громадянське рівноправ'я відповідно до принципу «рівні обов'язки — рівні права». Цього напрямку дотримуються: Партія Людова, Партія Праці і ВРН, а також ОПВ, КОН й ПВ, і навіть націоналістично-імперіалістична група «Меч і Плуг».

3. Напрямок «національної автономії» для українців представлений Демократичною Партією і ПС. Якщо ПС висуває тільки тезу, то Демократична Партія концепцію автономії викладає детально, виступаючи з пропозицією утворення окремих польських і українських кантонів.

Майже жодне з угруповань не виходить у даний момент за межі загальних формулювань. Остаточна кристалізація громадської думки Краю, безумовно, буде залежати від таких елементів:

1) від сили державного ладу й становища нової Польщі в Європі та в Балтійсько-Чорноморському міжмор'ї;

2) від кінцевого формування майбутньої долі Радянської Росії та пов'язаної з цим відповіді на кардинальне для нас питання, чи виникне незалежна Україна;

3) від державотворчої здатності й громадсько-політичної культури українців у переломний період.

Слід наголосити, що серед багатьох угруповань, навіть дуже далеких одне від одного програмно й ідейно, з'являється і сильно кристалізується концепція самостійної Української держави, яка існуватиме, щільно спираючись на Польщу. Ця концепція за очевидно змінених політичних умов є поверненням до ідеї «незалежної України».

252-А/6— Ковальський при співпраці з Хроботом
[Адам Добровольський, псевдо «Ковальський».
Станіслав Гербст, псевдо «Хробот»]

CA KC PZPR, zesp. 2266/3, sygn. 202/III–10.

Документ 46

[НАПРЯМНІ В УКРАЇНСЬКОМУ ПИТАННІ]

Із входженням війни в кінцеву фазу увага польського суспільства Східної Малопольщі зосереджується в першу чергу на проблемі південно-східного кордону Речі Посполитої та необхідності визначення перед закінченням війни напрямків політики стосовно цих земель у відбудованій Польській Державі відповідно до польського державного інтересу.

Низка фактів підтверджує належність земель Східної Малопольщі у передвоєнних межах до Польщі:

1. Ці землі до початку війни становили інтегральну частину Речі Посполитої і лише внаслідок військової поразки Польщі у війні з Німеччиною потрапили спочатку під радянську, а потім під німецьку окупацію. Використання цієї перехідної ситуації для територіальних змін за рахунок Польщі було б рівнозначне до будування нових політичних форм Європи на основі гітлерівських і радянських проявів насилля і вбивств.

2. Переважна більшість людей Східної Малопольщі належить, як і решта Польщі, на противагу СРСР, до західноєвропейської цивілізаційної спільноти внаслідок вікового спільного історичного розвитку.

3. На території Східної Малопольщі існує більш ніж 2-мільйонна цілком національно свідома і беззастережно віддана польській державності маса польського населення, яка творить два з погляду культури сильних і динамічних острови польської більшості (львівський і тернопільський).

4. Землі Східної Малопольщі утворюють інтегральну складову частину польського економічного простору і його необхідне доповнення з огляду на нафтову промисловість, потенційну енергетичну силу карпатських річок і сільськогосподарську продукцію, як щодо кількості, так і якості.

5. Важкий для оборони східний кордон Речі Посполитої зазнав би зі стратегічної точки зору ще більшого погіршення в разі втрати лінії Збруча.

Єдиною підставою для тих, хто ставить під сумнів прина-

лежність південно-східних земель до Польщі, є так звана українська проблема, яка виявляється на цих землях в особливо гострій і небезпечній для цілісності Польської Держави формі. Вона випливає з того факту, що східні окраїни Речі Посполитої, в тому числі і її південно-східні землі, населяє згуртована кількамільйонна маса населення, яка називає себе українцями і становить абсолютну більшість населення як у цілому тих земель, так і в більшості повітів. Це населення об'єднує етнічна, мовна і культурна спільність, в першу чергу його єднає загальноукраїнське національне почуття, насправді ще не повністю сформоване, але таке, що вже проникає дуже глибоко в усі без винятку суспільні верстви, чому значною мірою сприяє той факт, що українську інтелігенцію і селянство об'єднують дуже сильні зв'язки на основі розвинутих родинних почуттів, спільності думки, економічних інтересів і діяльності. Зрештою, процес пробудження української національної свідомості є природним і зв'язаний з певними процесами, що відбуваються у всьому світі. Політичним виявом української національної свідомості є повсюдне прагнення до об'єднання всіх українців у незалежній державі. На території південно-східних земель незалежницький український рух має чітко антипольський характер внаслідок багаторічного впливу шовіністичних чинників, інспірованих і підтримуваних Віднем, Берліном і Москвою, що використовують як знаряддя пропаганди організації і структури уніатської церкви. Спритно експлуатуючи класовий антагонізм українського селянина до польського землевласника, релігійний антагонізм греко-католиків до римо-католиків, збуджуючи заздрість до польського селянина, який займає «українську землю», шовіністичним діячам вдалося сформувати у широких українських мас почуття сліпої і нині майже органічної ненависті до всього, що є польським.

Таке психологічне ставлення більшості українського суспільства виявилося у масових вбивствах польських військових, державних функціонерів, землевласників, осадників, селян і т.д., грабунках державного і приватного польського майна, дуже легкому підбурюванні і співпраці з окупаційною радянською і німецькою владою щодо переслідування польського елементу і нищення багатовікової на цих землях польської культури.

Нині національний український рух заперечує всіх і все; він одночасно налаштований антипольськи, антинімецьки і антирадянськи, але, не отримуючи сподіваної підтримки на Наддніпрянській Україні, попри ослаблення польськості на південно-східних землях, не має достатніх власних сил для реалізації своєї мети — унезалежнення і об'єднання України.

Ніщо не вказує на те, що до моменту відновлення Польської Держави у цьому ставленні відбудуться значні зміни з ініціативи самого українського суспільства. Таким чином, уже нинішній момент дає підстави для уточнення змісту польської політики щодо української проблеми на південно-східних землях.

Вирішення українського питання у Польщі — це, в першу чергу, створення умов, які б робили неможливою будь-яку чужу інтервенцію.

Звернення до так званої східної програми (прометеїзм) у нинішній час і ще принаймні довгі роки нереальне і небезпечне: нереальне, бо незалежну Наддніпрянську Україну мусила б вибороти польська армія без допомоги і навіть при ворожому ставленні місцевого населення, а відповідної для цього військової сили Польща не має і не скоро матиме; небезпечне, бо прогнозована поразка у війні за Україну поставить під сумнів незалежність самої Польщі, не кажучи про необхідність відвернення уваги від заходу, де зосередження її у поєднанні з напруженням усіх сил і всієї енергії є безумовною вимогою моменту.

Факти, які підтверджують належність південно-східних земель до Польщі, і вимоги політичного й економічного прогресу (творення більших спільнот) негативно впливають на можливість виникнення і розвитку незалежної Української держави на території так званої Галичини.

Територіальна автономія означатиме лише зміцнення нинішніх масових антипольських настроїв, утримання і розширення сприятливої основи для ворожої щодо Польщі агітації зовнішніх чинників і в результаті вимагатиме відречення польського народу від усього краю. Зрештою, концепція територіальної автономії у жодному разі не відповідає постулатам українських політичних діячів і буде розглядатись ними як щабель до завоювання повної незалежності.

Угоди між державою і політичними угрупованнями національних меншин суперечать самому поняттю державного суверенітету і, як свідчить досвід, не виконуються, а тому в них нема жодного сенсу.

Польська політика в українському питанні повинна порвати з методами, що їх застосовували польські уряди перед війною, а це означає, що має бути зрозуміла і послідовна політика, а не мінлива і кон'юнктурна, вона мусить спрямовуватись на принципове розв'язання українського питання, а не на отримання тимчасових переваг.

НАПРЯМНІ ПОЛЬСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО УКРАЇНСЬКОГО ПИТАННЯ

Нелегальний період:

Польські компетентні діячі співпрацюють в утворенні української політичної групи, яка провадитиме конспіративну діяльність серед українського населення відповідно до принципів, викладених у «платформі» порозуміння в розділі *E* проекту Стефана.

Польські компетентні діячі проводять пропагандистську діяльність серед українського населення щодо названої у розділі *E* «платформи» порозуміння серед українського населення.

Наведені акції мають за мету протидію українській збройній боротьбі, а в разі вибуху українського повстання — надання українському суспільству можливості вибору між двома концепціями: анти- і пропольською.

Перехідний період

I. Перш за все повинна бути дана правова оцінка діяльності під час війни і чужої окупації тих громадян Польської Держави, які діяли їй на шкоду, здійснювали вбивства і пограбування, закликали до погрому польського населення і сприяли або безпосередньо чи опосередковано допомагали окупантам. Усю цю роботу треба провести зі всією суворістю і старанністю, але в стислі строки, наскільки це можливо. Всякий компроміс у цій справі недопустимий як такий, що порушує елементарне почуття справедливості.

II. Слід усунути всі наслідки діяльності окупантів або діяльності, яка здійснювалась з допомогою окупантів і взагалі під час війни була спрямована на українізацію східних окраїн або послаблення їх польськості. Зокрема, належить усунути за кордони Польщі населення з чужим громадянством, яке прибуло під час війни.

III. З метою радикальної ліквідації українського питання, а тим самим і усунення головної перешкоди у встановленні дружніх польсько-російських відносин треба намагатися укласти з Росією (або з радянською Україною) угоду про примусовий обмін усього українського населення південно-східних земель на поляків, які мешкають на території Росії. З обміну треба виключити тих осіб української національності, які: 1) доведуть свою активну співпрацю у справі поєднання цих земель з польською державністю; 2) отримають дозвіл на виїзд з Польщі на постійне проживання в інші країни. Поки цей обмін не відбудеться, належить провести повне виселення українців: а) з польсько-радянської прикордонної смуги; б) з призалізничних смуг, від трас, каналів, узбережжя судноплавних річок, автострад та інших важливих транспортних шляхів; в) із стратегічно, політично й економічно важливих округів і місцевостей.

Обмін населенням між Польщею і СРСР може бути зроблений лише за умови повної добровільності. Гасла примусового переселення українців до СРСР стають вагомим аргументом для радянської політики, спрямованої на захоплення польських земель східних окраїн, і при цьому схиляють українців до збройного опору. Законне переселення могло б застосовуватись лише тоді, коли новий польсько-радянський кордон був би компромісним між ризьким кордоном і кордоном від 21.VI.1941 р.

IV. Організувати постійний ретельний і суворий нагляд за політичною і громадською діяльністю українців і їхніх організацій як антипольською і антидержавною стихією, переслідувати адміністративно і в судовому порядку за всі прояви нелояльності до Польської Держави або антипольської ненависті.

Після стабілізації міжнародних відносин

1. Принципом політики є злагоджене співіснування української і польської націй.

2. Якщо укладення польсько-російського договору про обмін населенням не буде можливим або не дасть очікуваного результату, польська політика повинна привести за якнайкоротший час до такого кількісного відношення польського населення до непольського на всій території південно-східних земель, за винятком вузької гірської карпатської смуги, щоб в окремих воєводствах, повітах і гмінах польський елемент становив принаймні 75 % загалу населення шляхом:

а) переселення на територію центральної і західної Польщі та планового розміщення там непольського, зокрема українського, сільського населення з метою наділення землею малоземельних і працевлаштування безземельних;

б) переселення і планового розміщення у містах, містечках і промислових центрах центральної і західної Польщі непольського населення, а особливо українського, і працевлаштування його там за відповідними професіями;

в) сприяння еміграції українського населення за кордони Польщі з застереженням, що польська політика повинна протидіяти згуртованому осіданню українців на території Чехії з метою уникнення можливості повстання;

г) планової, у всіх відношеннях цілеспрямованої польської колонізації південно-східних земель, а особливо переселення малоземельного і безземельного польського населення із західних і центральних воєводств на землі, які залишилися після переселеного непольського населення і які походять від справедливої з національної і державної точки зору парцеляції великих маєтностей.

Всім своїм громадянам-українцям Польська Держава забезпечує всю повноту громадянських прав політичних, економічних і культурних. Реалізація цих прав повинна поєднуватися зі спеціальною державною політикою, щоб зв'язати українців з Польщею.

3. Пропагування ненависті між двома народами буде заборонене законом.

4. Належить провести точну реституцію стану польського населення, втраченого за останніх 4 десятки років внаслідок так званого грабування душ шляхом виправлення метрик спеціально для цього призначеними комісіями.

5. Після досягнення зазначеного в пункті 2 чисельного співвідношення населення треба заборонити утворення окремих українських економічних організацій, а наявним, особливо кооперативним, надати характеру спільних організацій.

Польща забезпечує українцям повну частку вигоди від сільськогосподарської реформи й індустріалізації, але в обох цих процесах треба намагатись, щоб розмістити українців рівномірно по всій Польщі. Цього треба досягти засобами економічної політики, а не адміністративними розпорядженнями. Окремі економічні, релігійні чи національні організації будуть заборонені законом.

6. Польська влада безумовно вводить у дію чинне мовне законодавство (закони з 1924 р.).

7. Уся державна і приватна освіта повинна мати лише польський характер; у місцевостях, де понад 20% українського населення, треба запровадити вивчення української мови у загальних школах як обов'язкове, а в середніх школах — як факультатив.

Основним типом повинна бути спільна школа, яка виховуватиме свідомих громадян держави з дітей обох народів.

Загальна школа: на територіях змішаного проживання повинні діяти такі принципи:

а) якщо у даній місцевості українське населення становить менш ніж 50%, навчання відбувається польською мовою, а українська є обов'язковим предметом;

б) у місцевостях з українським населенням понад 50 % обов'язковим є утраквізм.

Польська Держава розбудовує суспільне українське шкільництво всіх рівнів відповідно до потреб.

Середнє шкільництво (загальноосвітнє і професійне): Школи є польськими, але під одним керівництвом, можуть також існувати відділи для української молоді, але на засаді утраквізму.

Вища школа: На гуманітарному відділенні Львівського університету наново будуть утворені кафедри мови, літератури і русько-української історії. Доцільним є також утворення на правничому відділі кафедр найважливіших правничих дисциплін з українською мовою викладання, щоб майбутні судді й державні службовці мали можливість належно опанувати цю мову.

8. Належить обмежити діяльність греко-католицької церкви виключно питанням віросповідання і перенести ведення метрик і книг цивільного стану до гмінних установ або до відділів цивільного стану. Треба здійснити тиск у напрямку безумовного дотримання принципу целібату греко-католицьким духовенством і спільної освіти кліриків обох обрядів на університетських теологічних відділеннях, підтримувати плани розбудови мережі римо-католицьких парафій і костелів, сприяти співпраці та співіснуванню духовенства обох обрядів.

9. Слід в адміністративному порядку скасувати юліанський календар.

10. Належить заборонити вживання у шкільному навчанні й друкованих та світлових виданнях абетки іншої, ніж латинська, за винятком літургійних видань і текстів, визнаних Польською Академією Мистецтва потрібними для наукових мовних або історичних досліджень.

Заборону кирилиці запровадити лише тоді, коли ця справа після відповідної пропагандистської підготовки отримає прихильне ставлення в українському суспільстві.

11. Політика адміністративної влади протидіє утворенню окремих спортивно-гімнастичних організацій.

Документ 47

[*23.VII.1943 р.*]

ОБГОВОРЕННЯ ПРАЦІ «БЕТА»

Мовні аргументи, які автор наводить як доказ первинної польськості Червенської Землі, не витримують навіть найпоблажливішої професійної критики. Це помилка, яку роблять навіть наші найкращі історики, котрі не розуміють, що, аби оперувати місцевими назвами, треба мати хоча б елементарні знання з галузі топоніміки. На жаль, такої підготовки не має, наскільки мені відомо, жоден з польських істориків.

Фактично немає жодного серйозного мовного аргументу, який би підтверджував первинну польськість Червенської Землі. Це добре знають польські мовознавці, але через політичні причини або мовчать, або відповідають на ці питання дуже плутано, тому непідготовлена людина може тлумачити ці відповіді як захоче. Один з наших мовознавців виявив, щоправда, кілька цікавих полонізмів у гуцульському діалекті, але нема жодного сумніву, що тут йдеться про досить раннє запозичення з місцевої польщизни (наприклад, карв — віл, відомий з мови Рея, який походить з-над Дністра, та ін.).

Але ця справа має суто теоретичне значення. Вона у жодному разі не може впливати на нашу позицію щодо приналежності Червенської Землі до Польщі. Вирішальним для нас є факт, що тут живе маса польського населення і що інтереси Польщі вимагають, щоб ця земля залишилася в її кордонах. Ніхто з нас не сумнівається, що Вільно було первинно литовським, а не польським, але через те ніхто не буде відмовлятися від Вільна. Тому думку автора, що Червенська Земля повинна залишитися за Польщею, приймаємо незалежно від кращого чи гіршого історичного обґрунтування.

Автор також слушно вважає, що надання цим землям територіальної автономії «по суті позбавило б Польщу суверенності на цих просторах». Також слушно стверджується, що «для Польщі небажана наявність у цих кордонах меншості, яка має власні національні цілі й ідеали, тим більше такої значної і вороже налаштованої проти держави, якою є український елемент у Польщі». З цього випливає висновок, що «єдиним способом узгодженого вирішення українського питання могло б бути переселення українського населення за Збруч шляхом обміну на католицьке населення, тобто польське».

Але тут автора охоплює слушний сумнів: чи таке величезне переселення взагалі було б можливе? І перед цими труднощами у нього опускаються руки. Забуває про те, що сам сказав перед тим про українську меншість і її ставлення до Польщі, і розписує програму, яка базується на вірі в те, що українців можна буде пригорнути до Польщі. Раптом дізнаємося, що ми повинні опинитися в становищі «згідного співіснування на основі польської державності». Чи автор береться переконати маси національно свідомих українців, що раз і назавжди мають відмовитись від прагнень до

власної державності на землях на захід від Збруча? І чи сам, опинившись в аналогічній ситуації, цілком щиро погодився б, щоб поляки раз і назавжди опинилися в становищі «згідного співіснування на основі державності», наприклад російської? Маємо тут справу, без сумніву, подібну до тієї, що в праці «Альфа», — з ознакою недооцінки патріотизму українців. Гадаємо, що те, на що загал поляків ніколи не погоджувався, українці, однак, приймуть спокійно, аби тільки їх занадто не дратувати.

Далі читаємо, що «gente Ruthenus, natione Polonus є принципом, який мусить визнати руське населення і який мусить задовольнити польський народ». Отже, польський народ міг би з цим принципом цілком погодитись, якби мав які-небудь гарантії, що насправді мусить або хоче його прийняти руське населення. Але про це не може бути й мови, якщо принципово не змінимо національних відносин у Червенській Землі і внутрішньої структури українського населення наших південно-східних земель.

Аналогії, взяті з історії Польщі до її поділів, коли не існувало ще націоналізму в сучасному значенні цього слова, є принаймні сумнівними.

Але тепер іде новий поворот лінії розвитку думки автора. Він напевно розуміє, що такий стан, який нині існує, не вдасться утримати. Тому пропонує зміцнення польського елементу на Поділлі та вздовж лінії Перемишль — Тернопіль, тобто там, де і сьогодні ця стихія є найсильнішою. Він веде мову про «створення безсумнівної польської більшості на зазначених територіях». Думка дуже слушна, але автор помиляється, вважаючи, що цього результату можна досягти половинчастими засобами і таким чином, щоб не обурити до глибини душі свідомих українців. Також, очевидно, неточно він оцінює масштаб операцій, необхідних для досягнення поставленої мети, якщо насправді хочемо досягти справжньої більшості, а не фіктивної, і складеної із справжніх, а не кон'юнктурних поляків. Причина полягає у вірі автора у справжність даних перепису з 1931 р., який тільки створив безлад у нашій політичній думці щодо південно-східних земель.

Пропоноване створення польської більшості на Поділлі й у смузі Перемишль — Тернопіль вимагає виселення з тих околиць маси українців і поселення там такої ж маси поляків. За нинішньою статистикою в округах Львів-повіт, Львів-місто, Кам'янка Струми-

лова, Бережани, Золочів, Тернопіль і Чортків разом приблизно 726 000 поляків і 1 889 000 українців (євреїв, кількість яких постійно зменшується, ми тут не беремо до уваги). Справжня кількість поляків є, без сумніву, більша, але тут не треба бути надто великим оптимістом. Багато поляків вивезено за Урал. Не слід вважати, що нинішня статистика, зроблена німцями чи українцями, «проковтнула» набагато більше, ніж 50 000 справжніх поляків. Тому можна вважати, що у названих округах маємо нині приблизно 780 000 поляків і 1 835 000 українців. Щоб це співвідношення перевернути, треба виселити 950 000 українців і привезти стільки ж польських колоністів. При цьому не можна дуже розраховувати на повернення поляків, вивезених більшовиками, бо серед осадників, лісової служби і взагалі сільського населення, яке було перекинуто за Урал, значний відсоток повинен був загинути тільки тому, що вивезення відбувалось у 30-градусний мороз, і, оскільки переважна більшість була позбавлена посилок із продовольством і одягом з краю, ці люди навряд чи могли пережити зиму 1939/40 і 1940/41 рр.

Щоб створити широку польську смугу, про яку йдеться, очевидно, що подібне переселення треба б провести і в Перемишльському повіті. Дуже бажаним також є зміцнення польського середовища на нафтових родовищах і в таких містах, як Самбір, Стрий, Station, Коломия, нарешті, переміщення на схід кордону компактної польської території біля Добромиля і Леска. Разом з дрібними переміщеннями на Волині й Холмщині переселення мали б охопити мінімум 1 250 000 українців і стільки ж поляків. І тоді все ще у кордонах Речі Посполитої Польщі залишатиметься чотири з половиною мільйона, не враховуючи Полісся (дивись обговорення праці «Альфа»).

Що переміщень, про які тут йдеться, не можна здійснити, не викликавши обурення у всіх свідомих українців, це цілком зрозуміло.

Але лише коли здійснимо ці переселення (і таким чином, щоб за кордонами Польщі опинився найактивніший і бойовий український елемент), можна буде в цілому застосувати пропоновану автором програму дій щодо руського населення. Для активного елементу такі справи, як утраквізація і часткова полонізація шкіл, латинізація алфавіту, заборона суто українських кооперативів, парцеляція церковних маєтків і т.ін., будуть образами, які неможливо пережити; думка, що на цій площині можна дійти до «згідно-

го співіснування» зі свідомими українцями, є звичайною фікцією. А із застрашеною і позбавленою провідників масою програму автора можна буде реалізувати в цілому успішно.

Справу стосунків держави з греко-католицькою церквою, на мою думку, краще ставить автор праці «Альфа». У праці «Бета» маємо багато неясностей. Не знаємо, яку, наприклад, користь повинен дати поділ греко-католицького єпископства у Перемишлі на два (одно в Самборі, друге в Саноці); автор також не пояснив, між яким населенням має розділитись церковне греко-католицьке майно. Слушними є постулати про відновлення спільного вивчення теології для обох обрядів, безумовне дотримання целібату і (але чи виконуватиметься?) усунення юліанського календаря. Не розумію, чого автор хоче досягти запровадженням у школах вивчення староцерковної мови (очевидно, старослов'янської. — *Є.П.*). Це болгарсько-македонський діалект від IX століття, який не має нічого спільного з українською мовою. Вивчення ж у школах його русифікованого різновиду, який вживається у російській церкві, перешкодить потім вивченню справжньої староцерковної мови, яка давно є обов'язковою в університетах на полоністиці.

Проекти автора щодо освіти, кооперативів, української мови в установах і т.д. в принципі здаються нам такими, що можуть виконуватись, але із застереженнями, про які мова йшла вище.

Підсумовуючи, стверджую: проекти автора загалом ми вважаємо потрібними, якщо перед реалізацією їх проведемо проектовану також ним, але викладену дуже незрозуміло, зміну національної структури південно-східних земель, що вимагає виселення з цих земель (за Збруч або куди-небудь за кордон, лише в незначній кількості у західні або центральні землі Речі Посполитої) щонайменше $1^1/_4$ мільйона українців. Треба усвідомити, що будь-яке зміцнення польської державності на південно-східних окраїнах свідоме українське населення сприйме як свою кривду. Тому існує тільки один спосіб, щоб не дратувати українців: віддати їм усі землі від Сяну і Бугу. Якщо цього не хочемо зробити, то не можемо мріяти про вирішення українського питання так, щоб не завдати українцям прикрості.

CA KC PZPR, zesp. 2400/1, sygn. 203/XV, t. 6, s. 18—20.

Документ 48

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ І ПРОЕКТ ЙОГО ВИРІШЕННЯ

(Опрацював Нікодем Свобода)

Передусім, визнаючи, що історична приналежність земель Східної Малопольщі є беззаперечною, мусимо зрозуміти, на які сили в українському суспільстві цих земель спирається українська політика. Одночасно, перш ніж можна буде виробити принципи діяльності польської влади і суспільства на цих землях, необхідно коротко нагадати собі, на що орієнтується, ким підтримуваний і якими дорогами й до якої мети прямує український елемент Східної Малопольщі.

У Польщі проживають три групи руського походження:

1) певна меншість цього руського населення греко-католицька і православна — приблизно 1 мільйон людей — не вважає себе українцями, лояльна до польської державності, хоче жити спокійно, зберігати руську національність, серед них частина активної колись гілки, орієнтованої на царську Росію;

2) ще менше чисельно (до півмільйона населення) греко-католицьке і православне населення, яке вважає себе поляками або частково розмовляє польською в родинному колі. Це та частина руських племен (племен червоноруських, белзів, ополян і т.д.), яка прагне належати до польського народу. Вони хочуть дружньо співіснувати з поляками (так звані gente, religione et sermone rubro-ruteni, natione Poloni). Вони вважають Польщу спільною з іншими польськими племенами вітчизною (між іншим, і так звана шляхта загродова);

3) переважну більшість греко-католицького і православного населення (понад 3 мільйони) вважають окремим українським населенням, що прагне шляхом отримання наразі національно-територіальної автономії, яка за їхніми планами охоплює територію 133 000 квадратних кілометрів, тобто приблизно 33 % території Польської Держави 1939 р., відриву цієї території від Польщі й утворення окремої незалежної Української держави, зосередження у цій державі всіх руських земель, які до цього часу належали Ру-

мунії, Угорщині, Словаччині й СРСР. Вони ставляться до Польщі і до польського народу вороже і з ненавистю, діють конспіративно і революційно. В цілому їх називаємо українцями.

Ця третя група населення, яке називається українцями з огляду на те, що сама прийняла цю назву, є нині єдиною політично активною і широко розгалуженою. Часто можна почути думку, що українське суспільство Східної Малопольщі ділиться на дві групи, одна з яких є «глибоко опортуністична пасивна селянська маса, яка керується примітивним інтересом, друга — це політично активна інтелігенція і напівінтелігенція, яка разом з кліром надає руху всьому народу і політичного напрямку його діяльності». Ця думка, слушна ще може 40 років тому, є, напевно, найбільшим принциповим непорозумінням всієї діяльності в українській справі, починаючи від 1918 р. Вона вузько й кострубато вийнята живцем із старостинської австрійської політики і поширюється деякими зовсім помилково політично орієнтованими землевласниками, які не мають жодного уявлення про те, що відбувається у селах, де вони самі й проживають. Це та сама думка, яка лягла в основу діяльності нашого уряду й адміністрації в 1926—1939 рр. Наскільки вона була помилковою — на те маємо докази у розвитку внутрішніх польських відносин.

Є незаперечним фактом те, що між так званою українською інтелігенцією й українським селянством існує координація діяльності, думки і налагоджена співпраця, про яку в польському суспільстві ніхто й гадки не мав.

Так звана українська інтелігенція у своїй масі живе, працює і думає безпосередньо з селом, вона органічно з ним зв'язана своїм власним існуванням і у своїй масі є першим або, найбільше, другим коліном та, що найважливіше, з цього села не вийшла, як це у нас, як правило, має місце, а залишається з тим селом у дружніх і родинних зв'язках, з розвитком цього села часто поєднує своє існування і своє матеріальне (кооперативи, нотаріуси, священики, адвокати, вчителі, лікарі) і політичне існування. Після закінчення навчання у переважній більшості молодь повертається до села або у сусіднє містечко і залишається переважно у своєму районі народження, становлячи — на відміну від того, що відбувається у польському суспільстві, — і надалі з тим селом єдине і згуртоване утворен-

ня. Селянин і село, висуваючи зі свого лона цю інтелігенцію, що формується, мають відчуття повної з нею спільноти і працюють економічно і політично безпосередньо з нею, мають до неї набагато сильніші почуття, ніж можна спостерігати в інших суспільствах, в яких інтелігенція вже давно сформувалась і вже становить окрему, давно відірвану від села, верству, яка живе власним життям і всотує в себе те, що село відкидає, як нову інтелігенцію. Така співпраця української інтелігенції з селом була поглиблена і зцементована під час відбудови польської державності завдяки величезній свободі розвитку власного національного господарського руху, через спільну боротьбу за національну незалежність і, нарешті, через бездарну внутрішню політику післятравневих урядів, яка допустила через політичну боротьбу з польським населенням повне роззброєння польського елементу і таке зухвальство українського елементу, що той останній спромігся у великій і організованій державі на відверті масові підпали польського майна, вирізання поліції і селян (завершені сумної пам'яті пацифікаціями).

З описаного вище зібрання починань і співпраці інтелігенції, яка впроваджує політику до усієї селянської маси, можна зробити висновок, що селянська маса не є темним елементом, а добре політично сформована і свідома, живе власним політичним життям, розуміє своїх провідників, слухає їх і вірить їм. Ця маса, особливо в центральних повітах, отже показових, є цілком національно свідома, віддана незалежності, на цю незалежність працює й у своїх прагненнях не вагалась у 1918 р. й не вагається тепер при найпершій можливості свідомо і без роздумів пожертвувати своє життя й чекає на це.

Українці — агенти німців

Це є результатом 50-річної послідовної праці австрійського і німецького уряду, які підтримують розвиток ad hoc створеного «українізму» для послаблення поляків. Не шкодували коштів на те, щоб на кожне політичне загострення мати на плечах польського народу елемент, підвладний собі, орієнтований проти цього народу і добрий козир для подальшої гри на сході. Цей елемент так надовго з собою зв'язали, що у момент своєї військової катастрофи

у 1918 р. його виділили з австрійської армії в окремі українські полки, готуючись до захоплення влади у Східній Малопольщі, забезпечивши його зброєю і штовхаючи на Львів, у плечі відроджуваній Польщі.

Хто не бачить відкритого і майже нерозривного зв'язку між українцями Східної Малопольщі і німцями, хто недооцінює результатів праці німців за останніх 70 років, той не може оцінити українську справу. Ця співпраця тривала до останнього незалежно від того, чи п.Мудрий і частина УНДО проявляли часом так або інакше опортуністичне ставлення до Польщі, а також чи контингенти, накладені на українські сільські господарства, отримають такий чи інший відголос на даний момент у будь-який день.

Розвиток українських сил за часів польської державності

Діяльність Берліна і Відня, яка тривала десятки років з величезною затратою сил, прищепила від колиски впродовж кількох поколінь гасла і принципи, що головним і першим ворогом українського народу є поляк. Вона призвела до почуття сліпої, безпричинної і сьогодні майже органічної ненависті. Це почуття під польським правлінням не тільки не зазнало послаблення і приглушення, а навпаки, помилки урядової політики на окраїнах призвели ще до загострення через послаблення польських сил, відсунувши польський елемент на позицію національного захисту в Східній Малопольщі.

Тимчасово надломлений поразкою 1918 р., українізм відступив. Польський елемент перетворив військовий наступ у політичний і розпочав колонізаційну політику (акція П'яста) — але це тривало лише короткий час.

На цій ефективній акції поставила хрест так звана угодовська політика. Відбувається повернення бойовиків, професорів до краю, і навіть деяких з них призначено на високі посади у державній адміністрації (наприклад, начальника концтабору в Косачові — шкільним інспектором). Вони повертаються після отримання освіти у Празі або Берліні як добре консолідована група у момент, коли німці вже перебувають у стані економічної війни з Польщею, повертаються до країни, де на них чекає безкарність.

Вони відразу беруться до послідовної діяльності відповідно до принципів, що 1) підмурок українізму — Берлін, 2) головний ворог — Польща.

Одночасно польський уряд проводить проукраїнську політику, підтримує їхній національно-економічний рух, який охоплює абсурдну кількість людей (для політичних цілей), оплачуючи їх з одногрошового податку від літра молока, зібраного молочарськими кооперативами, і субвенціями невідомого походження. Старости проводять однозначно проукраїнську політику, земля масово переходить в українські руки при парцеляції. Нарешті, уряд дає пенсію інвалідам війни проти Польщі 1918—1919 рр. Одночасно уряд проводить невтомну боротьбу з польськістю, представленою тут опозицією — спочатку Стронніцтвом Народовим (Народовою Партією) і П'ястом, а потім і ППС. Розвалює і нейтралізує всі громадські польські організації, нищить ідеологічну пресу при одночасному великому розвитку української преси. Призвівши до усунення жвавішого польського елементу за межі організованого життя, допускає організованих, сповнених темпераменту, зорієнтованих українців до співпраці.

Коли угодовці досягають вершини успіху після зміцнення кооперативів усіляких форм, українці беруться за побудову промисловості, виконуючи вже роль капіталістів. Прикладом є цукровий завод «Поділля», введена в дію перед самою війною польсько-українська олійниця у Львові, перехід у власність фабрики Рукера та ін. Переможні наслідки цієї нечувано плідної для українців політики приводять до конкретизації нової стадії боротьби з польськістю. Українці вважають, що надійшов час перейти від боротьби з польськістю до її повного знищення. У 1930 р. починаються підпали польського майна, не тільки поміщицького, а й селянського. Це нагадує часи гайдамаччини і козацьких війн. Реакція адміністрації через пацифікацію закінчується подальшими поступками.

Серед певних урядових кіл настало протверезіння, але воно не має вирішального значення, бо угруповання українських сил настільки зміцнилось, що не можна діяти половинчастими засобами. Над Погоджувальним Комітетом тяжіє відсутність політичної свободи і можливості висловлювання чіткого погляду і критики попередніх помилок. Безжальна критика, з якою зустрівся міністр

Понятовський у Львові, коли приїхав зупинити тиск Комітету на центральну і воєводську владу, не викликала змін. Створене за часів міністра Наконечникова Парцеляційне Товариство під постійним тиском міністра Понятовського було загальмоване у своїй діяльності, і земля й далі переходить в українські руки.

Коротко характеризуючи в цілому польську політику від 1926 до 1939 р., можна ствердити, що вона проводилась у напрямку, який давав українцям концесії одну за одною, польську землю — у небаченій кількості, полегшувала створення кооперації і субвенціонувала її, остання завдяки тому виросла до сильної господарської організації й зрештою започаткувала створення української промисловості.

У найважчі для держави моменти, коли проявилась її фізична слабкість, коли гнані рештки розбитої польської армії шукали через цю частину країни дорогу в Румунію й Угорщину, українське населення спокійно переслідувало цих недобитків, часто роззброювало їх і саме забезпечувало себе зброєю проти поляків. Збройний виступ українських мас проти відступаючих підрозділів польської армії, поєднаний з грабунками цивільного населення, дійшов до таких жахливих вчинків, як вбивства дітей (розбивання голів немовлят у Сороках під Бучачем). На той момент та територія була заповнена більшовицькими військами і радянською адміністрацією, яка вступила за ними.

Використання українцями радянської окупації

Під час радянської окупації українське населення стає володарем становища. Незалежно від партійної приналежності українці дружно намагались заволодіти польськими культурними і економічними досягненнями. Розпорядження УНДО та інших українських груп спрямовані на знищення всього, що є польським. Садиби падають від грабунків українського селянина (польський селянин у своїй більшості не бере в цьому участі). Настає вигнання польської інтелігенції з сіл і містечок, грабування майна польської кооперації й масове захоплення торгівлі українською кооперацією. Низка керівників УНДО опинилася в органах радянської влади і реалізує український план нищення всього

польського. Окремі польські поселення вирізуються під корінь (наприклад, Славетин Підгаєцького повіту, який населяли 50 родин. У різанині не вижила жодна дитина). Львів переповнюється магазинами «Народної торгівлі».

Коли надійшов час націоналізації торгівлі, то спочатку націоналізуються польські магазини, яким призначається податок до 200 тисяч злотих. А тим часом з непольських магазинів усувається товар, щоб залишити його для спекуляції та нелегальної торгівлі. У цей період українізації Малопольщі поляк почувається громадянином II сорту. Польська інтелігенція переховується у містах, головним чином у Львові, переповненому біженцями із західних частин.

На радянську владу орієнтуються і з нею активно співпрацюють усі українські угруповання від крайніх націоналістичних бойовиків до українських комуністів. Міліція наповнюється членами ОУН і УОВ. У виборах, які повинні вирішити питання про приєднання території східної Польщі до «Большевії», як кандидати від блоку комуністів і безпартійних беруть участь Франко (син поета Івана), доктор Студинський (угодовське крило УНДО) і доктор Панчишин (ундовець). Українці становлять одну з головних опор радянської адміністрації, а на селі владу має сільський «совєт», який є суто українським і є виразником політики на селі. В їхніх руках опинилась акція вивезення колоністів, осадників і польської сільської інтелігенції у лютому 1940 р. Українська політика переслідування польськості у Малопольщі святкує тріумф. Вивезення з міст у квітні 1940 р. охоплює виключно польський елемент, жертвами стає велика кількість робітників, ремісників, офіцерів, суддів, прокурорів, адвокатів, службовців, землевласників разом з родинами при одночасній ліквідації їхнього майна.

Участь українців у цих діях була незаперечною. Підбір осіб на вивезення з села у лютому 1940 р. визначався сільською радою і українською міліцією. Більшовицько-українське правління залишило незабутні сліди усування польськості. Цю частину програми українці виконали старанно як могли і вміли, різко перетягуючи на свою користь майнову ситуацію, відстороняючи від життя краю сотні тисяч селян та інтелігенції. Самі ділили здобич, коли

цілі польські родини йшли на Сибір, гинучи від голоду і холоду, позначаючи свою дорогу викинутими з вагонів трупами заморожених немовлят, старих і хворих. Українські політики сумлінно використали згідно зі своїм розумінням перше півріччя правління більшовиків, які не орієнтувались у місцевих стосунках, але протиставили український елемент полякам.

Німецька окупація як наступний етап досягнення українських цілей

Період німецької окупації розпочинається гаслом «Україна для українців». Під цією назвою можна прочитати перші афіші, розклеєні на стінах Львова відразу після входження німців. Їх супроводжують вивішені корогви з тризубом і крики «Геть ляхів!» Так починається новий етап політики фізичного усунення польського населення, який здійснюють ті самі люди, що робили це недавно, спираючись на цілком ідеологічно протилежну радянську владу. Із входженням німців знову з'являється заклик захоплення влади на цій території українцями. Перед початком німецько-радянської війни у Кракові поширились чутки, що Східна Малопольща увійде до складу Генеральної Губернії. Це було чорним полотнищем для українців — доконаними фактами вони намагаються реагувати на це. Після входження німецьких військ українці самостійно захопили владу в містах і селах. Сільські ради і радянська міліція відразу опинились під українською адміністрацією. Усі трести, магазини і націоналізовані підприємства українці захоплюють як керівники. Знову «Народна торгівля» і «Маслосоюз», як і на початку радянської окупації, заволоділи всією торгівлею продовольчими товарами. Влада в містах опинилася в українських руках, виникає українська преса, яка відкрито погрожує полякам.

Українці вітають німецькі війська і відрекомендовуються військовій владі як адміністратори цих земель. Здійснюючи владу, вони грабують усе в країні, не гребуючи єврейськими кишенями. До міст, а особливо до Львова, стягують маси напів- і чвертьінтелігентів, влаштовуючи їх в установи (підприємства, трамваї, електростанції), запровадивши як службову мову українську (навіть для кондукторів у розмові з пасажиром). Виправляють статистику міста Львова на свою користь. Охоче пригорта-

ють решту людей, які прибувають сюди з Росії й охороняють їх незалежно від того, яке місце вони посідали в колишній радянській ієрархії. Одночасно вони самі з допомогою української міліції або через доноси німецькій владі заповнюють в'язниці поляками, обходять єврейські будинки і витягають з них перший контингент євреїв для ґестапо.

В економічній галузі на першому місці стоїть роздавання концесій лише українцям, а через створене житлове бюро магазинні приміщення займають для найрізноманітніших справжніх і фіктивних українських фірм. Одночасно з допомогою того ж житлового бюро виганяють поляків з помешкань і займають для своїх установ будинки польських установ. За посередництвом «Домоуправ» наказують прикрашати місто синьо-жовтими прапорами. Робиться все, щоб живе польське місто українізувати в американському темпі.

На селі владу взяла у свої руки, головним чином, українська міліція і почала там гуляти. Колгоспи і радгоспи, бази і магазини перейменовано на українські кооперативи, польське населення, переважно селянське, бо іншого там вже не було, почали вбивати (Хлібів, Паївка, Лежанівка, Маріамполь та багато інших). Масові вбивства супроводжуються викриками «геть ляхів» — це гасло дня, проголошене навіть окремими греко-католицькими священиками.

У цей час майновий стан і співвідношення сил все більше змінюються на користь українців.

Німець не був би німцем, і вже зовсім націонал-соціаліст — національним соціалістом, якби, ошукуючи всіх направо і наліво, не ошукав і українців. Виявилося, що Україна є за Збручем, а Галичина — це частина Генеральної Губернії, зв'язаної з Рейхом, що Лемберг — це старе німецьке місто, все, що заслуговує у ньому на увагу, — то це розквіт німецької культури, і навіть дзвін на соборі Святого Юра — це праця німецького ремісника. Сон червневої ночі почав розвіюватись, владу взяли німці. Українські політики кинули відповідно гасло «знищувати поляків і польськість».

Українська політика активно може лише паралізувати те все, що зміцнює польськість, тобто виникнення польських шкіл, про-

тидіяти реприватизації так ефективно, як раніше ділялося на користь націоналізації. Знищувати поляків за допомогою доносів і провокацій та готуватись до нових зіткнень, накопичувати фізичну силу для проведення змін — ось останні напрямки української політики. Німці, здійснюючи владу, зневажають українців, вважають їх найманцями за низьку плату, дають їм право грабувати, збагачуватись і велику свободу в переслідуванні поляків. Вони використовують їх як «шаулісів» перш за все для вбивств і грабування євреїв та при хапаннях людей для роботи в Німеччині. Українці в цей час готуються до різанини поляків у більшому масштабі, ніж це було у вересні 1939 р. або у червні й липні 1941 р.

Політична ситуація українців безнадійна, вони вже не сподіваються на перемогу німців. Неодноразово доходило до конфліктів українців з окремими виконавцями окупаційної влади, але співпраця триває принципово безперервно, бо це є українсько-німецько-націонал-соціалістичні, а не українсько-німецькі конфлікти чи навпаки. Головні принципи політики обох народів ідуть по одній лінії безперервно. Можемо очікувати в кінці німецької окупації посилення збройного українського посягання, пов'язаного з убивствами поляків.

Польська лінія програми

Чи можливе повернення після цієї війни співвідношення польсько-українських сил хоча б до стану 1939 р. такими засобами, як парцеляція великої сільськогосподарської власності серед поляків, діяльність школи, економічні акції, угодовська політика на цій території? Ні! Зміна співвідношення сил є такою жахливою, кількісне і якісне послаблення поляків таким сильним, що ці засоби не можуть бути достатніми у жодному випадку.

Польща, формуючи своє існування від Одри, повинна стати, наскільки це можливо, суто польською державою. Національні меншини занадто розвалювали державу. Велика історична ера дала нам можливість повернутися на західні землі. У найближчі два покоління мусимо розростись економічно і фізично у 40-мільйонний народ, який уважно спостерігає за сходом. Не можемо мати елементу, орієнтованого довгий час на Берлін чи Москву. Тому

нинішня територія повинна бути ґрунтовно переорана. Пам'ятаймо, що, попри західну культуру, тутешній український елемент є не чим іншим, як останньою хвилею гайдамаччини, так само фальшивою і зрадливою, як за Хмельницького чи Наливайка.

Кожна епоха має свої, притаманні їй, методи діяльності, які приносять результати. Нині звертання до українців тільки добрим словом, тоді як вони займаються вбивствами, а їхні опікуни використовують їх для масових убивств євреїв, буде розцінено лише як ознака нашої власної слабкості.

Отже, перш за все не можна проводити жодних переговорів з українцями. Така поведінка була б розцінена українцями як доказ нашої слабкості, який дає їм привід ставити вимоги зі свого боку, що буде розцінене тутешнім суспільством як порушення чи навіть зрада польських інтересів. Місцеве суспільство вважає нинішній момент єдино сприятливим для вирішення української проблеми на цих землях.

Висновки

Як зазначалося, руське суспільство, яке проживає на землях Східної Малопольщі, поділяється на 3 групи: перша — лояльна до Польської Держави, друга одночасно зв'язана духовно і родинними зв'язками з польським суспільством і, нарешті, третя, — коротко кажучи, ворожа, українська. Щодо кожної з цих груп польська державна і суспільна політика повинна ставитись по-різному.

а) До першої групи належить ставитись прихильно і доброзичливо, щоб завоювати її прихильність, але не можна ні давати цим людям повних політичних громадянських прав, ані також визнавати їх польськими громадянами, а лише тільки населенням Польської Держави, від якого самого залежить отримання повноправного польського громадянства через виявлення активної державної лояльності, старанне виконання публічних, державних і самоврядних обов'язків, активне вживання польської мови у публічних місцях, постійне членство у загальнодержавних або масових польських громадських, культурних і економічних організаціях, постійне читання і передплату польських газет і часописів, а перш за все посилання своїх дітей до польських дошкільних закладів та до державних і при-

ватних шкіл і різноманітних курсів. Тих, хто відповідатиме всім цим умовам, треба допустити до участі в процесі розподілу землі дрібним землевласникам, розселяючи їх по всій центральній і західній Польщі. При цьому слід систематично і всебічно впливати на цю групу населення у напрямку державної і культурної асиміляції, підтримуючи з нею постійний контакт, послідовно працювати з нею у польському загальнодержавному дусі, формуючи спеціальні організації і чинники, які діятимуть у цьому напрямку.

б) Щодо другої групи, яка відрізняється своєю родинною мовою, обрядами і звичаями, але за почуттями і організаційно польська, належить чинити так, як і стосовно всіх інших поляків, визнати за нею повні громадянські права і, вимагаючи безумовного виконання всіх громадянських обов'язків і членства у загальних і спеціальних патріотичних організаціях, ставити в залежність від цього організаційного членства визнання повних громадянських прав. За цієї умови групу треба на рівних умовах разом з іншими дрібними польськими селянами залучити до участі у наданні землі і розселити її по всій Польщі.

в) Щодо третьої «української» групи належить чинити суворо, але справедливо. Не надавати їй громадянських прав, вважаючи її тільки тимчасово приналежною до Польської Держави, і намагатись повністю усунути її з Польщі як таку, що створює внутрішнє «українське питання», загрожуючи територіальній цілісності, миру і громадській безпеці, й загалом національним і державним інтересам Польщі. Тут треба вживати таких заходів:

1. Суворе й безумовне вишукування та покарання українських бандитів і злочинців (через надзвичайні або військові суди), які під час Другої світової війни, тобто від 1.IX.1939 р. до її кінця, діяли на шкоду або проти безпеки життя, здоров'я, майна чи свободи польських військових, польських установ, тих, хто активно сприяв або допомагав безпосередньо чи опосередковано окупантам. Слід конфіскувати все майно цих злочинців і в надзвичайному порядку позбавити їх і їхні родини всіх громадянських і політичних прав, а також права участі у житті самоврядування і суспільно-приватному житті.

2. Організація постійного, ретельного й суворого нагляду за громадською і приватною діяльністю українців як антипольською і антидержавною стихією, а особливо за діяльністю керівників і

членів цих громадських організацій, переслідування адміністративне і судове всіх, навіть найдрібніших, проявів їхньої нелояльності до Польської Держави чи антипольської ненависті.

3. Спроби обміняти населення з Радянською Росією (або з Україною). Реалізуючи таким чином гасло «Україна для українців», висилати туди всіх українців з Польщі (приблизно 3 мільйони) замість приблизно 1 мільйона поляків, які проживають нині в Радянському Союзі. Від того примусового обміну можуть бути звільнені лише ті українці, які добровільно воювали разом з польським військом проти більшовиків у 1920 р. (петлюрівці), ті українці, які проживають у Польщі і які будуть добровільно воювати разом з польським військом проти німців у момент їх вигнання з Польщі, або ті, хто якимось іншим відомим способом активно співпрацювали з польською владою чи організаціями для добра Польської Держави і народу та польської культури й отримали за цю працю яку-небудь польську державну відзнаку, нарешті, ті українці, які отримають дозвіл на виїзд із Польщі на постійне проживання до інших країн.

4. Поки цей обмін не відбудеться, треба провести чергове повне виселення українців:

а) з прикордонної смуги;

б) з призалізничних смуг, трас каналів, берегів сплавних річок, автострад та інших комунікаційних ліній;

в) з округів і місцевостей великого стратегічного, політичного і економічного значення.

5. Усунення українців з усіх адміністративних, самоврядних, суспільних чи економічних посад та функцій, що їх перед війною 1939 р. займали поляки, та з посад, запроваджених під час війни окупантами або за концесією чи за дозволом.

6. Відібрання в українців усього матеріального (землі, будинки, магазини, товари, фабрики, верстати та ін.) або культурного майна (бібліотеки, музеї та ін.), захоплених під час Другої світової війни у поляків або польських інституцій та організацій чи наданих українцям окупантами, при одночасному суворому покаранні грабіжників або беззаконних користувачів цього майна.

7. Недопущення відкриття жодних українських і взагалі руських публічних державних або самоврядних шкіл і курсів будь-якої форми. У приватних же дозволених школах і курсах належить ви-

магати і відповідно забезпечити серйозний вплив польської культури на відкриття такої приватної школи або курсів, починаючи від залучення польських учителів у кількості не менше 50 % загального складу вчителів і гарантування викладання польською мовою щонайменше 50 % загальної кількості годин зі всіх предметів.

8. Застосування до українців спеціальної політики у кожній сфері громадського життя, а особливо в галузі політики: а) аграрної, б) правничо-адміністративної, в) економічної, г) релігійної, ґ) громадсько-організаційної, д) національного повернення до джерел, е) освітньої і навчальної , є) культурної і пропагандистської, ж) суспільно-гуманітарної і соціальної опіки.

9. Скасування в Польщі юліанського календаря.

10. Заборона вживання у шкільному навчанні, у друкованих і світлових виданнях слов'янсько-руського та інших чужих алфавітів і дотримання виключного вживання у всіх теперішніх виданнях, призначених для широких мас населення, латинського алфавіту або слов'янського алфавіту латинськими буквами. Виняток можуть становити лише літургійні видання, призначені виключно для внутрішнього церковного вжитку і здійснювані церковною владою (єпископати і релігійні громади, що діють легально), а також видання текстів, здійснювані Польською Академією Мистецтв або визнані нею потрібними для наукових мовознавчих та історичних досліджень.

11. Застосування до українського населення усіх засад закону про обов'язковість праці на території всієї Польщі, а особливо на землях, розташованих на схід від Вісли та Вкри. Тих українців, які протягом 10 років виконали обов'язок праці й військової служби і добровільно належали щонайменше впродовж такого ж періоду часу до польських культурних чи економічних організацій, протягом такого ж часу передплачували польські газети або часописи і з кожної іншої точки зору поводились бездоганно, можна допустити до участі у виконанні суспільних робіт як осіб, що належать до Польської Держави, а винятково також до отримання землі у сільських господарствах дрібними селянами, але тільки на землях, розташованих на захід від Вісли і Вкри, особливо якщо вони активно чимось прислужились Польській Державі.

CA KC PZPR, zesp.2271/4, sygn. 202/III/203, s.126–143

Документ 49

ЗАУВАЖЕННЯ ЩОДО УКРАЇНСЬКОЇ СПРАВИ НА ВИПАДОК ПОРОЗУМІННЯ З РОСІЄЮ

[Більше 9 сторінок густого машинопису цього реферату є майже ідентичними з текстом реферату Нікодема Свободи (документ 48) з назвою «Українське питання і проект його вирішення». Деякі абзаци переписані дослівно, інші подано скорочено. Щоб не повторюватись, публікуємо текст зі сторінки 10, відмінної від праці Нікодема Свободи.]

Що може бути після цієї війни? Передбачаю кордон – на сході Збруч, на заході Одра. Західна територія буде потребувати людей, людей і ще раз людей. Польща повинна там утвердитись стовідсотково і остаточно. Якась кількість людей переїде на нові території з цілої Польщі, переїдуть і звідти, переїжджають, як завжди, активніші й більш енергійні. Багато осіб, які залишили територію, переїжджаючи в глибину Польщі під час цієї війни, знайшли й утвердили там своє нове життя і не хочуть повертатись у цей займистий край, почуваючи там себе безпечнішими і не відчуваючи такої загрози знищення і вбивств. Цей край, звичайно, все більше покриватиметься лугами. За небаченого знищення і фізичної ліквідації польського елементу він увійде в нове польське життя на умовах, вже дуже наближених до тих, які панували після великої війни на Волині. З тієї живої польської провінції після цієї війни вийде вже не польська Східна Малопольща, а Східні окраїни, щось подібне до Волині у 1918 р. Бракуватиме ще 10 років тієї самої політики і правління пана Юзевського, щоб цей край став втіленням руїни польськості, а потім був готовий до відокремлення від Польщі. Чи не повірив би я в силу асиміляції польського народу, а особливо тутешнього населення, чи вважав би тутешніх українців таким собі елементом експансії, так переважаючим поляків, що не можемо з ними упоратись? Ні! Вірю в силу народу і його великі притягальні якості. Добре він поводився на цій території і втримував те, що народ довіряв йому віками. Але одного він не витримав – угодовської політики уряду і місцевих угодовців, знищення власним урядом організації та осередків польського життя, безповоротної втрати польської землі, роззброєння польсь-

кого духу і фізичного винищення. Треба цілком ясно подивитись правді в очі. Перетягування шальок терезів долі цієї провінції відбувалось фізичною силою, механічно, силою апарату різних держав і тому тільки силою може бути відновлене. Усі інші елементи, які можуть привести до відновлення цього стану (календар, школа, преса, інша кооперативна організація і т.п.), мають важливе значення, але вже в тих витворених умовах другорядне.

Польща, формуючи своє буття від Одри до Збруча, повинна стати, наскільки це можливо, суто Польською Державою. Національні меншості занадто деструктивно розвалювали Польщу. Велика історична ера принесла нам повернення на західні території, які одним фізичним заходом мусять стати 100 % польськими. Найближчі 25—30 років — це праця над структурною аграрною перебудовою держави на великі селянські господарства, це побудова, наскільки це можливо, суто польської держави, щоб за життя найближчих двох поколінь розростись економічно і фізично у 40-мільйонний єдиний народ, здатний відіграти свою роль на терені своєї праці, власної ролі власними силами, незважаючи на випадки політичної кон'юнктури, народ, який матиме армію, а не її міраж. Він повинен розростися від Одри на схід міцно і сильно для того, щоб після розгрому (?) свого західного сусіда знову повернутись лицем на схід. Небагато часу дає нам на це історія. Схід не тільки не спить, але кипить і при цьому власними силами. З цієї війни вийде ослаблений, але переможний, може, частково розчарований у своїх сподіваннях і... про свій похід на Захід не забуде. Треба, щоб на цей момент ми були готові й сильні на своїх східних базах. З цією метою треба нам міцно стояти перш за все на двох флангових місцях — Східній Малопольщі і Віленщині. Сильні цілком і повністю. Не можна тут мати елементу, віками зорієнтованого на Берлін або Москву. Націонал-соціалісти проминуть, проваливши вікову німецьку політику, але німецький народ залишиться більше, ніж будь-коли в історії, орієнтованим на реванш і не пропустить жодної можливості, щоб встромлений у польські плечі український тризуб стирчав у цих плечах міцно. Виконають це ті самі люди, які десятки років роблять те разом зі своїми кадрами. Тому тутешня територія і значною мірою територія Волині мусять бути фізично переорані так, щоб за життя одного покоління вирвати йому всі зуби, які воно може спря-

мувати на Польщу. Пам'ятаймо про те, що, незважаючи на 200 років західної культури, місцевий український елемент нічим іншим не став; як свідчать останні роки, остання західна хвиля гайдамаччини така сама зрадлива і фальшива, якою вона була за Хмельницького і Наливайка. І що українець як угодовськи підлизувався, так само брутально встромлятиме ножа в спину польського селянина.

ВИСНОВКИ

Кожна історична епоха має свої методи діяльності, які мають вплив на людську душу, через неї усвідомлюються і дають наслідки. Говорити сьогодні про вплив умовляння, проповіді, доброго слова, коли людей десятками тисяч знищено у масових вбивствах і морі крові в щоденному житті, коли життя людини зведено нижче вартості свині, коли культура й етика є попелюшкою, гідною зневаги, є намаганням переконати лева у непроглядному лісі, що це не по-людськи загризти людину і що за це є кара у пеклі. До українців треба застосовувати фізичні засоби, інакше вони взагалі не розуміють, про що йдеться. Ці засоби треба застосовувати, хоча від природи маємо до них відразу й огиду. Карати винних пацифікацією типу Наконечникова безглуздо і неефективно. У покарання винних не вірю. Це ми вже проходили. Винні будуть за кордоном, як після 1918 р., і на німецькому чи іншому утриманні будуть і надалі продовжувати свою антипольську політику. Потім знову знайдуться угодовці, які поодинці їх за дозволом влади повертатимуть до країни. Скажуть, що краще нехай вони це роблять під контролем влади, ніж за кордоном, — це також ми мали. Багато з них через 5 чи 10 років повернеться таємно, призначать їм ту чи іншу кару, потім амністія і т.д., і на завершення можливе знову забезпечення для родин померлих із польської скарбниці. Це вже було.

Пацифікація Наконечникова! Вже також була. Розриванням подушок, побиттям жінок, розбиранням дахів, нищенням врожаю знищується країна, але не вирішується справа польськості цього краю. Угодовська політика! Це вже було протягом 15 років. Ми довели її до абсурду, приносячи в жертву фізично власне польське населення, його інтереси і майбутню приналежність усієї провінції до держави. Українці кинуться на ту політику після війни, щоб цим шляхом підступ-

но просуватися вперед, обманювати поляків і нищити. Пан Мудрий носив перед війною проект автономії навіть з власним військом. Подумаймо на хвилину, як би це виглядало у 1939 р., якби було реалізовано. Польське військо вже 1.IX 1939 р. зустрілось би зі збройною українською атакою з допомогою німецької авіації і парашутистів німецьких та зі сходу. Польща потрапила б тоді не під 3, а під 4 вогні (від Східної Малопольщі). А наші угодовці над тим ламали голови і серйозно роздумували. Деякі українці (Осередок Апеляційного Суду) у розмовах підсувають план союзу Польщі з Західною Україною. Також хороша перспектива, особливо у даний момент перед лицем переможної Росії, – робити у неї під боком політику, що розвалюватиме її політику стосовно України, яка сьогодні заселена всіма, тільки не українцями і від якої залишилась тільки територія.

Залишається політика фізичного виселення цілих районів з родинами за кордони держави як громадян, які у своїй більшості виявились негідними, щоб жити у цій державі, які зі створених їм добрих матеріальних і культурних умов для свого народу здобувають сили для боротьби з польським народом, кують ненависть до цього народу і відплачують вбивствами, різаниною і вогнем. Національно відкинути їх до неймовірної ситуації, коли інертна селянська маса буде мріяти про спокій за плотом як про найбільше благо. Фізично потрібно їх так ослабити, щоб їхні залишки можна було перетравити протягом життя одного покоління.

І хто їх може взяти? Росія в обмін на поляків, які проживають у Росії, чи без цього обміну. Припускаю, що небагато потрібно на це зусиль. Які може мати Росія сподівання?

Альтернатива І. Росія вважає, що українці Малопольщі становлять її етнічне плем'я і є її форпостом в оволодінні і включенні Східної Малопольщі до Росії. Тобто становлять її вигідну іреденту в рамках Польської Держави для утримання слабкості цієї держави (стара царська політика з так званими москалефілами). Не вважаю це за вірогідне. Москалефільську політику програв комунізм на користь українців, вона, зрештою, впала разом з царською Росією, однак, з малою ймовірністю вона може бути відновлена, але треба взяти до уваги взагалі російську політику щодо України. Ніхто так, власне, не переграв і не поховав українців, як Радянська Росія, вона їх мільйонами фізично усунула до Сибіру і в Азію. Вона систематично проводила усування

українського населення і заміну його монголами та різними іншими племенами, жодний царський уряд Росії стільки не зробив у напрямку денаціоналізації українців через школи, мову, переселення, скільки зробили «совєти». Немає жодної причини для заміни цієї політики, вона буде застосовуватись ще болючіше і ще ефективніше після війни. Процес переселення населення в сучасній Росії є таким самим буденним, як у нас зміна квартири. Такою є радянська дійсність. Вони не мають нічого, ніщо їх не зв'язує з місцем, вони дивувалися, що вивезені з Малопольщі впадали у такий страшний розпач, і просто говорили: «Що тобі роблять поганого? Работаєш тут, будєш работать там, кушаєш тут, будєш кушать там, живьош тут, будєш жить там». Вони до цього ставляться дуже просто, бо самі це постійно переживають. Безумовно, що відносини після війни там зміняться. Не уявляю собі, щоб після війни цим людям, які віддали стільки крові, не дали землю у власність. Так само неможливо уявити, щоб ця нагода не була використана для вирішення остаточної русифікації України. Дадуть українцям землю, але не в Україні. Радянська Росія при всьому своєму показушному лібералізмі у національному питанні є найбільш русифікаційним урядом, що коли-небудь існував у Росії. При всій мовній толерантності, власне, завдяки їй, створено найбільше [нечитабельний вислів] для російської мови, надзвичайно старанно і підступно стираючи всі відмінності між українською і російською мовами.

Тому, надаючи українцям землю вже після виселення приблизно 15 мільйонів у глибину Азії, не були б совєти совєтами, а росіяни росіянами, якби не дали їм землі, але не в Україні, а десь подалі, над Волгою, на Уралі чи в Азії, а в Україні, власне, тим, з-над Волги, з Уралу, з Азії. Такою є політика нинішньої Росії щодо всіх народів імперії, а українців у першу чергу. Маючи можливість поглинути своїм безмірним організмом жменьку найнебезпечніших для них бунтівників, вона зробить це без найменших сумнівів.

Альтернатива II. Росія сподівається, що рано чи пізно при еволюції комунізму в напрямку направо Росія стане привабливою для наших українців, і тоді широкою хвилею їй може вдасться створити на нашій території широкий проросійський рух, а нині їй треба, щоб цей елемент тут залишався і виконував роль авангарду Росії в Польщі, як її виконував і виконує польський комуністичний рух. Вважаю цю альтернативу нереальною. Росія не обмежувала себе і не обмежує у своїй

загарбницькій політиці. Такі самі претензії вона може виставити до теренів Малопольщі, а може й ще більші до Конгресівки на підставі звичайної загарбницької політики, мотивуючи тим, що це старі українські території, а Конгресівка — давній привісленський край. З тієї причини сподівання не уявляються реальними.

Водночас для нас не байдуже, чи, відчуваючи постійно російський напір на наш схід, будемо цей напір витримувати на територіях інкорпорованих чи національно чистих, на своїй землі, чи тільки умовно своїй, а в основі своїй орієнтованій на чужинців із заходу або зі сходу. Єдиним доказом російської політики може бути те, що Польська Держава є слабшою, якщо має у своєму лоні українського троянського коня. Ми ж при тому не забуваймо, що, перебуваючи навіть у тісній співпраці з чехами, а може власне тому, мусимо також між чехами і Росією мати етнічно польську територію, бо недавні ті часи, коли чехи, постійно орієнтовані на Росію (канон 100 років чеської політики), створювали нам після 1918 р. дуже важкі умови з допомогою українців Східної Малопольщі.

А які аргументи нашої східної політики? Немає червонішої полотнини для українців із-за Збруча, ніж наш українець. Тому давали підтвердження українці, які шукали у нас захисту, дають тому найкращі докази випадки наших часів, коли без помилування убивають наших українців на сході, незважаючи на німецьку охорону, а був час, коли кілька місяців увесь Львів був обліплений листівками, що той чи інший герой впав у Вінниці чи у Жмеринці на посту від братовбивчої руки. Там приймуть прихильно швидше поляка, ніж нашого українця.

Тому всі аргументи свідчать на користь виселення за кордони Польщі. Залишення їх у межах Польської Держави, навіть розбитих і переселених малими групками по всій Польщі, вважаю шкідливим, бо це створило б тільки велику мережу розсіяних шпигунів, які при кожній нагоді виконували б роль V колони. Доказом цього є випадок з учителями-українцями у Познанському воєводстві у 1939 р. Звідки вивозити? Кардинальний принцип — брати родинами, господарствами, з центрального котла Малопольщі, охопленого більш-менш кордонами Сяну, Дністра, Збруча і старим австрійсько-російським кордоном. Кого вивозити? Цілими поселеннями 100 % там, де масово вбивали поляків, і вивозити разом з попами і їхніми родинами. Ок-

ремими родинами вивозити з тих місцевостей, в яких хтось із членів родини виступав проти поляків і нищив польськість і польське майно. Клір усувати разом з родинами, як правило, повинно бути вивезено приблизно 70 % українського населення усієї визначеної території. Власність вивезених повинна перейти у власність Польської Держави і бути використана на додання землі до 30—40 моргів польському селянину на сході, щоб дати економічну силу і можливості для розмноження. Решта українського населення, що залишилось і, за свідченням місцевого населення, визнане таким, що на добре і зле поєднало свою долю з Польською Державою, мусить перейти у римо-католицьке віросповідання, отримає польського ксьондза і школу, отримає повноцінні земельні наділи тут, на місці, або в іншій частині Польщі. У Пруссії, на Помор'ї, на землях над Одрою розселення відбудеться у співвідношенні 0,5:100.

На цій території залишиться лише смуга українська, але вже більше руська, від Горлиць до Заліщиків, яка за рівнем культури нагадуватиме Закарпатську Русь, швидше аполітичну, яку подібним процесом і спокійними засобами втягуватимуть як працівника в суспільний організм великої держави, і в ньому вона потоне.

А уніатська церква? Сумна її роль щодо Польщі. З великого примітива, яким вона була ще 50 років тому, піднімає її митрополит Шептицький з допомогою єзуїтів. Піднімає й одночасно готує політично, перетворює її в сильний політичний інструмент проти поляків (в Австрії), а потім проти Польщі. Піп є авангардом українства і годувальником (!) української інтелігенції, яка походить не звідкись, а з родини попа українського, яка надає більшість людського матеріалу для шкіл, університетів і військових організацій. Майже всі українські провідники — це сини попів. Коновалець, Мельник, Бандера і так далі — всі годовані ненавистю до Польщі, всмоктаною разом з молоком матері-попаді. Уніатський піп змінив свою професію і більше не є священиком, а став основою антипольської політики, для якої церква є мітинговою залою і кузнею ненависті до поляків. Він без докорів совісті краде польські душі, його рах з римською церквою ні до чого не зобов'язує. Фальшує метрики, переписує на українізм, щоб тільки здійснити велике політичне гасло «Геть ляхів!» Чи це нам у Польщі потрібно? Чи під протекторатом віри і Риму церква повинна нам творити бунт і чужу

агентуру німецької держави? Час із тим покінчити! Частина повинна поїхати за новим життям разом зі своїми вірними, решта втратить сенс свого існування у Польщі і може шукати його там, куди пролягає його природна дорога у єднанні вірних, у поширенні віри і не у боротьбі з польським костелом і польськістю, а в церковній праці в морі східних слов'ян, у просуванні західної культури на схід.

* * *

У великому історичному поході стоїмо як народ на роздоріжжі. Коло історії після 10 віків показує нам дорогу на захід, на прадавні польські землі, повертаємось до центру Європи, до витоків двох великих рік — Одри і Вісли.

У руках нашого покоління перебуває не тільки нова ера відродження незалежності, але й підтвердження існування народу на наступні віки за умов, про які не мріяли ще і 20 років тому. Це зобов'язує. Польща повинна складатися з поляків, якщо хоче бути здатна до тієї великої ери, яка стоїть перед нею.

Національні меншини впродовж усього цього часу нашої незалежності були лише форпостом і виразниками політики різних держав, тільки не польської. У кожній важкій ситуації чи то жид, чи українець вважали своїм святим обов'язком плювати і топтати честь народу, який забезпечив його існування і давав захист, а своєю національною програмою вважали боротьбу з польським народом і з Польською Державою. Як ті перші вітали совєти, вважаючи їх рятівниками від польської нагайки, так ці другі використовували кожний момент, щоб у вбивствах і різанині польського народу та його безжальному винищенні здобувати славу свого народу. Час із цим покінчити. Час підпалені чужою рукою віковічно польські території очистити від тих, хто тримає тут охорону для інших, не для Польщі. Цього вимагають від нас історія і великий державний інтерес.

CA KC PZPR, zesp. 2400/8, sygn. 203/XV—46, s. 37—50.

[*На с. 35 автор висуває постулат переселення щонайменше 2 мільйонів українців поза кордони Польської Держави. В країні треба переселити щонайменше 50 % до центральної Польщі окремими родинами. «Найкраще до міст і промислових центрів, де вони найшвидше денаціоналізуються».*]

Документ 50

Проект меморандуму

МАКСИМАЛЬНА І РАЦІОНАЛЬНА ПРОГРАМА
вирішення
української й білоруської проблеми в Польщі
у випадку «А» і «Б»*

Обґрунтування (унаочнення) плану

у випадку «А»:

ВЕЛИКА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА РЕФОРМА
У ПОЛЬЩІ

а у випадку «Б»:

ВЕЛИКА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА РЕФОРМА ЯК У
ПОЛЬЩІ, ТАК І В УКРАЇНІ ТА В БІЛОРУСІ

Ці реформи повинні відіграти роль тактичного засобу **для мирного налагодження співіснування** між великою і потужною Польщею і великою Україною та Білоруссю [опрацьовано після березня 1944 р.]

Вступне слово

Важка політична ситуація, у якій опинилась Польща внаслідок імперіалістичних російських планів, не може бути причиною, щоб розроблені у нинішній час проекти вирішення різноманітних проблем, чи то політичних, чи то економічних, чи суспільних, накреслювали собі значно скромніші рамки, ніж цього вимагають наші принципові інтереси.

---

* «А»: у випадку нинішньої – несприятливої – політичної кон'юнктури; «Б»: у випадку найближчої сприятливої.

Це стосується рівною мірою, а може, навіть і більше, ніж в інших справах, української і білоруської проблеми. На цю проблему не можна дивитись виключно під кутом зору нинішньої понурої дійсності. Не можна нам також вважати справи нашої культурної, економічної і політичної експансії на Схід остаточно програними у 1920 р., бо це не були амбіції тих чи інших польських особистостей, а просто Польський Державний Інтерес.

Враховуючи наведене вище, треба констатувати, що попередні проекти вирішення справи нашої української чи білоруської меншості не відповідають нашим внутрішнім інтересам, а водночас становитимуть велику перешкоду для наших прагнень у зовнішній політиці.

Надання українцям, які проживають у Польщі, тієї чи іншої автономії призведе у результаті, раніше чи пізніше, до відокремлення від Польщі на користь Росії або України територій, на яких вони проживають. Надання автономії українцям викликало б необхідність надання через деякий час такої ж автономії білорусам з такими ж наслідками.

Проект розселення після війни українців і білорусів по всій Польщі також має свої недоліки. Національна меншість залишиться меншістю навіть тоді, коли вона розпорошиться по всій державі. Національна свідомість українців, а також їхня і білорусів релігійна відмінність призведуть до того, що процес асиміляції відбуватиметься дуже повільно або взагалі не відбуватиметься. Прикладом може бути німецька меншість у Польщі, яка становить ледве 2,3 % всього населення Польщі і тільки в одному Поморському воєводстві має угруповання, яке сягає 10,1 % мешканців воєводства. А українців будемо мати після війни понад 15 %. Тобто в результаті замість німецької п'ятої колони матимемо тоді п'яту українську колону.

І це було б рівнозначно тому, що Польща муситиме бути поліцейською державою, причому не тільки поліція, але й усе польське суспільство мало б обов'язок стежити за своїми чужоплемінними сусідами. Це не вплине позитивно на характер особистостей, а держава замість витрачати всю свою енергію в напрямку зовнішньої експансії змушена буде вживати її на боротьбу з політичним й економічним шпигунством, саботажем, змовами

і т.п. Тому проект такого виду може розглядатись лише у тому випадку, якби не вдалось **за жодних умов** досягти кращого вирішення справи.

З огляду на зазначене вище розв'язання проблеми наших слов'янських меншостей повинно йти іншим шляхом. Проект такого «максимального» вирішення українського і білоруського питання у зв'язку з широко задуманою сільськогосподарською реформою і з урахуванням нашого державного інтересу на Сході пропонує цей меморандум.

І. «Польща приречена на велич».

Цей вислів повторювався часто, але лише перебіг нинішньої війни виявив нам у всій переконливості цю правду, що або станемо великим народом, або мусимо загинути.

Бути «великим народом» – це передусім бути сильним як держава. Слабка держава не захиститься, не реалізує жодних великих ідей, не підніме за собою нікого. Силу держави визначає багато факторів. Зупинимось лише на кількох із них, але основних. Ними є: розмір, населення, економічний устрій і зв'язана з ним заможність.

Площа Польської Держави у 1939 р. становила, включно з Зальзем, 390 тисяч кв. км. Розраховуємо на те, що в результаті нинішньої війни розширимо наші кордони на заході. Приєднання Східної Пруссії, вільного міста Гданська, Західного Помор'я до Одри і решти Верхньої Сілезії збільшило б територію нашої держави на якісь 90 тисяч кв. км, що разом становило б 480 тисяч кв. км, тобто територія дорівнювала б території післяверсальської Німеччини. Оскільки на цій території є найважливіші основні сировинні копалини і широкий доступ до моря з кількома вигідними портами, то з точки зору території Польська Держава виглядатиме цілком задовільно, тим більше, що і її кордони були б стратегічно вигідніші за довоєнні.

У 1939 р. кількість **населення** Польської Держави перевищила 35 мільйонів. Нинішня війна не тільки загальмувала природний приріст населення, але й принесла серйозні втрати. Важко визначити їхню величину нині, а ще важче буде визначити, якими будуть наступні втрати. Як не є, треба враховувати те, що у кращому разі після додання поляків, які проживають на територіях, які ми сподіваємось

отримати, кількість жителів Польської Держави становитиме не більше 30 мільйонів. Отже, багато мине років, поки ми дійдемо до густоти населення такої, наприклад, як у Німецькому Рейху.

Але кількість населення — це ще не все. Важливим є також його **національний і професійний склад**. І за цими двома показниками ситуація була для нас несприятливою.

Згідно з останнім переписом населення з 1931 р. було у Польщі на загальну кількість 31 915 800 жителів (без війська у казармах):

поляків	21 412 100 – 67,8 %
русинів і українців	4 441 600 — 13,9 %
білорусів	989 900 – 3,1 %
«тутешніх» (Полісся)	707 100 – 2,2 %
німців	741 000 – 2,3 %
євреїв (юдейського віровизнання)	3 313 900 – 9,8 %
росіян	138 700 – 0,4 %
литовців	78 400 – 0,2 %
чехів	31 300 – 0,1 %
інших і неназваних	61 800 – 0,2 %
Усього	31 915 800

Після війни цей стан зазнає зміни і правдоподібно буде виглядати приблизно так:

поляків	22 983 000	– 76,6 %
русинів і українців	4 600 000	– 15,5 %
білорусів	990 000	– 3,3 %
«тутешніх»	715 000	– 2,3 %
німців	—	
євреїв	400 000	– 1,2 %
росіян	140 000	– 0,5 %
литовців	80 000	– 0,3 %
чехів	32 000	– 0,1 %
інших і неназваних	60 000	– 0,2 %
Усього	30 000 000	– 100 %

А це означає, що будемо мати приблизно 23,4 % національних меншин.

З точки зору **професійної структури** у 1931 р. понад 60 % населення у Польщі – рільники, тоді як, наприклад, у Німеччині їх 20,9 %, а в сільськогосподарській Данії 29,6 %. Звідси випливають перенаселення і зайві робочі руки на селі, а також надмірне подрібнення ґрунтів.

Після війни процентне співвідношення може виглядати ще гірше, бо, навіть не враховуючи євреїв, найбільших втрат населення зазнали міста. Таким чином, ми виявляємо парадокс. З точки зору європейських норм щодо густоти населення і обороноздатності країни у Польщі населення повинно становити принаймні 60 мільйонів, а тим часом якщо взяти до уваги село, то там маємо кілька мільйонів зайвих.

Якщо за такого стану **вартість промислової продукції** на 1 мешканця в нас у 1929 р. становила 16 злотих, тоді як у цей самий час в Англії – 1420 злотих, у Франції – 1270 злотих, у Німеччині – 1170 злотих, то в тому нема нічого дивного, але те, що **вартість сільськогосподарської продукції** становила у нас 410 злотих на особу (враховуючи все населення), тоді як у Німеччині, де відсоток рільників був значно нижчим, 500 злотих, а у Франції 490 злотих, то це вже доводить, що кепська структура нашого сільського господарства дійшла до межі, яку далі вже не можна було терпіти.

Інтенсивна розбудова промисловості була для нас необхідністю. Всебічно розбудована промисловість є принциповою основою обороноздатності країни, вона зумовлює належне озброєння і спорядження армії, зростання зайнятості та багатство, тобто три чинники, без яких обороноздатність є фікцією. Але розбудова промисловості вимагає, крім часу, не тільки грошей, але й робочих рук, достатня кількість яких мусить бути гарантована не тільки у майбутньому, але вже сьогодні.

Крім того, не менш важливою справою є те, що **здорова промисловість повинна спиратись, перш за все, на розвинутий платоспроможний внутрішній ринок, а він уже у першу чергу формує заможне село.** Зрештою, з огляду хоча б тільки на обороноздатність країни мусимо намагатись **зберегти відповідне співвідношення між промисловістю і рільництвом. Іншими словами, паралельно з розбудовою промисловості мусимо розбудовувати нашу сільськогосподарську структуру.**

Як бачимо з доданого реферату № 1 під назвою «Сільськогосподарська реформа у Польщі», дотеперішні наші зусилля у цьому напрямку через проведення сільськогосподарської реформи не дали і не дадуть позитивних результатів з огляду на **занадто малий запас землі**, який перебуває в руках великих землевласників.

Передача Польщі Східного Помор'я (Східна Пруссія), де ґрунт неврожайний, а також території з такою самою землею на Західному Помор'ї і території з урожайним ґрунтом у Сілезії з одночасним виселенням німців і залишенням мазурів та верхніх сілезців додасть нам також недостатній запас землі.

Цей запас не дасть змоги створити достатню кількість середніх (10—15 га), а особливо **більшу кількість так званих «кметських», тобто великих селянських (20—50 га), господарств у Польщі; успішне вирішення цього питання було б для польського населення серйозним чинником добробуту. (...)**

Недостатній запас землі також не дасть змоги утворити резерв землі для найближчого покоління (тобто поки індустріалізація Польщі не досягне належного рівня), що є необхідною умовою для правильного розв'язання проблеми популяції, а також не дасть змоги правильно вирішити справу повторного залісення деяких округів Польщі з надмірно знищеними лісами.

Звідси випливає необхідність пошуку способів здобування запасів землі з метою проведення «Великої Сільськогосподарської Реформи у Польщі».

Програма «А» (мінімальна)

II. Національні меншини.

Вище ми вже наводили таблицю, яка ілюструє негативне відсоткове співвідношення поляків і наших національних меншин. Цих меншин ми мали понад 30 % загалу населення, а після війни будемо їх мати ще приблизно 25 %. Безумовно, що такий відсоток є занадто великим і небезпечним як з огляду на обороноздатність країни, так і відцентрові тенденції, що їх виявляють кількісно найсильніша група **українців, а частково і білорусів**, які досить концентрованими групами проживають на прикордонних територіях.

а) **Українська справа і наші аграрні труднощі.**

Ставлення українців до польської державності і польського народу є таким, що потребує радикального вирішення.

Через утворення у листопаді 1918 р. «Західноукраїнської Народної Республіки», оборону Львова і польсько-українську війну, через замахи підпільних українських організацій, субсидійованих німцями, на Голову Держави, Президента Войцеховського, покійного міністра Перацького і низку вбивств українців-угодовців, через саботажі і напади на помістя, поштові машини, шпигунські афери на користь Німеччини і Росії ми дійшли до нинішньої війни.

Радянські війська, які у 1939 р. вступили на східні території Польщі, були привітно зустрінуті українським населенням Волині і Східної Малопольщі, яке у багатьох випадках з власної ініціативи взялося за ліквідацію польськості. Українці підтримували здійснювані більшовиками масові вивезення поляків у глибину Росії. Лише коли ці методи почали застосовувати і до українських націоналістів, до частини української інтелігенції і навіть до багатих селян, коли з Росії поприсилали тисячі українців і великоросів як комісарів і т.п., не довіряючи місцевим елементам, запал до «освободітєлєй» дещо пригас, хоча не треба це пов'язувати зі збільшенням симпатії до Польської Держави.

Початок німецько-російської війни і захоплення німцями Східної Малопольщі, Волині й України викликали ентузіазм до останніх з боку українців і сподівання на утворення «Великої України», хоча б і у великій залежності від німців.

Дружби і союзництва українців з гітлерівцями не послабило навіть недотримання даних обіцянок щодо утворення Української держави. В той же час ненависть до польського народу сягнула небачених меж, цілеспрямовано стимульована окупантами. Вислужування перед німецькими загарбниками у якості довірених осіб не тільки на території, де проживають українці, але і по всій Польщі зі столицею включно, співпраця з ґестапо, постійне наголошення на своєму ворожому ставленні до всього, що польське, співпраця в усуванні поляків з Малопольщі й Холмщини при одночасному грабуванні їхньої землі, інвентаря і рухомого майна,

створення підрозділів української поліції, яку застосовували для вбивств поляків і євреїв, що перевершували німців у жорстокості, нарешті, масові вбивства польського населення на Волині, а частково і на інших територіях, здійснювані українськими бойовиками вже за власною ініціативою, — ось квінтесенція ставлення українців до польського народу і держави.

Спроби порозуміння, здійснювані нашими урядовими чинниками у краю, не дали (наразі) жодних результатів. Не вплинули також на українців ні заявлені Росією претензії на території, на яких вони проживають, ні невблаганна поразка Німеччини, що наближалась.

З цього всього випливає один виразний висновок. При вирішенні української справи у лоні нашої держави мусимо відкинути всі сентименти, які недоречні і навіть шкідливі, і мати на увазі тільки і виключно наш державний інтерес.

З вищенаведених висновків чітко бачимо, що чотири з половиною мільйона українців, які проживають на наших землях у Східній Малопольщі, на Волині, у Холмщині і південній частині Полісся, становлять для нас велике навантаження.

Вони були, є і будуть ворожим елементом, вічно незадоволеним, незалежно від того, наскільки далеко йдуть поступки у культурній, економічній і навіть політичній сферах, які ми їм робимо. Їхні апетити, крім Волині і Тернопільського та Станіславського воєводств, де вони становили половину чи навіть відносну більшість жителів, охоплюють усе Львівське, майже все Любельське, частину Полісся і частину Краківського воєводств.

Із цих територій вони хотіли б усунути все польське, відрізати нас від Румунії й Угорщини, приєднати до своєї держави Буковину і Підкарпатську Русь і спільно з Радянською Україною утворити самостійну державу або (як прагне багато з них) у тісному зв'язку з Росією.

Цю, другу, концепцію висуває нині Росія, яка ухвалює (на папері) широку автономію для своїх «республік» і виступає в ролі захисника «Західної України» (відкладаючи претензії до Буковини і Підкарпатської Русі до кращих часів).

Отже, якщо Росію так дуже хвилює «свобода» українців, які проживають на території нашої держави, **якщо самі наші українці**

не проголосили публічно жодного слова проти зазіхань Радянської Росії, то і з нашого боку не повинно бути жодних перешкод для об'єднання всіх українців у Радянській Росії. Бо як з політичних, так і аграрних мотивів Польщі це було б на руку, але за однієї умови, а власне, щоб західний кордон Радянської України пролягав у тому самому місці, як це було окреслено у польсько-російському договорі, підписаному в Ризі у 1921 р.

До речі, цей кордон, що протримався до 1.IX.1939 р., був гарантований Англією у пакті від 25 серпня 1939 р., а потім Англією і Америкою у декларації від червня 1941 р.

Об'єднанням таким чином наших українців з радянськими, тобто таким переселенням, ми позбулись би одночасно політично небажаного елементу і отримали б нові земельні площі для польських селян усередині країни, тобто для потреб обговорюваної сільськогосподарської реформи.

б) Білоруси.

Ставлення білоруської меншості до польської державності не було так явно ворожим, як українців. Причиною цього був, між іншим, і низький рівень національної свідомості, доказом чого є також і те, що під час перепису населення у 1931 р. разом з 989 900 білорусами — 707 100 осіб у Поліському воєводстві визначило себе як «тутешні». Проте пробільшовицькі симпатії та почуття окремішності від поляків, перш за все з релігійних причин, були значними. Нечисленна білоруська інтелігенція у своїй більшості була збільшовизована, до поляків ставилась вороже, а її вплив на народні маси поступово ставав усе більшим. Якщо ж урахувати ту обставину, що попередня окупаційна пропагандистська робота СРСР і німців не залишиться без серйозного впливу на подальше поглиблення свідомості їхньої національної окремішності, то правдоподібно також і з білорусами — всупереч неактуальному вже поняттю про асиміляцію і неповторному історичному досвіду, який виходить з нього, — не вдасться налагодити згідного співіснування під одним дахом. Тому належить рахуватися з тим, що з плином часу польсько-білоруські відносини погіршуватимуться. **Цей аргумент, як і необхідність здобуття вільної землі**

для селян-поляків, говорить про те, що й білоруське населення слід переселити далі на схід, на терени Радянської Білорусі.

III. Принципові мотиви для переселення наших українців і білорусів до Радянської Росії.

Хоча політика не завжди зважає на принципові аргументи, але за врахування цієї концепції не тільки Польщею, але і Росією говорять, в числі інших, такі міркування.

У 1931 р. густота населення у Польщі становила 83 особи на 1 квадратний кілометр, а в таких воєводствах, як Станіславське, — 88, Тернопільське — 97, а у Львівському навіть 110 осіб на 1 квадратний кілометр, тоді як у 1936 р. густота населення у європейській частині Росії становила 23 особи на 1 кв. км.

Нам бракує землі для наших селян, а тим часом у європейській Росії німецько-російська війна так знищила населення, що **після війни «совєтам» загрожує велика недостача робочих рук як у сільському господарстві, так і в промисловості, на шахтах і т. п.** Місце роботи, а відповідно і хліб, там знайдеться для тамтешніх українців і білорусів, а також і для наших, і все одно відчуватиметься недостача населення. **Для Росії** переселення тих кількох мільйонів наших українців і білорусів на таку незначну віддаль і при нашій щирій, доброзичливій і далекосяжній допомозі не завдасть значного клопоту і дасть змогу відновити у швидкому темпі жахливо знищені війною російські території.

Натомість ми охоче приймемо поляків, які проживають на територіях Радянської Росії.

(Це насправді є люди, які понад двадцять років зазнавали деморалізуючого впливу комуністичного режиму й у значній мірі є русифікованими, але це наша кров. Відповідно розміщені на наших територіях, перемішані з корінним польським населенням, вони оживуть, а в наступних поколіннях стануть повноцінними громадянами.)

IV. Додаткові зауваження.

Не пропонуємо жодної надзвичайної новини. Усі пам'ятаємо підписаний у січні 1923 р. договір про обмін населенням між

Грецією і Туреччиною, щоб таким чином раз і назавжди припинити постійні суперечки про права меншості й політичний кордон зробити також етнічним. Гітлер за договором з Росією переселив тисячі німців з Естонії, Латвії, Литви і Волині, а в порозумінні з Муссоліні переселив німців з Бреннера. Більшовики під час окупації 1939—1940 рр. виселили близько 2 мільйонів поляків лише з самої Східної Малопольщі за найжорстокіших умов на голод, тяжкі роботи і поневіряння до Казахстану, на кордон з Монголією, над озеро Байкал, аж до області Якутії. Тим людям не було дозволено взяти з собою нічого, відокремлено чоловіків від жінок, дітей від батьків.

При вирішенні подібних справ наших слов'янських меншостей втрачаємо, щоправда, 6 000 000 громадян, що після втрат польського населення протягом цієї війни не буде для нас неважливим, але у 1921 р. нас було на 8 мільйонів менше, ніж у 1939 р. Тобто вирівняємо ту нестачу швидко. Господар, який має повноцінну землю,— це не безземельний селянин або безробітний. Він повинен мати дружину-господиню у домі, а кожна наступна дитина — це вже через кілька років нова пара рук допомоги у господарстві.

Розвиток промисловості забезпечить перш за все зайнятість і достатній рівень існування, що сприятиме створенню родин. Відповідна пропаганда на користь численного потомства повинна завершити справу.

Для обороноздатності держави краще мати якийсь час трохи менше населення, але здорового, заможного й перш за все одностайного з національної точки зору та окриленого справжнім патріотизмом, ніж багато, але малоцінного. На усуненні внутрішнього ворога ще ніхто не втратив.

(Очевидно, що у ставленні до українського і білоруського населення мусять бути певні винятки. Ми маємо на увазі старих польських осадників, а особливо численні роди сільської шляхти, які внаслідок відриву від католицького костелу під російським пануванням, часто під тиском російської влади поступово втрачали свою польськість. В останні роки перед нинішньою війною у деяких такого роду середовищах почало проявлятись, особливо серед старої сільської шляхти, повернення до польськості, причому не завжди у поєднанні з поверненням до католицького обряду. Само

собою зрозуміло, що таких «русинів» і «білорусів» мусимо затримати у себе. Також білоруси-католики мали б імовірно залишитись на нинішніх територіях.)

Внаслідок нинішньої війни як Німеччина, так і Росія вже втратили і ще втратять масу населення. Після закінчення нинішньої війни не швидко окремі держави захочуть знову взятися за зброю. Дорогий досвід нинішньої війни швидше вказує на те, що англосакси ще протягом двох поколінь утримуватимуть перевагу в озброєнні у своїх руках і тим самим не допустять у цей час до вибуху війни. (На це вказує хоча б проголошена у перші дні березня 1944 р. у британському парламенті промова міністра війни Д. Грігга про необхідність утримання Англією сильної постійної суходільної армії у післявоєнний період, щоб ця армія була гарантом миру в Європі.)

Отже, ми можемо сподіватись на відповідний період мирного часу, необхідного нам для зміцнення та індустріалізації країни. Після цього періоду «захисного» часу населення Польщі буде вже значно численнішим, ніж тепер, а Польща здатна до захисту своїх кордонів власними силами. Бо вже час покласти край щодо того гіркого парадокса, щоб у Польщі проживало і процвітало понад 10 мільйонів чужих, а поляки змушені були шукати хліб за кордоном.

V. Перспективи реалізації програми «А».

У випадку «А», тобто не розгрому Росії Англією і Америкою, а тільки ослаблення її внаслідок довготривалої війни з Німеччиною, існують, попри сумніви, чималі шанси реалізувати вищевикладені пропозиції.

Стосовно твердо заявленої урядом Польщі позиції, що кордони Польщі на сході не можуть зазнати в жодному випадку зменшення, бо Польща внаслідок своїх як попередніх (початок боротьби з Німеччиною), так, ймовірно, і наступних заслуг може бути тільки винагороджена і ніколи на покарана (як, наприклад, Сербія після Першої світової війни), то треба виходити з імовірності, що **попри нинішню непевність і туманність наших східних кордонів, ті остаточні належатимуть нам і нами повинні бути успішно узгоджені.**

Головна роль у реалізації зазначеної програми припадає на велику політичну акцію Польського Уряду, який повинен організувати

ще сильніший, ніж нині, політичний тиск у цьому напрямку на Англію і Америку з метою вчинення цими урядами також виразного тиску на ослаблену Росію стосовно дотримання нею старих кордонів Польщі. Паралельно до цієї важлива підготовча роль у цій справі належить Польській Армії, яка повинна опанувати наші східні території до кордонів 1939 р. (створення свого роду «доконаних фактів»).

У самій політичній акції йдеться про спритне розігрування всіх наших козирів (Катинь і переселення Росією в 1939 р. двох мільйонів поляків лише тільки з Малопольщі — можливо, підозріла смерть генерала Сікорського — Атлантична карта — нагорода за порятунок демократії через перший опір Німеччині — заслуги на різних театрах цієї війни — моральне відшкодування за хистку англійську політику щодо Польщі — приязнь Польщі до Англії і проблемне ставлення до неї Росії — гігантське знищення Росії і потреба мільйонів рук для її відбудови і т. д. і т. п.).

Що стосується самого переселення наших українців і білорусів, то нам було б набагато легше успішно реалізувати цю пропозицію, якби справа була поставлена Польщею в площині міжнародної політики, тобто якби державний інтерес Польщі став європейським державним інтересом.

Без сумніву, майбутня мирна конференція повинна мати завданням, крім усунення загрози Німеччини на довгі роки, також впорядкування спірних справ у всій Європі, а перш за все тверде вирішення прикордонних суперечок між окремими державами. Цей реалізований англосаксами «новий лад», який повинен діяти довгі роки, не може допустити, щоб у кордонах якоїсь європейської держави залишилась національна меншість у численній згуртованій масі, бо таким чином залишаться нам відцентрові сили, які при кожній нагоді будуть намагатись розпалити або розширити війну.

Кордони, встановлені як між Німеччиною і її сусідами, так і між іншими державами, що беруть участь у цій війні на тому чи іншому боці, повинні стати не тільки політичними, але й етнічними кордонами. Тобто між усіма цими державами, наприклад, Румунією й Угорщиною, Угорщиною і Чехословаччиною, Болгарією і Югославією і т. д. і т. п., повинен бути проведений обмін населенням. Тому такий самий принцип повинен бути застосований і у відносинах між Польщею і Росією.

Програма «Б» (максимальна)

VI. Польський Державний Інтерес на Сході Європи.

Передумови:

1. Зрозуміло, що нинішній момент російських перемог, момент, який починається від повторної більшовицької окупації наших територій, не є моментом для висування будь-яких максимальних програм з боку Польщі. Але кожна війна несе у собі несподіванки, а в нинішній війні останнє слово ще не сказано. Отже, може настати ситуація, за якої, власне, максимальна програма матиме шанс для реалізації.

2. У зв'язку з викладеним вище вважаємо, що через принципову неможливість узгодження капіталістичного напрямку з комуністичним не можна виключити, що всі попередні конференції щодо порозуміння між англосаксами і більшовиками завершаться **остаточним** фіаско, в результаті чого між ними почнеться не співпраця, а швидше боротьба за усунення.

3. Само собою зрозуміло, що після повалення німців Росія вже не буде так потрібна Англії, як зараз, а, навпаки, становитиме загрозу інтересам Британської імперії як в Європі, так і на Близькому і Далекому Сході. Оскільки у цей же час треба сподіватись, що всі суперечки між англосаксами і більшовиками, до цього часу відкладені на пізніше, проявляться в усій гостроті, то не сумніваємося, що Польський Уряд учинить у цей момент усе, щоб неминуча суперечка між капіталістичною Англією й Америкою та комуністичною Росією про поділ світу розгорілася і перетворилася у **збройний конфлікт**.

Враховуючи не надто послаблені збройні сили Англії та Америки і нечувано криваві втрати більшовиків, чия боєздатність значною мірою залежить від поставок англосаксів, не є мрією думка про вибух цієї суперечки, причому не один переконливий аргумент на користь цієї війни може навести саме наш Уряд.

(Наприклад, справою Польського Уряду є переконати уряди союзників, що як Мюнхенський договір не утримав загарбницьких апетитів Гітлера, так само ті чи інші поступки щодо Росії не заспокоять більшовицьких апетитів.)

І хоча Польща знову мусила б зійти кров'ю, однак у цій новій війні вона виграла б відносно не менше від англосаксів.

4. Ми всі добре розуміємо, що насправді більшовиків зовсім не турбує доля українців і білорусів, які проживають у Польщі. У грі поставлена набагато більша ставка. Росія хоче ослаблення нашої держави і залежності її від неї, згадуваного вже відгородження нас від Румунії й Угорщини і відкриття собі дороги на Балкани для російсько-комуністичної експансії в цьому напрямку, а крім цього, заволодіти узбережжям Балтійського моря через поглинання балтійських держав, Литви і частини Східної Пруссії. Подальшим наслідком цього рано чи пізно стала б цілковита втрата нами незалежності.

5. Отже, метою нашої політики у Східній Європі повинен бути поділ Росії на її складові частини, а потім відгородження від неї Білоруською й Українською державами.

Іншими словами: якщо непорозуміння Росії з англосаксами перетворяться у збройну сутичку і призведуть до поділу Росії, то всі зусилля Польщі повинні концентруватись на утворенні в Європі окремих, незалежних від Росії національних держав, тобто, крім відновлення незалежності Естонії, Латвії і Литви, створенні нових самостійних держав, і в першу чергу України і Білорусі.

Польща, і ніхто інший, повинна стати гарантом їх незалежності, взяти, наскільки можливо, активну участь в їх організації, завоювати собі їх симпатію і повагу і, таким чином, створити твердий фундамент для подальшої тісної співпраці.

В результаті російський колос, у якому великороси, що нав'язують іншим залежним народам свою волю, становлять тільки 52 %, після розпаду на низку менших і більших національних держав втратив би небезпечний для нас, як і для інших держав, свій загарбницький імперіалізм, байдуже — червоний чи білий.

6. Другим принципом нашої політики на цьому відтинку повинна залишитись висунута у програмі «мінімум» концепція, що так само як проектується на Заході, так і нинішній східний політичний кордон Польщі повинен бути також етнічним кордоном.

(Звідси випливає згадувана необхідність переселення за кордони Польської Держави як українців, так і білорусів.)

7. Третій, нарешті, принцип нашої східної політики — це дружнє співіснування з Білоруською і Українською державами,

втягування їх в орбіту польських політичних і економічних впливів і утворення з часом федерації Польщі, України і Білорусі.

Хоч і наголошуємо, що з Білоруською і Українською державами повинні жити в злагоді, бо Росія, навіть ослаблена, і далі є нашим ворогом, однак усунення українців і білорусів з кордонів нашої держави залишається першою умовою дружнього співіснування з цими державами. Інакше прагнення цих народів до об'єднання зі своїми побратимами буде постійним джерелом неспокою.

Ідея федерації Польщі з Україною і з Білоруссю, хоч і бажана та корисна, бо розширює кордони експансії і впливів Польщі далеко на Схід Європи, оскільки, однак, мала б реалізуватися з погодженням залишити у нинішніх кордонах Польщі приблизно 4,5 мільйона українців і понад 1,5 мільйона білорусів, на практиці призвела б тільки до скорочення кордонів Польщі на сході вздовж Бугу і Сяну.

VII. Способи реалізації програми «Б».

Очевидно, що реалізація викладених принципів польської політики на Сході Європи (див. розділ VI, пункти 5, 6 і 7) не буде легкою. Це вимагатиме використання усіх сил і можливостей всього польського народу, але повинно бути виконане. Бо від того залежатимуть вся наша майбутня міць і потужність.

Про можливий перебіг реалізації першої мети йшлося вже у розділі VI, пункт 3. Тут тільки можна додати, що зайняття Польською Армією (за тихої чи відкритої підтримки англосаксів) наших східних околиць мусить бути умотивоване за допомогою пропаганди, що це тільки повернення до кордонів Польщі 1939 р. і вся акція спрямована швидше проти Росії, а не проти України чи Білорусі. Відносно реалізації другої мети нашої політики на Сході Європи, то найбільшу трудність для нас становитиме спосіб погодження двох суперечностей, тобто виселення з кордонів Польщі як українців, так і білорусів, а одночасно утримання приязних відносин із самостійною Україною і такою ж Білоруссю.

Як ми вже зазначали вище: саме залишення тих меншостей у кордонах Польської Держави становило б постійну перешкоду для створення приязної і тісної співпраці між тими державами і Поль-

щею, а тому вся ця велика акція повинна проводитись енергійно, але мудро, дипломатично і за допомогою таких засобів, щоб серед відповідних груп українців і білорусів не викликати занадто великого поглиблення ненависті до Польщі, бо це поставило б можливу майбутню федерацію Польщі з окремими Україною і Білоруссю, які зосередили своє населення у власних нових кордонах, під сумнів.

Отже, в першу чергу треба буде використати привід для обміну населення, причому в українській проблемі слід зазначити, що, якби не уманська, галицька і нинішня різанина, польського населення для обміну було б не менше, ніж українського.

Окрім цього, з тактичних міркувань найзручніше було б намагатися розв'язувати ці питання перш за все під кутом зору економіки (див. додані реферати № 2 і 3, тобто «Сільськогосподарська реформа в Україні і Білорусі»).

Таким чином, як видно з перелічених рефератів, Польща повинна висунути проект проведення в Українській і Білоруській державах широкої сільськогосподарської реформи, яка ґрунтуватиметься на західних зразках, тобто на засадах приватного індивідуального господарства.

На розвиток викладеного вище як додатковий мотив належить використати такі економічні аргументи.

Коток нинішньої війни раз у раз проходив по території західної Великої Русі, України і Білорусі. Внаслідок запеклих боїв і масової евакуації, втрат, вивезення на роботи і т. д. загинуло чи ще загине на цих теренах кільканадцять мільйонів людей, як чоловіків, так і жінок.

Залишаться угіддя, якими не буде кому зайнятися. А Європа, особливо її житниця Україна, не може залишатись під паром. Отже, з економічної точки зору було б абсурдом, щоб, наприклад, у Польщі, був надмір робочих рук, а на схід від Польщі було мертво.

З цієї, також економічної, точки зору повинна бути проведена запланована р а ц і о н а л і з а ц і я економічних відносин у східній Європі. Ця раціоналізація — то, власне, переселення на схід українців і білорусів поза нинішні кордони Польщі.

Цей принцип повинен бути поставлений і в площині міжнародної відбудови знищеного війною сільського господарства та вирівнювання посталого внаслідок війни браку людей на деяких територіях.

Наведене вище розв'язало б фінансові проблеми у Польщі і сприяло б організації праці.

Як випливає з рефератів № 2 і 3 «Сільськогосподарська реформа в Україні і Білорусі», той факт, що ініціатором і, частково (в основних рисах), реалізатором сільськогосподарської реформи, а тим самим повернення до приватного володіння землею **в обох цих прикордонних країнах,** була б Польща, додав би їй більше симпатії серед населення цих країн, яке вважає колгоспи найгіршою стороною більшовицького режиму. Ці симпатії, відповідно використані, можуть нам полегшити здобуття відповідних політичних і культурних впливів в обох цих країнах.

Успішною обставиною в обговорюваній проблемі є факт, що внаслідок ліквідації на тамтешніх теренах права індивідуальної власності на землю можна буде легко ділити землю згідно з потребою.

Наступним важливим додатковим мотивом є пропаганда (переконання), проведена з розмахом і планово, з низкою прикладів. Наприклад, оскільки і українці, і білоруси мусять бути переселені у Польщі — нарівні зі всім населенням при перебудові сільськогосподарського устрою, – то чи не краще буде жити згуртованою масою серед своїх земляків в Україні, ніж бути розсіяними по кілька родин по всій Польщі.

Нарешті, для чого, наприклад, українці і білоруси мають залишитись у Польщі, де, попри всі полегшення, самоуправління і т. д., завжди будуть почуватись громадянами другої категорії і дрібними господарями, тоді як на напівпустих територіях України і Білорусі будуть у себе незалежні політично і на додаток володітимуть більшими, ніж нині, аграрними господарствами.

(Зрештою, в разі відступу німців до Бугу і руйнувань, що ці бої завдають на наших східних окраїнах, тамтешнє населення, втративши р о д и н н і доми, втратить досить важливий привід залишитися і налагоджувати своє нове життя у кордонах Польщі й легше буде їх переконати нашій пропаганді в доцільності переселення до власне України чи Білорусі.)

Цю проблему треба одночасно вирішувати правильно і великодушно з **політичної** точки зору. Тут повинні враховуватись аргументи про необхідність визволення українців від пустих історичних комплексів і маємо обґрунтувати майбутнє співіснування сучасними

політичними й економічними засадами. Також треба передбачити і провести важке, але ефективне завоювання прихильності до польсько-українських інтересів їхніх найбільших, поки що, ворогів, тобто провідників.

У цій проблемі треба одночасно врахувати той факт, що при нинішньому напруженні польсько-українських відносин на східних землях Речі Посполитої можливі будь-які односторонні дії та безпощадні відплатні акції, хоча у принципі слушні, однак зрештою призведуть до того, що вся Україна і, можливо, Білорусь будуть безповоротно втрачені для майбутньої дружньої співпраці з Польщею. Незвичайний момент, який ми переживаємо, покладає на нас обов'язок керуватись у цій проблемі лише політичною мудрістю, піднятись над усіма інстинктами ненависті, планувати на тривалий час, а також в історичній перспективі.

Тому, попри ненависть українців до нас, попри тисячу їх провин відносно польського народу і держави, попри співпрацю з німцями, вбивства й грабежі і т.д., ми не повинні вбивати українців, розбивати їхні родини, засуджувати ні на концентраційні табори, ні на важкі роботи. Якщо вони відійдуть від нас без перешкод, цілі і здорові до своїх братів, які мають досить землі і природних багатств, то, може, за цю велику жертву, що ми не шукали, як їм помститись за їхні злочини, отримаємо не пусте задоволення, що справедливість перемогла, а тривале, узгоджене сусідське співіснування на нових засадах [?].

Наступним відповідним засобом з **політичної** точки зору було б, можливо, **у разі розгрому англосаксами не тільки Німеччини, але і Росії**, просування Польщею на мирній конференції належно підготовленого, у тому числі з історичним і стратегічним обґрунтуванням, польського проекту: **від'єднання від Росії і приєднання до України територій аж до Дону, тобто Калача і Воронежа, а до Білорусі території аж до Ржева, Вязьми і Орла.** Таким чином, залишення за Польщею «західної України» і «західної Білорусі» на лінії кордону з 1939 р. було б пом'якшене, бо зрівноважене збільшенням цих країн, за опосередкованої допомоги Польщі, на їхньому східному кордоні коштом Росії, яка зазнала б у такому разі покарання за розв'язування разом з Німеччиною цієї жахливої війни. **Суттєвим обґрунтуванням обговорюваної анексії стосовно**

Росії могли б бути мотиви, аналогічні українським, переліченим вище, тобто втрата населення західноросійськими регіонами внаслідок війни, яка проходила на цих територіях дуже інтенсивно.

З політичної точки зору обговорювана вище анексія російської землі на користь України і Білорусі була б в інтересах Європи, яку контролює Англія, враховуючи ту можливість, що у випадку розгрому Росії і її обкраяння на різних відтинках таку Росію швидше можна зарахувати до азійських країн.

(Крім цього, якщо врахується, що — згідно з доданим рефератом № 2 «Сільськогосподарська реформа в Україні» — зі всього виробництва СРСР на Радянську Україну **перед війною** припадало 80 % вугілля, 70 % залізної сировини, 50 % сталі, 60 % залізної руди, 85 % цукру, то від'єднання від Росії промислових округів України (незважаючи на зменшення цих показників внаслідок воєнних дій), з одного боку, послабить Росію і зробить її більш залежною від Європи, а з іншого — забезпечить польській спільноті, в інтересах держави, широкий ринок збуту в Росії і тим самим створить на одну підставу добробуту більше у можливій майбутній федерації.)

Розширення на схід кордонів України мало б на своє підтвердження той факт, що на територіях, які не належать **Радянській Україні**, бо розташовані за Донцем, тобто тих, що належать Російській Радянській Федеративній Республіці, перед війною проживало приблизно 7,8 мільйона українців. Поєднання цієї прикордонної реформи з іншими позитивними заходами Польського Уряду, що розглядатимуться як спроба нового Гадяцького договору (якби він був реалізований, то дав би змогу Україні уникнути московської неволі, у якій вона перебуває без перерви від 1654 р.), могло б зініціювати тривале співіснування Польщі з Україною.

Пересування на схід кордонів Білорусі також було б виправданим через той відомий факт, що територія Білорусі невизначена і що сягає, згідно із згаданим у рефераті № 3 «Сільськогосподарська реформа у Радянській Білорусі» «Атласом», аж по Псковську, Брестську, Московську і Чернігівську губернії, — була б раз і назавжди визначена і то з користю для інтересів дружньої з Польщею Білорусі, мешканці якої замінили б таким чином частину поліських боліт на сільськогосподарські угіддя.

Реалізація проекту, викладеного у попередньому розділі, і навіть лише відповідне рекламування у певний час серед українців і білорусів цього проекту, який має велике пропагандистське значення, могли б позитивно вплинути на поліпшення взаємин і зменшити нинішню ворожість між поляками, українцями і білорусами, а одночасно посилити українсько-великоруський і білорусько-великоруський антагонізми.

VIII. Закінчення.

Оскільки переселення кількох мільйонів населення є дуже складною справою, з цим пов'язана ціла низка технічних, фінансових, транспортних та інших проблем, тому-то для їх вирішення належить створити у відповідний час міжміністерську комісію, а вже нині належить доручити опрацювання методичних підготовчих досліджень групі польських «Максималістів-Раціоналістів».

CA KC PZPR, zesp. 2225/10, sygn. 202/II–51, s.170–194.

Документ 51

ТЕЗИ ДО ДИСКУСІЇ НАД ПРОБЛЕМОЮ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН

I.

У момент вибуху польсько-німецької війни у вересні 1939 р., коли українська парламентська група поводилась зовні лояльно і правильно, українське суспільство одночасно визнало, що найдоречнішою в цій колотнечі для нього є роль диверсанта у тилу польської армії. Тому ми були свідками такої диверсії великого масштабу. Розвідка на користь німців, постріли у спини польських солдатів під час боїв під Львовом, підпалювання мостів і т.д. – ці факти аж надто відомі, щоб про них ще більше розписувати. Після розгрому польської армії, коли на східних просторах Речі Посполитої кілька днів панувало безвладдя, поки не відбулося зіткнення ра-

дянської і німецької армій, ту ситуацію використали українці для виконання двох завдань: 1) роззброєння і вбивств окремих польських солдатів і малих підрозділів; 2) грабування і вбивств польського цивільного населення, де тільки випаде оказія, тобто у дворах, по селах, де поляки проживали малими групами, головним чином біженців, які поверталась. Лише після вступу радянських військ припинились ця різанина і масове грабування, а багато разів дрібні, розгромлені польські підрозділи здавались більшовикам, щоб уникнути смерті від рук українських селян. Після захоплення східних територій Речі Посполитої СРСР українці повністю перейшли на службу до більшовиків, головним чином, з думкою про ліквідацію на цих територіях поляків і польських здобутків з допомогою більшовиків. «Українці отримали максимум, що могли досягти за цих умов», — сказав один з провідних українців восени 1939 р., і здобули це завдяки більшовикам, почали прислужувати їм як тільки могли, аби тільки з їхньою допомогою знищити на східних територіях Речі Посполитої всі ознаки польськості. Так звані «народні збори», скликані більшовиками восени 1939 р., ухвалили ряд резолюцій у межах комуністичної програми, тобто про націоналізацію землі, банків, торгівлі, промисловості і т.д. Але один з ухвалених постулатів цілком випадав за межі комуністичної програми, а саме – **виселення польських осадників.** Це був постулат, підкинутий більшовикам українцями. Більшовики проводили його з певним ваганням, це доводить факт, що він реалізовувався таким чином, що в окремих селах старости (очевидно, голови сільрад. — *Є.П.*) отримували завдання зібрати певну кількість підписів з вимогою виселення конкретних тих чи інших мешканців. Не було випадку, щоб не збиралась потрібна кількість підписів. Тож громадяни Речі Посполитої оголосили вирок на виселення сотень тисяч польських родин, значний відсоток яких знайшов смерть на сході. А українська інтелігенція, яка при більшовиках досягла наукових, адміністративних, економічних звань, працювала над тим, щоб усунути будь-які ознаки польськості. Знищення наукових польських зібрань, їх розпорошення і перемішування з українськими, заборона вивісок, оголошень, реклам і написів польською, внесок у справу заборони розмовляти польською в університеті — це вибрані приклади з великої кількості фактів. Як же у цей час поводилось

УНДО, угрупування, яке завжди виказувало відносно Польщі ознаки лояльності і з яким польський уряд уклав договір про нормалізацію? Прекрасною ілюстрацією позиції цієї групи, яка охоплювала цвіт української інтелігенції, є книга Кедріна (псевдонім «Homo politicus»), видана у 1940 р. у Кракові під назвою «Причини падіння Польщі». Уся вже неприхована радість від поразки Польщі, вся отрута ненависті до всього польського знайшли тут своє місце. Найчорніші перспективи накреслює автор для Польщі і поляків, впевнений, що ніхто його у майбутньому не звинуватить у державній зраді. А інший серйозний прихильник УНДО висловився XII.1939 р. так: «Повірю, що після війни Польща отримає Східну Пруссію, Гданськ і Західне Помор'я, але ніколи не повірю, що на ці землі (це значить на Червенську Землю і Волинь) коли-небудь повернеться Польська Держава». Надійшов пам'ятний для поляків східних і південно-східних земель липень 1941 р., період військового правління на свіжозахопленій німцями території. Цей період запам'ятався серед інших подій: 1) арештами за українською підказкою і при співучасті української міліції 22 професорів і доцентів львівських вищих навчальних закладів, про яких і чутка пропала і які за всіма ознаками були ліквідовані на місці. У такий самий спосіб вони добились також знищення польського лікарського відділу, а через 2 дні після арештів до німців звернувся доктор Панчишин (УНДО) із заявою, що українці можуть зайняти посади і налагодити роботу лікарського відділу власними силами; 2) цей період українці знову використали для знищення сотень поляків, головним чином у провінції (масове вбивство понад 100 польських вчителів у Станіславі), і видачі їх німцям. Не можна тут не згадати показових переслідувань у Крем'янці поляків, налаштованих дуже українофільськи, популярних на цій території діячів, близьких до Юзевського і Понятовського. Деяких з них переслідували їхні ж учні-українці.

До категорії доносів належить зарахувати також знакову промову станіславського прелата на похороні вбитих НКВД українців. «Їх вбило НКВД, створене поляком Дзержинським і обслуговуване євреями і поляками». Ця промова також ілюструє, які настрої в українському суспільстві формував український клір. З часом українські доноси набрали напівслужбової форми. УЦК

надсилає у 1942 р. до губернатора території багатосторінкового листа зі скаргами на зайняття деяких установ у Львові виключно поляками з усуненням українців і поіменно перелічує поляків, які там працюють, зазначаючи напроти кожного його передвоєнні гріхи, як-от: «член Союзу захисту західних кордонів», «голова Стрільця», «працівник II відділу ДОК» і т.п. Багато з обмовлених було заарештовано XI.1942 р. Крім доносів, які стали в руках українців буденною зброєю, вони також користуються, але рідше, іншою зброєю, тобто анонімними погрозами щодо небажаних поляків (наприклад, щодо тих, хто в судах вживає польську мову).

Німці наставили українців у різні відділи адміністрації. Тому поліція, міська і сільська комунальна адміністрація, економічна адміністрація, житлові установи — все було виключно під контролем українців, в установах праці вони також були у більшості. Ці установи, крім можливостей збагачення, служать їм для систематичного, всебічного переслідування польськості. Беззастережна відмова полякам у концесіях на магазини, частково завершене результативно намагання не допустити створення польської кооперації, грабування польського майна українськими кооперативами, виловлювання поляків для відправлення на роботи у Німеччину, недопущення установами праці польських учнів у школи, призначення поляків на підводи і до примусових робіт з допомогою війтів, розподіл контингентів — ось способи, які використовувалися систематично. За час від IV до VIII.1942 р. українська поліція привела до відділу праці у Львові 630 осіб, зловлених на вокзалі, і серед них жодного українця.

До цього сумного переліку додаються факти останнього часу. Вбивства поляків на Волині, які в липні 43-го набрали характеру масового організованого погрому українськими бандами, показують, що по обидва боки Сокальського кордону ставлення українців до поляків є ідентичним, а політика Юзевського на північ від кордону принесла такі самі гіркі плоди, як «нормалізація» на його південному боці. Бо та сама рука, яка вбиває поляків на Волині, вже починає, поки що спорадично, діяти і у південно-східних воєводствах. Добровільний запис українців у дивізію СС і благословення новобранців Перемишльським єпископом Коциловським доводять, що ніхто з українців взагалі не зважає на своє громадянство і наслідки, які з цього випливають.

Ось набір фактів і подій 4-річного періоду війни, який характеризує ставлення українського середовища до польськості. З цього переліку ясно випливає: 1) що антипольські настрої серед українців є масовими. Вони охопили всі суспільні верстви і всі політичні угруповання, спостерігаються в усіх регіональних осередках. Випливають вони значною мірою з емоційних відчуттів, тобто з ненависті, яка затьмарює весь політичний розум. Ні емоційне ставлення до більшовиків, які нищать все українське, ні до німців, які так ганебно обманули українців, навіть близько не дорівнюють за своєю напругою розжареній до білого ненависті до поляків. Ірраціональні моменти відсувають у тінь будь-який політичний розрахунок, це доводить той факт, що останнім часом, коли вже стало зрозуміло, що союзники, а разом з ними і польська справа перемогли, українці не тільки не відмовились від своєї антипольської позиції, а навпаки — їхні виступи проти поляків лише посилюються. Вони зовсім не зважають на відповідальність перед польською владою; 2) у всіх українських діях проявляється стихійне прагнення до **знищення польськості** на цій території. Це знищення — єдина річ, яку вони змогли здобути для реалізації незалежної України на південно-східній території Речі Посполитої. Не підлягає, зрештою, сумніву, що цей процес нищення поляків може полегшити українцям за сприятливої кон'юнктури реалізацію їхніх політичних планів. Треба також зрозуміти, що польські втрати населення за період війни на території південно-східних воєводств і Волині величезні. Більшовицькі виселення, які зачепили майже виключно польське населення, охопили принаймні мільйон сільського і міського населення. З вивезених значна частина не повернеться. Арешти і більшовицькі екзекуції, потім німецькі, українські вбивства, особливо масові з двома поверненнями, також становлять серйозний пункт у статистиці населення цього регіону, особливо серед міської інтелігенції. На місце єврейського населення українці впроваджують у містах і містечках безземельних українців із сіл, так само і в містах, які становили головну основу польськості на тих територіях, поляки відступають на дальній план. Отже, коли польське населення, що зазнало протягом 4 років винищення, повинно додатково терпіти ще й український терор, то нічого дивного нема в тому, що тут і там все

більше починають проявлятись **панічні настрої.** Серед міського населення можна зауважити тенденцію до переїзду на захід, і ці випадки стають все частішими. Сільське населення, зв'язане з землею, залишається на місці, але також панікує, слабші признаються до українства на основі родинних зв'язків, походження і т.п., але жоден селянин відкрито не співпрацює з ПКО і не читає «Львівську газету», щоб тільки не заявляти про свою польськість. Не можна заперечити, що настрій пригнічення і паніки серед населення значною мірою є результатом поведінки наших політичних діячів у цілому, а керівних зокрема. Бо чи зустрічали ми у нашій пресі тверду, задекларовану позицію нашої влади щодо державної зради, яку масово здійснювало і здійснює українське населення? Чи щодо українських політичних угруповань, які відверто пропагують відокремлення і все сміливіше, тому що не зустрічають жодної реакції польського уряду? Як же гаряче очікує польське населення ясної, недвозначної, сильної заяви від польських політичних діячів, що вбивства поляків, грабунки польського майна будуть суворо покарані, а майно відновлено. Польське населення на цих територіях прагне мати впевненість, що вперті поголоски про територіальну автономію південно-східних земель, нібито вже визнану польським урядом, є не чим іншим, як пустим вимислом панікерів, що після війни поляки на цій території не перейдуть під владу нинішніх українських терористів, а завтрашніх правителів автономних південно-східних земель. Польське населення запитує, чому вироки КВЦ, які оголошуються зрадникам-полякам, не стосуються зрадників і вбивць – українців. Серед населення панує глибоке переконання, що серія таких вироків значною мірою призупинила б український терор. Це переконання ґрунтується на доброму знанні української психології, яка завжди поступається перед силою. Але цієї сили щодо українців польські чинники до цього часу не застосовували. Ні польський уряд, ні його представництво у країні не проявили до цього часу відносно українського населення нічого, що б підтвердило, що Польща є господарем на цих землях, а українське населення не звільнялось від громадянських обов'язків. Проте з різних польських політичних кіл виходять і поширюються серед українців (головним чином «Східної Землі Речі Посполитої») інсинуації, які через свої шляхетні угодовські

тенденції формують в українців переконання, що поляки є слабкі, і зміцнюють їхню впевненість, що Польща ніколи не повернеться у «Західну Україну», а серед поляків сіють депресію і приреченість на поразку і, що найгірше, — підривають серед польського населення довіру до керівних діячів. Ось сумний баланс втрат за воєнне 4-річчя.

II.

При цьому стані справ польське населення повинно розвинути ясну недвозначну програму вирішення так званого «українського питання». Це мусить перш за все вчинити військо з точки зору оборони країни. Не треба нікого переконувати, що це становище значною мірою послаблює оборонний потенціал держави, отже, потрібно знайти такі запобіжні заходи, щоб цей потенціал піднести до якомога вищого рівня. Отже, військо повинно висунути свої пропозиції щодо вирішення української проблеми. Ці пропозиції включають: 1) максимальну програму стосовно довготермінового врегулювання відносин на східних землях Речі Посполитої; 2) термінову програму на нинішній момент.

Вимоги до військової програми є такими:

1) У рамках великої програми упорядкування політичних і господарських світових відносин союзними державами Польща повинна визначити у цій праці свою участь через упорядкування своїх внутрішніх справ, а особливо тих, які після встановлення миру могли б створити осередки нового неспокою і нової війни. До цих справ належить і питання національних меншин. Щодо цього —

2) Є очевидним, що Польща не може розпочинати наново державного життя з українським питанням у його передвоєнному стані. Це була б гиря на нозі, яка б утруднювала відбудову державного життя і розвиток держави і суспільства у будь-якому напрямі.

3) Польща не може добровільно відмовитись на користь будь-кого від жодного клаптика своєї території. Коли йдеться про південно-східні землі, то вони мають для Польщі особливе геополітичне значення, тому будь-який торг щодо них заздалегідь виключається.

4) Оскільки українці, зі свого боку, вважають ці землі складовою частиною майбутньої незалежної України, то порозуміння з

ними без відмови від цих земель з одного чи другого боку виключене. Жодними паліативами, як територіальна, економічна, культурна і т.п. автономія, українці не вдовольняться, навпаки, ще використають свободу для відриву цих земель від Польщі при першій нагоді.

5) Сьогодні вже зрозуміло, що не може бути і мови про тривалу угоду з українцями. Мрії про так зване «дружнє співіснування двох народів» все ще носяться у головах, яким доктрина не дає бачити дійсність. Звичайно, представники українців завжди говоритимуть про лояльність і завжди будуть охочі до розмови на тему угоди, коли одночасно ніби незалежний від них натовп вбиватиме поляків. Ще не було випадку, щоб діялось інакше.

6) Українська справа загострюється ще через постійну загрозу зі сходу з боку Росії, яка претендує на ці землі як на «руські» або як на «українські».

Маючи на увазі ці передумови, висуваємо програму **підтримки Наддніпрянської України**, на схід від Збруча. Її проголошення мало б для Польщі наступні позитивні наслідки: 1) послаблення Росії, 2) ліквідацію спільного польсько-російського кордону, 3) спрямування уваги Росії на повне або часткове повернення України, 4) забезпечення собі в Україні ринку збуту промислових товарів. Польща може укласти з Україною економічні договори і військовий пакт, але в обмін на: 1) підтримку ідеї незалежної України за Збручем, 2) за обіцянку військового пакту Польща повинна вимагати як conditio sine qua non ДОГОВОРУ ПРО ОБМІН НАСЕЛЕННЯМ. Заспокоєння на південно-східних землях може настати виключно у випадку, **коли все українське населення буде виселене**. Поставимо справу відкрито: останні десятки років принесли таке зростання національної і державницької свідомості серед всього українського населення і при нерішучій політиці польського уряду в останнє 20-річчя так розвинувся їхній економічний і демографічний потенціал, що у разі невирішення нині цієї проблеми у стопроцентний спосіб справу південно-східних земель і Волині можемо вважати за програну раз і назавжди. Український народ чисельно переважає польський народ, біологічно, як сільське населення, є від нього потужнішим, виявляє — як цього навчили останні десятиріччя — велику динамічність і вже не

відмовиться від створення власної державності й цю державність прагнутиме творити всюди там, де має етнічну більшість, і перш за все на наших південно-східних землях, цьому П'ємонті українства. Як довго ще на наших південно-східних землях проживатимуть українці, так довго вони перебуватимуть під загрозою або Росії або України і в результаті будуть втрачені. Ці землі містять у собі один з істотних елементів нашого східного кордону, тобто так звану «збірну верховину», водороздільний вузол вод Дністра, Бугу і Прип'яті, які творять південну основу кордону, що спирається на півночі на другу таку основу — мінський вузол, в центрі на прип'ятські болота. Отже, втрата південної основи захитала б географічну структуру цього кордону і призвела б до відступу **всього східного кордону** аж на етнічні польські території, виштовхування Польщі з шляху Балтика — Чорне море, і тоді жодні територіальні надбання на півночі і на заході не зупинять зведення Польської Держави до ряду Литви чи Словаччини, оскільки Польща буде позбавлена історичного обґрунтування свого існування, тобто панування на Балтійсько-Понтійській платформі.

Тому, якщо ми не хочемо відмовитись від 3/5 своєї державної території, мусимо програму етнічного очищення наших південно-східних земель, включно з Волинню, провести повністю, без винятків.

Усе говорить про те, що цю програму можна буде реалізувати у порозумінні з Наддніпрянською Україною. Ідея Української держави, обмеженої від заходу Збручем, там не є новою, бо так розумів Україну Петлюра. Нинішня радянська Україна є буквально безлюдна. Спочатку її населення знищили голод і виселення до 1939 р., мільйони втратила під час війни на фронтах, голод, епідемії, радянські й німецькі розстріли довершили решту. Без перебільшення втрати населення України в період 1939—1943 рр. можна оцінити у 10 мільйонів. Якщо до цього додамо 2 мільйони поляків, які в процесі обміну переселились би у кордони Речі Посполитої, то матимемо картину збезлюднення наддніпрянських просторів. Тому новоутворена держава з радістю прийме своїх приблизно 5 мільйонів, з яких значна частина утворюватиме єдині кадри української інтелігенції.

Проте може виникнути думка про труднощі іншого характеру. Ось Польща під час війни зазнала таких самих втрат населення, як

і Україна. То чи може вона добровільно позбутися ще 5 мільйонів населення? Відповідь на це є такою: 1. За ці 5 мільйонів ми отримаємо принаймні 2 мільйони поляків, може, певною мірою зрусифікованих або зрусичених, але у наступному поколінні цей наліт зникне. 2. Щодо значної кількості землі, якою держава володітиме, то на збезлюднені західні й східні околиці рине хвиля осадників з перенаселених донині територій Краківського, Келецького воєводств і т.д. Якщо у період 1923—1929 рр. Польща давала щорічний приріст населення до 1,6 %, то після забезпечення достатньою кількістю землі цей приріст після війни напевно досягне цієї величини і навіть стане більшим. Крім того, слід передбачити посилення реемігради з Франції, Німеччини, Америки до польських міст і сіл, бо обидва середовища після війни матимуть значні можливості заведення господарства і заробітків.

Нарешті, треба рахуватися з претензіями іншого роду. Наприклад, гуманісти можуть мати сумніви, чи не суперечитиме ідеалам людяності й демократичним поглядам на світ виселення — за згодою чи без згоди населення, яке віками живе тут і звичне до певних умов життя і господарювання, а перш за все зв'язане традицією зі своєю батьківщиною. Безсумнівно, що ця акція може бути для низки осіб болісною, але тільки у першому поколінні. Тому треба врахувати, що це населення у Польщі ніколи не матиме почуття господаря, завжди вважатиме Польщу окупантом, тоді як переселення зробить його господарем у власній державі, а може, навіть у кращих економічних умовах. Коли після завершення військових дій перевлаштування світу буде відбуватись у тотальний спосіб sui generis з думкою про створення стерпних умов існування для низки поколінь, мусимо й вікову українську проблему розв'язати sub specie.

Технічний бік здійснення цієї програми повинен бути опрацьований і продуманий дуже детально. Прецеденти у формі переселення грецького населення після Першої світової війни вчать, що проблеми навіть такого масштабу технічно можна вирішувати зовсім задовільно і без образ із жодного боку.

Реалізація цієї програми очевидним чином раз і назавжди усунула б українську проблему з нашого внутрішньодержавного життя, а загроза ззовні для наших східних земель звелась би до якнай-

менших розмірів. З точки зору безпеки держави це рішення єдино правильне і відкриває Польщі великі перспективи всебічного розвитку.

Слабкою стороною цього рішення є неможливість передбачення стану справ, при якому встановлюватиметься мир у Європі. Бо реалізація нашої програми вимагає такого стану, при якому Польща могла б підтримати створення незалежної Наддніпрянської України і при якому Українська держава може бути проголошена. Це є очевидно можливим у випадку або повного розбиття, або дуже значного ослаблення Росії, такою мірою, що у рішеннях мирної конференції голос Росії не матиме жодного значення. Спостереження за воєнними подіями недвозначно виявляє, що 1) перебіг війни режисерують англосаксонські держави, 2) їхній вплив на перебіг війни виявляється перш за все у доведенні Німеччини, як і Росії, до такого ослаблення, причому їхніми власними силами, щоб внаслідок цього Англія і США могли б запровадити вигідний для них порядок речей. Ніхто, зрештою, не має ілюзій, що англосаксько-більшовицький альянс є щирим і що англосаксонські народи і держави, які уособлюють найвищий рівень капіталізму, можуть залежати від того, чи взагалі вони можуть допустити, щоб результатом їхніх зусиль були експансія комунізму і зростання російської потуги.

Ця нещирість альянсу яскраво виявляється, коли йдеться про другу сторону — більшовиків – у факті недосягнення зустрічі Сталіна і Рузвельта протягом двох років взаємної співпраці, незважаючи на зусилля з боку Рузвельта. Тому майже напевно, що військові дії в Європі припиняться лише тоді, коли всі європейські тоталітаризми будуть усунені від влади. Шанс, що мир встановлюватиметься за умов, коли Польща зможе реалізувати свої прагнення на сході, майже стовідсотковий.

Мусимо також враховувати малоймовірну евентуальність, яку, проте, не можна виключати, що німцям не вистачить ні сил, ні волі, щоб до кінця протистояти радянській потузі, і що східний фронт зламається раніше, ніж вичерпаються сили більшовиків. Тоді більшовики сядуть за стіл конференції як переможці і співдиктатори умов світового миру. Тоді муситимемо здійснювати упорядкування відносин на східних землях у зовсім інших умовах. Не можна виключити, що наш східний кордон будемо змушені виборювати зі

зброєю в руках. Результат цієї нової війни сьогодні не можна передбачити. Але, припускаючи, що опинимося на лінії, наближеній до кордону 1939 р., мусимо рахуватися, що нашим сусідом на сході залишиться Росія з нинішнім або іншим ладом. Ця можливість не звільняє нас від необхідності вирішення української проблеми. У цьому випадку можливість обміну населенням буде меншою, ніж у разі виникнення незалежної Української держави, бо неможливо уявити, що Українська держава не захоче прийняти українського населення, і можна передбачити ймовірність відсутності згоди, коли йдеться про російську державу. Але така можливість є маloймовірною. Бо як вогнище українського націоналізму, що вислизає з-під радянського контролю, так і вогнище української іреденти, що залишається поза впливом будь-якого іншого російського уряду, становлять для Росії небезпеку, і все говорить про те, що Росія прийме українське населення, щоб виховати з нього комуністів або росіян. Інша справа — чи оселить його в Україні. Щодо згоди Росії на переселення до Польщі польського населення з Росії, то вже існують прецеденти щодо німецького населення.

Отже, нездійснення плану буферної Наддніпрянської України не виключає реалізації програми обміну населенням шляхом договору про населення з Росією.

Але якщо і цей шлях виявиться нереальним, тоді Польща буде змушена вирішувати своє українське питання як внутрішню проблему, очевидно, не у повний спосіб, але завжди відповідно до вимог безпеки країни. Цей постулат вимагає якнайбільшого послаблення цього, безумовно і безоглядно, ворожого елементу. На підтримку цієї тези потрібно:

1) цілком усунути і повністю або частково позбавити громадянських прав ті українські середовища, які у період війни здійснили злочини або правопорушення щодо Польської Держави і польського населення;

2) всіма засобами підтримувати добровільну українську еміграцію;

3) шляхом внутрішніх переселень розчинити українське населення і до мінімуму обмежити території з українською більшістю;

4) провести повну ревіндикацію населення, українізованого перед війною або під час війни;

5) обмежити виховне значення української церкви і школи;

6) збільшити кількісно польське населення і посилити економічно польську присутність на східних землях;

Не можна себе тішити, що таке вирішення розв'яже українську проблему і як внутрішню проблему, і як питання зовнішньої політики. Це буде тільки затуплення вістря справи і відсунення небезпеки на роки, а може, і десятки років. Такого роду вирішення завжди матиме сурогатний характер, і від рівня, на якому ця програма буде реалізована, залежатиме, наскільки ця загроза буде відсунена.

III.

Безпека країни і польського населення вимагає незалежно від постійної тривалої програми вирішення української справи **надзвичайної програми** на актуальний момент. Коли лінія проведення української політики є дуже чіткою і без відхилень веде до винищення польськості, то з польського боку протиставляється їй нерішучість і відсутність будь-якої концепції. Результат цього, як вище говорилось, сумний: українці на кожному кроці отримують перевагу, поляки втрачають і стоять перед перспективою подальших втрат.

План нашої діяльності мусить враховувати українську психіку поступатися перед силою і рішучістю. Кожний прояв сили і рішучості викликає пошанування і послух, кожна ознака слабкості й нерішучості схиляє до нищення.

Дальші пункти нашої програми — це прагнення до послаблення позиції українців на кожному напрямку, де в сучасних умовах його можна досягти.

Надзвичайна програма не може перебувати у суперечності з програмою тривалого розвитку української проблеми, навпаки, мусить полегшити і підготувати її реалізацію.

У плані надзвичайної діяльності належить урахувати між іншими такі постулати.

А) На внутрішньому відтинку:

1) Виступи крайового представництва уряду перед українським населенням з нагадуванням обов'язків щодо держави і погрозою в разі їх невиконання, а також засудженням усіх антидержавних виступів.

Як уже вище кілька разів згадувалось, українське населення зовсім забуло про свою державну приналежність і зовсім на неї не зважає.

2) В особливих випадках — розсилання КВЦ окремим українцям погроз карними наслідками, а в разі продовження антипольських виступів — вислання і виконання смертних вироків.

Погрози і вироки, застосовані до українців у Краківському воєводстві, дали якнайкращі результати. Їх дія була явно заспокійливою.

3) Політичне роззброєння українських мас через викликання недовіри до їхніх керівних сфер, політичних організацій, демаскування надуживань української інтелігенції, поліції і т.д.

4) Організація самооборони польського населення, надсилання до околиць, де є загроза, збройних підрозділів.

5) Чітке визначення у польській пресі позиції щодо поведінки українців, засудження їхніх злочинів, антидержавної позиції.

6) Утримання від усілякої ініціативи щодо політичних розмов з українськими діячами. В разі ініціативи з українського боку чітке визначення, що умовою і підставою розмов може бути лише беззастережне визнання польської державності на цій території.

Б) На міжнародному відтинку:

Ослаблення української позиції через усвідомлення діячів світової політики фактів тісної співпраці українського суспільства з Німеччиною, що виявлялося між іншим у наборі 80 тисяч добровольців до дивізії СС, сприянні у вбивствах євреїв і т.д.

CA KC PZPR, zesp. 2400/8, sygn. 203/XV—46, s. 124—130.

Документ 52

Ян-Кшиштоф Трембальський

УКРАЇНСЬКА ПРОБЛЕМА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЛОНДОНА, ВАРШАВИ І ЛЬВОВА

У момент, коли ми пишемо ці слова, Друга світова війна триває вже п'ятий рік. П'ятий рік гігантської бурі і жахливого збурення, яке з нестримною силою проходить через увесь світ з небаченою швидкістю. Чим довше триває ця буря, тим більше викликає збурення — і тим важче передбачити, якими будуть кінцеві результати на тому чи іншому відтинку. У такий момент нелегко зробити зрілий синтез, але спробуймо вхопити той фрагмент бурі, який нас цікавить у цей момент, певну гарячу справу, намагаймося спіймати радіоприймачем наших почуттів ті струми і ті хвилі, які виявляються у цій бурі.

1.

Розчленування українського населення після Першої світової війни між чотирма державами створювало певні можливості для піднесення української справи на міжнародному рівні і використання її окремими партнерами. Польська політична думка брала цей момент до уваги як у теоретичних дослідженнях (Влодзімеж Бончковський, Адольф і Александр Бохенські), так і певною мірою у реальній політиці (воєвода Юзевський), намагаючись виграти для польського державного інтересу українську справу як потенційно міжнародне питання. Ми не сподівалися, що саме Радянській Росії першій випаде кинути на стіл український козир нам на шкоду.

17 вересня 1939 р. радянські війська вступили на територію Польщі, а в той же час знаменита декларація Молотова мотивувала цей крок, між іншим, турботою про ту частину українського і білоруського народів, яка проживає на території Речі Посполитої Польщі. Відтоді офіційна теза радянського уряду йде тією самою лінією: він стоїть на позиції, що східна частина Польщі є етнічною

українською і білоруською територією, що ці народи були в Польщі під гнітом польського націоналізму, оскільки основна маса цих народів живе у Радянському Союзі, де обидва ці народи мають власні окремі федеративні республіки, тому Радянський Союз є природним захисником польських українців і білорусів. Під тими гаслами радянський уряд провів майже безпосередньо після окупації східної Польщі, 22 жовтня 1939 р., вибори до спеціальних «представницьких органів», які — відповідно спрепаровані щодо особового складу — ухвалили звернення до радянського уряду про приєднання цих територій до Радянської України і до Радянської Білорусі. Незалежно від цього радянський уряд уклав договір з німецьким урядом, за яким обидва контрагенти визнали території Речі Посполитої Польщі («колишньої Речі Посполитої Польщі» — як написали) своєю виключною сферою впливів з виключенням втручання інших держав і встановили «прикордонну лінію інтересів» вздовж Бугу і Сяну.

Таким чином, претензії Радянського Союзу спирались на: 1) твердження, що Польська Держава упала, а Радянська Українська Республіка і Радянська Білоруська Республіка є її природними спадкоємцями стосовно земель з українською і білоруською етнічною більшістю, 2) плебісцит населення, 3) міжнародний договір, підписаний з Німеччиною.

Перший і третій пункти відпали несподівано швидко, бо після збройної атаки Німеччини на Радянський Союз 22 червня 1941 р. радянський уряд був змушений укласти угоду і навіть «пакт дружби» з цим невизнаним ним еміграційним Польським Урядом, тим самим відступивши від свого першого пункту, що Польська Держава впала, а крім того, визнав недійсними всі свої договори з Німеччиною, і тим самим відпав третій пункт.

Але, підписуючи цей «пакт дружби», Радянський Союз не хотів відмовитись від своїх претензій на східні землі Польщі і протягом 1943 р. й на початку 1944 р. в низці офіційних та напівофіційних заяв чітко відновив ці претензії, спираючись на дві передумови: 1) твердження, що національна українська і білоруська меншості в Польщі утискувались, 2) плебісцит 1939 р. На початку 1944 р. введено нові мотиви: що у 1921 р. відмовились від цих земель за Ризьким договором, перебуваючи у вимушеній ситу-

ації, і, повертаючись до цього періоду, пропонують нам узяти за основу пропоновану майже у той самий час безстороннім англійським чинником так звану «лінію Керзона».

Кожний поляк розуміє, що ця справа має для нас і для нашого державного існування першорядне значення. Кожне польське серце б'ється частіше при думці про Львів і Вільно, а відповіддю на радянські претензії є одностайна позиція польського суспільства під гаслом «не віддамо сходу Польщі».

Зрозуміла річ, що цілість Речі Посполитої, як від сходу, так і від заходу, є кардинальним постулатом наших прагнень і нашої політики. Щоб поставити ці роздуми на реальні, практичні рейки, треба додати, що не віддамо добровільно наших земель і будемо захищати їх всіма силами як збройно, так і дипломатично, тому гаряче переконані, що не програємо цієї боротьби, але твердо повинні собі сказати, що ця справа є і буде предметом маневрів і боротьби, а звершення боротьби не можна передбачити. Гасло «не віддамо сходу Польщі» визначає нашу поведінку, але не від нас виключно залежить результат боротьби. Не хочемо відступити, але можемо бути до цього змушені.

Коли роздумуємо над цією справою, то можемо легко впасти у дві небажані, але такі типові для польського характеру крайності — дешевого оптимізму або другу крайність — безпідставного песимізму. Безпідставний оптимізм, ця типова польська безтурботність, що виявляється у знаменитому «якось воно буде», вважає, що нас тут не чекають серйозні труднощі, що проти нас не збираються серйозні сили, що наші сили, збройні чи духовні, легко справляться з труднощами. Це зовсім не так. Сьогодні, скажемо це відверто, ми втратили роль першорядного партнера, яким, на думку світу і нашу власну, були до серпня 1939 р., а роль першорядних партнерів сьогодні виконують Сполучені Штати Америки, Велика Британія і Радянський Союз. Але можемо легко перейти в іншу крайність, з крайнього оптимізму в крайній песимізм та приреченість і заздалегідь погодитися з поразкою у справі наших східних земель. Така постановка справи також неприпустима. Нагадаємо хоча б нашу ситуацію ще з 1916 р., коли тверезий аналіз не міг передбачити падіння всіх трьох загарбницьких держав і також можна було оцінити, що наші сили є просто ніякі у порівнянні з

силами майбутнього переможця-загарбника. Тому ніколи не треба втрачати надії, слід мобілізувати всі сили народу для боротьби за його найбільші права. Але також треба наперед передбачити, що ця боротьба може бути гострою і важкою, а її результат значною мірою може залежати від нашої витривалості й сили характеру.

Не хочемо у даний момент робити детальні прогнози і передбачення, хочемо тільки ствердити, що ця справа вже перебуває у стадії високої напруги і що напруга ця не може розрядитися самочинно. Знаючи принципово позицію Радянського Союзу щодо польських проблем, можемо передбачити, що він відмовиться від своїх намірів лише тоді, коли це випливатиме з необхідності через реальне співвідношення сил. Безсумнівно, що момент реальної сили і доконаних фактів матиме вирішальне значення у спорі за наші східні землі. Може, однак, так статися, що у випадку повної рівності сил переможців цю справу вирішать дипломати. У кожному разі за нинішніх умов «війни нервів», тотальної пропаганди і т.д. не можна нехтувати дипломатичною діяльністю і пропагандистською підготовкою. У цій діяльності радянська сторона неодноразово проявила майстерність. У боротьбі за таку принципову для Польщі справу не можемо залишитися позаду.

Ми перебуваємо у тій щасливій ситуації, коли для дипломатичної і пропагандистської акції маємо цілу низку ретельних і гідних аргументів: 1) неодноразово згадувана «Атлантична карта», Тегеранська декларація і ціла низка інших актів гарантують усім державам, що їхні кордони можуть змінюватись лише за їхньою згодою; 2) було б зовсім несправедливим і негідним для великих держав, якщо Польща — «совість світу», яка першою протистояла гітлерівській навалі і зазнала найбільших жертв, у результаті цієї війни зазнає територіальних втрат; 3) дипломатично-формальний момент: союзницький договір Польщі й Великої Британії чітко дає нам англійську гарантію наших кордонів; 4) наші східні землі не є етнічно однорідною українською чи білоруською територією, а лише типовим і показово змішаним краєм, у якому, крім українського і білоруського населення, віками проживає автохтонне польське населення; 5) ці землі проникнуті нашим багатовіковим цивілізаційним і культурним внеском і кров'ю багатьох поколінь нашого народу, який захищає ці землі для західної цивілізації від

усіх навал зі сходу; 6) наші українська і білоруська меншості перед 1939 р. мали відносно найширші можливості для розвитку, і вони широко використовували ці можливості, тож зі всіх держав, які мали території з українським і білоруським населенням (не виключаючи Радянського Союзу), у Польщі українське населення могло найспокійніше і найбезпечніше організовуватись політично, економічно і культурно, якщо не виходило на антидержавну дорогу.

Зрозуміло, що на всі ці аргументи пропаганда Радянського Союзу висуває свої контраргументи, особливо запекло збиваючи пункт 6 про нашу толерантність щодо українців і білорусів перед 1939 р. Тому неупереджений слухач, наприклад англійський чи американський, буде вірити трохи одній і трохи другій стороні. Але кожного такого неупередженого слухача найбільше переконали б наші виразна і зрозуміла заява і зобов'язання, що у майбутній Польській Державі забезпечимо українцям і білорусам широкі політичні, економічні й культурні права і що виконаємо всі їхні пропозиції у цьому напрямку. Тут не йдеться про загальні фрази, а про точне формулювання і уточнення програми. Це мало б величезне значення як щодо думки наших союзників, так і щодо наших українців і білорусів, серед яких можна було б створити сприятливі для нас течії, що також вплине на хвилю рішень. Очевидно, що це не вплине на позицію тисяч убивць і українських низів, які вбили тисячі поляків, але вплине на ставлення значно спокійнішого білоруського суспільства, а також на певні кола української інтелігенції, яка зі страхом дивиться на злочини своїх земляків.

Прийняття таких рішень і оголошення таких зобов'язань від імені польського народу є важким з усіх точок зору. Перша трудність має швидше технічну природу і випливає з двозначності нашої легальної державної влади, поділеної між еміграцією і краєм. Уряд і Національна Рада, які перебувають на еміграції, природно, відірвані від краю і настроїв, які там панують. Край створює настрій і поведінку суспільства, а уряд у нинішніх умовах презентує їх тільки назовні. Поведінку польського народу нині формує не позиція уряду, а тільки позиція крайових діячів. Ці діячі вже зробили один поважний крок у цьому напрямку у відозві Крайового Політичного Представництва, яке об'єднує чотири серйозні партії, а саме Народову Партію, Партію Праці, Польську Людову

Партію і Польську Соціалістичну Партію, від 30 липня 1943 р. Ця відозва закликає українців до повернення з помилкової дороги і запевняє, що у відродженій Речі Посполитій вони будуть мати свободу розвитку. Ця відозва, принаймні формально, висловлює думку значної більшості наших політичних угруповань, бо «Крайове Політичне Представництво», яке її оголосило, представляє чималу низку партій від правиці до лівиці. Безсумнівно, інші серйозні політичні групи, які були поза Крайовим Політичним Представництвом, наприклад так звані санаційні угруповання, не займають зовсім іншої позиції, а тільки представники широких кіл нашого суспільства Червенської Землі репрезентують зовсім іншу думку, а з політичних угруповань — крило Народової Партії, яке вже під час війни відірвалось від цієї партії (так звана Президія Союзу), і Народово-радикальний Табір. Ці групи і осередки репрезентують засади гострого курсу у ставленні до українського руху як до політичного руху, не вважаючи «українців» народом, а тільки політичною течією, хоча визнають, що ця течія охопила всю «руську» інтелігенцію і 70 % селян Червенської Землі. Ці групи, як ми вже сказали, представляють принципи гострого курсу щодо українців, одночасно зазначаючи, що «лояльні русини» зможуть разом з нашим народом розділити плоди перемоги. Не хочемо у цьому місці зупинятися на сутності проблеми, її ми розглянемо у наступній частині цієї праці, наразі ми тільки стверджуємо, що з позиції нашої закордонної політики і пропаганди було б, без сумніву, корисно, якби ми, як організований народ, рішуче стали на позицію толерантності щодо українського середовища у цілому. Очевидно, що жодні мотиви й інтереси не можуть вимагати від нас, щоб ми виправдали і наперед проголосили невинними тисячі злочинців і вбивць, але йдеться, однак, про те, щоб ми їхні провини у політичному значенні не переносили на весь український народ.

2.

Як у просторі кожний предмет має інакший вигляд з різних позицій, так і в політиці та сама проблема виглядає інакше з позицій різних політичних середовищ. Кожне середовище дає можливість подивитись на інші течії і тенденції. Щось одне бачить поляк, який

цікавиться українським питанням і який нині перебуває у Львові, інше бачить також поляк у Варшаві, а ще інше у Лондоні. У кожному з цих середовищ спостерігач має можливість пов'язати українську проблему з різними проблемами, і у кожному вона формується інакше у загальному цілісному спостереженні цілісності політичних явищ. Ми не думаємо тут про точку зору англійця з Лондона, поляка з Варшави і поляка зі Львова, а тільки хочемо українську справу розглянути виключно з польської точки зору, але ця точка зору охоплює одні горизонти у Лондоні, інші у Варшаві й ще інші у Львові.

Погляд з точки зору Лондона дасть, очевидно, найширшу перспективу. Тут керуються війною, тут кується перемога, тут готується майбутня Європа, звідси будуть правити Європою.

Британська імперія і Сполучені Штати ведуть війну з Німеччиною не за Гданськ і не за Польщу, а тільки тому, що відчули безпосередню загрозу з боку гітлерівської Німеччини, однак ця війна має ідеологічний характер. З одного боку воюють **сили зверхності, насильства і гноблення**, а з іншого, не враховуючи Радянського Союзу, чий альянс з англосаксами є суто випадковим, — **демократії і толерантності.**

Певною мірою подібний розклад сил вимальовувався вже під час Першої світової війни. Перемога ідеї демократії і міжнародної співпраці викликала як продукт Першої світової війни **принцип самовизначення народів.** Той принцип становить великий прогрес в ідеології міжнародних відносин, але розвиток відносин за короткий час показав і свої погані боки: він призвів до розпорошення і балканізації Європи. Стара Європа поділилась на низку малих державок, які взаємно пересварились між собою, що призвело до хаосу з політичної й економічної точок зору. Наступним результатом стала претензійність великих і малих імперіалізмів і націоналізмів, які мусили призвести до загострень і війн. Майже всі держави були незадоволені своїми кордонами, за винятком тих, які після 1914 р. не змінили своїх кордонів, і майже всі держави пересварилися майже зі всіма своїми сусідами. Отже, ця ситуація, дійшовши до абсурду, викликала різку реакцію і пошук шляхів відступу. Після розпорошення Європи згідно з природним для історії маятниковим рухом прийшла черга на **об'єднуючі, універсальні течії.** Такою ластівкою

була туманна Панєвропейська концепція, що, як і кожна окрема ластівка, не принесла весни. Другою такою об'єднуючою універсальною течією є комунізм, який вже увійшов у практичну політичну діяльність зі значними результатами. Третім, нарешті, певною мірою став гітлеризм з проголошуваним ним пропагандистським гаслом єдності європейського континенту в боротьбі проти комунізму, жидівства і плутократії. Треба звернути увагу, що загарбання Німеччиною майже цілого Європейського континенту (якщо Радянський Союз зарахуємо до Азії) і управління цією територією впродовж кількох років Другої світової війни не минуть без впливу щодо утвердження на цій території об'єднуючих течій, хоча й не тих, які мала намір зробити Німеччина. Але в кожному разі всі більші і менші держави вже звикли до думки, що можна вести планове господарство, виробництво і обмін товарами на міжнародному рівні і що в Європі може існувати сила, яка вирішує, скажімо, прикордонні спори арбітражем, як, наприклад, словацько-угорський чи угорсько-румунський спір.

Це все є лише вступом і підмурівком повоєнної політичної системи, у якій, безсумнівно, об'єднуючі, універсальні течії знайдуть своє повне вираження. **Англія і Сполучені Штати не випустять зі своїх рук штурвал правління Європою.** Буде ще один серйозний претендент до захоплення цього штурвала: Радянський Союз. Але ми наперед виключаємо можливість отримання СРСР вирішального впливу на наші відносини. Якби це настало, то всі наші розрахунки стали б зайвими, бо до крихти будемо захоплені СРСР. Тому ми робимо цей аналіз на випадок, якщо вирішальний вплив на польські відносини матимуть англосаксонські держави.

На яких засадах англосакси будуть організовувати своє правління в Європі, легко передбачити, якщо взяти до уваги їхню психіку, яка відбилася, між іншим, у цілій низці їхніх висловлювань уже під час нинішньої війни. Такою принциповою відповіддю є так звана Атлантична карта, оголошена 14 серпня 1941 р., до якої включено серед інших такі принципи: у пункті 6 висловлюється сподівання, що після остаточного усунення нацистської тиранії встановиться тривалий мир, який гарантуватиме всім народам можливість збереження безпеки у межах власних кордонів, а всім людям у власних країнах дасть змогу жити вільно, без страху і не-

статків. У пункті 8 зафіксовано переконання, що як з реальних, так і з духовних мотивів усі народи у світі мусять нарешті припинити застосування насилля.

Ідеологію англосаксів у тому документі видно як на долоні. Це ідеологія толерантності, яка суперечить будь-якому насильству і гнобленню. Ця ідеологія, безсумнівно, буде мати одним зі своїх постулатів полагодження національних суперечностей і боротьбу з націоналізмами і шовінізмами. Неможливо уявити собі, щоб у кліматі «Атлантичної карти» під наглядом англійців, які правлять Європою, будь-яка держава могла б утискувати свою національну меншину і застосовувати до неї гітлерівські методи. Неможливо, отже, уявити собі, щоб Польська Держава могла проводити таку політику щодо українців.

3.

Коли дивимось на політичні питання через призму Лондона, то перед очима виникає образ майбутньої Європи, коли ж мислимо про точку зору **Варшави**, то входимо у проблему майбутнього Польщі у загальному, якнайширшому підході. Тут зосереджуються польська державна думка і турбота про подальшу долю Польщі. Тут маємо перед очима перегляд усіх польських проблем. Завдання того середовища, яким є столиця Польщі, полягає в об'єднанні всіх у гармонійну цілість так, щоб вони творили один потужний акорд, у якому кожний тон матиме своє місце, але буде підпорядкований гармонії цілості. Українське питання, яке вважається одним з найважливіших як з точки зору закордонної, так і внутрішньої політики, повинно розглядатись у системі проблем так, щоб будь-яке наше рішення у цій справі гармонізувало з цілою нашою політикою.

Усі розмови про майбутнє Польщі і про подальшу лінію її розвитку мусимо починати від нагадування собі її географічного розташування. Польська Держава несе на собі прокляття розташування між двома потугами: німецькою і російською. Від кінця вісімнадцятого століття ці відносини формувались так, що сусідство обох цих потуг повинно вважатись нами перманентною небезпекою, тобто завданням польської політичної думки повинно

бути опрацювання способів гарантування захисту нашого народу від небезпеки, яка загрожує нам з обох цих боків. Протягом майже 150 років наш народ, незважаючи на свою численність, чудове майбуття і великий культурний доробок, був ніби випробувальним полігоном прусського і російського імперіалізмів, і цей стан призвів до фізичного знищення багатьох тисяч найкращих синів нашої вітчизни і невимірного моря терпіння тих, хто вмирав природною смертю. **Хочемо з тим нарешті покінчити!** Хочемо мати нарешті почуття безпеки для себе і своїх дітей. Не можемо не бачити небезпечної для нас дійсності, але не можемо опускати руки. Мусимо бути тим Давидом, який завдяки розумовій праці, а не фізичній силі, переміг Голіафа.

У нашому суспільстві неодноразово чуємо голоси, що німці внаслідок нинішньої війни будуть так розбиті, що вже не піднімуться і не становитимуть для нас небезпеки. Проти таких думок треба якнайенергійніше заперечувати. Ми маємо для цього відповідний тисячолітній досвід, і тому не можна нам ховати голову в пісок і віддаватись мрійництву. Безсумнівно, що у результаті цієї війни Німеччина буде політично розгромлена і так само, певною мірою, економічно, але вона може проявити і поважну силу регенерації. Не забуваймо, що Гітлер уперше об'єднав німецтво в межах одного державного утворення і що струсонув його духовно й підняв до небувалих висот його волю до величі та повів за собою німецьку молодь, якій у спадок передасть своє прагнення до панування над світом. Особисто вважаю, що гітлеризм є кульмінаційним пунктом німецького націоналізму і його сили розвитку, але таке переконання може виявитись оманливим, і в ім'я добра народу на ньому не можна будувати політичну програму. Не будемо більше на цьому затримуватись, але існує низка ознак, які говорять про те, що Велика Британія і Сполучені Штати захочуть дати німецькому народу можливість економічного розвитку, а з іншого боку, якщо навіть окупація Німеччини буде політично якнайтяжчою, але в історії завжди так бувало, що з плином часу переможець після встановлення безпосередніх відносин робив свій курс щодо переможеного лагіднішим. Тому належить рахуватися з тим, що німецька небезпека тільки тимчасово може ослабнути, а у майбутньому знову відродитись у всій повноті.

Але якщо можуть бути розбіжності в оцінці німецької небезпеки, то вони не спостерігаються в оцінці нашого російського сусіда. Безсумнівно, будь-яка Росія, сталінська чи якась інша, буде небезпечною для нашого існування. Timeo Danaos et dona ferentes. Навіть якщо Росія ставитиметься до нас зовні якнайкраще, то скористається з будь-якої нагоди, щоб завдати нам смертельного удару. Життєві сили величезної Російської імперії не були до цього часу використані. Їх надзвичайно розвинув комунізм. Попри військові знищення, попри величезну втрату крові і попри можливість різних несподіванок, ці сили мають шанс для дальшого зміцнення. А хто має у руках козир сили, той завжди буде мати спокусу кинути той козир на стіл у відповідний момент.

Отже, маємо сусідів дуже великих і дуже потужних. Без сумніву, їх потуга значно б ослабла, якби ці держави розпались на складові частини. У проектах повоєнного облаштування Європи зондується розбиття Німеччини на кілька менших держав. Очевидно, що це було б для нас корисним, але скажімо собі відверто, що це не дасть значного ефекту. Такий поділ єдиного німецького організму, навіть при значних духовних і регіональних відмінностях, є за своєю природою штучною концепцією і такою, що не розрахована на тривале існування, особливо коли вона пропонується після безпосереднього об'єднання всього німецького народу у єдиній державі. Проте шанси на тривалість мав би поділ Російської імперії, яка не є єдиним національним організмом. Якби вона розпалась на кілька національних держав, то її велич на цьому б і завершилась. Найсерйозніше значення мав би відрив України, який завдав би смертельного удару російській потузі і величі.

Не думаємо, що перспективи поділу Російської імперії на національні держави є реальними уже в найближчому майбутньому. Для цього немає найістотнішої підстави, тобто відцентрової сили і державотворчої тенденції у зацікавлених народів. Комуністичний режим уже виховав людину нового типу, у якої доцентрова тенденція, прагнення залишатись у державній єдності з усією Російською імперією є значно сильнішими, ніж національні прагнення до встановлення своєї національної держави. Національні, сепаратистські тенденції були там планомірно і майже дощенту знищені. Проте у житті народів відбуваються поступова

еволюція і хитання. Радянський Союз, безумовно, проходитиме подальшу еволюцію. Не можна виключити, що у майбутньому ця еволюція піде по лінії сепаратизму окремих народів.

Ми вже сказали, що поділ Російської імперії на складові частини був би для Польщі нечувано корисним. Але чи корисним було б утворення України? Чи не викликало б воно деструктивного впливу на нашу українську меншість, яка тоді вдвічі сильніше прагнутиме відірватись від Польської Держави, щоб приєднатись до своєї національної держави? Чи незалежна Україна не буде більшим злом від великої Росії, бо лише вона на повний голос підніме відносно нас територіальні претензії щодо наших південно-східних окраїн? Ми повинні відповісти собі на ці питання.

Не підлягає сумніву, що об'єднана Російська імперія повністю використовуватиме кожну кон'юнктурну можливість для претендування на наші східні землі. Царська Росія перед 1914 р. підготувала цілу пропагандистсько-політичну операцію, яка давала їй змогу заявити претензії до Червенських Земель, а під час окупації цієї землі у 1914–1915 рр. російський окупант поводився так, ніби мав уже там залишитись назавжди — і про це, зрештою, проголошував усьому світові. Відповідно зрежисована подорож царя Миколи II до Львова і Перемишля мала надати кінцевий акцент ствердженню, що ця земля навіки залишиться російською. На очах нашого покоління розігруються події Другої світової війни, які свідчать про розбурхання великої експансіоністської сили Російської імперії у напрямку анексії наших східних земель. Не можемо обдурювати себе: велика Росія завжди скористається будь-якою нагодою, щоб простягнути руку за цими територіями. У зовсім же іншій ситуації перебувала б Українська держава. Вона виникла б усупереч Росії, яка ніколи не вибачить їй відокремлення і яка завжди прагнутиме до повторного захоплення українських земель. Між Росією і Україною є спірні території, які за розміром і значенням у багато разів перевищують Червенську Землю і Волинь, якщо ці останні вважатимемо спірними польсько-українськими теренами. Проголошення незалежної України буде рівнозначне розпаленню польсько-російського антагонізму, і тому Україна потрапить у ситуацію, подібну до тієї, в яку потрапив Петлюра: буде хотіти мати безпечний тил з боку Польщі, а може, і визначиться, що тільки

тісніший союз із Польщею може гарантувати їй безпеку. Отже, бачимо, що натиск України на наші південно-східні землі найправдоподібніше не виникав би і що Україна за прикладом Петлюри бажала б відмовитись від Червенської Землі і Волині, аби не ризикувати утворенням нашого союзу з обкраєною Росією проти України...

І як би тепер поводилась наша українська меншість у разі створення незалежної України за Збручем? Це буде залежати від двох моментів: 1) від ставлення Зазбручанської України до Польщі, 2) від ставлення Польської Держави до нашої української меншості. Якщо наша закордонна політика зможе привести до зближення з новою Українською державою, що зробити буде неважко, а наша внутрішня політика дасть нашим українцям можливість культурного, економічного і політичного розвитку в межах Польської Держави, то це вирішальним чином вплине на пацифікацію сепаратистських тенденцій наших українців. Найбільш ідейно і національно мислячі особистості переїдуть до нової Української держави, де матимуть надмір можливостей докласти своїх зусиль і де відсутність антипольських тенденцій остудить їхні гарячі голови, а особистості помірковані, опортуністичні, злидарі будуть проявляти лояльне ставлення до Польської Держави. Але одне треба сказати: у житті народів ніколи не можна приймати загальних передумов про лояльність національної меншини. У разі нового катаклізму і сприятливої кон'юнктури галицькі українці безсумнівно проявили б тенденцію до об'єднання з Наддніпрянською Україною, і на це нема ради. Чи дамо їм максимум прав, чи будемо проводити щодо них політику винищення, результат у загальних рисах буде однаковим. Різниця може полягати лише в тому, що при нашій політиці винищення ці українські тенденції будуть проявлятись у більш дикий і жорстокий спосіб.

Ті, хто вважає, що політика толерантності не заспокоїть українців, бо, коли отримають багато, захочуть дістати ще більше, нехай звернуть увагу на те, що коли буде існувати українська національна держава за Збручем, у ментальності і політиці українців мусить настати принциповий перелом. Провідні ідеї їхньої політики зазнають абсолютних змін. У гру ввійде новий чинник, тобто державний інтерес, інтерес їхньої молодої держави. Зіткнувшись ще раз із практичними проблемами влаштування свого дер-

жавного життя, навчаться працювати конструктивно, навчаться мислити державними категоріями.

Усі ці роздуми мають ніби теоретичний характер, бо, як ми сказали, не бачимо у найближчій перспективі можливості відокремлення України від Росії. Мало того, не передбачуємо, щоб безпосередньо після нинішньої війни наша політика могла у якійсь формі підтримувати відцентрові тенденції у Радянському Союзі або щоб взагалі була спрямована проти Радянського Союзу. Отже, як бачимо, у цьому контексті перспективи відокремлення України від Росії є дуже далекими і, здається, малореальними. Але дійсність може скластись цілком інакше, ніж наші передбачення, і тоді вона не повинна застати нас зненацька. Тому мусимо дивитися далеко вперед і охоплювати широкий горизонт, а також робити передбачення і осмислення, які стосуються і далекого майбутнього. Ніколи не відомо, яким буде перебіг подій і чи кон'юнктура для тих чи інших рішень не виявиться реальнішою, ніж початково можна було передбачити. Отже, треба осмислити в цілому політичні проблеми і проробляти передбачення для різних варіантів, бо тільки такий всебічний аналіз окремих елементів дасть змогу нам обрати відповідну дорогу.

Роздуми щодо можливості розгрому Німеччини і Росії не приносять нам позитивних реальних перспектив. Не можемо на цьому будувати наше почуття безпеки. Доходимо до переконання, що мусимо і надалі рахуватися з наявністю двох потужних і особливо небезпечних сусідів. До 1918 р. нашою єдиною і найвищою метою було відновлення незалежності, вважаючи її найбільшим добром, а сьогодні вже знаємо, що **незалежність сама по собі не гарантує вільного розвитку народу і не дає йому безпеки**. Це пов'язане з тими інтегруючими течіями, про які мова йшла вище. На жаль, ми не належимо і, скажемо щиро, не маємо шансів належати у найближчому майбутньому до першорядних держав, які сьогодні відіграють і у найближчому майбутньому будуть відігравати вирішальну роль у формуванні життя інших більших чи менших держав. І для кожної з тих «більших і менших держав», а в кожному разі і для нас, хто залишається у такому грізному геополітичному становищі, є тільки дві дороги: або підпорядкуватись цілком одній великій державі, або створити якомога більшу **федерацію** менших держав, яким загро-

жує небезпека, і таким чином створити силу, що могла б протистояти претензіям великих держав.

Ідея федерації, або, вживаючи польський історичний вираз, унії, **концептуально** вже визріла. Її піонером і провідником був генерал Владислав Сікорський, чия трагічна смерть, безсумнівно, стала ударом для цієї ідеї. Можна мати застереження, що ця концепція ще недостатньо **реально** визріла через те, що реалізація федеративної ідеї вимагає готовності до компромісу між партнерами щодо всіх спірних проблем, і сьогодні ще важко орієнтуватись, чи існує така готовність. У кожному разі можемо поставити тезу, що для нас федерація є життєвою необхідністю, є питанням «бути чи не бути», і **якщо до такої федерації не дійде, то зможемо собі сказати, що ми цю війну програли**, хоча можемо мати успіхи і здобутки іншого характеру.

Така федерація, якщо вона має представляти якусь силу, повинна бути якнайбільшою, що означає — охоплювати якнайбільше держав. У найширших концепціях тут ішлося б про такі держави, починаючи від балтійських на півночі і аж до балканських на півдні. Зазначимо, що вступати у ту гру будуть тільки малі народи. Це має свої добрі і погані боки. Добрим боком є те, що ми будемо серед тих народів найбільшими, тобто природним чином зможемо відігравати серед них першу роль за умови, що не будемо про це задоволено трубити спогорда і тішитись передбаченим для нас керівництвом, бо те наперед викликало б недовіру і підозру наших партнерів, тому нашу провідну роль треба заслужити реально повним зусиллям і розумною думкою, внеском нашої праці. А поганим боком є більша розбіжність і важче погодження різних дрібних антагонізмів. Кориснішим було б згрупування більших рівнозначних партнерів, ніж десять малих, як, наприклад, Литва чи Словаччина. Ідеалом було б введення до цієї федерації України. То був би великий партнер, який являє собою серйозну кількісну силу, а крім цього, залучення України підтвердило б поділ Росії.

Очевидно, що ідея федерації вимагає компромісів, наповнених лояльністю щодо суттєвих спірних проблем. Хто цього не розуміє — не розуміє ідеї федерації. Тим часом деякі наші федералісти одним подихом висловлюють бажання федерації Польщі і України, разом з тим вимагаючи, щоб Польщі перепала широка

смуга українських земель на схід від Румунії з метою забезпечення нам доступу до Чорного моря. Як поставилась би у такому випадку Україна до ідеї федерації з такою Польщею, з державою, виразно і безсумнівно до неї загарбницькою, щодо цього федералісти такого типу не замислюються...

Проголошення такої федерації мало б значний вплив на внутрішні відносини кожного з учасників федерації. Необхідним буде створення максимуму взаємної довіри між окремими партнерами і усунення всього того, що порушувало б гармонію взаємин. Звідси випливає необхідність широкої толерантності відносно всіх національних меншин у всіх федеративних державах. Ідея федерації повинна послідовно усунути національний шовінізм і всі прояви націоналізму, бо це є ідея співпраці і гармонії, а не піднесення і панування одного народу над іншим.

Маємо прекрасний урок на ситуації німців у Другій світовій війні. Німці проголошують принципи «нового ладу» в Європі і змогли добровільно підпорядкувати собі кілька малих держав, наприклад Угорщину, Румунію, Болгарію. Відомо, що найбільшу недовіру цих держав до Німеччини викликає її ставлення до польського народу. Якби це ставлення сформувалось як толерантне, то безсумнівно, що ці держави мали б значно більшу довіру до Німеччини. Здається, керівні німецькі діячі розуміють цю проблему.

Як ми зазначали, нова центральноєвропейська федерація є елементарною життєвою необхідністю як для Польщі, так і для інших зацікавлених народів. Не підлягає сумніву, що утворення такої федерації буде підтримане Великою Британією, але буде поборюване Радянським Союзом, який хотітиме бачити Центральну Європу розпорошеною, а не об'єднаною. Як ми вже згадували, всі наші розрахунки базуються на припущенні, що Радянський Союз не буде мати домінуючого впливу в цій частині Європи. Якщо до утворення такої федерації не дійде безпосередньо після війни, а таку можливість також мусимо передбачити, тоді наша політика повинна з найбільшою пружністю проявити якнайкращу активність на цьому напрямку, щоб реалізувати утворення федерації у якнайшвидшому темпі. Це вимагатиме багато досвідчених і всебічних дій. Треба буде усунути всі психологічні перешкоди у своїх і чужих, треба буде викликати максимум довіри до нашої

ідейності і безкорисливості, треба буде рішуче усувати все те, що розділяє окремі народи, що їх відштовхує і знеохочує, що викликає національні антагонізми, що будить національний егоїзм. **Цьому наказові польських державних інтересів треба підпорядкувати всі проблеми!** Само собою зрозуміло, що застосування у нашій внутрішній політиці принципів толерантності і поміркованості стосовно національних меншин, а також створення можливостей для їхнього розвитку буде першочерговим чинником, який збуджуватиме довіру до нас, тоді як політика гноблення національних меншин матиме повністю протилежний наслідок.

Наведу в цьому місці слова Володимира Бончковського з його книги «Біля джерел падіння і величі» (Варшава, 1938. — С. 104): *«Польща сягатиме так далеко, як глибоко у внутрішньому переконанні всіх неполяків у Польщі (і також за її кордонами) існуватиме віра у справедливість польської національної політики, у її толерантність щодо іновірців, наскільки Польща буде правдивим «оазисом» і місцем перепочинку для всіх страждених і найшляхетніших іноземних народів поза її межами, наскільки буде чудовою і привабливою, як далеко сильною й невпинною течією буде плинути легенда про нову Польщу, занесена «вітром з-над Висли»*.

А тепер із далекого Лондона, що розглядає проблеми управління Європою; з Варшави, що тримає в руках центральні нитi всіх життєвих польських проблем, увійдемо у саме центральне вогнище польсько-української напруги і подивимося на українське питання очима польського **Львова**. Те українське питання бачимо на кожному кроці, можна сказати, що не спускаємо з нього очей, бо накидається воно тут самою силою речей. Тут теж не трактують українське питання холодно, розумово, розглядаючи спокійно можливі точки зору, а переживають щодо нього всім серцем і кожною фіброю тіла, трактують його емоційно, вразливо. У Варшаві мислять про сукупність польських справ — і висновки, які з тих роздумувань випливають, переносять на українські справи. У Львові ж саме серце і самі емоції диктують позицію щодо української справи, і позиція та переноситься на сукупність польських справ.

Синтез тих емоцій можна окреслити так:

1) Сутністю польського Львова була завжди **боротьба** — і в рамках боротьби трактувалась завжди і трактується українська

справа. Була то і є завжди боротьба за польськість Львова і Червенської Землі, боротьба за приналежність тієї території до Польщі. Зараз та боротьба така сама актуальна, як у 1918 році, коли кожна польська дитина брала у ній геройську участь.

2) Польський Львів, який постійно пам'ятає, що ще не так давно, до 1914 року, українське питання зовсім не існувало в очах польського населення, для якого в період 1921—1939 років приналежність Львова до Польщі була визначена на вічні часи, доведений до розпачу величезним зменшенням польських сил і зміцненням українських сил, спостерігає із здивуванням за небувалим до цього часу звільненням рішучих українських прагнень.

3) Але найбільший вплив на формування поведінки польського населення мають прояви дикості й злочинності, які супроводжують українські акції останніх років, як, зрештою, супроводжували козацькі акції віками. Події 1918—1919 років і політичні вбивства періоду 1921—1939 були тільки невинною увертюрою до вирування повної української дикості й злочинності в часи Другої світової війни. Бачили тут у безпосередній близькості вбивства поляків у вересні 1939-го перед самим входом радянських військ і після нього, убивства в червні 1941-го після вступу німців і в кінці безперервний ряд масових уже вбивств і жорстокостей у квітні 1943-го на Волині й у Червенській Землі.

Усе те допекло до живого почуття патріотичні, національні й націоналістичні. І коли з позиції Варшави кажуть: **треба шукати радикальні розв'язання, щоб запевнити безпеку Польщі,** то з позиції Львова кажуть: **треба шукати радикальні розв'язання, щоб раз і назавжди ліквідувати українське питання, щоб випалити той нарив на польському тілі, щоб знищити те, що є для нас вічно смертельним ворогом і ворогом бути не перестає.**

Як шукати ті радикальні розв'язання? Як радикально ліквідувати українське питання? Тут називалися спонтанно гітлерівські моделі, найдосконаліші, якщо йдеться про радикальне розв'язання національних питань, і — на жаль — прищеплені на нашій шкурі. І на основі тих гітлерівських моделей засновуються у Львові такі проекти в українській справі:

1) Основою всіх проектів є відокремлення українців від русинів. Українці — то всі свідомі, усі ті, хто брав активну участь в

українському русі, а русини — то ті, які були пасивні. Загал «українців» мусить понести загальну політичну відповідальність за всі злочини проти Польщі і польськості, вчинені окремими українськими особами або групами.

2) Внаслідок поділу на «українців» і «русинів» їх буде масово переселено або за Збруч, або — якщо того не можна буде здійснити — до західної і центральної Польщі, де будуть розпорошені по всіх селах і містах.

3) Руське населення буде позбавлене свободи мовної (повинні послуговуватися в установах тільки польською мовою), навчання (будуть тільки польські школи), свободи утворення товариств (будуть ліквідовані всі руські товариства і відділення).

4) Провадитиметься «реполонізація» родин і осіб польського походження, утворюватимуться державні установи цивільного стану і відбиратимуться ті пам'ятні книжки парафіяльних установ обох віросповідань (римсько- і греко- католицького), щоб питання віросповідання (зміни) вилучити з-під впливів духовенства і віддати безпосередньо державним діячам. Скасовуються кирилиця і юліанський календар, а більш запальні хотіли б зліквідувати взагалі греко-католицьке віросповідання і замінити його римо-католицьким.

Такі приблизно проекти розроблено у Львові з метою цілковитої ліквідації українського питання. Вважають, що їх реалізація зупинить повністю сепаратистський і національний український рух. Звичайно, не треба додавати, що те все передбачає сувору відповідальність усіх безпосередніх і непрямих виконавців злочинів проти польського населення.

Для точності треба додати, що справді величезна кількість поляків Червенської Землі мислить приблизно так і, звичайно, очікує впровадження нашою відродженою державою крайньої антиукраїнської політики, але у Львові є також певні польські кола, правда нечисленні, які вважають, що таку політику Польська Держава не повинна проводити. Одна з таких груп видає у Львові підпільну газету, яка готує психологічно польське населення до заспокоєння напруги стосовно українців і висловлює свої думки в тому напрямку, зазначаючи, що розуміє: людей, які так мислять, у львівському середовищі дуже мало. Як доказ, у політичних колах Варшави

існує табір, що утворився з уламка Народової Партії (так звана група Президіум З'їзду) і табору Народово-Радикального (ТНР), він розпочав яскраву акцію в українській справі, спираючись на передумови, які визначили як «львівські».

Проекти львівського типу беруть за основу проектовану ними **акцію переселення**. Проектанти вважають, що належало б переселити півтора мільйона найбільш свідомих українців, щоб залишена маса була позбавлена керівного елементу і перетворилася на сиру етнічну масу, що піддається на нашу обробку. Серед проектантів тієї політики є вже переконання, що переселення українців за Збруч нереальне, тому залишається лише переселення у глиб Польщі. Існують при тому дві концепції: одна — щоб переселених 1,5 мільйона українців розпорошити по всій Польщі, а друга – щоб їх сконцентрувати в одному або двох округах. Розглянемо ті проекти з точки зору реальних можливостей і правдоподібних висновків.

Якби хотіли розпорошити переселених українців по всій території Польщі, то, беручи до уваги територію Польської Держави до 1939, їх ні в якому разі не можна поселяти ні у прикордонних північно-східних воєводствах з точки зору цілком зрозумілої, ані також на території Сілезійського воєводства, яке також є територією з делікатними проблемами, а особливо з огляду на найвищу індустріалізацію воно завжди буде територією особливої уваги іноземної розвідки. З тих самих мотивів відпадає приблизно 1/5 частина Келецького воєводства (Донбровський басейн). Далі відпадає 1/4 частина Краківського воєводства (Лемківщина, підкарпатські повіти, де залишки руського населення, збуджені в період Другої світової війни оселеними там українськими емігрантами, не повинні піддаватися обробці найбільш свідомих українців), половина Бялостоцького воєводства (Подлясне) і Любельського (Холмщина), також національно змішаних, і 1/5 частина Поморського воєводства (Надморський район). Так само хіба поселимо українців на західних територіях, які в результаті війни залишаться приєднаними до Польщі? Будуть вони занадто близько від кордону держави, щоб можна було на них поселити елемент, до нас явно ворожий. Залишаються як територія для поселення українців такі воєводства: Познанське, Лодзьке, Варшавське, 4/5 Поморського і Келецького,

3/4 Краківського, половина Любельського і Бялостоцького. На тій території є, згідно з Малим статистичним щорічником від 1939 року, 280 міст і 24 023 сільські громади. Якщо заокруглимо ту кількість до 24 000 місцевостей, в яких можемо розселити 1,5 мільйона українців, то в кожній місцевості мусимо оселити 62 особи. Це засвідчує абсурдність усього проекту. 60 осіб — то група людей, які будуть між собою підтримувати зв'язки і розпалювати ненависть до Польської Держави. Якби хотіли в містах оселити більше українців, то тим гірше. У містах їх буде важче контролювати, і більша кількість українців тим сильніше буде об'єднуватись. Не треба забувати, що примусове переселення вважається як один з найсильніших ударів і проявів утиску. Тому це посилить у тих людей ненависть до Польщі до найвищих меж. Хіба не знаємо з власного досвіду від часів німецької окупації, як акти насильства і переселення поглибили ненависть у переселених, як їхня активність заганяла у підпільні організації, скільки людей переховувалось і присвячувало себе конспіративно-підпільному життю? Чи бажаєте уникнути зростання нових загонів молоді, тим більше радикальної, яка тим більше ненавидить Польщу, чим сильніше буде переслідувана за прояви національних почуттів? Люди, відірвані від своєї землі, розсіяні серед чужого елементу, в інших умовах, на тлі іншого краєвиду, будуть сумувати за своєю землею, своїм оточенням, середовищем своєї мови, і той сум не дасть зменшити ненависть до тих, хто їх переселив, лише навпаки, буде ту ненависть посилювати. Без сумніву, утворяться між ними таємні зв'язки, таємні контакти між групами, розселеними в сусідніх селах і повітах, — і тими справами не оволодіти. Польське населення, яке не відчуватиме такої ненависті, як населення Червенської Землі, не буде до них ставитися ворожо, бачитиме в них швидше нещасливих людей, ніж злочинців і відступників. Треба б було біля кожного українця поставити одного поліцейського чи навіть двох або трьох на зміну, бо одному буде потрібен відпочинок впродовж доби...

Якби ми хотіли поселити 1,5 мільйона українців компактною громадою в якійсь місцевості, то мусили б на те призначити мало не територію одного воєводства. Утворилась би компактна громада людей з високою ідейною, патріотично-українською напругою, яка дихає ненавистю до всього польського. Найгостріші поліційні

методи, застосовані до тих людей, не могли б тому перешкодити. Зрештою, не можна було б тих методів застосувати, бо якби була віддана така велика територія під поселення українців і створили таке монстр-гетто, то слід було б надати там українцям певне самоврядування, у найзагальнішому значенні цього слова, подібно до того, як німці у єврейському гетто надавали теж певне самоврядування євреям. Якщо хтось вважає, що надання такого самоврядування було б непотрібним, то хай відповість, як можна собі уявити управління нечисленних груп польських функціонерів сукупною поведінкою ворожого елементу, коли жодна особа не буде співпрацювати із службовцями, тільки протидіяти. Слід згадати уряд німців у Польщі в період 1939—1944 років, коли кожне німецьке розпорядження було одностайно саботоване солідарним польським населенням. Нарешті ще один момент: утворення такого монстра-гетто потягнуло б за собою виселення звідти польського населення. З місця, де треба поселити 1,5 мільйона людей, треба таку приблизно кількість людей виселити. Таке масове переселення поляків, хоч би їм обіцяли золоті гори за переселення, не викличе у них ентузіазму, тільки зажуру, і буде вважатися серед поляків формою утиску. Той мільйон поляків, чи хоч би півмільйона, утворить поважний натиск на своїх депутатів, на своїх політичних, господарчих та інших представників у напрямку захисту від такої долі. Треба б було, щоб насправді залізна, міцна рука тримала своє населення, аби відважитись на такий крок, утримати усі протидіючі натиски і не допустити жодних заколотів, які відразу б виникли. А потім — технічне виконання такого заходу. Чи можливо просто уявити при нашому невмінні організовувати і планувати, при великій кількості елементів, схильних до всіляких грабунків, справно переселити звідти поляків, щоб усі вони були заспокоєні й отримали більше, ніж мали на власній землі?

Нарешті, зворотний бік моделі. Згідно з підрахунками нашого відомого дослідника національної статистики д-ра Альфонса Крисінського (Ludność ukraińska (ruska) w Polsce w świetle spisu 1931 r. — Warszawa, 1938, nakładem Instytutu Badań Spraw Narodowościowych), загальна кількість осіб, які належали у 1931 році в Польщі до українсько-руської мовної групи, становила 4 754 049 душ. Натуральний приріст за період 1931—1944 років, враховуючи співвідношення з

приростом тієї групи за 1921—1931 роки і навіть беручи до уваги винищення 1939—1944 років, мусить становити приблизно 700 000 осіб. Можна вважати, що у 1944 році до українсько-руської мовної групи на території польських земель в межах 1939 року належить приблизно 5 450 000 осіб. Якщо з тієї групи вирвати примусово до виселення 1 500 000 осіб, то залишиться на південно-східних землях ще близько 4 мільйонів, або хай би тільки 3,5 мільйона українців. Переселення близько 1,5 мільйона одноплемінників, безперечно, вони відчують і довго відчуватимуть як великий удар. Звичайно, кожен матиме між ними своїх рідних, свояків, приятелів, колег чи хоча б тільки знайомих, і завжди їхня доля стоятиме перед очима. Не враховуючи всього іншого, вже тільки це викликатиме їхню ненависть до поляків. Було б краще, коли б у момент вступу на ту територію відновлюваної Польщі спонтанний інстинкт польського населення призвів до фізичного знищення навіть 100 000 чи більше українців, бо до того зараз усі українці приготувалися і зрозуміли б як природну відповідь за вимордовування величезної кількості поляків. То був би одноразовий факт, який з часом потонув би у небуття, постійне ж утримання півтора мільйона українців у вигнанні було б вічним і неголосним memento, що не дало б уникнути польсько-українського антагонізму і оволодіти ним.

А тепер: чи взагалі застосування до українців екстермінаційної політики може дати бажані результати?

Виставимо тези: при нинішньому стані розвитку народних українських почуттів не можна ними зневажати. Винародовлення українців, цілковите позбавлення їх політичної активності було б, **може,** можливе тільки в разі 100%-го використання гітлерівського методу при утриманні як українського, так і нашого власного населення в цілком тотальній системі, при повному усуненні свободи слова **також і на польському боці**, при повному акумулюванні всієї пропаганди і зібранні всіх її елементів у руках уряду і при послідовному застосуванні єдиної рішучої політики стосовно українців **щонайменше протягом одного покоління**. Напівзасоби нічого не дадуть, а відхилення на волосинку від визначеної лінії посилить тільки ненависть українців до нас, розжене їх на еміграцію і зажене у підпілля. А чи матимемо гарантію, що протягом життя одного покоління не буде нової війни, нового катаклізму? Чи не важливіше вибудувати безпеку для

всієї Польщі, ніж «розв'язувати за усяку ціну українське питання», яке протягом цілих віків не могли розв'язати?

А чи взагалі можемо застосувати гітлерівську політику щодо українців? Із загальноєвропейського погляду, з погляду «Карти Атлантики», з погляду загальнопольських інтересів, — безперечно, ні. Але також ще з іншої точки зору **нашої психіки і нашого національного характеру.** Впродовж віків бачимо, що поляки мають схильність до толерантності і м'якості, не мають у собі знищувальних інстинктів стосовно інших народів. Тепер, коли нас так століття сформували, певна група серед нас хотіла б, щоб увесь народ ступив на дорогу суцільної суперечності із своїм характером. Це не може статися і не може дати добрих результатів. Якби ми рішуче вийшли на ту дорогу, то не були б послідовними і в результаті того наша політика через її половинчастість не могла б дати корисних результатів, а принесла б результати цілком шкідливі.

Стоїмо перед дилемою, яку нібито не можна розв'язати. Політика Польської Держави стосовно українського населення може піти або по лінії найжиттєвіших інтересів держави, тобто по лінії толерантності, або по лінії поглядів польського населення Червенської Землі і Волині, тобто по лінії гноблення. Ті останні погляди, хоча насичені найчистішим патріотизмом і бажанням служити народові, однак неможливо за наших умов здійснити як з точки зору нашої міжнародної ситуації, так і з точки зору нашої психіки, а надто за своєю суттю вони суперечать інтересам держави. З іншого боку, розв'язання української проблеми всупереч одностайній позиції польського суспільства Червенської Землі є дуже небезпечною справою, а то й неможливою. Яким є вихід із цієї ситуації? Тільки один — треба чітко розділити дві проблеми: проблему перехідного періоду і проблему довготермінового формування польсько-українських відносин. У перехідний період буде потрібно силою, але не злочинною рукою, повернути лад і порядок, покарати всіх безпосередніх і непрямих злочинців, повернути всі польські надбання, дати зрозуміти українському суспільству, що ніколи методи злочину і насилля не принесуть добра.

Після такого психічного перелому українського середовища в українців настане черга на відповідний психологічний момент для підготовки гармонійної польсько-української співпраці у рамках Польської

Держави. Безсумнівно, в українському суспільстві проявляться численні елементи серед інтелігенції, які у період Другої світової війни відійшли в тінь і хотіли перечекати ту завірюху. Ці елементи підуть на конструктивну польсько-українську співпрацю. Очевидно, що безглуздо було б чекати від них якихось далекосяжних декларацій, якоїсь відмови «назавжди» від прагнення незалежності. Йтиметься лише про залучення їх до лояльної, конкретної співпраці. З іншого боку, не можна в цій справі припускатися вагання щодо торгів чи поступок. Польський народ, як господар держави, визначить, які права матиме в Польщі українське населення, але далекоглядність вимагає, щоб ці права були окреслені широко. Нехай прикладом буде тут далекоглядна англійська політика, застосована щодо бурів та ірландців, яка після придушення їхнього опору дала їм всілякі свободи. Крайні елементи тимчасово у перехідний період притихнуть, а після застосування принципів толерантності втратять ґрунт під ногами, бо більшість українців, отримавши вільну можливість розвитку, не хотітиме її втратити, особливо після того, як пережили болісний урок. Стосовно українського населення треба буде провести широку кампанію «перевиховання», аналогічну до такої ж, застосованої щодо німців.

Але якщо після перехідного періоду сп'янілі від перемоги захочуть перейти до політики гноблення українців на довшу перспективу, то тоді, після першого доведення українців до відчаю, настане розрядка, наберуть сили швидше радикально-націоналістичні елементи, які у підпіллі закликатимуть українське середовище до відсічі і внутрішнього протесту проти Польщі.

Якщо йдеться про польське суспільство Червенської Землі, то, з одного боку, відчай українців і відповідь за здійснені злочини певною мірою заспокоять жагу помсти, а з іншого — це суспільство повинне буде зрозуміти міжнародну ситуацію і загальні вимоги польського державного інтересу; також, поза сумнівом, почнуться охолодження і значний перегляд поглядів, які треба буде поглиблювати посиленою і невтомною пропагандистською роботою, що з'ясовуватиме українську проблему від самих основ, з боку загальнополітичних питань.

[*На цьому текст обривається*].

CA KC PZPR, zesp. 2271/4, sygn. 202/III/202, s. 212—226.

Документ 53

Др. Тадеуш Бєлецький

КОРДОНИ

[*Автор — один з лідерів Народової Демократії, у 1930—1935 роках — депутат сейму, у 1938—1939 рр. – голова Центрального Правління Народової Партії, у 1940—1941 роках – заступник голови Народової Ради у Франції, у 1942—1945 роках — член Політичної Ради у Лондоні, проводир Народової Демократії в еміграції. У цьому розлогому (45 сторінок стандартного машинопису) наведеному рефераті стверджує, що Польща повинна бути великою, інакше вона загине через своє розташування між Німеччиною і Росією. Вважає, що велич — це історичне призначення Польщі, визначене Богом; щоб Польща могла виконати цю місію, Бог визначив їй природні географічні кордони, які утворюють балтійсько-чорноморську платформу (так зване міжмор'я), для розвитку польської культури і держави, що має природну цілісну річкову і транспортну систему, віссю якої є Вісла.*]

(...) Аналізуючи ці висновки, легко можемо за допомогою мапи у загальних рисах визначити територію, яка становить природну систему: тобто від заходу — Одра з її продовженням – Лужицькою Нисою, на півночі і північному сході — Неман і Західна Двіна, на сході — Дніпро. Південний кордон визначають нам Карпати і їх продовження — кордон Чехії аж до перетину з Лужицькою Нисою.

(...) Східна Пруссія, Щецинське Помор'я з Ругією, вся Силезія повинні належати Польщі як її історична власність. Чехія ж отримує Судетський край і південну частину Саксонії з територією Кам'яниці (Хемніц). На заході Франція повинна отримати територію до Рейну, Бельгія — Евпон і Мальмеди, Данія — Шлезвіг і Гольштин.

(...) Польськими портами будуть Щецин, Гдиня, Крулевець (Кеніґсберг.— *Є.П.*), Клайпеда. На цьому просторі узбережжя польська творча сила змогла б розпочати потужну працю над своєю морською величчю. (...) Базами для військового флоту мо-

жуть бути Ругія, Узнам і Волін, Гель, Гдиня, Крулевець, Клайпеда. Наша праця повинна йти перш за все в напрямку розбудови і організації військового і торговельного флоту. Він для нас буде козирем могутності і значення у світі, а також у майбутніх місіонерських планах основоположним елементом у клопотанні нашої політики про можливі колонії.

(...) Литва своєю закордонною і внутрішньою політикою за увесь час свого існування показала, що не може бути самостійною державою. (...) Литва повинна увійти до складу Польської Держави на засадах 500-річного союзу з Польщею.

[*На півдні автор пропонує союз з Чехією з метою створення антинімецького фронту*]. Словаччина не дозріла до незалежного існування. (...) Карпатська Русь з огляду на наше місіонерське завдання повинна залишитися за Угорщиною. (...) Зрештою, Румунія повинна стати державою з обмеженою роллю через свою політичну незрілість і природно повинна перебувати у межах політичного і культурного впливу місіонерської думки Польщі.

(...) Не є настільки категоричною вимогою максимальний розмір східного кордону. Його визначення залежатиме від умов, які створить повоєнна ситуація у Росії. Однак незалежно від цього мусимо мати на увазі наш максимальний план, бо тільки він дасть нам цілковиту підставу для здійснення місії. (...) Цей план є таким: східний кордон проходить від Двіни на схід аж поза Смоленськ, потім верхньою течією Дніпра, річкою Тетерів (залишаючи, проте, Київ при російській Україні), нарешті Бугом до Чорного моря (порти Надістрія і Одеса повинні належати нам як вихід на південь).

Ми сказали, що, можливо, на першому етапі становлення східного кордону не буде визначено і також не буде можливості для здійснення наших максимальних вимог, однак ми повинні вимагати більше висунутих на схід кордонів порівняно з передвоєнними, які зовсім не забезпечували нам обороноздатності. Бажано було б спиратись на кордони, запропоновані Польським Народовим Комітетом у Парижі під час мирної конференції. Східний кордон у цьому плані, так звана Лінія Дмовського, проходив би на схід від Полоцька у південному напрямку, залишаючи Вітебськ на російському боці, далі

на схід від Бобруйська, Мозиря (Овруч у Росії) в напрямку Старокостянтинова, звідти аж до Дністра, включаючи до Польщі Старокостянтинів, Проскурів, Кам'янець-Подільський.

Ось наш мінімальний і максимальний східний кордон.

Аналізуючи цю територію, яка перейде Польщі у момент врахування наших максимальних вимог, бачимо, що вона розпадається ніби на три частини: Білорусь, Полісся і Поділля.

Білорусь, як найменше населена країна, надає величезні колонізаційні можливості для польського селянина. Крім цього, лісове багатство цього регіону мало б засадниче економічне значення для прорідженого грабіжницьким використанням під час неволі й окупації лісового господарства Польщі.

Населення з дуже низькою національною і культурною свідомістю, міста, заселені до цього часу євреями і російською бюрократією, — ось Білорусь, край, який для Польщі не має жодного значення, бо землі вона має занадто багато, але яка має для Росії разом з економічним також велике стратегічне значення. Смоленська брама була шляхом усіх попередніх російських нападів і наїздів на Польщу. Панування над тим краєм перекреслить загарбницькі плани Росії, створить греблю для її тиску на захід.

Полісся, як другий елемент цих безмежних, малозаселених низин, надасть разом з Білоруссю можливості для нашої економічної експансії. Система річкової комунікації Прип'яті і Верхнього Дніпра, очевидно, після проведення меліораційних і регулювальних робіт (Прип'ять) відкриє великі перспективи для наших східних територій у напрямку до Чорного моря і до півдня. Господарське значення цієї артерії для всієї східної Польщі було б величезним і надзвичайно плідним. Без сполучення з Дніпром, а тим самим і з Чорним морем, важко думати про належний економічний розвиток цих просторів.

Ця територія має велике політичне значення через своє центральне розташування між польськими територіями і природними російськими, з одного боку, і білоруськими й українськими — з іншого.

Третя складова частина — Поділля — має для нас величезне значення як територія зернового виробництва. Урожайний чорнозем Поділля буде основою для післявоєнного забезпечення продовольством Великої Польщі з дуже розвинутою промисловістю. Ця тери-

торія братиме участь у вирівнюванні споживчих потреб західних земель через вміле використання рільничого ґрунту.

Політично Поділля належить до територій, названих нині німцями «українськими». Україна залишиться при Росії, відкриваючи нам можливості використання цієї проблеми для відвернення уваги Росії від заходу. Поділля також є валом між Росією і Балканами, до яких російська політика тяжіє віками. Маючи Поділля, ми виконаємо головну вимогу нашої східної політики — відіпхнемо Росію від південної дороги, так само як, володіючи Смоленською брамою, відітнем її від Балтики. Тим самим ми зробимо неможливим оточення Польщі з флангів її впливами. Крім того, просуваючи на схід свої культурні впливи при послідовній праці, створимо привабливий осередок для нашої культурної і духовної місії у самій Росії. Таким чином вийдемо на наш старий, і все-таки новий, бо по-сучасному визначений, східний шлях.

На заході зміцнені стратегічною позицією стосовно германізму на Одрі й Нисі Лужицькій, розбудовуючи осередки національної могутності, будемо посилати на схід промені свого національного генія у вічному зусиллі, намагаючись виконати накладені на нас Богом завдання.

Кордон від серпня 1939 р., як компромісний і для польського народу явно образливий, уже є позицією, меншою ніж мінімальною, яку народ нині займає через умови нинішньої війни. Але мусимо пам'ятати, що нашою метою [є] Дніпро і що наш нинішній мінімум — кордон від серпня 1939 р. — є недоторканним. Захищає його вся одностайна і розумна думка народу.

(...) Ми розглядали питання життєвих кордонів, здобутих Польщею, і встановили певні конкретні положення наших вимог, від яких нам відступати не можна. На основі цих кордонів ми можемо творити нові розділи європейської історії. Треба добре обдумати цю справу...

Тоді напрошується висновок: воля дає змогу формувати і перемагати природу; воля творить історію; **отже, воля є мотором історії і людського поступу.**

Мусимо мати волю. Мусимо хотіти. (...)

CA KC PZPR, zesp. 2400/7, sygn. 203/XV—38.

Документ 54

Зовсім таємно

Народний комісаріат внутрішніх справ СРСР і Народний комісаріат оборони СРСР

Москва, 22 червня 1944 р.

НАКАЗ № 0078/42

До: *Ліквідації саботажу в Україні і контролю за офіцерами і солдатами, мобілізованими на території звільнених областей України.*

§ 1.

Агентурна розвідка встановила, що останнім часом в Україні, а особливо в таких областях, як Київська, Полтавська, Вінницька, Рівненська та інших, спостерігаються явно ворожі настрої українського населення стосовно Червоної Армії і місцевих органів радянської влади. В окремих районах і областях українське населення чинить опір щодо виконання розпоряджень партійних і державних органів влади, зв'язаних з відбудовою колгоспів і доставками зерна для Червоної Армії. Ведеться грабіжницький забій худоби з метою зриву доставки продовольства для війська. У багатьох регіонах ворожі елементи, особливо ті, що переховуються від мобілізації, організували у лісах «зелені» банди, які не тільки підривають військовий транспорт, але і вбивають представників місцевої влади. Окремі солдати й офіцери, які потрапили під вплив напівфашистського українського населення і демобілізованих червоноармійців з визволених областей України, почали деморалізуватись і переходити на бік ворога. Звідси висновок, що українське населення стало на шлях явного саботажу Червоної Армії і радянської влади, прагне повернення німецьких окупантів. Тому з метою ліквідації та контролю за мобілізованими солдатами і офіцерами з визволених областей України

НАКАЗУЮ:

1. Виселити до окремих частин СРСР всіх українців, які перебували під німецькою окупацією.

2. Виселенню підлягають:

а) у першу чергу українці, які працювали і перебували на службі у німців;

б) у другу чергу виселити всю решту українців, які проживали під німецькою окупацією;

в) виселення розпочати після збору врожаю і здачі державі на потреби Червоної Армії;

г) виселяти тільки вночі й несподівано, щоб інші не повтікали і щоб не дізнались члени родин, які перебувають у Червоній Армії.

3. Контроль за солдатами й офіцерами з окупованих областей організувати у такий спосіб:

а) створити на кожного персональну справу в спеціальних відділах;

б) усі списки перевіряти не через цензуру, а через спеціальний відділ;

в) встановити нагляд у пропорції: один таємний працівник на 5 солдатів і офіцерів.

4. На боротьбу з антирадянськими бандами перекинути 12 і 25 каральні дивізії НКВД.

Наказ довести до відома командирів полків включно.

Народний комісар внутрішніх справ СРСР
БЕРІЯ

Заступник народного комісара оборони СРСР
Маршал Радянського Союзу
ЖУКОВ

Згідно:

Начальник IV відділу
полковник ФЕДОРОВ

(Центральний державний архів громадських організацій України — колишній архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПУ, том 1, опис 70, справа 997, аркуш 91. Публікується за: «Літературна Україна». — 1992. — 27 лютого. № 8 (4469).[1]

---

[1] Наказ № 0078/42 наведено за публікацією в німецькій листівці воєнного часу з інформацією, що оригінал знаходиться у Верховному командуванні німецької армії. До цього часу оригіналу не знайдено, тому не виключено, що це може бути фальшивка.

СЛОВО СПОНСОРА

Шановний читачу!

Перед тобою дещо незвичайна книжка. Тематично — тому що це перша спроба комплексного огляду взаємин двох сусідніх народів, яких доля примусила жити повністю або частинами в одній державі будь-що-будь понад шість віків, упродовж XIV—XX століть. Друга особливість її полягає в тому, що більшість документів тритомника, написана поляками, звичайно ж, польською мовою, була переховувана в польських закордонних архівах і трактувалася як секретна документація, отже, не була опублікована й стала теоретично доступною читачеві щойно по закінченні строку засекречення, а він налічував десятки років. Після розсекречення копії документів опинилися в Польщі, але тут можливість публікації нікого не привабила: то були ганебні для кожної чесної людини проекти ліквідації української проблеми в Польщі, виношувані польською ендецією від її заснування на зламі XIX—XX століть. Згідно з кожним правом, включно з польським, був це злочин міжнародного масштабу.

Відродження української державності 1991 року зрівняло статус українця із статусами всіх державних народів, але й примусило формувати нормальні відносини з оточенням, зокрема з поляками, де колотнеча тривала найдовше. Треба було їм виразно нагадати, їхньою таки мовою, хто кого поневолював, починаючи з середньовіччя, на чиїй землі йшла безнастанна боротьба за право до життя.

Перша спроба виходу з темою до сусідів вдалася мінімально: «Дзєє конфліктув польско-україньскіх» потрапили в основному до українців, польський читач книжку збойкотував, не наважив-

шись навіть на рецензію. Автором натомість зайнялася прокуратура, і якби спроба розкриття історичної правди не збіглася в часі з відродженням Української держави, то напевно авторові довелося б посидіти в польській тюрмі.

Іще один бік проблеми. Польсько-українські конфлікти — це неабиякий період історії України, історії цікавої, насиченої фактами, подіями, але спотвореної чужими істориками і політиками. Страшно сказати: мільйони українців, гноблені століттями, не вчилися власної історії, а коли десь щось і чули, то лише паплюження власних святощів.

То чи не треба цю правду донести до читачів України українською мовою?

Тому я хотіла б, щоб цей тритомник опинився в кожній публічній бібліотеці України (у середніх школах — як обов'язкова лектура), у всіх вищих наукових і культурних установах — скрізь там, де він може спричинитися до піднесення національної гідності.

І нехай та праця буде вічним пам'ятником усім українцям, які загинули внаслідок польських акцій, що в цьому тритомнику удокументовані.

Ярослава БАРУСЕВИЧ,
Нью-Йорк

ЗМІСТ

Частина перша. ВОЛИНЬ І ГАЛИЧИНА В ПОЛІТИЦІ ЛОНДОНСЬКОГО ТАБОРУ

Частина друга. ДОКУМЕНТИ

Документальне наукове видання

Сивіцький Микола

Історія польсько-українських конфліктів

Другий том

Переклад з польської *Є. Петренка*

Редактор *О. Веремійчик*

Коректори *В. Ріжко, Т. Северина*

Підписано до друку 25.04.2005. Формат 60x84 $^{1}/_{16}$. Папір офсетний № 1.
Гарнітура PetersburgC. Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 20,92. Обл.-вид. арк. 20,35.
Наклад 2000 прим.

Видавництво імені Олени Теліги
Реєстраційне свідоцтво № 21638468, видане 15.02.95
01010, Київ-10, вул. Івана Мазепи, 6

**Віддруковано в ОП "Житомирська облдрукарня"
з готових діапозитивів замовника. Зам. 473.**